

**СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ. 2005**

**СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ**

2005

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Студії
з ономастики та етимології
2005

Київ
2005

УДК 81'373.6 – 81'3 73 .2
ББК 81.2-Зя43

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Редакційна колегія:

І. М. Железняк, д-р філолог. наук,
О. П. Карпенко, д-р філолог. наук,
Є. С. Отін, д-р філолог. наук,
С. М. Пахомова, д-р філолог. наук,
В. П. Шульгач, д-р філолог. наук (відповідальний редактор)

Рецензенти:

кандидат філолог. наук В. А. Передрієнко
кандидат філолог. наук І. Ю. Гальчук

**Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В. П. Шульгач. –
К., 2005. – 296 с.**

Щорічник уміщує статті з актуальних проблем слов'янської
ономастики та етимології, а також рецензії на нові ономастичні та
етимологічні видання, опубліковані в Україні та за її межами.
У додатках подаються матеріали з ономастики, зібрани викладачами
вузів і аспірантами.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

ISBN 966-02-3762-6

© Колектив авторів
© Інститут української мови
НАН України

Розділ I. Ономастика

Л. П. Васильєва

(Лъвів)

ВЛАСНІ НАЗВИ В СУЧАСНИХ ХОРВАТСЬКИХ ПРАВОПИСАХ ТА ПРАВОПИСНИХ ДОВІДНИКАХ

У процесі розвитку мови будь-якого народу власні назви з найдавніших часів давали можливість якнайповніше досліджувати елементи живого мовлення регіону¹. Передаючись від покоління до покоління, з одного періоду розвитку мови до другого, з однієї мови в іншу в майже незмінній формі, власні назви принесли в сьогодення важливу інформацію про зміни, яких зазнавала мова протягом її тривалого розвитку. З огляду на це вони становлять найважчіший матеріал для вивчення історії мови. Проблема відображення власних назв у правописах та довідниках будь-якої мови належить до надзвичайно важливих, оскільки і морфологічна, і графічна будова таких назв звичай має виразну культурно-історичну, мовно-історичну і суспільну цінність. Власні назви містять багату інформацію не лише про своє походження, а й про мову та культуру народу, якому належать, а особові імена вказують ще й на культурну, релігійну, мовну, національну ідентичність їх носія². У власних назвах переходить різні графічні особливості (фонологічні, морфологічні, історичні) та правописні традиції мови, які ці назви зберігають і передають від покоління до покоління (особливо це стосується саме особових імен). Через це їх граматичному та правописному нормуванню як правило приділяють більше уваги, ніж граматичному та правописному нормуванню назв загальних. Власні назви не повинні втратити свою виразну ідентичність. Тому правопис кожної мови, в тому числі хорватської, містить розділи, присвячені ономастиці.

Після виокремлення наприкінці ХХ ст. хорватської мови як окремої зі штучно створеної сербсько-хорватської мови виникли сприятливі умови для офіційного оформлення окремого хорватського стандарту. У правописі сербсько-хорватської мови написання власних назв мало певні особливості стосовно сербського і хорватського варіантів сербсько-хорватської мови. У варіантах існували особливості графічного відображення власних назв, їх віднесення до того чи іншого зразка відмінювання. Хорватські назви, які були за походженням чакавськими і кайкавськими, обов'язково адаптувалися до особливостей штокавської системи. У правописі нормувалася дві головні проблеми: 1) написання власних назв з великої літери, 2) правопис запозичених власних назв³. Відповідно правоописні довідники і граматики сербсько-хорватської мови наводили і сербські, і хорватські варіанти відмінювання таких назв, можливості утворення від них похідних, фонетичної і морфологічної адаптації назв-запозичень.

Сучасний хорватський правопис С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша⁴, яким користуються в хорватських середніх навчальних закладах, містить розділи, присвячені написанню власних назв з великої літери⁵ і правопису запозичених власних назв⁶. Ці ж проблеми відображені й у правописі хорватської мови В. Анича, Й. Силича, якому надають перевагу вищі навчальні заклади країни та засоби масової інформації⁷. У ньому, зокрема, надзвичайно детально й поспільно висвітлюється питання транскрипції і транслітерації власних назв, запозичених з інших мов⁸. Цим проблемам буде приділено увагу і в нашій розвідці. Визнаючи важливість зазначених питань і доцільність такої подачі ономастичного матеріалу, зокрема, чужоземного, в цих хорватських правописах, уважаємо однак, що дослідження лише цих напрямів не може дати вичерпний аналіз хорватської ономастичної правописної проблематики. З огляду на це, беручи до уваги і лінгвальні, і позалінгвальні закономірності розвитку і функціонування хорватського ономастичного матеріалу, спробуємо розглянути питомий матеріал як такий, що відповідає національній свідомості її мовців – хорватів, а запозичений – як такий, що адаптується на різних рівнях мовної системи відповідно до цієї свідомості.

Мовний статус власних назв (особливо це стосується особових імен та прізвищ) суперечливий: вони водночас і є, і не є мовними фактами. На думку деяких мовознавців, власні імена не належать мо-

ві і не є об'єктом її діяльності, а окремими позамовними чинниками⁹. Ці твердження можна вважати справедливими лише частково, оскільки вони стосуються графічної (певною мірою просодичної) форми особових імен (та деяких інших власних назв) у називному відмінку. Між тим як тільки така назва вступає в синтагматичні відносини, вона стає таким самим мовним фактом, як і будь-яка інша мовна одиниця, і підпадає під дію закономірностей мової системи (щоправда, меншою мірою) і мовного стандарту (більшою мірою). Особові імена відмінюються за певними зразками (типами) відмінювання, прийнятими в морфологічній підсистемі мови. Зокрема, при відмінюванні хорватських чоловічих особових імен та прізвищ із закінченнями *-o* та *-e* в носії хорватської мови виникають проблеми і часто трапляються помилки, пов'язані з різними можливостями відбору морфологічного матеріалу зі штокавської системи, на якій базується хорватський стандарт. З огляду на це, в такому випадку необхідне втручання норми, яка визначає вибір певного варіанта відмінювання з кількох наявних у цій системі. Особові імена беруть участь і в словотворенні. Від них утворюються присвійні та відносні прикметники (*Cvitanovićev, vrbovečki*), пестливі назви (*Antiša, Periša*), похідні від чоловічих прізвищ (*Dugijanka, Horvatica, Mihaljevićka*), демінтиви та пестливі назви (*Barica, Ivica, Jurica, Ružica*). Це стосується не лише питомих хорватських особових імен, а й запозичених.

Узагалі мові мало б бути все рівно, чи її носій має ім'я *Aleksandar* чи *Aleksander*, *Diana* чи *Dijana*, чи його прізвище *Cvjetić* чи *Cvijetić*, *Filipović*, *Filipovich*, *Philipovich*, *Filippovich* чи *Philippovich*, *Hodko* чи *Hotko*, *Rubčić* чи *Rupčić*, чи збережена в імені власна ідентичність, наприклад, подвоєння приголосних чи неправедення на письмі асиміляції за дзвінкістю і глухістю у формах особових імен та похідних від них. Зокрема, родовий відмінок від хорватських прізвищ *Dabac*, *Sudac* міг би бути *Dabca* чи *Dapca*, *Sudca* чи *Suca*¹⁰. Графічно хорватська мова може це сприйняти. Однак те, що допустиме в графіці та орфографії, не може діяти в хорватській морфології: там уже іспує певна закономірність щодо заміни голосного *-o* після палатальних приголосних на голосний *-e*. Орудний відмінок від *Dabac* і *Sudac* може бути лише *Dabcem* чи *Dapcem*, *Sudcem* чи *Sucem*, а присвійний прикметник – *Dabčev, Dapčev, Sudčev, Sučev*, а не *Dabacev, Dabacov, Dapčov, Sudacov* тощо. А в фонетиці не допускається подвоєння приголосних у ситуаціях, яке зазначене в наведе-

них вище прикладах *Filippovich* і *Philippovich*, чи непроведення асиміляції за дзвінкістю-глухістю: *Dabčev*, *Sudčev*. Цього вимагають морфологічні і фонетичні закономірності мової системи.

Відповідно до закономірностей, характерних для питомих назв, до вимог системи адаптуються й іншомовні власні назви. Зокрема, імена та прізвища, які при вимові закінчуються на палатальний приголосний, а також переважна більшість назв, що закінчуються на приголосний *-c*, в орудному відмінку однини обов'язково використовують закінчення *-em* і утворюють присвійний прикметник на *-ev*: *Frisch* – *Frischem* – *Frischev*; *Kalay* – *Kalayem* – *Kalayev*; *Kisch* – *Kischem* – *Kischev*; *Kurylowicz* – *Kurylowiczem* – *Kurylowiczev*; *Toporišić* – *Toporišičem* – *Toporišičev*; *Milosz* – *Miloszem* – *Miloszev*. Орудний відмінок на *-em* і присвійний прикметник на *-ev* – характерні за цим зразком для іншомовних імен та прізвищ, які при їх вимові закінчуються на *-i* чи *-j*: *Camusem*, *Camusev*. Виняток із цього правила – хіба що деякі французькі імена чи прізвища, що при вимові закінчуються на палатальний приголосний, а на письмі – на *-e*, який при усній вимові в мові-оригіналі, а також у хорватській відсутній: *Cornelle* – *Cornelleom* – *Cornelleov*; *Montaigne* – *Montaigneom* – *Montaigneov*.

Привертають увагу і випадки чергування приголосних у хорватській мові, зазвичай характерні, за хорватською нормою, для загальних назв у давальному, місцевому відмінках однини (у результаті другої палаталізації)¹¹: *k* – *c*, *g* – *z*, *h* – *s*. Щодо такого чергування в цих відмінках власні назви зразка відмінювання на *-e* мають особливості. Чергування відбувається нослідовно лише в деяких питомих та запозичених назвах (*Lika* – *Lici*, *Rijeka* – *Rijeci*, *Afrika* – *Africi*), їх небагато. У більшості випадків у власних назвах це чергування відсутнє. Наведемо деякі з правил, які уточнюють відсутність зазначеного чергування в перелічених відмінках у власних назвах жіночого і чоловічого роду. Отже, за «Хорватським мовним довідником», чергування не відбувається:

- у жіночих особових іменах (*Željka* – *Željki*, *Dubravka* – *Dubravki*, *Branka* – *Branki*);
- у питомих та запозичених прізвищах (*Finka* – *Finki*, *Znika* – *Zniki*, *Ladika* – *Ladik*);
- у чоловічих особових іменах та прізвищах, які закінчуються на *-a* чи на *-o* (*Vlaho* – *Vlahi*, *Blago* – *Blagi*, *Ciliga* – *Ciligi*);

- у більшості питомих та іншомовних географічних назв (*Baška* – *Baški*, *Požega* – *Požegi*, *Kartaga* – *Kartagi*);
- у похідних назвах мешканців міст, регіонів, націй і народності (*Zagrepčanka* – *Zagrepčanki*, *Bosanka* – *Bosanki*, *Europljanka* – *Europljanki*)¹².

Чергування не відбувається також у топонімах *pluralia tantum*: *Čehi*, *Novaki*, *Paljugi* (називн. відм.) та при вживанні хорватських прізвищ у називному відмінку множини (*Balogi*, *Debeljuhi*, *Piceki*)¹³. При цьому в останньому випадку у функції такої множини сучасна хорватська норма надає перевагу формі множини присвійного притметника, похідного від прізвища (*Balogovi*, *Debeljuhovi*, *Picekovi*)¹⁴.

Цікава особливість сучасного хорватського стандарту – явище випадного звука *-e* в антропонімах та топонімах. Це стосується насамперед кайкавського суфікса *-ec*, який, з огляду на використання його в запозичених хорватським стандартом кайкавських пазвах, відляють як його характерну рису¹⁵. За хорватською академічною нормою, передбачається усунення в процесі відмінювання цих іменників випадного звука *-e*, тобто відбувається чергування *e* : *ø*. Такий *-e* трапляється і в двоскладових словах-запозиченнях кайкавського (а також словенського, чеського, словацького) походження, переважно антропонімах: *Sremec* – *Sremca*, *Tkalec* – *Tkalca*, *Tomec* – *Tomca*, *Vramec* – *Vramca* (у прізвищах та іменах із цим суфіксом такий *-e* згідно з існуючою нормою не випадає: *Vebec* – *Vebeca*, *Ivek* – *Iveka*). Разом з тим, випадання чи невипадання *-e* в таких прізвищах подекуди пов’язане і з нозамовними чинниками. Йдеться про право самого носія прізвища вирішувати, є в його прізвищі цей *-e* випадним звуком чи пі), а також у трискладових і багатоскладових словах: *Medimorrec* – *Medimorca*, *Putanec* – *Putanca*¹⁶. Зазначене явище нове у хорватському стандарті. У колишній сербсько-хорватській нормі існувала послідовна заміна кайкавського суфікса *-ec* на штокавський суфікс *-ac*. Принагідно нагадаємо, що явище випадного *-e* у сербській нормі не існує.

Кайкавським топонімам сучасна хорватська норма рекомендує зберігати ознаки кайкавського діалекту й у назвах населених пунктів (оїконімах), а також у похідних від таких назв (в оїконімах на *-ec* звук *-e* зазвичай випадний¹⁷, при творенні від них похідних, згідно з нормою, використовується властивий для кайкавського діалекту суфікс *-ečki*, хоча для хорватського стандарту, який базується на штокавиці, в таких випадках передбачено використання суфікса *-ački*,

отже, йдеться про запозичення хорватською нормою іншомовного (кайкавського) суфікса): *Čakovec – Čakovca – čakovečki, Vrbovec – Vrbovca – vrbovečki*. Саме форми *Čakovac – Čakovca – čakovački, Vrbovac – Vrbovca – vrbovački* вживалися згідно з сербсько-хорватською нормою. Проте в запозичених з кайкавського діалекту до хорватського стандарту іменах та прізвищах на *-ek*, за академічною нормою, *-e* не випадає: *Ivek – Iveka, Maček – Mačeka, Slavek – Slaveka*.

Це одна новація сучасного стандарту – зміни в наголосі у власних назвах. Наведемо деякі головні правила стосовно акцентуації в таких назвах. Зокрема, в ойконімі, за сучасною хорватською нормою, передбачені дублети з різними наголосами: збережена новоштокавська акцентуація і введена як дублетна місцева. Наприклад, існують назви з новоштокавською акцентуацією: *Labin – Labina, Pazin – Pazina*, а також з місцевою істарською, чакавською: *Labin – Labin, Pazin – Pazina*¹⁸. Це акцентологічне явище лише недавно стало академічною нормою (попередня норма сербсько-хорватської мови характеризувалася лише новоштокавською акцентуацією).

Хорватська акцентуація, доволі ліберальна стосовно власних назв, все ж має невні нормативні обмеження. Так, щодо наголошення особових імен та прізвищ існує правило: стандартною можна вважати будь-яку індивідуальну акцентовану форму, яка не суперечить головним зasadам акцентологічної системи хорватської мови. Невідповідно акцентовані форми стандартна мова обов'язково пристосовує до своїх усталених зразків і типології наголосу: *Šarinić* (короткий нисхідний наголос на другому складі) – *Šarinić / Šarinić, Vidulin* (довгий нисхідний наголос на третьому складі) – *Vidulin*¹⁹.

Непросте для хорватського правопису питання відображення в ньому запозичених власних назв. Хорватською нормою передбачаються два способи графічної передачі таких назв. Перший спосіб полягає в тому, що власна назва пристосовується до графічної структури хорватської мови і пишеться за хорватськими правилами правопису. Вона адаптована до хорватської мовної системи, а отже, до питомого хорватського ономастичного фонду, може обирати морфологічні можливості. Такі зазвичай власні назви – особові імена, географічні об'єкти, – які функціонують у сфері тривалих географічних, культурних контактів хорватів з іншими народами, ономастичні одиниці, пов'язані з християнською, мусульманською, подекуди й з єврейською цивілізаціями та релігіями. Наприклад, від запозиченого в давній період імені *Antun* у хорватській мові існує низка похідних назв.

Це чоловічі імена – *Ante, Anto, Toni, Tonči* (регіональна форма *Totči*), *Tonko, Tune, Tonček* та ін.; жіночі імені – *Antica, Tonka, Tonkica, Tonča* та ін.; прізвища – *Antić, Antičević, Antunac, Antunović, Tončić, Tonković* та ін. Від кожної з цих власних назв можуть утворюватися похідні – прикметники. Хорватська мовна система засвоїла назви країн, частин світу, регіонів, з якими хорвати підтримували культурні чи інші зв'язки. Здавна прийняте традиційне їх написання: *Albanija, Andaluzija, Bavarska, Bretanja, Burgungija, Flandrija, Furlandija, Galicija, Korzika; Mađarska, Njemačka, Španjolska, Kalifornija, Teksas*. До цього розряду можна віднести назви деяких міст, причетних до історичного та культурного розвитку хорватів: *Atena, Beč, Budimpešta, Bokurešt, Carigrad, Lavov, Kairo, Krakov, Pariz, Peking, Prag, Rim, Solun, Varšava, Venecija (Mleci)*. Зазначимо, що попередньо в хорватській мові таких назв було значно більше: *Jakin* (сьогодні *Ancona*), *Lipsko* (*Leipzig*), *Monakov* (*München*), *Draždani* (*Dresden*), *Rezno* (*Regensburg*), *Žakanj* (*Gyekenyes*), *Dur* (*Györ*). Усі вони повністю пристосовані навіть до графічної системи хорватської мови.

Другий спосіб передачі занозичень полягає в тому, що власні назви, які в мові, з котрої запозичуються, пишуться латинськими літерами, в хорватській мові передаються так, як воши графічно відображені в мові оригіналу: *Bruxelles, Dublin, Columbia, Freiburg, Leipzig, München, Nantes, New Orleans, Toulouse*. Похідні від цих власних назв, які означають, наприклад, їх мешканців, транскрибуються і пристосовуються до графічної системи хорватської мови: *Dablinac, Dablinka; Tulužanin, Tulužanka*. Похідні від цих власних назв відносні прикметники, які утворюються за допомогою суфікса *-ski*, так само транскрибуються і пристосовуються до графічної системи хорватської мови: *lajpciški, frajburški, nantski*²⁰.

Другий спосіб передачі використовується в правописі для особових імен та прізвищ. Ці власні назви, а також похідні від них присвійні прикметники передаються за їх графічним відображенням в мові-джерелі запозичення з додаванням до похідної назви хорватського суфікса *-ov* чи *-ev*: *Boccaccio – Boccacciov, Chomsky – Chomskyev, Hugo – Hugoov, Florschütz – Florschützev* та ін. Відносні прикметники, утворені за допомогою суфікса *-ski* від таких іншомовних імен та прізвищ, транскрибуються і пристосовуються до графічної системи хорватської мови: *bokačovski, čomskijevsi, šekspirovski*.

Такі іншомовні імена та прізвища відмінюються за тими ж зразками, що й питомі хорватські: *Charles de Gaulle – Charlesa de*

Gaullea, Dizzy Gillespie – Dizzyja Gillespiea. Вище ми вже навели умови додавання до цих назв відповідних прикметникових суфіксів, а також закінчень орудного відмінка. Зазначимо лише, що при відмінюванні таких іменників можливі варіанти, відповідно до хорватських морфолого-фонологічних правил: *Chomsky – Chomskyja; Chomsky – Chomskoga.* Такий спосіб передачі власних назв уже тривалий час використовується носіями хорватської мови, і хоча він не завжди для них прозорий, спротиву все ж не викликає. У наш час цей спосіб використовується й у деяких раніше засвоєніх хорватською мовою системою власних назвах (див. приклади вище) з огляду на розширення міжнародних контактів, функціонування Інтернету й збільшення кількості людей, які володіють іноземними мовами.

Принагідно зазначимо, що в сербській мові такі іншомовні імена під час передачі на письмі за сербською нормою транскрибуються, пристосовуючись таким чином до кириличного алфавіту: *Шарл Бодлер, Мериме, Шекспір, Есхіл*²¹.

У хорватському правописі В. Анича, Й. Силича детально викладені правила відображення на письмі власних назв із мов, які не користуються латинською графікою. Йдеться про кирилицю, ієрогліфічне письмо чи інші види графіки. У випадках, коли хорватська графіка не знаходить відповідних знаків для позначення чужих графем у латиниці, зазначений правопис рекомендує транслітерувати такі назви латинськими графемами. Автори називають різні мови: слов'янські, грецьку, китайську, корейську, японську, сухайлі та інші, графеми яких у власних назвах, запозичуючись у хорватську мову, передаються латиницею²²: *Aleksej Konstantinović Tolstoj, Pjotr Nič Čajkovskij, Nikos Kazantzakis, Mao Zedong, Kim Il Sung, U Nu, Tom Mboya.*

Присвійні прикметники, утворені від таких назв, зазвичай використовують суфікси *-ov i -ev: Tolstojev, Mao Zedongov, UNuov.* Однак якщо власна назва закінчується на *-ov, -ev*, то для творення присвійного прикметника використовується суфікс *-ljev: Čehovljev, Nehajevljev*, а якщо па *-av* – звертається до суфікса *-ov: Tomislavov, Vjekoslavov*²³.

Опис власних назв у хорватських правописах та довідниках був би неповним без подання найважливіших принципів відмінювання хорватських питомих та запозичених власних особових імен та прізвищ, які, порівняно з назвами загальними, мають певні особливості. Цей опис ми дещо доновнили за основними хорватськими граматиками.

Питомі хорватські чоловічі імена, у тому числі пестливі із закінченням *-o*, *-e* та *-a*, відмінюються за зразком відмінювання *-e*, за винятком тих, які мають перед закінченням групу приголосних, останнім з яких є *-k*: *Ante – Ante – Anti, Frano – Frane – Frani, Jozza – Jozze – Jozzi, Lovro – Lovre – Lovri*²⁴. Зазначимо, що й похідні від таких імен присвійні прикметники утворюються за допомогою суфікса *-in*, який зазвичай використовується для творення похідних від загальних називічного роду: *Antin, Franin, Jožin*.

Проте запозичені імена з цими ж закінченнями, переважно романського походження, відмінюються за *-a* зразком: *Alvaro, Alvara..., Danilo, Danila..., Karlo, Karla...*²⁵. За цим же зразком відмінюються хорватські питомі імена, які мають перед закінченням групу приголосних, останнім з яких є приголосний *-k*: *Jerko, Jerka..., Matko, Matka..., Zvonko, Zvonka...*, а також питомі та запозичені імена, які закінчуються на *-je*: *Antonije, Antonija..., Hrvoje, Hrvoja...*²⁶.

Запозичені імена та ірізвища, у тому числі такі, в котрих кінцеві голосні становлять незмінювану частину основи (мають нульове закінчення), також відмінюються за *-a* зразком: *Verdi, Verdija..., Nehru, Nehrua...*²⁷.

Чоловічі питомі імена, географічні назви, які мають нульове закінчення, відмінюються за *-a* зразком: *Damir, Damira..., Zagreb, Zagreba, Pariz, Pariza...*

У складених хорватських чоловічих іменах та прізвищах чи словосполученнях, які становлять поєднання хорватського прізвища з прізвиськом, зазвичай усі частини власної назви відмінюються, а кожна з цих частин відмінюється відповідно до наведених вище зразків: *Antun Gustav Matoš, Antuna Gustava Matoša..., Andrija Kačić Miošić, Andrije*²⁸ *Kačića Miošića*.

Питомі хорватські прізвища, які закінчуються на *-i*, можуть обирати один із двох варіантів відмінювання: за зразком іменникового відмінювання *-a*: *Dugi, Dugija..., Tihi, Tihija...* та за зразком займенникового відмінювання: *Dugi, Dugoga..., Tihi, Tihoga...*. За хорватською академічною нормою перевага надається займенниковому зразку, оскільки ці прізвища все ще зберігають виразні прикметникові ознаки²⁹. Однак, на відміну від них, поширене хорватське прізвище *Peti*, яке в хорватській мові виразно субстантивоване, відмінюється лише за іменниковим зразком: *Peti, Petija...*³⁰.

Питомі і запозичені прізвища на *-ski*, *-čki* відмінюються лише за займенниковим зразком: *Rački, Račkoga..., Zrinski, Zrinskoga...*,

Dostojevski, Dostojevskoga... . Присвійні прикметники такі назви утворюють за допомогою суфікса *-ev*: *Dugijev, Tihijev, Petijev, Račkijev, Dostojevskijev*.

Жіночі питомі і запозичені імена, жіночі і чоловічі прізвища, імена, в тому числі пестливі, географічні назви, які закінчуються на *-a*, відмінюються як і загальні назви з цим же закінченням, за *-e* зразком: *Branka, Branke..., Dubravka, Dubravke..., Protega, Protege..., Gina Lollobrigida, Gine Lollobrigide..., Andrija, Andrije..., Perica, Perice..., Požega, Požege..., Volga, Volge...*³¹. За цим же зразком відмінюються запозичені жіночі імена на *-o*: *Klio, Klje...; Salambo, Salambe...*³². Виняток становлять географічні назви на *-ska* – субстантивовані прикметники, які відмінюються за зразком прикметників жіночого роду: *Hrvatska, Hrvatske, Hrvatskoj...*

Невідмінюваними залишаються запозичені жіночі імена та прізвища, за винятком таких, які закінчуються на *-e*, який при вимові відсутній (*Jacqueline Kennedy, Jacqueline Kennedy...*), а також зазначених вище імен та прізвищ із закінченням *-a*³³: *Ines, Valery, Ingrid (gledao sam film s Valery Kaprisky; razgovarao sam sa Steffi Graf)*.

Кличний відмінок власних назв теж має свої особливості. Сучасна хорватська академічна норма допускає дублетні форми в цьому відмінку лише в апозитивних зв'язках на зразок: *Šimić, gospodine Šimić i godpodine Šimić*. Форма клічного відмінка, яка дорівнює називному, стилістично забарвлена й характерна для строго офіційного спілкування³⁴. Прізвище, яке вживається зі звичайним означенням, вимагає лише форми клічного відмінка: *poštovani Šimiću, dragi Kišu*.

В іншомовних особових іменах і прізвищах, які закінчуються на задньоязикові приголосні *g, k, h*, форма клічного відмінка дорівнює формі називного. За хорватською академічною нормою при використанні форми клічного відмінка в таких іменах та прізвищах палаталізована основа зазвичай не допускається, тому в них може вживатися лише закінчення *-i*: *Fric – Fricu, Salih – Salihu*³⁵.

Питомі хорватські імена з нульовим закінченням, перед яким є задньоязикові приголосні *g, k, h*, а також *c*, мають дублетні форми клічного відмінка: перша дорівнює формі називного, друга є вокативною формою з закінченням *-e*: *Predrag i Predraže, Ignac i Ignacē*.

Питомі хорватські прізвища з нульовим закінченням, перед яким знаходяться задньоязикові приголосні *g, k, h i c* (у тому числі прізвища на *-ak, -ek, -ec, -ac*) та всі інші прізвища, які за законами, що діють у хорватській фонетичній підсистемі, повинні мати палаталізовану

основу у формі кличного відмінка після закінчення *-e*, з метою уникнення цього перехідного пом'якшення використовують лише закінчення *-i*: *Cvek – Cveku, Nemec – Nemeci, Trenk – Trenku, Debeljuh – Debeljuhi*³⁶.

Власні назви, які закінчуються на голосний, і кайкавські пестливи імена та демінтиви на *-ek* (на зразок *Irek, Slavek*) мають у кличному відмінку лише форму, яка дорівнює називному.

Таким чином, дослідженій хорватський ономастичний матеріал – питомий і запозичений – в основному підпорядковується закономірностям мовної системи. Як і загальні назви, власні назви підпадають під дію її закономірностей, але їх функціонування більшою мірою зумовлене саме мовою нормою. Існує кілька відмінностей нормування назв власних порівняно з назвами загальними. Для питомого хорватського ономастичного матеріалу характерна тенденція до повернення в хорватський мовний стандарт специфічних нештокавських місцевих рис з кайкавської і чакавської мовних систем, зокрема: випадного *-e*, варіантів в акцентуації, один з яких нештокавський; нештокавських словотвірних елементів, які попередньо адаптувалися в сербсько-хорватській нормі відповідно до вимог штокавської системи. Запозичені власні назви – графічно адаптовані й ті, які в хорватській мові передаються так, як у мові оригіналу, – в морфології та словотворі теж підпорядковуються системним закономірностям.

¹ З появою в хорватів писемних текстів (ще перед власною літературномовною традицією) як літературна в них використовувалася латинська мова. Власні хорватські назви туди зазвичай переносили за фонетичним звучанням і принципами латинської орфографії без перекладу.

² Див. про діо різних позамовних чинників у системі найменування осіб у праці С. М. Медвідь-Пахомової: Медвідь-Пахомова С. М. Екстрапінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем. Ужгород, 2003.

³ Правоопис срінскохорватського книжевного єзика. Са правоописним речником. Нови Сад, 1960.

⁴ Babić S., Finka B., Moguš M. Hrvatski pravopis. Zagreb, 1991 і наступні видання цього правоопису.

⁵ Зазначене питання в цій статті не аналізуватиметься.

⁶ Зокрема, на с. 62–63 правоопису С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша подаються деякі правила щодо передачі українських *ї, ю, я, с, ў*, які, проте, далеко

- не вичерпують навіть найнеобхідніших правил передачі українських назв хорватською мовою. Між тим, і проблема відтворення слов'янських назв українською мовою належить до проблемних, дискусійних і занедбаних сфер українського правопису. Див. про це: Житник В. К. Відтворення слов'янських власних назв українською мовою // Наукові записки Києво-Могилянської академії. К., 2000. Т. 18. С. 14–18.
- ⁷ Anić V., Silić J. Pravopis hrvatskoga jezika. Zagreb, 1991.
- ⁸ На жаль, до мов, поданих стосовно цього питання в правописі В. Аничича та Й. Силичича, не ввійшла українська. До цього часу на багатьох географічних картах і в довідниках, виданих у Хорватії, українські власні назви, за усталеною традицією, передаються так, як вони звучать російською мовою: *Kijev, Donjeck, Ljubov*.
- ⁹ Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Hrvatski jezični savjetnik. Zagreb, 1999. S.112.
- ¹⁰ Ibid. S.113–114.
- ¹¹ У штокавській мовній системі наявні варіанти, які не передбачають цього нерухідного пом'якшення в загальних назвах. Вони не належать до хорватської норми, а реалізуються в певних штокавських говорках.
- ¹² Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Op. cit. S.113–114. Принаїдно зазначимо й рідкість такого чергування в загальних назвах жіночого роду (*baka – baki, patka – patki, zaliha – zalihu*). Див.: Barić E., Lončarić M., Malić D. i dr. Gramatika hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1990. S. 86–87.
- ¹³ Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Op. cit. S. 113–114.
- ¹⁴ Ibid. S. 114.
- ¹⁵ Оскільки явище випадного *-e-* подає найновіший довідник з хорватської граматики, ми віднесли його до характерних рис хорватського стандарту. щодо цього маємо певні застереження: випадний *-e-* трапляється тільки в антропонімах та топонімах, і на підставі лише таких назв не можна робити морфологічних узагальнень. Хорватський стандарт базується на штокавиці, для якої є характерним випадний *-a-*, випадний *-e-* – кайкавська морфологічна особливість. Ibid. S. 115.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ Težak S., Babić S. Gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb, 1996. S. 55.
- ¹⁸ Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Op. cit. S. 115.
- ¹⁹ На другому і на третьому складі трискладові слова в хорватському стандарті можуть мати лише висхідні наголоси (див.: Silić J. Hrvatski jezik. Zagreb, 1998. № 1. S. 30).
- ²⁰ Anić V., Silić J. Pravopis hrvatskoga jezika. Zagreb, 1991. S. 214. Правопис С. Бабича, Б. Фінкі, М. Могуша подає дублетні варіанти таких прикметників – адаптовані та такі, які є графічним відображенням назви в мові оригіналу з додаванням до неї суфікса *-ski*: *bochumski* і *bohumski* від

- Bochum, leipzigski i lajpcischi* від *Leipzig* тощо (Babić S., Finka B., Moguš M. Hrvatski pravopis. Zagreb, 1996. S. 61).
- ²¹ Пешнакан М., Јерковић Ј., Пижурица М. Правопис српскога језика. Нови Сад, 1993.
- ²² Anić V., Silić J. Op. cit. Zagreb, 1991. S. 178–208.
- ²³ Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Op. cit. S. 119.
- ²⁴ Відмінювання цих імен за зразком *Ivo – Iva – Ivi*, яке за сербсько-хорватською нормою вважалося нормативним, тепер уважається регіональним чи діалектним. Так само регіональним уважається відмінювання цих імен за зразком: *Ante – Anteta, Mate – Mateta*. Винятками є лише: *Oto – Ota – Otu, Tito – Tita – Titu* (див.: Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Hrvatski jezični savjetnik. S. 117).
- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ Barić E., Lončarić M., Malić D. i dr. Gramatika hrvatskoga književnoga jezika. S. 73–76.
- ²⁷ Ibid. S. 75–76.
- ²⁸ Чоловічі імена на *-a* відмінюються за зразком *-e*.
- ²⁹ Див.: Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Hrvatski jezični savjetnik. S.119.
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Barić E., Lončarić M., Malić D. i dr. Gramatika hrvatskoga književnoga jezika. S. 86–87.
- ³² Babić S., Finka B., Moguš M. Hrvatski pravopis. Zagreb, 1996. S. 59.
- ³³ Таке ж правило існує щодо відмінювання питомих хорватських прізвищ. Пор.: називн. відм. *Suzana Pešorda* – род. відм. *Suzane Pešorde*, називн. відм. *Suzana Jozić* – род. відм. *Suzane Jozić*.
- ³⁴ Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Hrvatski jezični savjetnik. S. 119.
- ³⁵ У формі кличного відмінка в загальних назвах, коли використовується закінчення *-e*, основа палatalізується: *vojnik – vojniče* (Barić E., Lončarić M., Malić D. i dr. Gramatika hrvatskoga književnoga jezika. S. 73).
- ³⁶ Зазвичай у загальних назвах з такими закінченнями, за хорватською нормою, використовується закінчення *-e* (Ibid).

С. О. Вербич
(*Київ*)

**КАРПАТСЬКА ОРОНІМІЯ В КОНТЕКСТІ
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ РЕГІОНУ**

Назви ороб'ектів дослідники справедливо відносять до давніх назв на тому чи іншому терені з огляду на їхню здатність бути особливими орієнтирами під час просування й розселення різних етнічних груп і племен. Коли йдеться про Карпати, то не можна однозначно стверджувати про тільки, наприклад, субстратний (переважно романський) чи слов'янський характер місцевих оронімів, зважаючи на генетично неоднорідну етнічну історію Карпатського регіону¹. У кожному конкретному випадку це слід з'ясовувати шляхом порівняльно-історичного аналізу. Безумовно, цілком слушна думка В. М. Ілліча-Світіча та С. Б. Бернштейша про те, що з гірським ландшафтом слов'яни познайомилися досить нізно². Проте вже до кінця IV ст. н.е. вся північна і східна частина Карпат, а також Закарпаття, як стверджує С. П. Павлюк, була освоєна слов'янами, серед яких були й предки сучасних українців³. Таким чином, історія народів, що так чи інакше пов'язані з районом Карпат (гето-дакійці, сармати, германці, слов'яни), до сьогодні має в собі чимало темних плям. І для того, щоб зробити їх кількість хоча б трохи меншою, маємо використовувати всі можливі дані різних наук, причетних до з'ясування етногенезу згаданого терену, а топоніміка (у синтезі з етимологією) повиннастати історичним свідком там, де інших історичних даних немає⁴.

Предмет нашого розгляду – лінгвістичний аналіз низки карпатських оронімів.

Карпатські ороніми *Гимба*, *Гомба* (Petrov 159–160) можна пояснювати з урахуванням спорідненого як апелятивного, так й онімного матеріалу. Слід, однак, зазначити, що їх формальна схожість (про що далі) викликає певні труднощі семантичного характеру. Фонетична структура назв *Гимба*, *Гомба*, а саме задньоязиковий проривний *r* на початку слова, а також звукосполучення *-им-*, *-ом-* свідчать про західнослов'янський мовний вплив, пор., наприклад, пол. *gąbka* ‘губа; вуста’ (SJP I, 182; наявний ідентичний звук *g*, що відповідає українському *r*, і носовий *q*, який на українськомовному ґрунті міг розкладатися на *-ем-*, *-им-*, *-ом-* перед наступним губним приголосним), пор. ще пол. діал. *gumba* ‘рот, обличчя’, ‘вид істівних грибів’ (ЕССЯ 7, 75), слвц. *gomba* ‘тудзик’ (Онишкевич 1, 183; звукосполучення *-ом-* < **q*). Такий вплив суміжних західнослов'янських мов (у Карпатському регіоні) не слід зводити лише до онімного рівня. У нашому випадку йдеється швидше про початковий вплив на відповідну апелятивну лексику, пор., зокрема, діал. (бойк.). *гомби* (*гомби*) ‘способ укладки волосся з боку голови’ (Онишкевич 1, 183), яке сягає, очевидно, пsl. **goba* ‘те, що має вигнуту форму’, а також *гембиць* (*гембиць*) ‘шлунок теляти, з якого роблять сичуг’ (Онишкевич 1, 165) < *гембець* (*гембець*) < **gqbъсь*. Правлексема **goba* об'єднує такі слов'янські континуанти: ‘губи, вуста’, ‘тубка’, які вже розвинулися, напевно, зі стрижневого ‘складка’, ‘випуклість’, ‘щось зморщене’. З цього приводу слушне зауваження укладачів ЕССЯ про те, що семантика ‘гриб, наріст’ архаїчніша за ‘губи, вуста’; пор. ще лит. *gumbas* ‘наріст, гуля’, *gumba* ‘пухлина’ (ЕССЯ 7, 79). Таким чином, доонімне значення назв орооб'єктів *Гимба*, *Гомба* можна кваліфікувати як ‘наріст’, ‘випуклість’ на поверхні землі, хоч, можливо, йшлося про гірський об'єкт із певними складками скелястого ґрунту, що нагадували вуста. Така ймовірна внутрішня форма для аналізованих оронімів *Гимба*, *Гомба* знаходить підтримку в колі пол. ойконіма *Guba* (SG VII, 505), лит. гідроніма *Gumbe* < лит. *gumbas* ‘наріст, випуклість’ (Vanagas 127). Щодо назви пот. *Гимбів* (*Гимбіў*) у бас. Тиси на Закарпатті (СГУ 131), то семантику гідронімної основи *Гимб-* (*Гимб-*) міг мотивувати аптронім *Гимба* (*Гимба*), пор. д.-руськ. *Губа* (Веселовский 90), ст.-пол. *Gęba* (SSNO II, 102).

Оронім *Кирпина* (Petrov 171) можна етимологізувати, на нашу думку, як форму з фонетично видозміненою структурою **Кирпина* внаслідок метатези *-рн-* > *-пр-*. За такого пояснення ймовірну **Кирпину* кваліфікуємо як лексему з нерегулярною рефлексацією *-ър-* > *-ир-*.

Пор. також гідронім *Киприна* в колишній В'ятській губ. Росії (Vasmer II, 325). Ураховуючи доступний споріднений матеріал в українській та в інших слов'янських мовах, для оніма **Кирпина* можна констатувати лексико-семантичний спосіб словотворення від ідентичного географічного терміна, континуанта псл. **kъrpina* (~ рос. *карпина* ‘деревина хвойних дерев, просочена смолою’, *курпини* ‘личаки’, серб. діал. *карпина* ‘велика скеля’, польськ. *karpina* ‘пеньок, корч’ та ін.⁵). Як бачимо, наведені апеллятиви також відбивають нере-гулярну рефлексацію звукосполучення *-ъг-* > *-ар-*, *-ур-* й ілюструють базове значення ‘те, що вигнуте, викривлене’. З погляду семантики назву орооб'екта **Кирпина* (< **kъrpina*) могла мотивувати ознака ‘вигнутості, викривленості форми рельєфу’, що підтверджує стриж-неве значення псл. кореня **kъгр-* ‘вигин, кривизна’, відновленого в спеціальній літературі⁶. Можлива й інша версія тлумачення назви орооб'екта *Киприна* у зв'язку з лексикою гнізда псл. **kypriti* / **kyprēti* (основне значення ‘прикрашати’, ‘розм'якшувати’ (ЕССЯ 13, 166); на українськомовному грунті його похідні незафіковані). У такому разі *Киприна* < **kyprina* *‘гора з м'якими осадковими породами’. Відповідно оронім *Киприна* законсервував реліктову лексему на позначення орорельєфу, відсутню в сучасному словникові української мови. Спроба етимологізування ороніма *Киприна* у зв'язку з антропонімом *Kiprián* (Редько 123) < гр. *Kyprianos* (Скрипник 70) виглядає малопереконливою з погляду словотвору. У такому разі ми мали б форму *Кипріанова*.

Назва гори *Микотина* (Petrov 184) має прозору словотвірну структуру – *Микот-ина*, мотивовану незасвідченим антропонімом **Микота*, ускладненого присвійним суфіксом *-ин(a)*. Щодо імені **Микота*, то в ньому виразно проглядається основа *Мик-* і формант *-ота*. Як зауважує Ю. К. Редько, цей суфікс, приєднуючись до антропонімооснов, міг мати певне емоційне забарвлення (пор., наприклад, укр. прізвища *Голота*, *Ніцота*) або ж виражати певну абстрактність, як-от у назвах *Красота*, *Лихота*⁷. Стосовно функціональної природи основи *Мик-*, то її можна тлумачити двояко: а) у зв'язку з дієсловом *микати* (пор. укр. *микати* ‘тікати пряжу’, ‘рвати буряки’, ‘красити’; Онишкевич 1, 439); б) як усічений варіант імен *Микита*, *Миколай*. Пор. з цього приводу укр. прізвище *Мик(a)* на Лемківщині (Панцьо 111).

В Українських Карпатах засвідчені ороніми *Плаща* й *Плешка* (Petrov 192), які, попри формальну схожість, можуть мати різну се-

мантичну мотивацію основи, а отже, етимологію. На нашу думку, кожну з наведених назв слід аналізувати окремо, а не шукати для них спільногопояснення. У місцевих діалектах зафіксовано апелятив *плáшка* ‘широка дошпа’, ‘лавка’ (Онишкевич 2, 80), похідний від твірного *плаха* (ісл. **plaxa*; на українськомовному ґрунті й в інших слов'янських мовах ця лексема розвинула низку значень: ‘частина зораного поля’, ‘шматок розколеної навпіл деревини, колодн’, ‘польно’, ‘дерев’яна колода, на якій відрубували голови засудженим до страти’, ‘великий із плоскою поверхнею шматок чогось’, ‘складова частина невода’, ‘верхня частина свинячої туши’ тощо (ЕСУМ 4, 432). Основним значенням, яке з часом еволюціонувало в різних поняттєвих сферах, було, напевно, ‘шлоска поверхня, площа’, на що вказує безпосередній генетичний зв’язок ісл. **plaxa* з **ploskъ(jь)* ‘плоский’ (ЕСУМ 4, 433). На підставі сказаного для ороніма *Плаша* можна відновити географічний номен **plaxja*. Стосовно доонімної семантики показовою тут могла бути, найімовірніше, ознака ‘гора з плоскою вершиною’.

Назва гори *Плешика* має аналог у гідроніміконі Тиси – пот. *Плешика* (Закарпатськ. обл.; СГУ 428). Спорідненими вважаємо й назви поселень *Plesz* на Буковині й *Plesza* – в колишньому Коломийському пов. Галичини (SG VIII, 250). Аналіз фонетичної структури ороніма *Плешика* й формально споріднених назв *Plesz*, *Plesza* дозволяє залиучити апелятивну лексику гнізда ісл. **pléx-* / **pléš-*, серед семантичних континуантів якого засвідчені й топографічні семи, наприклад: укр. діал. (бойк.) *пліш* ‘вільне, незаросле місце’, ‘місце, де плуг не бере кам’янистого поля’ (Онишкевич 2, 82); крім цього, *пліш* ‘місце, на якому облізла шерсть’, ‘лисина на голові людини’, ‘позбавлене рослинності місце перед полям’, рос. *плеши* ‘лісина’, блр. *плеши*, *плех*, пол. *plesz*, *plech*, *plecha*, чес. *pleš*, серб. *плешица*, слвн. *pléša* ‘т.с.’ (ЕСУМ 4, 450). Наведені лексеми відбивають різну семантику, секундарну до стрижневого значення ‘лісий, голий’, представленого в і.-є. корені **pléi-*, **plí-* (ЕСУМ 4, 450). Таким чином, цілком прийнятно, з лінгвістичного погляду, вбачати в основі ороніма *Плешика* географічний термін **pléšъka* з можливою семантичною мотивацією ‘гора, позбавлена рослинності’, ‘гола вершина гори’. У цьому разі типологічно ідентичні з аналізованою назвою топоніми з основою *Лис-*, як-от *Лисина*. Стосовно фонетичної структури топоніма *Плешика* слід зазначити, що на українському ґрунті закономірно була б форма *Плішка* з огляду на типову рефлексацію ē > i. Однак у місцевих діалектах ē,

очевидно, могло рефлексувати в *e*, на що додатково впливали суміжні західно- й південнослов'янські мови з ідентичним фонетичним явищем.

Оронім *Плицкій* (Petrov 192) з погляду морфологічної структури – відносний прикметник із суфіксом *-ськ-* > *-цьк-* (у результаті зміни приголосного на межі іменникової основи й прикметникового форманта *-ськ-*). Традиційно в сучасній українській мові суф. *-ськ-* переходить у *-цьк-* у результаті сполучення з кінцевими приголосними *к, ч, չ* іменникової основи: *Кременчук* – *Кременчуцький*, *Овруч* – *Овруцький*. Відповідно, якщо припускати, що аналогічні зміни відбулися в структурі назви *Плицкій*, то доведеться відновити якусь фонетично незрозумілу основу *Плик-*, *Плиц-*, *Плич-*. На нашу думку, онім *Плицкій* <*Плицкий* вторинний до першнього *Плитський*, у якому в місцевому мовному середовищі відбулися асимілятивні зміни *-т-* + *-ськ-* > *-цьк-*. За умови такого пояснення ороніма *Плицкий* <*Плитський* очевидна твірна осіова *Плит-* / *плит-* <*плита(u)*. На її потенційність указують місцеві топоніми *Плитоватий*, *Плитянки* (Petrov 192). Доонімну семантику ороніма *Плитський* допомагають відновити апелятиви укр. *плита* ‘плоский уламок каменю’ (ЕСУМ 4, 446), діал. (бойк.) *плитс* ‘каміння’ (Онишкевич 2, 81). Отже, ороїм *Плитський* – це, напевно, ‘кам’яниста гора (горб)’.

Назва гори *Тупча* (Petrov 210) має паралелі як в Україні, так і за її межами. Це гідронім *Тупча* в бас. Росі (СГУ 574) і ойконім *Тупча* в колишній Віленській губ. (Vasmer RGN IX, 216). Назва р. *Тупча* й споріднені щодо структури назви були предметом уваги О. М. Трубачова, який уважав такі потамоніми власне слов'янськими й пов'язував їх із певним апелятивом на *-ець*, ускладненим формантом *-j-*, наприклад: *Глумча* <*глумець*, *Рубча* <*рубець*, *Тупча* <*тупець*⁸. Ідею аналогічного словотвірного аналізу гідроніма *Тупча* підтримує також І. М. Железняк, відновлюючи гідротермін **тупча* ‘тупий кут’, пор., наприклад, *тупик* ‘місце, до якого доходить вода під час розливу’⁹. Ми погоджуємося зі згаданими дослідниками щодо пояснення описа *Тупча*. Зазначимо лише, що твірний апелятив *тупець* зафіксований в українському лексиконі, наприклад: *тупéць* ‘тупе знаряддя’ (Грінченко 4, 294). Отже, мотиваційно для ороніма *Тупча* могла бути ознака ‘гора з тупою вершиною’. Сказане підтверджує карпатський оронім *Тупий* (Petrov 210).

Шоян – назва гори (Petrov 217), яка, наскільки відомо, ще не має певної етимології. Саме в такій формі оронім оригінальний для кар-

патського регіону. Вважаємо, що назву *Шоян* слід пояснювати з урахуванням місцевих фонетичних змін у структурі слова – субституції звуків *и(ы)* й *o*, як, наприклад, *чызор* ‘вікно’ і *возор* ‘т. с.’¹⁰. Звідси *Шоян* < *Шиян*. В українському ономастиконі така назва переважає як антропонім (навіть у складі топонімів), наприклад: прізвище *Шиян* (Редько 242), *Шиянова Долина*, *Шиянова Низина* – мікротопоніми на Чернігівсько-Сумському Поліссі (Череп. Микротоп. 308). У структурі оніма *Шиян* виділяємо основу *Ший-* і суфікс *-ан*. У складі антропонімів цей формант міг мати різне функціональне значення (за його допомогою більшість прізвищ утворювалися від імен, прізвиськ і топонімів)¹¹. Щодо основи *Ший-*, то вона, на нашу думку, має, швидше, іменниковий характер, аніж діеслівний. Найімовірніше, що твірним тут був апелітив *шия*. Щоправда, географічний термін *шия* більше відомий із гідрографічним, ніж із орографічним значенням, наприклад: *шия* ‘вигин річки’ (Череп. 237; пор. відповідно гіронім *Шиянка* в бас. Дніпра; СГУ 625). Проте географічний номен *шия* – це термін-метафора від лексеми *шия* ‘частина тіла, яка з’єднує голову з тулубом’ < посл. **šija* (Черных II, 411). Тобто переносне значення можна уявляти як ‘щось видовжене’. Така семантика могла бути мотиваційною і для номінації назви орооб’єкта *Шиян*. Пор. з цього приводу назву гірської улоговини *Szyja* в Польщі (Famielec 187).

Оронім *Штрэм* (Petrov 217) записаний у джерелі з є, який відповідає укр. *i*. Явище змішування є з *i* часте в писемних документах. Форму *Штрім* логічно тлумачити як *Стрім* з огляду на позніцьну зміну *s > ш* перед *m*, що підтверджують діалектні факти, наприклад, бойк. *штиебур* ‘стовбур’, *штрумент* ‘інструмент’ (Онишкевич 2, 389, 391). Аналіз морфологічної структури назви *Стрім* дає підстави кваліфікувати її як континуант давнього стягненого прикметника посл. **strъmъ* зі значенням ‘крутій’ (Фасмер III, 775). Пор. з цього приводу місцеве *стреміти*, *стреміти* ‘стирчати’ (Онишкевич 2, 259). Отже, з погляду семантики основи оронім *Штрім* < *Стрім* – це ‘стрімка, круті гори (горб)’.

Аналіз фонетичної та словотвірної структури карпатських оронімів *Гимба*, *Гомба*, *Киприна*, *Микотина*, *Плаша*, *Плещка*, *Плицкій*, *Шоян* і *Штрэм*, наявність споріднених апелітивних та онімних фактів у межах України дає підстави припускати для них місцеву українську (слов’янську) генезу. У результаті етимологізування наведених назв відновлено ймовірну доонімну семантику, а також праформу **plaxja* як потенційний складник праслов’янського лексикону.

- ¹ Клєпикова Г. П. Карпатологический аспект славянской лингвистической географии // 13. Mednarodni slavistični kongres (Ljubljana, 15–21 augusta 2003). Zbornik povzetkov. 1. Del. Jezikoslovje. Ljubljana, 2003. S. 205.
- ² Илич-Свитыч В. М. Лексический комментарий к карпатской миграции славян // Известия отделения л-ры и языка АН СССР. М., 1960. Т. XIX. Вып. 3. С. 222–232; Бернштейн С. Б. Очерк еравнительной грамматики славянских языков. М., 1961. С. 66.
- ³ Павлюк С. П. Передмова // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4 т. Львів, 1999. Т. 1. С. 18.
- ⁴ Галас К. Й. До питання вивчення топоніміки Закарпаття // Наукові записки Ужгородського держ. ун-ту. Діалектологічний збірник. Ужгород, 1957. Т. XXVI. С. 44.
- ⁵ Козлова Р. М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель 1997. С. 86.
- ⁶ Там само. С. 70.
- ⁷ Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. С. 148.
- ⁸ Трубачев О. Н. Названия рекПравобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. М., 1968. С. 173.
- ⁹ Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси середньонаддніпрянського Правобережжя. К., 1987. С. 51–53.
- ¹⁰ Панькевич І. Уваги до вияснення процесу ікання в українських південно-карпатських говорах // Збірник пам'яті І. Зілінського. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994. С. 345–361.
- ¹¹ Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. С. 111.

Скорочення

- | | |
|-------------|---|
| Веселовский | — Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974. |
| Гринченко | — Словарь украинской мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Гринченко. К., 1907–1909. Т. 1–4. |
| ЭССЯ | — Этимологический словарь славянских языков: Православ. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2003. Вып 1–30. |
| ЕСУМ | — Етимологический словарь украинской мови: У 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. К., 1982–2003. Т. 1–4. |
| Онишкевич | — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984. |
| Редько | — Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. |
| Скрипник | — Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. 2-ге вид., випр. й доп. К., 1996. |

-
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1964–1973. Т. I–IV.
- Череп. — Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Череп. Микротоп. — Черепанова Е. А. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Черных — Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. М., 1993. Т. I–II.
- Famielec — Famielec M. Mikrotoponimia Ełckiego // Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы II Межд. научн. конференции (11–12 ноября 2004 г.). Гомель, 2004. С. 185–194.
- Petrov — Petrov A. Karpatorské pomístní nazvý z pol. XIX a z poč. XX st. Praha 1929.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. Т. I–XV.
- SJP — Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1904–1927. Т. I–VIII.
- SSNO — Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Warszawa etc., 1965–1985. Т. I–VII.
- Vanagas — Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin-Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namensbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

I. В. Єфименко

(Київ)

**ПРО ІСТОРІЮ ВАРІОВАННЯ ЗАКІНЧЕНЬ
ДАВАЛЬНОГО ВІДМІНКА *-У (-Ю)* та *-OBI, -EBI (-EVI)*
В ОСОБОВИХ НАЗВАХ
(на матеріалі писемних нам'яток)**

Як відомо, в сучасній українській літературній мові для іменників чоловічого роду давального відмінка (далі – Д. в.) однини характерний широкий вжиток закінчення *-ovi*, *-evi* (*-evi*), що варіюється із закінченням *-у* (*-ю*)¹. Проблему функціонування варіантів закінчень Д. в. в іменників чоловічого роду однини досліджували такі українські вчені, як І. М. Керницький, В. В. Поставний, Г. В. Воронич, В. О. Юносова². Однак варіювання закінчень Д. в. в особових назвах вони торкалися досить поверхово, детально не зупиняючись на цьому аспекті дослідження. Відомо, що «явище диференціації форм Д. в. па *-ovi* / *-у* своїм корінням сягає історичного минулого української мови»³. На нашу думку, простежити таке варіювання взагалі в іменниках й зокрема в антропонімах неможливо без звернення до нисемних джерел. Тому мста пропонованої розвідки – дослідити флексивне варіювання у відмінкових формах Д. в. на прикладі антропонімів, засвідчених в українських нисемних джерелах. Для аналізу обрано 14 друкованих пам'яток (АЖГУ, АКЖГУ, АКЖМУ, АсО, ВГ, Г, ДдГ, ДМВП, ДНРМ, ККПС, ЛРК, ПЛ, ТнаУ, УГ) різних жанрів. Пасамперед це грамоти, ділова документація (акти, судові записи, матеріали сотенних канцелярій і ратуш) та приватна переписка. Хронологічно вони охоплюють п'ять століть, починаючи з XIV й до XVIII включно, територіально представляють різні регіони України, зокрема Волинь, Галичину, Полісся та Паддніпрянщину.

Нагадаємо, що історично варіантні закінчення Д. в. однини *-у (-ю)* та *-ови, -еви (-еви)* носять від різних груп іменників, які належали до різних осіпів. Закінчення *-у (-ю)* мали іменники колишніх осіпів на *-ő*, які утворювали найбільший за обсягом клас іменників давньоруської мови. А закінчення *-ови, -еви (-еви)* розвинулися з давньої флексії *-ови, -еви*, яку мали іменники *й-основ*, що становили небагатий за кількістю клас слів⁴.

У сучасній українській мові закінчення *-ови, -еви (-еви)*, яке розвинулося з малочисельної групи слів, набуло значного поширення й паралельно вживання зі закінченням *-у (-ю)*. Проте останнім часом як в іменниках-загальних назвах, так і в антропонімах простежується досить помітна тенденція до витіснення форм на *-у (-ю)* формами на *-ови, -еви (-еви)*.

З огляду на вищезазначене, нас насамперед цікавлять такі питання: по-перше, які закінчення Д. в. однини вживалися в антропонімах писемних пам'яток і які з цих закінчень переважали; по-друге, чи існувала хронологічна та територіальна диференціація у функціонуванні того чи іншого типу закінчень особових назв?

Важливим видається висновок, зроблений І. М. Керницьким про те, що в українських пам'ятках уже з XIV–XV ст. закінчення Д. в. однини *-у (-ю)* та *-ови, -еви (-еви)* мають виразно відмінне локальне поширення⁵. Зокрема, польський дослідник В. Курашкевич, який вивчав українські грамоти XIV–XV ст. зауважував, що в грамотах північних територій відзначено лише закінчення *-у (-ю)*, а в галицьких грамотах поряд із закінченням *-у (-ю)* виступає закінчення *-ови, -еви*. Це спостереження дало можливість В. Курашкевичу припустити наслідок польського впливу у вживанні форм Д. в. на *-ови, -еви (-еви)*⁶. Натомість Т. А. Якубайтіс вважає, що закінчення *-ови, -еви (-еви)* – це питоме давньоруське закінчення, яке в українській мові збереглося до сьогодні⁷.

За спостереженнями В. О. Юносової, у староукраїнських пам'ятках XIV ст. найпоширеніша флексія Д. в. однини іменників чоловічого роду – флексія *-у (-ю)*, яка була властива великому класу слів, отже, вона й домінувала⁸. Ця теза дослідниці цілком справедлива й для антропонімів, що підтверджує матеріал грамот XIV ст. (територія Галичини та Західного Полісся), в яких засвідчена лише одна особова назва в складі двокомпонентної антропонімної формули із закінченням *-еви* у першому компоненті – *Василеви Каравовскому*, 1383 р., Галичина (Г 62). Решта одно- та двокомпонентних особо-

вих назв у Д. в. мають закінчення *-у (-ю)*: *Іоанну Богослову*, 1332 р., Луцьк (Г 21); великому князю *Витовту*, 1393 р. (там само 121); *Тумеклю*, 1347 р. (там само 26); пану *Григорю*, 1347 р. (там само 128); кн[а]зю *Федору*, 1396 р., Луцьк (там само 128); королеви (королю) польському *Володиславу*, 1388 р., Переяслав (там само 82, 84, 118); *Драгумиру*, 1378 р., Галичина (там само 61); князю *Юр'ю*, 1399 р., Троки (там само 142); бургомистру ризькому *Никтиборку*, 1399 р., Плоцьк (там само 140); кн[а]зю *Св(а)тъслав(у)*, кн[а]зю *Кестутью*, кн[а]зю *Олгерду*, 1371 р. (там само 47).

У грамотах XV ст., за свідченням дослідників, закінчення *-ови*, *-еви (-єви)* іменників чоловічого роду однини трапляється частіше⁹. Ту саму тенденцію можна спостерігати й на прикладі антропонімів, що ілюструють відібрані нами матеріали. Так, в «Українських грамотах XV ст.» (територія Галичини та Західного Полісся) нараховуємо вже 4 особові назви із закінченням *-ови*: *Івашкови*, 1421 р., Львів (УГ 64–65); *Лазорови*, 1490 р., Сучава (там само 130); *Хом'кови*, *Сенкови*, 1452 р., Луцьк (там само 38). Однак нереважну більшість в одно- та двокомпонентних іменуваннях становлять антропоніми на *-у (-ю)*, пор.: *Богдану*, 1495 р., Вільно (УГ 54); пну *Ванку*, пану *Але(х)ну*, 1478 р., Львів (там само 67); *Казимиру*, 1484 р. (там само 137); *Івану Ю(р)ини*, *Авраму*, *Еську*, 1489 р., Петрков (там само 46); *Го(р)ностаю Романовичу*, 1489 р., Краків (там само); *Івану Василеви(ч)*, 1464 р., Острог (там само 41); жыду *Есю а товарышу его Авраму*, 1489 р., Петрков (там само 46).

Підтвердженням подальшого процесу диференціації форм Д. в. на *-у (-ю)* / *-ови*, *-еві (-єві)* можуть бути антропоніми ділових документів XVI ст. У писемних джерелах XVI ст., за спостереженнями І.М. Керницького, територіальне поширення закінчень *-ови*, *-еви (-єви)* та *-у (-ю)* таке саме, як і в українських грамотах XIV–XV ст.¹⁰ За даними антропонімного матеріалу «Волинських грамот» (ІІ пол. XVI ст.), у пам'ятці фіксується лише одна двокомпонентна особова назва із закінченням *-ови* в обох її складових – докторови *Зикгму(н)тови Ка(р)касови*, Володимир, 1571 р. (ВГ 155). Решта антропонімів, які становлять одно- та двокомпонентні найменування, у Д. в. однією мають закінчення *-у (-ю)*, пор., наприклад: *Станиславу Го(л)ку*, 1569 р., Володимир (ВГ 44); па(н)у *Семену*, 1567 р., Володимир (там само 84); па(н)у *Данилу Попелю*, 1571 р., Володимир (там само 129); князю *Леву Са(н)кгушку*, 1569 р., Володимир (там само 64);

пну Федору Сте(и)кови(ч)у Со(л)тану, 1577 р., Володимир (там само 203) та ін.

Для матеріалів Київського підкоморського суду середини XVI ст. у складі дво- та трикомпонентних іменувань особи характерне паралельне вживання антропопімних форм на -у (-ю) та -ови, -еви (-єви) із незначною перевагою останніх, пор.: па(н)у А(н)дрею Сы(н)куру, 1584 р. (ККПС 57); па(н)у Меляху Барану, 1595 р. (там само 61); па(н)у Адаму Богуфалу, 1595 р. (там само 69); па(н)у Лазару Браєвичу (там само 75); Григо(р)ю Гуляницькому, 1597 р. (там само 103); Миха(и)лу, Богдану а Федору Ла(с)комъ, 1599 р. (там само 122) та Лавринови Песочи(н)скому, 1597 р. (там само 86); па(н)у Еронимо-ви Го(р)ностаеви, 1597 р. (там само 88); о(т)цу Петрови Могиле, 1638 р. (там само 174); пюо(м) Федорови, Гапонови, Жданови и Федорови моло(д)шому Трипо(л)ски(м), 1599 р. (там само 110); Иванови Грузевичови Нечаеви, 1638 р. (там само 184); во(з)ному Миколаеви Рено(в)скому, 1638 р. (там само 174); пану Аньдрееви Лещи(н)скому, 1639 р. (там само); Івану Со(л)танови, 1597 р. (там само 86).

В актах Житомирського міського уряду кінця XVI ст. значно переважають антрононіми у формі Д. в. на -у (-ю). Усі особові назви становлять дво- та трикомпонентні антропонімні найменування, пор.: Есишу Немиричу, 1584 р. (АКЖМУ 74); пану Алекса(н)дру Григо(р)євичу Воронє, 1584 р. (там само 74); па(н)у Григо(р)ю Басарабу, 1584 р. (там само 82); пану Петру Семашку, 1584 р. (там само 89); пну Матею Тре(с)це, 1583 р. (там само 65); Левку Ляшиничу а Гришику Журавлевичу, 1584 р. (там само 84); па(н)у Богуфалу Павши, 1584 р. (там само 72). У пам'ятці засвідчено лише 3 особові назви із закінченням -ови, наприклад, в однокомпонентному найменуванні – Лазарови, 1583 р. (там само 62) та двокомпонентних структурах – А(р)тихови Гуляку, 1584 р. (там само 62); Во(и)тхови Рачи(н)скому, 1584 р. (там само 119).

Пам'ятка «Торгівля на Україні» кінця XVI – середини XVII ст., яка репрезентує територію Волині та Наддніпрянщини, у складі одно-, дво- та трикомпонентних антропонімних іменувань містить приблизно однакову кількість форм на -у (-ю) (пор., наприклад, пану Миколаю Радивилу, 1558 р., Вільно (ТнаУ 89); Черевчею, 1552 р., Чорнобильський замок (там само 81); Петру Корсаку, 1552 р., Остерський замок (там само 81); пану Петру Кірдюю Семашку, 1545 р., Луцьк (там само 69); Писану Козце, 1507 р., Krakів (там само 47); пану Павлу Івановичу Сопезе, 1570 р., Варшава (там само 147)) та на

-ови, -еви (-єви) (нор., наприклад, пану *Марусялянови Лясковському*, 1646 р., Володимир (там само 330); *Израелеви*, 1646 р., Володимир (там само 330); *Янови Кирови*, 1638 р., Володимир (там само 308); пану *Александрови Кирдневичови Дзюсе*, 1632 р., Житомир (там само 297)). У досліджуваній пам'ятці є приклад, коли той самий антропонім вживається із паралельними закінченнями **-у** (*Якубу Гедиманови*, 1580 р., Володимир) та **-ови** (*Якубови Гедиманови*, 1580 р., Володимир) (там само 185). Із наведеного матеріалу помітно, що закінчення **-у** (**-ю**) мають антропоніми, занесані у XVI ст., а закінчення **-ови, -еви** (**-єви**) – особові пазви XVII ст., тобто превалювання тієї чи іншої флексійної форми хронологічно диференційовано. Водночас територіальна диференціація у паралельному функціонуванні закінчень антропонімів у пам'ятці не простежується.

Дослідники відмічають, що в галицьких пам'ятках, як і в сучасних західноукраїнських говорах, іменники-загальні назви Д. в. однини мають паралельні закінчення **-ови, -еви (-єви)** та **-у (-ю)**¹¹. Однак, в актах с. Одрехови, які представляють територію Сяноцького повіту колишньої Галичини I нол. XVII ст., усі без винятку антропоніми у формі Д. в. однини фіксуються із закінченням **-ови, -еви (-єви)**. Якщо антропонімна формула складається із двох компонентів, то обидва її складники закінчуються на **-ови, -еви (-єви)**, нор.: *Киякови Яцькови*, 1642 р. (АсО 192), *игнатови го(л)одышови*, 1644 р. (там само 193), *лоукачеви силькови*, 1626 р. (там само 168), брату своєму [...] *vasilevsi*, 1636 р. (там само 189).

Для особових назв, засвідчених у пам'ятках XVII ст., особливо з території Середньої Наддніпрянщини, флексія **-ови, -еви (-єви)** досить типова. Так, у діловій документації Волині та Паддніпрянщини початку XVII ст. у складі одно-, дво- та трикомпонентних іменувань людини однаково поширені антропоніми на **-у (-ю)** та **-ови, -еви (-єви)**. Пор., наприклад: піну *Лукашу Лиса(и)ко(му)*, 1609 р., Житомирський замок (ДМВН 150); *Роману Кириковичу Ружи(н)скому*, 1605 р., Житомирський замок (там само 92); піну *Семену Немиричу*, 1605 р., Житомирський замок (там само 54); *Гераси(му) Сурину*, 1609 р., Житомирський замок (там само 115); піну *Яну Лядовичу*, 1605 р., Житомирський замок (там само 106); піну *Во(и)теху Котовскому*, 1605 р., Житомирський замок (там само 97); піну *Вороничу*, 1609 р., Житомирський замок (там само 144); аре(н)дару...*Бороху, жиду*, 1609 р., Житомирський замок (там само 150). Порівняно широко представлена флексія **-ови, -еви (-єви)**: піну *Миколаєви Да(х)нови-*

чови, 1609 р., Житомирський замок (там само 153); *Мишкеви Рo(д)кевичу*, 1605 р., Житомирський замок (там само 87); *Семенови Зупановичо(ви)*, 1609 р., Житомирський замок (там само 116); *Семенови Зел(н)скому*, 1643 р., Київське воєводство (там само 220); піном *Кгабриєлеви, Янови а Павлови Тишио(м)-Быковъски(м)*, 1643 р., Київське воєводство (там само 222); *Янови Кгuroвскому*, 1643 р., Київське воєводство (там само); піну *Андрееви*, 1643 р., Київське воєводство (там само 224); піномъ *Иванови Нечаеви, Грузевичови*, 1643 р., Київське воєводство (там само); *Кирилови Маса(л)скому*, 1643 р., Київське воєводство (там само 234); піномъ *Василови Абрамовичови, Криштофови, Иванови*, 1643 р., Київське воєводство (там само 235). Цікавим видається факт фіксації в документах, записаних на території Київського воєводства, найменування однієї особи за допомогою двох паралельних закінчень -у та -ови, пор.: *Крыштофу Ти(ш)кевичу* та *Крыштофови Тышкевичови* (1649 р.; там само 183). Наведений антропонімний матеріал засвідчує, що закінчення -ови, -еви (-еви) фіксується здебільшого на території Київського воєводства. Натомість антропоніми Житомирського замку вживаються із паралельними закінченнями -у (-ю) та -ови, -еви (-еви).

За матеріалами «Актової книги Житомирського гродського уряду 1611 року» незначно переважають особові назви у Д. в. на -у (-ю) у складі дво- та тричленних антропонімних формул: піну *Яну Соломе* (АКЖГУ 299); *Івану Волошину* (там само 261, 263); піну *Григо(р)ю Басарабу* (там само 190–191); піну *Vаси(л)ю Станиславовичу Сурину* (там само 72); піну *Есифу Малы(ш)це* (там само 198); *Ma(р)тину* а *Григо(р)ю* (там само 154); *О(р)шулю* (там само 104). В актовій книзі також продуктивні антропоніми на -ови, -еви (-еви), які простежуються в однокомпонентних іменуваннях й в обох компонентах двочленних іменувань, пор.: піну *Лемешови* (там само 39); піну *Стефановъ Пемиричовъ* (там само 68); піну *Янови Бе(л)ковичови* (там само 170); *Пe(т)рашкови Рекетови* (там само 104). Іменні форми на -ови, -еви (-еви), як відомо, не були успадковані пізніше північними діалектами української мови. На змішування форм на -у(-ю) та -ови, -еви (-еви) у нам’ягті вказує факт нааралельного вживання цих закінчень у найменуванні тієї самої особи, пор.: пану *Яну Зю(л)ко(в)скому* та піну *Янови Зю(л)ко(в)скому* (там само 318).

У актових записах Житомирського гродського уряду кін. XVI – поч. XVII ст. домінують антропонімні форми на -ови, -еви (-еви), наприклад: челядникови *Грышови*, 1635 р. (АЖГУ 139); *Тимофесеви*

и *Василеви Поплавськимъ*, 1635 р. (там само 114); бурмистрови *Трохимови*, 1635 р. (там само 110); войтови *Василеви*, 1635 р. (там само 110); *Семенови, Иванови, Хвedorови и Кириянови Назаровичомъ*, 1635 р. (там само 153); *Макарови Назаровичови Восковъневи*, 1635 р. (там само 154); пану *Михайловои Аксъсакови*, 1635 р. (там само 159); пану *Якубовои Вороничови*, 1635 р. (там само 122); *Тарасови Вюнови*, 1635 р. (там само 110); *Корниеви Дъякови*, 1635 р. (там само 110). Із наведених прикладів помітно, що закінчення *-ови, -еви (-еви)* засвідчене як в одночленних антропонімічних формулах, так і в обох компонентах двочленних іменувань. Зрідка особові назви, зафіксовані у документах, мають закінчення *-у (-ю)*, пор., зокрема, *Третяку*, 1635 р. (там само 193); *Гордию Сченєєвъскому*, 1635 р. (там само 177); *Стѣфану Головинскому*, 1635 р. (там само 125).

Нам видається, що поширення в антропонімах «житомирських» пам'яток XVII ст. закінчень *-ови, -еви (-еви)*, можливо, пов'язане з польським походженням нисаря, оскільки це закінчення характерне для польської мови¹².

У матеріалах «Лохвицької ратушної книги» (територія Середньої Наддніпрянщини) XVII ст. частіше спостерігаються антропоніми із закінченням *-у (-ю)*. Наведені нижче ілюстрації представляють одно- та двокомпонентні найменування, пор., напр.: *Стѣ(у)ку Планидъ*, 1687 р. (ЛІРК 189); пану *Хане(н)ку*, 1676 р. (там само 170); *Ле(с)ку Королю, Ю(р)ку Ле(с)че(н)ку*, 1678 р. (там само 174); *Івану Ільченку, Грицьку Журавсьлю, Ле(с)ку Сѣнънич(н)ку* 1671 р. (там само 167); пану *Я(ц)ьку*, 1672 р. (там само 161); Конону *При(й)ме(н)ку*, 1665 р. (там само 130); резникови глы(н)скому *Степану*, 1665 р. (там само 137); пану *Івану*, 1671 р. (там само 154); *Феодору Козлу*, 1654 р. (там само 27); *Гаврилу Ши(н)каре(н)ку*, 1665 р. (там само 128); *Івану Бряги(н)цу*, 1665 р. (там само 122); *Ма(т)фею Емъченъку*, 1653 р. (там само 20). Водночас у пам'ятці зафіксовано 9 особових назив на *-ови, -еви (-еви)*: *Стѣфанови Свиде(р)скому*, 1668 р. (там само 142); *Па(х)не(н)кови*, 1665 р. (там само 134); *Де(м)кови Выприще(н)кови, Семенови Чорнише(н)кови*, 1665 р. (там само 129); *Хвedorови Деревя(н)чичу*, 1665 р. (там само 124); *Грицьковъ Онище(н)ковъ*, 1664 р. (там само 122); *Го(р)дъеви Євсѣевичу*, 1660 р. (там само 106); *Степану Проце(н)кови*, 1656 р. (там само 56); *Ю(р)ковъ Ли(т)виновому*, 1656 р. (там само 73).

У канцелярській документації Гетьманщини (назва Лівобережної України разом із Києвом – територія сучасної Чернігівської, Пол-

тавської, лівобережної частини Київської і Черкаської, північна частина Дніпропетровської областей та Київ з навколошніми землями на Правобережжі) середини XVIII ст. у складі одно- та двочленних антропонімічних формул досить чисельні особові назви із закінченням *-ови*, *-еви* (*-єви*), пор.: *Кузмъ Пакале(н)кови*, 1712 р., Глухів (ДдГ 221); *Денисови Ку(з)менку*, 1712 р., Соснівка (там само 204); *Василеъ Бодюку*, 1728 р., Шаповалівка (там само 114); *Іванови Дащенковѣ*, б.р., Глухів (там само 187). Однак все ж таки переважають форми на *-у* (*-ю*), пор.: *Горленку*, 1750 р., Глухів (там само 317); *Федору Нечаю*, 1753 р., Полтава (там само 314); *Дмитру Козаченку*, 1746 р., Лубни (там само 313); *Андрею Чикуну*, 1708 р., Новгородок (там само 259); *Верескуненку*, 1719 р., Прилуки (там само 174); *Василю Ча(с)нику*, 1738 р., Бахмач (там само 115); *Никитѣ Шулженку*, 1744 р., Ніжин (там само 338); *Івану Вонжсулу*, 1744 р., Ніжин (там само 341); *Давиду Ковшу*, 1744 р., Ніжин (там само 343).

У матеріалах сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України XVIII ст. більше поширені антропонімі форми на *-у* (*-ю*), пор.: *Грицку Шкуренку*, 1723 р., Ніжинський полк (ДНРМ 150); *Логину*, 1723 р., Стародубський полк (там само 140); *Артему Бандурцѣ*, 1723 р., Стародубський полк (там само 139); *Стефану*, 1720 р., Лубенський полк (там само 117); *Иосыфу Паныченку*, 1766 р., Полтавський полк (там само 355); *Данилу Карпенку*, 1772 р., Чернігівський полк (там само 355). Антропонімі із закінченням *-ови*, *-еви* (*-єви*) фіксуються значно рідше: *Мискови Рубанови*, 1712 р., Ніжинський полк (там само 60); *Юскови*, 1711 р., Ніжинський полк (там само 57); *Гарасимовѣ*, 1728 р., Миргородський полк (там само 187); *Павлу Медведевѣ*, 1728 р., Ніжинський полк (там само 181); *Раскови Резниковѣ*, 1728 р., Лубенський полк (там само 200). Цікаво, що та сама особова назва у документах згадується з різними закінченнями Д. в.: *-у* (пор., *Стефану Пештичу*, 1712 р., Лубенський полк; там само 58) та *-ови* (пор., *Стефанови Пештичу*, 1712 р., Лубенський полк; там само 57).

На думку І. М. Керницького, неревага флексії *-у* (*-ю*) в ділових документах Волині та Київщини зумовлена авторитетом правонису державної канцелярії¹³. Тому у приватних листах та документах, які не находили з державних канцелярій, частіше зустрічаються особові назви у формі Д. в. однини із закінченням *-ови*, *-еви* (*-єви*). Зокрема, антропонімічні матеріали «Приватних листів» (територія Лівобережної України) I пол. XVIII ст. в одно- та двокомпонентних іменуваннях особи засвідчують 4 форми з цією флексією, пор.: *Гарасиму*

Гришкови, 1729 р., Прилуки (ПЛ 48); *Пятаковъ*, 1723 р., Сокиринці (там само 36); піну *Феодоровъ Сулимъ*, 1723 р. (там само 34–35); піну *Феодоровъ*, 1722 р. (там само 29). Однак у пам'ятці переважають особові назви на -у (-ю): піну *Григорію Скору(n)пъ*, 1727 р. (там само 46); піну *Семену Сулимъ*, 1730 р., Баришів (там само 53); піну *Іанну Чарнишу*, 1735 р., Глухів (там само 70); піну *Василію Томаръ*, 1718 р., Прилуки (там само 25); козаку *Потапченку*, 1743 р., Мена (там само 103); со(т)нику березинському *Лисенку*, 1744 р. (там само 107); піну *Лу(к)яну Жоро(в)ку*, 1717 р., Івантеїки (там само 22-23); піну *Івану Ла(ш)кевичу*, 1733 р., Новгородок (там само 63); піну *Петру Ша(р)кевичу*, 1734 р., Глухів (там само 68); *Ігнату*, 1734 р., Стародуб (там само 70).

Не слід відкидати думку дослідників про те, що в антропонімних іменуваннях при виборі закінчень -у (-ю) / -ові, -еві (-єві) можуть діяти фактори, які сприяють милозвучності¹⁴. Наприклад, у досліджуваних пам'ятках простежується вживання форм на -у (-ю) / -ові, -еві (-єві) в іменах та прізвищевих назвах з уникненням двох однакових закінчень, пор.: *Якубу Гедиманови*, 1580 р., Володимир (ТнаУ 185); *А(р)тохови Гуляку*, 1584 р., Житомир (АКЖМУ 74); *Івану Со(л)тавови*, 1597 р., Київ (ККПС 86); *Мишкеви Ро(д)кевичу*, 1605 р., Житомирський замок (ДМВН 87); *Ла(с)кови Шра(м)ку*, 1611 р., Житомир (АКЖГУ 292); *Степану Проце(н)кови*, 1656 р., Лохвиця (ЛРК 124); *Трохимови Пудыде*, 1635 р., Житомир (АКЖМУ 74); *Павлу Медведевъ*, 1728 р., Ніжинський полк (ДНРМ 181); *Кузмѣ Пакале(н)кови*, 1712 р., Глухів (ДдГ 221); *Гарасиму Гришкови*, 1729 р., Прилуки (ПЛ 48). Проте такі чергування досить непослідовні, що ілюструють антрополімні найменування, в яких усі компоненти мають закінчення -у (-ю) або -ові, -еві (-єві), нор.: *Тъутулу Логофету*, 1490 р., Сучава (УГ 132); *Лерину Терешу*, 1498 р., Вільно (ТнаУ 41); *Гневошу Реза(н)у*, 1577 р., Володимир (ВГ 156); *Григо(р)ю Басарабу*, 1584 р., Житомир (АКЖМУ 82); *Ярониму Го(р)ностаю*, 1587 р., Київ (ККПС 89); *Стефану Немиричу*, 1605 р., Житомирський замок (ДМВН 52); *Вацлаву Щербине*, 1635 р., Житомир (АЖГУ 170); *Василю Скребъцу*, 1657 р., Лохвиця (ЛРК 86) та *Зикгму(н)тови Ка(р)касови*, 1571 р., Володимир (ВГ 155); *Крыштофови Голубковичови*, 1611 р., Житомир (АКЖГУ 361); *Янови Кирови*, 1638 р., Володимир (ТнаУ 308); *Якубови Вороничови*, 1635 р., Житомир (АЖГУ 122); *Іванови Дащенковъ*, б. р., Глухів (ДдГ 187); *Самуслеви Го(р)ностаєви*, 1609 р., Житомирський замок (ДМВН 116); *Семенови Чорнише(н)кови*, 1665 р.,

Лохвиця (ЛРК 129); *Киякови Яцькови*, 1642 р., с. Одрехів (АсО 192); *Іванови Грузевичови Несаєви*, 1638 р., Київ (ККПС 184).

Якщо порівняти територіальне поширення флексій Д. в. в антропонімах писемних пам'яток із різних територій, то виявляється, що обидва варіанти закінчення вживаються паралельно, принаймні починаючи з XIV ст. Хоча, безперечно, у функціонуванні тієї чи іншої флексії існують свої особливості. Так, на північних теренах України (Житомирщина, Чернігівщина, частково Київщина), на території Середньої Наддніпрянщини (частина Київщини, Полтавщина, Черкащина) та на Волині переважають особові назви із закінченням *-у (-ю)*. Лише в галицьких пам'ятках домінують антропонімні форми на *-ови*, *-еви (-єви)*.

З погляду хронології простежуються такі тенденції. У пам'ятках XIV–XV ст. поширене закінчення *-у (-ю)*; у XVI ст. помітнішим стає закінчення *-ови*, *-еви (-єви)*, однак антропонімні форми на *-у (-ю)* переважають; у XVII ст. паралельно вживаються закінчення *-у (-ю)* та *-ови*, *-еви (-єви)*; у XVIII ст. знову частіше спостерігається закінчення *-у (-ю)*.

Отже, здійснене дослідження дозволяє констатувати, що в українських антропонімах, вилучених із нисемних пам'яток XIV–XVIII ст., безперервно вживалися дві варіантні форми закінчення Д. в. – *-у (-ю)* та *-ови*, *-еви (-єви)* з територіальною та хронологічною перевагою першого.

-
- ¹ Воронич Г. Форми давального відмінка на *-ові* / *-у* // Культура слова. 1983. Вип. 24. С. 56.
 - ² Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. К., 1967; Поставной В. В. Морфологические варианты имён существительных в современном украинском литературном языке. Автореф. ... дисс. канд. филол. наук. Ужгород, 1977; Воронич Г. Зазнач. праця. С. 56–58; Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. К., 2003.
 - ³ Воронич Г. Зазнач. праця. С. 57; Юносова В. Зазнач. праця. С. 39.
 - ⁴ Див.: Беспалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Самійленко С. П., Таранепко І. Й. Історична граматика української мови. К., 1957. С. 184.
 - ⁵ Керницький І. М. Зазнач. праця. С. 41.
 - ⁶ Kuraszkiewicz W. Gramaty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku // Studium językowe. Kraków, 1934. S. 109.
 - ⁷ Якубайтис Т. А. История окончания дательного единственного существительных мужского рода *-ови* в восточнославянских языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1954. С. 15.

- ⁸ Юносова В. Зазнач. праця. С. 39.
- ⁹ Керницький І. М. Зазнач. праця С. 41.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само. С. 43.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само. С. 44.
- ¹⁴ Воронич Г. Зазнач. праця. С. 58.

Скорочення

- АЖГУ — Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підг. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004.
- АЮЖГУ — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підг. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- АЮЖМУ — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підг. до вид. М. К. Бойчук. К., 1965.
- АсО — Акти села Одрекови / Упор. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. К., 1970.
- ВГ — Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. К., 1995.
- Г — Грамоти XIV ст. / Упор., вступ. стаття, коментарі і словники-покажчики М. М. Пещак. К., 1974.
- ДдГ — Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Упор., автор передмови та коментарів В. Й. Горобець. К., 1993.
- ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (збірник актових документів) / Підг. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. К., 1981.
- ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підг. до вид. В. А. Передрієнко. К., 1976.
- ККПС — Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Підг. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, В. В. Німчук та ін. К., 1991.
- ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів) / Підг. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпиль. К., 1986.
- ПЛ — Приватні листи XVIII ст. / Підг. до вид. В. А. Передрієнко. К., 1987.
- ТнаУ — Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. К., 1990.
- УГ — Українські грамоти XV ст. / Підг. тексту, вступ. стаття і коментарі В. М. Русанівського. К., 1965.

I. M. Железняк
(Київ)

**МАТЕРІАЛИ ДО «ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО
СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ КИЄВА». IV ***

Велика історична та археологічна література з київських старожитностей традиційно називає гору над Подолом, яка в живому мовленні називається *Скавика, Щековицею*. Це почалося з першої систематичної історії Києва М. Ф. Берлинського, який вказав на дану височину як на літонисну Щековицю¹. Можна припустити, що він спирається на свідчення опису Києва 1785 р., подаючи звідти майже цитату, водночас не звернувши увагу на зазначену там близькість до Щековиці річки Кудрявець і не прокоментувавши цей факт. Відомо, що літопис, де вперше засвідчено назву гори *Щековиця*, не дає точної її локалізації, як і інших названих у цій же оповіді гір (про *Хоревицю* й досі точаться суперечки). Версія, яку вперше ввів у науковий обіг М. Ф. Берлинський, вважалася абсолютно вірогідною й доведеною, пор., зокрема, твердження В. Б. Антоновича: «Щекавиця – це гора, відома тепер під іменем Скавики, але ще в XVII ст. зберігала давнє ім'я Щекавиці»². Проте деякі сучасні історики висловлюють сумнів щодо ідентифікації літописної гори *Щековиця* з сучасною *Скавикою*. Грунтовна стаття О. П. Толочка уточнює локалізацію гори *Щековиця* й іншої гори *Скавика*: перша знаходилася на Копиревому кінці

* Початок див.: Українська пропріальна лексика. К., 2000. С. 50–55; Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відн. ред. О. П. Карпенко. К., 2002. С. 105–111; Магічне світло імені: До 75-річчя професора П. П. Чучки / Відп. ред. С. М. Медвідь-Пахомова. Ужгород, 2003. С. 74–79.

(Кудрявці), а друга – на Подолі (сучасна *Щекавиця*). Проте О. П. Толочко спирається іноді на неточні відомості, наприклад, він вважає, що оронім *Щековиця* з'явився в топоніміконі Києва лише в результаті археологічних розшуків києвозапавців XIX ст. (с. 152). Водночас відомо, що ця назва зустрічається, зокрема, в описі Київського замку 1552 р. (*Щиковица*; АЮЗР VIII/1, 107), в грамоті 1619 р. («горою Щиковицю», ЖГКВ, 24), в документі 1699 р. (*Щековица, Щиковица*; ІІІербина 24, 29), в описі Києва 1785 р. (*Щекавица*), тут же засвідчено форму назви *Скавица* (ОКН, 170), фіксоване існування якої з суфіксом *-ица / -иця* автор взагалі заперечує (с. 153), тощо. Він помилково нов'язує прізвище католицького каноника в Києві *Фелікса Скавинського* (Фелікс Скавинський, 1741 р.; ИТК III, 148) з оронімом *Скавика* (с. 164): від *Скавика* було б **Скавицький*³. Наведене прізвище находить, очевидно, від назви польського міста *Skawina* й передане українським правописом XVIII ст. Слід указати, що автор статті для доказу своєї тези про місцезнаходження гори *Щековиця*, на жаль, не звернув уваги (на свою користь), на текст Ермітажного списку літопису – «Щокъ живяще на другой стране горе, и где ныне зовется Щековица» (ПСРЛ XXV, 338). Тут ідеється про другу сторону гори, де ніби жив легендарний Кий. О. П. Толочко доходить до ствердження своєї тези шляхом нової спроби пошуку Олегової Могили, спираючись на повідомлення літопису про поховання князя Олега на Щековиці. Олегова Могила в Києві теж була предметом тривалих дискусій. Щодо історичної топографії міста відносно до військових подій, описаних в літописі, версія О. П. Толочки відається логічно⁴, вона спонукає до пильнішого перегляду етимології оронімів *Щековиця* та *Скавика* як двох окремих назв.

Лінгвісти, беручи від істориків та археологів готові тези щодо локалізації певних географічних об'єктів, протягом тривалого часу сприймали географічну ідентичність *Щекавиці* та *Скавики* як доведений факт. Для мовознавців стаття О. П. Толочки важлива як поштовх до перегляду вже відомих пояснень ороніма *Щековиця* й нового погляду на назву *Скавика* як незалежну. До цього назви того самого географічного об'єкта, письмово засвідчені в різний час з великим інтервалом, сприймались дослідниками як два варіанти однієї назви – давньої *Щековиця* та пізнішої (на основі української мови) *Скавика*. Тому О. С. Стрижак, хоч і без глибокого лінгвістичного обґрунтування, сприймає назви *Щековиця* та *Скавика* як варіанти однієї назви, але пояснює тільки топонім *Щековица* як основний, за-

свідчений в літописі, а *Скавика* наводить як «зіпсути» основну. Для повноти інформації слід згадати незрозумілу фіксацію назви, що нас цікавить, *Щеком* («а брат его Щек на горъ, от него же прозвася Щекот»; УЛС 19). Літописна назва відновлюється як *Щъковица*⁴ і пояснюється як найвірогідніше від топографічної назви: рос. діал. *щека* ‘крутій берег річки, особливо кам’янистий; берегова круча’. «Река в щеках течет» (Даль IV, 652)⁵. Сюди можна додати грунтовніші визначення терміна: *щёки* ‘скелясті кругояри, високі береги ріки, які звужують долину, де різко збільшується швидкість течії води; звичайно утворюють ущелини, каньйони, які стискають ріку з обох боків. Також – звужені ділянки річкової долини; стрімчаки, які розташовані один проти одного на обох сторонах ріки’ (Сибір; Мурзаев П, 330), ‘ущелини по обидві сторони ріки або річки. Вода тече між *щеками* неначе в шлюзі’ (Щукін 269). Цей матеріал стосується крайнього сходу східнослов’янського терену, для заходу (Україна, Білорусь) в нашій картотеці факти відсутні. З тлумачення О.С. Стрижака випливає, хоч він про це прямо не говорить, що назва гори *Щековиця* походить не від антропоніма *Щекъ* (усупереч літописній оповіді), а що особове ім’я *Щекъ*, навпаки, витворене з топоніма (між іншим, він ніде не зустрічається в пізніших українських писемних джерелах, з східнослов’янських теренів пор. лише блр. *Щчэкъ*, *Щчэка*⁶), чим ніби підтверджується легендарність літописної оповіді про заснування Києва.

Назва *Щековиця* здавна цікавить дослідників. Найбільша кількість робіт присвячена антропоніму *Щекъ*, який беззастережно вважається основовою оронімом *Щековиця*⁷. З останніх робіт на цю тему привертає увагу стаття М. Л. Худаша, яка досить переконливо доводить існування в праслов’янській (= слов’янських мовах) мові антропоніма **Ščekъ*⁸, що пояснює оронім *Щековиця* саме з *o* в другому складі й усю його етимологічну версію: **Щекъ* > **Щековъ* (дворъ, городъ тощо) > **Щековица* за непродуктивною моделлю слов’янських ойконімів відантропонімного походження, пор. в Україні с. *Ганьковиця* (Свалявськ. р-н Закарпатськ. обл.; АТУ 105), с. *Радковиця* (Городоцьк. р-п Хмельницьк. обл.; АТУ 299) тощо. Отже, з цього випливає, що оронім (ойконім) *Щековиця* – автохтонна назва, утворена за питомою слов’янською моделлю на *-ica*. Наявність другої назви гори *Скавика* М.Л. Худаш ігнорує. На основі викладеного можна припускати, що сучасна форма *Щековиця* виникла, очевидно, під впливом російського акання й не етимологічна. Проте ще в джерелах XVII ст.

фіксується форма *Szczykawica* (1602 р.; КД 173), *Щикавица* поряд з *Щековиця* та *Шковица* (Софонович 58), а також *Щекавица*, XVIII ст. (ОКН 170).

Оронім *Скавика* як окрема назва не був предметом лінгвістичного аналізу, ніхто з дослідників не показав шлях повного перетворення назви *Щекавиця* в *Скавика*, тим більше мовні причини цього явища. Ця обставина дозволяє запропонувати іншу версію походження названих оронімів. Назва гори в Києві *Скавика* (в похідній від неї формі) письмово засвідчена в Чернігівському літописі під 1658 роком: «Данило Виговський подступиль подъ городъ Московскій Киевскій, отъ монастыря Печерского зъ войскомъ козацким; а Яненко, полковникъ Киевскій, зъ другого боку, стоячи зъ козаками на *Шкавици*, добывали города Московскаго; ... тогдѣ и Киевъ, прежде добыванія своего, Москва, городъ Киевъ спалили ввесь. И тая война названа есть Скавицница»⁹ та в описі Київського намісництва 1785 року: «Гора, раздѣляется рѣчкою Кудрявцемъ, называемая Скавица. Самая та, на коей по древнимъ летописцамъ князь Щекъ построилъ городъ Щекавицу, отъ чего она гора и называется Щекавица, или по-простому Скавица»¹⁰. Ці повідомлення й стали ключовими в співвідношенні назв *Щековиця* та *Скавиця* (пізніше – *Скавика*). З цього свідчення випливає, що назва *Скавика* / *Скавиця* нова, яка виникла внаслідок викривлення на основі місцевої говірки історичної назви *Щекавиця*. Слід зазначити, що М. Ф. Берлинський в своєму описі Києва послуговується в основному пазвою *Скавика*. Проте навіші дослідження істориків дають привід розглянути оронім *Скавика* / *Скавиця* як самостійний. Варто нагадати, що назва ця не ізольована в слов'янській топонімії, пор., зокрема, с. *Скавышки* (Вітебська обл. Білорусі; Жучкевич 344), с. *Skawica* в Польщі на одноіменній річці (SG X, 662) тощо.

Для ороніма *Скавика* доцільно залучити пsl. **kauyka* (**kōy-*; в ЕССЯ IX, 167 < i.-e **kōyk-*), яке відбите також у ст.-рос. *кавычка* ‘крюковий знак’ (XVII ст.; Срезневский I, 1171), *кавыка* ‘надстроковий знак, який в церковно-слов'янській писемності означав короткість звука; взагалі закорючка на нисьмі’ (СРЯ XVIII в. IX, 188), *кавычка* ‘нерешкода, завада’ (Даль 2, 71), укр. *кавіка* ‘кома’ (Білецький-Носенко 175), а також антропонім *Кавыка* > *Кавычич* > с. *Кавычичи* (Могильовська обл. Білорусі; Жучкевич 149). Пор. споріднені інші деривати – укр. *кавуля* ‘загнутої форми палиця’ (Желеховський 329), укр. діал. *кавул'*а ‘корова, коза, олениця, лань’ (Горбач 286), рос.

діал. *кáва* ‘кіл, жердина або колода, вбиті в землю’ (СРГК 2, 308), *ка-ва* ‘1. стовпчик у річці, який призначений для настидання дощок; 2. стовп для зміщення берега ріки; 3. вкопані в землю 3–4 стовпчики на березі ріки для причалювання човнів, плотів; 4. колода, забита в берег ріки (озера); 5. дерев’яна підставка з стрижнем, на яку щось напищається’ (НОС 4, 3–4), *кáвшa* ‘ковінька в кульгавих’ (СРНГ 12, 293), блр. діал. *кавель* ‘дерев’янка, кривуля, карлочка’, хорв. *kavelica* ‘кістка стегна’, *kávka* ‘виноградна лоза’ (Куркина ДСПЯ 144), словен. *kávelj* ‘гачок, росток’, *kávka* ‘гачок, кий з залишним гачком на кінці’ (Куркина 94) тощо. Можливо, що такого самого походження назви р. *Skawa*, р. *Skawica* в бас. Вісли (HW 9, 10) та ін. всупереч думці про їхній зв’язок з коренем **šъk-*¹¹. Найбільшої продуктивності корінь **kōk-* набув з детермінантами -*k-* та -*-l-*¹². Наведений матеріал дозволяє припускати для ороніма *Скавика* основу з семантикою ‘щось зігнуте; горбате, криве, нерівне’, що характерне для оронімів взагалі, пор. *Карпати* від **kъgratъ* ‘з вигинами, виступами, горбатий, нерівний’, *Горгани* від **gъrgaнъ* ‘i.-e. **ger-* ‘крутити, вертіти, гнути’¹³, *Бусова* від **bheu-* ‘надиматися, набухати’¹⁴ тощо. Проте слід ще мати на увазі укр. діал. *кавка* ‘гострий кусочек каменя, який використовували для викрешування вогню; скалка’ (Аркушин 1, 203), *скавка* ‘осколок каменя’ (Онишкевич 2, 220) й загальне уявлення про зв’язок гори з каменем¹⁵. Для уточнення семантики топооснови назви *Скавика* корисним може бути й коментар М. Ф. Берлинського до характеристики саме цієї гори – «Нарочитый бугор горы, простирающейся на северо-запад от Старого Києва»¹⁶.

Архаїчність назви *Скавика* підтверджується малопродуктивним архаїчним суфіксом -*uka*¹⁷, який превалює в переважній більшості фіксацій. Проте слід зазначити, що спостерігається деяка несталість у суфіксації розглядуваних назив: *Щековица* (ПСРЛ I, 9) та *Щекавика* (Сементовский, 3), *Скавица* (ОКН 170) та *Скавика* (Берлинський 28).

Наведений матеріал передбачає в оронімі *Скавика* наявність протетичного *s-*, характерного, за Я. Лосем, спільнослов’янського явища, яке сягає прайндовоєропейського періоду¹⁸. Як ілюстрації цей автор наводить переважно польський матеріал (*skrzynia* – *krzynia*, *skrzydło* – *krzydło*) з пам’ятки писемності 1471 р. Водночас найбільша кількість випадків *s*-протези спостережено в польських говірках. Опозиція засвідчується як у межах однієї слов’янської мови: д.-рус. *трупъ* ‘рана; труп’ – *струпъ* ‘рана; труп’ (Срезневский III, 1011, 560), рос. діал. *кру́та* ‘1. одяг; 2. посаг нареченої’ – *скру́та* ‘1. одяг; май-

но, в основному одяг, який дається наречений; 3. кінська зброя' (НОС 4, 156; 10, 80), блр. *крыж* '(ст.-блр.) межовий знак; крига льду на річці' – *скрыж* 'кам'яниста грива під водою' (Яшкін 98, 176), серб. *трупац* 'висин, лихоманка; підшкірна пухлина' – *струп* 'пархи; струп (на голові)' (Толстой 958, 919), так і на рівні різних мов (пол. *kra* – ст.-сл. *скра*); фонетичний ґрунт цього явища – сполучення *s + k*, *s + t*, *s + k + r*, *s + k + ſ*, *s + t + r*, *s + t + ſ*¹⁹. *S*-протеза характерна не тільки апелятивній лексиці, вона поширенна також мірою в ономастичному шарі. Це явище зустрічається досить часто в слов'янському топоніміконі, пор. лімнонім *Святязь* у Волинській області²⁰, потоки *Скавнич* (с. Верхній Березів Косівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.; СГУ 505) і *Кавний* (с. Стрілки Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл.; СГУ 226), р. *Скварява* (л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу п. Вісли; с. Нова Скварява Жовквівськ. р-ну Львівськ. обл.; СГУ 505) і потік *Кварів* (п. Білого Черемошу п. Черемошу п. Пруті л. Дунаю; с. Шепіт Путильськ. р-ну Чернівецьк. обл.; СГУ 244) т. ін. У цьому контексті оронім *Скавика* відповідає загальнослов'янському явищу – паралелізму форм з *s*-приставним.

Напевно, той самий корінь **kōi-* міститься в оронімі *Щекавиця* – **šče-kav-ica*, де наявний префікс **šče-*, який представлений, зокрема, в східнослов'янській топонімії: погост *Щекутье* (колишня Владимирська губ. Росії; RGN X, 390) – ур. *Кутъ* (с. Митниця Васильківськ. р-ну Київськ. обл.; Анк. 1977), с. *Шчумысліца* – с. *Мыслі* (Мінська обл. Білорусі; Рапановіч 291, 183), с. *Щебереха* (Новгородська земля; НПК I, 640) – починок у Новгородській землі *Берехино* (НПК VI, 462), с. *Щваринець* (НПК VI, 1070) – *Варница* (НПК V, 33), с. *Щеберино*, 1499 р. (Новгородська земля; НПК I, 192) – р. *Беринка* (л. Гірського Тікичу п. Тікичу п. Синюхи л. Пд. Бугу; СГУ 45), с. *Щадерцы* (колишня Могильовська губ.; RGN X, 384) – с. *Дзерци* (Мінська обл. Білорусі; Жучкевич, 98), с. *Щежерь* (колишня Могильовська губ.; RGN X, 388) – р. *Жерів* (1. л. Тетерева п. Дніпра; 2. л. Ужа п. Прип'яті п. Дніпра; СГУ, 195).

З усього наведеного їй проаналізованого матеріалу випливає, що ороніми *Щекавиця* та *Скавика* – однокореневі назви з різними преформантами – **šče-* та **S-*.

¹ Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. К., 1991. С. 28.

- 2 Публичные лекции по геологии и истории Киева, читанные профессорами П. Я. Армашевским и Вл. Б. Антоновичем в Историческом Обществе Нестора-летописца в марте 1896 года. К., 1897. С. 57.
- 3 Див.: Rymut K. Nazwiska polaków. *Słownik historyczno-etymologiczny*. Kraków, 2001. Т. II. S. 430.
- 4 Толочко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва // Кіївська старовина. 1997. № 5. С. 152–161.
- 5 Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак. К., 1985. С. 176.
- 6 Бірыла М. В. Беларуская антропанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апеллятыўнай лексікі. Мінск, 1969. С. 489.
- 7 Повний виклад історії питання видається недоцільним, оскільки етимологія антропоніма в даному разі не впливає на вирішення проблеми походження ороніма (оіконіма) *Щекавиця* від антропоніма.
- 8 Худаш М. Л. До етимології імені одного з легендарних засновників Києва: *Щек* // Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 3. С. 3–10; *його ж*: До етимології одного з легендарних засновників Києва *Щек* та етноніма *чехи* // Народознавчі зошити. Львів, 1999. № 2. С. 247–251.
- 9 Черниговская летопись // Южнорусские летописи, открытые и изд. Н. Белозерским. К., 1856. Т. I. С. 26.
- 10 Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. К., 1989. С. 170.
- 11 Ономастика України та етногенез східних слів'ян / Відп. ред. І. М. Железняк. К., 1998. С. 127–128.
- 12 Див.: Куркина Л. В. К реконструкции этимологических связей основ с дифтонгом на -у- // Этимология. 1971. М., 1973. С. 60–61; Куркина Л. В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. Ljubljana, 1992. С. 144.
- 13 Козлова Р. М. Про походження деяких оронімів карпатського ареалу (*Карпати, Горгани*) // Мовознавство. 1987. № 2. С. 58, 60.
- 14 Железняк І. М. Європейский ареал оронимов с основой *bheu-s // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1988–1990. М., 1993. С. 145–155.
- 15 Пор.: Lochner von Hüttenbach F. Motivation slavischer Oronymie im Ostalpenraum // Toponimia i oronimia / Pod red. A. Cieślkoowej i B. Czopek-Korciuch. Kraków, 2001. S. 291 і далі.
- 16 Берлинський М. Ф. Зазнач. праця. С. 267.
- 17 Пор. Sławski F. Zarys słownictwa prasłowiańskiego // *Słownik prasłowiański*. Warszawa, 1974. Т. I. S. 95.
- 18 Łoś J. Gramatyka polska. Lwów–Warszawa–Kraków, 1922. Cz. I. S. 191.
- 19 Караś М. Protetyczne s- w językach słowiańskich // *Южнословенски филолог*. 1973. Кв. XXX, св. 1–2. С. 136.
- 20 Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 282–287.

Скорочення

- Анк. — Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
- Аркушин — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
- АТУ — Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій. К., 1987.
- АЮЗР — Архів Юго-Западної Росії, изд. Временною комісією для разбора древних актов, высочайше учрежденою при Києвском военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе. Київ, 1859–1893. Ч. I–VIII.
- Берлинський — Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. К., 1991.
- Білецький-Носенко — Білецький-Носенко П. Словник української мови. К., 1966.
- Горбач — Горбач О. Словник говірки села Бродина (шов. Радівці, Румунія) // Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Львів, 2000. С. 247–364.
- Даль — Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.
- ЕССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
- ЖГКВ — Жалованная грамота Киевскому воиту, бурмистрам, райцам и всем киевским мещанам // Гераклитов А. Документы XVII века Саратовского Радищевского музея. Саратов, 1910. С. 20–25.
- Желеховський — Желеховський Є. Малоруско-німецький словар. Львів, 1884. Т. 1–2.
- Жучкевич — Жучкевич В. А. Краткий словарь топонимов Белоруссии. Минск, 1974.
- ИТК — Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Київ, 1874.
- КД — Королевский декрет по жалобе Киевского бискупа Христофора Казимириского [...] // Голубев С. Киевский митрополит Петр Mogila и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Київ, 1893. Т. I.
- Куркина — Куркина Л. В. Словенско-восточнославянские лексические связи // Этимология. 1972. М., 1972. С. 91–102.

- Куркина ДСПЯ — Куркина Л. В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. Ljubljana, 1992.
- Мурзаев — Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. М., 1999. Т. I–II.
- НОС — Новгородский областной словарь / Отв. ред. В. П. Строгова. Новгород, 1992–2000. Вып. 1–13.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссию. СПб., 1859–1910. Т. 1–6.
- ОКН — Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. К., 1989.
- Онишкевич — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говорік. К., 1984. Ч. 1–2.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей.
- Рапанович — Рапанович Я. Н. Слоўнік назваў населеных пункттаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.
- СГУ — Словник гідронімів України. К., 1979.
- Сементовский — Сементовский Н. Київ, його святыни, древности, достопамятности и сведения необходимые для его почитателей и путешественников. Київ, 1871.
- Софонович — Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. К., 1992.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. СПб., 1995. Вып. 2.
- Срезневский — Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров. / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. М.; Л.; СПб., 1965–2004. Вып. 1–38.
- СРЯ XVIII в. — Словарь русского языка XVIII в. Л., 1984. Вып. 1
- Толстой — Сербско-хорватско-русский словарь / Сост. И. И. Толстой. М., 1957.
- УЛС — Устюжский лстоинисный свод (Архангелогородский лстоинисец) / Подг. к печати и ред. К. Н. Сербийой. М.; Л., 1957.
- Щербина — Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 pp. // Український археографічний збірник. К., 1926. Т. I.
- Шукін — Шукін Н. С. Географическая и этнографическая терминология Восточной Азии // Вестник имп. Русского географического общества. СПб., 1856. Ч. XVII, кн. 4. С. 259–281.

- Яшкін — Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапографія. Гідралогія. Мінск, 1971.
- HW — Hydronimia Wisły: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław etc., 1965. Cz. 1.
- RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

О. І. Іліаді

(Київ)

**СЛОВ'ЯНСЬКІ ТОПОНІМИ НА ТЕРИТОРІЇ ГРЕЦІЇ
(етимологічний коментар). V ***

Ойконім *Λάγντανη* (Епір, обл. Авлонська, окр. Скрапарійський – Гильфердинг 284) належить до слов'янських похідних на *-ěne* (навряд чи можна бачити в ньому формант *-jane*: псл. *j* чи спричинена ним м'якість попереднього приголосного послідовно передавались у грецьких пам'ятках за допомогою і або додатково введеним для цього *j*; див., наприклад, нижче *Μολλανά*), утворених від назв населених пунктів чи певної території. У цьому випадку йдеться про псл. **Lēdēne* < **lēd-ěne* ‘вихідці / мешканці населеного пункту / території’ **Lēdo* / **lēdo* (або їх граматичних варіантів) (: болг. *ляда* ‘пустыще, нива,

* Продовження. Початок див.: *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк*. К., 2002. С. 49–56 (I); Студії з ономастики та етимології. 2002. К., 2002. С. 112–116 (II); Студії з ономастики та етимології. 2003. К., 2003. С. 47–56 (III); Восточноукраинский лингвистический сборник. Донецьк, 2004. Вип. 9 (IV). С. 37–42. Див ще три статті, присвячені цій же проблематиці: Праслов'янські суфіксальні похідні за даними балканської топонімії // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. Донецьк, 2002. Вип. 6. С. 140–144; Праслов'янські безсуфіксні імена за даними топонімії Балкан // *Studia Germanica et Romanica* (Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання). Донецьк, 2004. Т. 1. № 2. С. 67–73; Давня ономастика Балкан і реконструкція праслов'янської діалектної лексики // Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми. Матеріали III Міжнародного лінгвістичного семінару 11–14 червня 2004 р. Донецьк, 2004. С. 193–198.

поле', ст.-чеськ., чеськ. *lado* 'пустынє, земля, що не обробляється, заросла травою', д.-рус. *лядо* 'місце, розчищене під луг чи пашню'), пор. пол. *Lędzianie* – назва слов'янського племені (< **lēdēne*; ЭССЯ 15, 44, 45).

У коло назв, утворених за цією ж моделлю, входить і **Лéбачη** (двічі) – ойконім (Епір, обл. Авлонська; Велика Музакія, Мала Музакія – Гильфердинг 284) < **Lъbēne* < **lъb-ēne* *‘виходці / мешканці населеного пункту / території’ **Lъbъ/lъbъ* (: слвн. *leb* ‘лоб; череп; підвищеність’, рос. діал. *лоб* ‘мис; стрімкий берег’; див. ЭССЯ 16, 225–228). Що стосується запису псл. *b* за допомогою β, то це не єдиний випадок, пор. **Веруоубітba** – ойконім (Морея, Еліда, окр. Калаврітський – Гильфердинг 294; із прочитанням *Bergovica* < **berg-ou-ica* ~ **bergъ* ‘берег, підвищення’¹.

Мáлη – ойконім, зафіксований на території Мореї (Мессинія, окр. Олімпійський – Гильфердинг 295), імовірно, прочитується як **Malē* – онімізація форми множини терміна географічної номенклатури **mal'a* (м'який варіант відмінковання *a*-основ), пор. його граматичні, аблautні варіанти, реконструйовані в ЭССЯ (17, 167): **mal'* (: рос. діал. *мал* ‘мілина, мілке місце в річці’) ~ **mola* / **molъ* (: слвн. *mol* ‘річковий пісок’, чеськ. діал. *moča* ‘вимоїна у потоці, струмку’ – ЭССЯ 19, 203).

Зі споріднених утворень пор. ще болг. *Подъмол* – ойконім (Григорович 180), *Подмульт* – назва поля, розташованого під скелястим нависом на плато Стражата ~ діал. *подмоли* (*подмули*) – географічний термін (Ковачев 144).

Мердевікоu – місцева назва (Еллада, Аркананія, окр. Воницький – Гильфердинг 291), що відбиває псл. діал. **Merd-en-ikъ* або **Merd-ъn-ikъ* ~ **merd-*, погано збереженим слов'янським словником. Останнє – різновид з *e*-апофонією стосовно **mord-* (*d*-детермінativaція кореневої основи, яка продовжує і.-е. **mer-* ‘терти, розтирати’, ‘подрібнювати’, ‘бити’), пор. **ši-mord-ъje* (: блр. діал. *шымородъде*) ‘дрібниця, сміття (скалки, гілочки та ін.)’², **xa-mordъ* (: чес. *chamrad* ‘хмиз’, ‘дрібниця’ та ін.; див. ЭССЯ 8, 18).

Стосовно мотивів номінації пор. укр. *Мельна*, XIX ст. – поселення в колишньому Київському полку (Лазаревский 326) < **mel-ьna* – ад'ектив ~ **melti* ‘молоти, подрібнювати’.

Молачη – місцева назва в Епірі (обр. Янинська, окр. Янинський – Гильфердинг 289). Йдеться про грецький запис псл. **Mo-l'anē* < **mol'anē* – *‘виходці / мешканці території / населеного пункту

mola* / **molъ* (Mola*/**Molъ*)’ (див. вище). Структурно тотожний ойконім засвідчено на території сучасної Румунії (ареал, здавна заселений слов’янським етносом, пізніше романізованим), пор. *Molani* (DTR 100).

Мотрі́ца – топонім (Епір, обл. Авлонська, окр. Тепеленський – Гильфердинг 285). Назва цікава тим, що консервус діалектний суфіксальний дериват **Motr-ica* ~ **motriti* (: болг. *мбръж*, -*иш* ‘дивитися, гледіти’, схв. *мòтрити* ‘дивитися, спостерігати’, рос. діал. *мотрить* ‘дивитися’ – ЕССЯ 20, 65). Пор. варіантне похідне **motr-ьсь*, засвідчене в ст.-рос. **Mотрец* – місцева назва (> *Мотрецкое* – населений пункт в «Новгородських писцових книгах» – НПК V, 167).

Щодо кореневої основи пор. рос. *Mотра* – гідронім (бас. Оки; Vasmer III, 321) < псл. **Motra* (якщо це не форма, співвідносна з **motr-* > рос. діал. *мбртровой* ‘в’язаний’; див. ЕССЯ 20, 64).

Типологічно (і це вказівка на мотиваційні засади) **Motrica* / **motrica* можна зіставляти зі слов’янськими ойконімами на зразок рос. *Видная*, *Видное* (територія колишніх Скатеринської та Курської губ.; Vasmer RGN II, 88, 89).

Назву слов’янського поселення *Тобі* в Мореї (Лаконія, окр. Лакедемонський – Гильфердинг 295) в грецьких документах слід розглядати як запис псл. **Tiпь*, співвідносного з бlr. *түнны* ‘даремний, неробний’, рос. *түне* ‘даремно’ (Фасмер IV, 121). Фактично, апелятив-мотиватор міг позначати необроблену, невикористану чи неприятну під випас худоби чи під посіви землю, землю, якою не користуються (теоретично – скомпактифіковане в одній лексемі поняття **tiпьла(ja) zemja*; пор. вище бlr. *түнны*). На ймовірність вживання такого слова вказує рефлекс похідного слівн. *Tunjice* – ойконім (Im. m. 445) < **tun-ica*.

Типологічними паралелями виступають рос. *Напрасное*, *Напрасная* – ойконіми в колишній Курській губернії (Vasmer RGN VI, 89), укр. *Напрасна* – гідронім (бас. Дніпра; Vasmer III, 372) ~ рос. діал. *напрасный* ‘пекорисний, непотрібний’ (ЕССЯ 22, 229).

Враховуючи випадки позначення диграфом *об* слов’янського *o*, ймовірне й інше прочитання *Тобі*, а саме – як **Tonъ* / **tonъ* < **teti*, **tylo* ‘тягнути’ (: бlr. *тонъ* ‘місце па озері чи ріці, заросле очеретом’ – варіант до **ton'a* > чеськ. *tuně* ‘глибоке місце в ріці, озері’ та ін.) ~ лит. *tenė* ‘глибоке місце в річці, де не видно течії’³.

Σόπιζα, Σόλεζα – слов’янські населені пункти в Авлонській області (окр. Белград – Макушев 158), назви яких доцільно інтерпретувати як **Sop-ica* і **Sop-ьса*, мотивовані відповідними термінами гео-

графічної номенклатури. Пор. їх континуанти в старослов'янській та болгарській мовах: болг. *Сопица* – населений пункт, ст.-сл. (варіантне до **sopъса*) сопъсъ – апелятив ~ сопотъ, болг. *sopot* ‘джерело, труба джерела, звідки витікає вода; дерев’яний жолоб для води’ ~ ст.-сл. сопти, сопати – звуконаслідуванні діеслова (Симеонов 216) < **sopъсь*, **sopътъ*, **sopти*, **sopати*, пор. ще **sopрѣти* (: рос. *сопеть*, укр. *сопіти*).

На **sopotъ* (пор. ще макед. діал. *sopot* ‘сильне джерело’ – Видоески 148) як на мотивуючий термін слід орієнтувати ойконіми **Солотоб** (Морея, Еліда, окр. Калавритський), **Солотоу** (Морея, Мессинія, окр. Олімпійський – Гильфердинг 294, 295; із прочитанням **Солотоб** як *Sopotъ*)⁴. Пор. також болг. *Sopotsko* – місцева назва (Гильфердинг 294) < **Sopotъ, Sopot* – ойконім в Румунії (DTR 107), укр. *Sopотъ, Сопіт* – гідронім (СГУ 521), ойконім *Conim, Sopot* (Галичина; Vasmer RGN VIII, 451), пол. *Sopot* – гідроніми (бас. Вісли, Одера та ін.; Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 274).

Świbłtśa – ойконім (Еллада, Етолія, окр. Евританійський – Гильфердинг 292). Транслітероване псл. **Sъvítъса* < **sъvitъса* – похідне від **sъ-vi-tъ(jь)* – дієприкметника на -tъ від префіксальної форми діеслова **viti* ‘вити, звивати’. Серед слов'янських ойконімів (в тому числі й сучасних), наскільки дозволяє казати зібраний на сьогодні матеріал, ця основа не зафіксована. Відповідник знаходимо тільки в польській гідронімії, пор. назустріч ріки *Świca* – притока Дністра (SG XI, 642) < **Świtca*⁵.

Аналогічну ситуацію з відсутністю точних топонімічних відповідників в інших слов'янських ареалах (і це при тому, що продуктивність дериватів від **viti* у слов'янській географічній номенклатурі досягає високої) зустрічаємо у випадку з назвою поселення **Závitſta** (Еллада, Акарнанія, окр. Воницький) і (більш точним в аспекті передачі структури) оронімом (гора) **Zavitsa** (Морея, Аркадія – Гильфердинг 291, 294) < **Za-vi-tъса* (той самий словотвірний ланцюжок із базовим **za-vitъ*). Серед споріднених утворень на власне топонімному рівні знаходимо тільки варіантні демінтиви **zavitъсь* (: пол. *Zawiciec* – ойконім – SG XIV, 490) і **zavitъкъ* (: макед. *Завиток* – назва повороту на дорозі, *Завитокон* – назва долини ~ діал. *зѓвиток*, -чи ‘поворот, кривизна ріки’ – Видоески 60).

З дериватів від інших префіксальних діеслів пор. **pri-vi-tъса* (~ **priviti*) > *Prvice*, XVII ст. – топоніми у Словаччині та Угорщині (територія зі стародавньо стабільним слов'янським населенням, асимільованим угорським етносом) (Kameniček 253). Пор. ще похідні

від безпрефіксних дієприкметників: **vít-ьса* (: рос. діал. *vítca* ‘гнучка лозина, гілка; невелика лозина, різка; (звита) скрученя, тонка лозина, що використовується для скріплення загорож, колод у плотах; одна з двох гілок, зв’язаних верхівками при виготовленні «волокуши»; мотузок, звитий з осоту, для зв’язування сношів’ – СРГС 156), болг. *vítca* ‘гнучка палиця’ < **vítъца*⁶, **vít-ъль* (: макед. *Vítel* – топонім ~ діал. *vítel*, -*ти* ‘місце в річці чи в озері, де є вир’, ‘вир’, *vítel* ‘вир’, ст.-сл. *vítъль*, болг. *vítel*, схв. *vítao* – Видоески 32).

Тсербікоς – ойконім (Морея, Аркадія, окр. Гортинський – Гильфердинг 294). Транслітерація псл. **Cervikъ* < **cerv-ikъ* – похідне від **cervo* (: рос. діал. *черéво* ‘вигин, лука ріки’ < первісного ‘кишка’; див. ЭССЯ 4, 82).

Щодо відбиття в географічних назвах похідних від **cervo* пор. укр. *Черевáч* (*Черевачъ*) – ріка, п. Случі п. Горині п. Прип’яті п. Дніпра (СГУ 603) < **Cerv-acъ*.

Тсереністі – місцева назва в Епірі (обл. Авлонська, окр. Скрапаритський – Гильфердинг 284), яку можна тлумачити двояко.

1. Прочитується як псл. **Cerenišče* < **cerēn-išče* – дериват від **cerēnъ* / **cerēńъ* (: слвн. *cerēn*, -*éna* ‘скелясте місце’, чеськ. *cerēn*, *cerēń* ‘тірський хребет’ та ін. – ЭССЯ 4, 64–65). Стосовно передачі псл. є графемою ε в грецьких пам’ятках пор. **Велосерблор** – назва слов’янського племені, яке мешкало на півночі, за Татрами, у VII ст. < **bělo-sъrbi*⁷.

2. Прочитується як псл. **Cъrn-išče* < **ćyrn-išče* – похідне від **ćyrnъ(jъ)* ‘чорний’ (пор. аналогічний апелітив, законсервований у блр. *Чернище Якубовщина* – ойконім у колишній Могильовській губ. – Vasmer RGN X, 106). Номінація, протилежна рос. *Белище* – назва населених пунктів у колишній Новгородській та Псковській губерніях (Vasmer RGN I, 323) < **Bělišče* < **běl-išče* < **bělъ(jъ)*. Графема ε між р та в – очевидно, відображає фонетичну адаптацію слов’янського слова в мовленні автора грецького документа, належним чином зафіксовану на письмі. Пор. аналогічний випадок у **Тепелені** – ойконім в Епірі (обл. Авлонська, окр. Тепеленський – Гильфердинг 285; із прочитанням *Teplyni*) < *Teplēne* < **teplēne* “вихідці / мешканці території / населеного пункту **Teply(jъ)* / **teplъ(jъ)* ‘теплий’”.

Тесофіна – ойконім (Морея, Лаконія окр. Лакедемонський – Гильфердинг 295; подане як *Чесвіна*). Услід за прочитанням О. Гільфердинга, відновлюємо псл. діал. **Cesvina* – місцева фонетична форма до первісного **Cesmina* / **česmina* (: схв. діал. *česmina* ‘Quercus ilex L.,

Quercus suber L.’, що має варіант чесвина; детальніше див.: ЭССЯ 4, 88). Пор. ще похідне хорв. Česvinica – ойконім (Im. m. 118). Зважаючи на давність фіксації, доцільно ірипускати досить глибоку хронологію фонетичного зрушения *-sm-* → *-sv-* у слов’янських мовах (пор. сербохорватські варіанти цього слова).

- ¹ Аналогічний топонім (без локалізації) подають під тією ж праформою автори ЭССЯ (1, 189), кваліфікуючи його як субстратну слов’янську (*sic!*) назву.
- ² Реконструкцію подано за: Петлева И. П. Этимологические заметки по славянской лексике. XV (укр. диал. *переяйка*, блр. диал. *шымородьбе*, слав. **търдати*; с.-хорв. диал. *врбети се*, *врбѣћ*, чеш. *vrbać*; блр. диал. *скрзгач*; рус. *мешкать* и др.) // Этимология. 1986–1987. М., 1989. С. 65–67.
- ³ Детальніше див.: Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 295–296 (із критикою версії про за’язок із діесловом **iopitī*).
- ⁴ Щодо запису слов’ян. *o* як ω в грецькій графіці див. Taseva L. Probleme bei der Rekonstruktion altslawischer Ortsnamen aus griechischen und serbischen mittelalterlichen Dokumenten // Балкансько езикознание. 1996. № 3. С. 247.
- ⁵ Реконструкція первісної форми пол. *Świca* подається за: Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I. С. 93.
- ⁶ Версія про похідність лексем типу рос. *вица*, болг. *вица* від дієприкметницької основи вперше була висунута укладачами БЕР (1, 156) і нізніше доповнена ономастичним матеріалом Р.М. Козловкою, див.: Казлова Р. М. Зазнач. праця. С. 92–93.
- ⁷ Див.: Іліаді О. І. Праслов’янські безсуфіксні імена за даними топонімії Балкан // Studia Germanica et Romanica (Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання). Донецьк, 2004. Т. I. № 2 С. 67–73.

Скорочення

- | | |
|-------------|---|
| БЕР | — Български етимологичен речник / Съст. Георгиев В., Гъльбов Ив., Заимов Й., Илчев Ст. та ін. София, 1971. Т. 1. |
| Видоески | — Видоески Б. Географската терминология во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје, 1999. |
| Гильфердинг | — Гильфердинг А. История сербов и болгар // Гильфердинг А. Собр. сочинений. СПб., 1868. Т. I. |
| Григорович | — Григорович В. Очерк путешествия по европейской Турции (с картою окрестностей Охридского и Преславского озер). М., 1877. |

- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
- Ковачев — Ковачев Н. П. Местните названия в Габровско. София, 1965.
- Лазаревский — Лазаревский Ал. Обозрение Румянцевской описи Малороссии (полки Киевский и Нежинский). Чернигов, 1867. Вып. 2.
- Макушев — Макушев В. Исторические разыскания о славянах в Албании в средние века. Варшава, 1871.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссию. СПб., 1859–1910. Т. 1–6 и указатель.
- Петров — Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в. Praha, 1929.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. К., 1979.
- Симеонов — Симеонов Б. Етимологичен речник на местните названия от Годечко // Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филология. София, 1966. С. 115–249.
- СРГС — Словарь русских говоров Сибири: В 4 т. / Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск, 1999. Т. 1.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1986–1987. Т. I–IV.
- DTR — Dicționarul toponimic al României / Sub red. Dr. G. Bolocan. Craiova, 1993. Vol. 1 (A–B).
- Im. m. — Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
- Kameníček — Prameny vpádům Bočkajovců na Moravu. A k ratifikaci míru Videňského od zemí koruny české roku 1605–1606 / K tisku připravil F. Kameníček. Praha, 1894. T. 4. (= Historický archiv. Č. 4.).
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- Szulowska, Wolnicz-Pawlowska — Szulowska W., Wolnicz-Pawlowska E. Nazwy wód w Polsce. Cz. I: Układ alfabetyczny. Warszawa, 2001.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Jana Matúšová

(Praha)

K VÝKLADU JMÉNA *BAČOV*

1. Výzkum pomístních jmen na území historických Čech přináší nové pohledy na toponyma, jejichž výklad se dosud jevil jako zcela jasný a neproblematický. Pochybnosti vyvolávají pomístní jména i při výkladu místního jména *Bačov*.

A. Profous uvádí ve svém slovníku místních jmen dvě obce pojmenované *Bačov* (z toho jednu zaniklou, u níž z dokladů není forma jména *Bačov* zcela zřejmá) a upozorňuje též na existenci dvou dalších samot tohoto jména v Čechách a jedné vsi na Moravě¹. Všechna tato místní jména se tradičně vykládají jako systémově tvořená jména deantroponymická, která vznikla odvozováním příponou *-ov* z osobního jména *Bača*, popř. *Bač*². Mezi uvedenými místními jmény je do určité míry nápadné jméno *Bačov* pro myslivnu na katastru obce Osek (bývalý soudní okres³ Kolín). Nejstarší zápis jména této myslivny se totiž vztahuje k bývalému rybníku a k roku 1556 zní «*rybník Bacziow*». Podle dokladů, které uvádí A. Profous, byl tento «bývalý velký rybník Bačow» vysušen v roce 1844. V dokladu z roku 1845 je jméno *Bačov* zaznamenáno jako jméno hospody, k roku 1870 se již uvádí jako jméno myslivny. V. Šmilauer⁴ se domníval, že jméno rybníka *Bačov* bylo původně jménem vsi, která na místě rybníka dříve stála a byla při jeho výstavbě zatopena. Přitom nevztahoval jméno *Bačov* k osobnímu jménu (příjmu) *Bača*, nýbrž k apelativu *bača* ve významu ‘vrchní ovčák’⁵. Teprve pozdější výzkum D. Kálalové prokázal, že tvoření jmen rybníků z osobních jmen příponou *-ov* je doloženo, je však neobvyklé a ojedinělé⁶.

2. Obdobnou etymologii jako u uvedeného jména myslivny *Bačov*, tedy z antroponyma *Bač* / *Baća* / *Bače*, by bylo možno předpokládat i u pomístních jmen⁷. Pomístní jméno *Bačov* (popř. předložková jména, jejichž součástí je jméno *Bačov*) je v Čechách doloženo celkem v 11 obcích, jak ukazuje následující výčet:

Bačov – malý rybníček v osadě Lhotky (bývalý soudní okres / dále jen okr. / Kouřim).

Bačov – rybník ve vsi Církvice (okr. Kutná Hora).

Bačov – rybník «s nepřeberným množstvím vody» ve Slibovicích (okr. Městec Králové).

Za Bačovem – část obce Tupadly (okr. Čáslav), která se nachází za rybníkem Bačov.

Na Bačově – skupina šesti domů (podle informátora postavena v roce 1926) v obci Olšany (okr. Čáslav). K témtoto domům prý vedla velice blátiavá cesta.

Bačov – louka v obci Mlékosrby (okr. Chlumec nad Cidlinou), která je prý stále mokrá «jako bačkora» – informátor vnímá zamokření pozemku jako motiv vzniku jména.

Bačov – loučka, kde je mokro (a stráň); pozemky se v době zpracování soupisu zalesňovaly (Klášterní Skalice, okr. Kouřim).

Na Bačově – jméno pozemků u potoka (Dobré Pole, okr. Kostelec nad Černými lesy).

Bačov, *V Bačově*, *Ve starém Bačově* – pozemky a místní část v obci Sány (okr. Poděbrady). Tato jména se vykládají jako jména objektů nacházejících se na pozemku, který vznikl vysušením rybníka *Bačov*, popř. objektů v blízkosti tohoto bývalého rybníka.

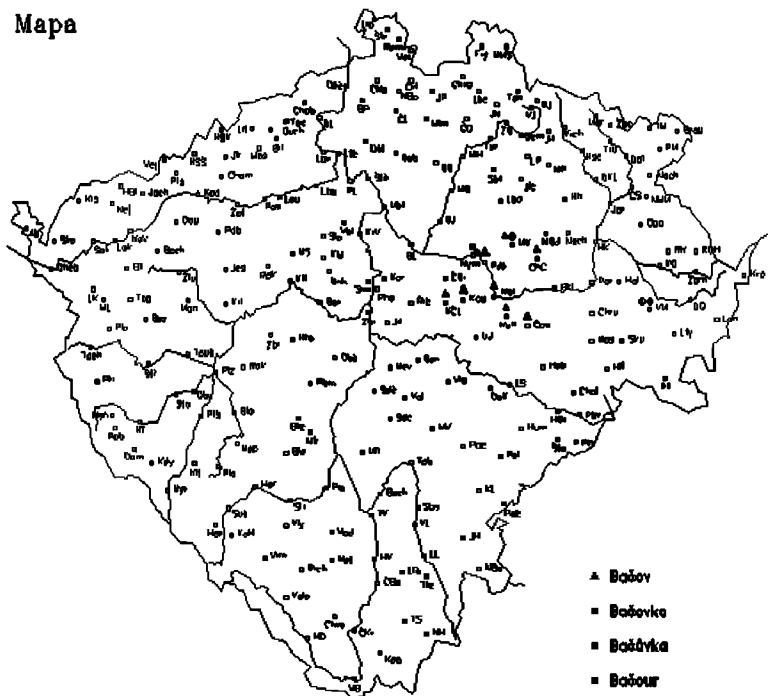
Nad Bačovem – bažinaté pozemky u bývalého rybníka v obci Ovčáry (okr. Kolín).

K Bačovu – zčásti mokré pole a louky v obci Volárna (okr. Kolín); podle místních informátorů prý pozemky přiléhají k velkostatku Bačov.

Obce, v nichž se vyskytla poslední uvedená jména, spolu sousedí (Sány s Volárnou a Volárna s Ovčáry) a všechna jména v těchto obcích se vztahují k existenci (jednoho) bývalého rybníka *Bačov*, stejně jako výše uvedené jméno myslivny v sousední obci Osek. Tento rybník musel být v krajině značně výrazným objektem, neboť povědomí o jeho existenci bylo v obcích živé ještě v době soupisu pomístních jmen v 60. a 70. letech minulého století.

3. Na první pohled z uvedeného přehledu překvapivě vyplývá, že se pomístní jména *Bačov* ap. ve většině případů vztahují k rybníkům nebo

Mapa



k mokrým, blátičným pozemkům. Zajímavé je i areálkové rozšíření těchto jmen v oblasti severovýchodních a středních Čech (srov. mapa). V tomto areálu se navíc vyskytla pomístní jména *Bačovka* (v obci Běrunice, okr. Městec Králové) jako jméno rybníka, v obci Nořín (okr. Vysoké Mýto) se uvádí jméno *Bačovka* pro pozemky v blízkosti rybníka (*Bačovka* je i jméno odvodňovacího kanálu na místě bývalého rybníka *Bačov* v Sánech) a v Zálší (okr. Vysoké Mýto) bylo zaznamenáno jméno *Na Bačůvkách* pro vlhkou louku v sousedství potoka. Konečně v Podlužanech (okr. Nymburk) je doloženo pomístní jméno *Bačour* pro dříve zamokřené pozemky, které vychází z apelativa *bačour* ve významu 'bažina' (viz dále).

Tyto skutečnosti vnášejí nejistotu do výkladu uvedených pomístních jmen i výše uvedeného jména myslivny *Bačov* jako jmen odvozených z osobního jména nebo z apelativního označení osoby.

3.1. Teoretická možnost výkladu toponym na *-ov* ze «základů osobních» je v české onomastické literatuře podepřena pracemi I. Němcové⁸ a později J. Malenínské⁹. Místní jména *Břehov*, *Hrbov*, *Hřebenov*, *Ryb-*

nov, Lesov, Smrkov, Jedlov vykládá I. Němec jednoznačně jako deaplativní jména odvozená od kořenů označujících terénní útvary a porost. J. Malenínská k těmto jménům přiřazuje také pomístní jména *Razov*, u nichž předpokládá možnou souvislost s apelativem *ráz* ve významu ‘vyhmýcené místo’ nebo ‘dílec vinice’.

Analogicky by se tedy i u jména *Bačov* mohl předpokládat apelativní (neosobní) základ **bač-*. Při rekonstrukci významu tohoto slovotvorného základu lze vycházet z vlastního charakteru pojmenovaných objektů a domnívat se, že šlo o hydronymické apelativum s původním významem ‘tůň, rybník, zamokřený pozemek s loužemi ap’. Tento předpoklad podporuje existence českého apelativa *bačour* ve významu ‘bažina, bažina’, které F. Š. Kott¹⁰ zachytil v oblasti u obce Smidary, ležící na okraji areálu pomístních jmen *Bačov*. V západoslovenských nářečích bylo zaznamenáno slovo *bačorina* / *bačurina* rovněž s významem ‘bažina, mokřina’.¹¹

3.2. Paralely českých pomístních jmen se základem **bač-* nacházíme i na jiných slovanských územích, a to jak v oblasti apelativní – respektive v oblasti geografické terminologie, tak i v oblasti propriální. Například v Polsku je doloženo jméno *Baczki* (pro louku) a *Baczyna* pro potok¹². V oblasti jihoslovanské uvádí celou řadu hydronym F. Bezlaj¹³, a to hlavně hydronyma *Bača*, která hodnotí jako nejasná, možná dokonce předslovanská. Zajímavý je srovnávací materiál z východoslovanské jazykové oblasti. E. M. Murzaev¹⁴ ve svém slovníku národních geografických termínů uvádí pod heslovým slovem БАЧАГ, БАЧАГА pro různé regiony následující významy: ‘vír, hluboké místo v řece nebo v jezeře’, ‘úžlabina, která se zalévá jarní vodou’; *bačažki* ‘jednotlivé jámy s vodou v místech bývalého koryta potoka’ atd. Pro běloruštini uvádí I. Ja. Jaškin¹⁵ geografický termín *бачажына* s významem ‘azjarco sjarod grudka’ (*azjarco* ‘jezírko’, *sjarod* ‘uprostřed, mezi’, *grudok* ‘vršek, pahrbek, hrbol’). G. P. Smolickaja¹⁶ zachytila v povodí řeky Oka nejen hydronyma *Бачевка*, *Бачеговской*, ale i jméno řeky *Бачур*, formálně značně připomínající české apelativum *bačour* (viz výše).

4. Tato rešerše poměrně jasně ukazuje, že základ **bač-* je ve slovanské hydronymii a geografické (hydronymické) terminologii značně frekventovaný. Pokud přijmeme hypotézu o příbuznosti jednotlivých uvedených jmen a geografických termínů, je možno přepokládat, že česká jména *Bačov* nejsou vždy jména deantroponymická, ale že jde často o jména odvozená od starého slovanského apelativního základu **bač-*, který sloužil k označení hydronymických objektů, zamokřených blátivých

pozemků apod. Jeho zachování ve jménech na areálu širokého Polabí by bylo možné zřejmě příčitat přírodní situaci.

5. Proti této domněnce lze jistě vznést i protiargumenty. Mohlo by se předpokládat, že zaniklý rybník *Bačov* v obci Osek, o němž je řeč v úvodu této statí, byl natolik výrazným a známým objektem v krajině, že jeho jméno bylo přeneseno i na další rybníky a mokré, blátivé objekty v oblasti a že od jeho jména byly tvořeny i odvozeniny (mohlo by se uvažovat i o určitém stupni apelativizace jména *Bačov*¹⁷⁾). Pokud by se tato možnost považovala za přijatelnější, pak by se etymologie jména *Bačov* z rekonstruovaného apelativního základu **bač-* mohla vztahovala jen ke jménu jednoho rybníka (v Oseku). Tím by byla její pravděpodobnost oslabena a bylo by třeba spíše se přiklánět k deantroponymickému původu jména *Bačov*.

I přesto se domnívám, že z rozšíření jmen *Bačov*, *Bačovka* ... v Čechách a z jejich srování s apelativní i propriální slovní zásobou různých slovanských jazyků jasně vyplývá, že při jejich etymologickém výkladu je nutno opustit chápání těchto jmen jako jmen jednoznačně deantroponymických a zvažovat i možnost jejich výkladu z (neosobního) apelativního východiska.

¹ Profous A. Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1954. T. I. S. 26. Srov. též: Hošák L., Šramek R. Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Praha, 1970. T. I. S. 51.

² Existuje i varianta *Bače* (podle Centrální evidencce obyvatelstva Ministerstva vnitra ČR).

³ Jména se lokalizují do obcí a okresů platných v r. 1923. (Viz: Statistický lexikon obcí v Čechách. Praha, 1923. S. XIII–XVIII.)

⁴ Šmilauer V. Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha, 1960. S. 313.

⁵ Apelativum *bača* se dodnes vnímá jako slovo související s pastevectvím na Slovensku a Valašsku, srov.: Slovník spisovného jazyka českého. Praha, 1960. T. I. S. 69. Je otázkou, nakolik bylo toto slovo běžné v Čechách v 16. stol. Rovněž se nejeví jako příliš pravděpodobné, že by se pastevectví provozovalo v oblastech mokrých, bažinatých, a že by tedy jméno *Bačov* vycházelo z apelativního označení vrchinného ovčáka.

⁶ Kálalová D. Jinéna rybníků na Novohradsku // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1982. Roč. XXIII. S. 318–329. Kálalová D. Jinéna rybníků na Jindřichohradecku // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1983. Roč. XXIV. S. 91–104. Kálalová D. Jinéna rybníků na Protivínsku // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1984. Roč. XXV. S. 91–104.

- ⁷ Sbírka pomístních jmen z území historických Čech vznikla soupisovou akcí v letech 1963–1980. Je uložena v onomastickém úseku Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze.
- ⁸ Němec I. O původu místních jmen *Střekov*, *Postřekov* a *Střečno* // Naše řeč. 1963. Roč. 46. S. 242–248.
- ⁹ Malenínská J. Deverbativa *ráz* a *opal* a jejich deriváty v toponymii Čech // Onomastický zpravodaj. 1993–1994. 34–35. S. 69–73.
- ¹⁰ Kott F. Š. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Praha, 1887. Díl pátý. S. 930.
- ¹¹ Informace od PhDr. M. Majtána (Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV, Bratislava).
- ¹² Rospond S. a kol. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska. Warszawa; Wrocław, 1970. T. I: A–B. S. 18.
- ¹³ Bezlaj F. Slovenska vodna imena. Ljubljana, 1956. Del I (A–L). S. 43–44.
- ¹⁴ Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. М., 1984. С. 76.
- ¹⁵ Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідравлогія. Мінск, 1971. С. 22.
- ¹⁶ Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). М., 1976. С. 206, 219, 187.
- ¹⁷ Například jméno *Dunaj* se v lidových písničkách užívá jako apelativní označení řeky.

Jitka Malenínská

(Praha)

**K ZANIKLÝM OROGRAFICKÝM TERMÍNŮM
SKRYTÝM V ZEMĚPISNÝCH JMÉNECH
ČECH A MORAVY
(Řepy, Kosoř, Čerinka, Říčany)**

0. Starobylou vrstvu zeměpisných jmen tvoří jména, jejichž základem jsou apelativa v češtině jinak vůbec nedoložená. Apelativní doklady lze najít pouze v jiných slovanských jazycích. Je zřejmé, že i v češtině sice takové apelativum muselo existovat (jinak by pomístní jméno nemohlo vzniknout), ale ani nejstarší památky českého jazyka je nezachycují¹.

1. Součástí Prahy je dnes původně samostatná ves *Řepy* poprvé zmiňovaná v 2. polovině 13. století: «...1264 ...villam Zepi - - super villa Zepi ... 1287 de bonis Syep ...1406 villa Zeppy ... 1454 z Žep ... 1474 plat v Žepích ... 1785 ... Ržep ... 1845 Řep, Řepy ... »². Toto místní jméno vykládá A. Profous z osobního jména: *Žepy* = ves Žepů tj. Žepovy rodiny³. Podle výše uvedených historických dokladů se jméno *Žepy* změnilo v *Řepy* v průběhu 18. století. – Při výkladu jména *Řepy* bylo uvažováno i o možném předslovanském původu⁴.

1.1. V pracích věnovaných makedonské toponymii uvádí V. Pjanka⁵ a T. Stamatoski⁶ staré slovanské apelativum **žepa* 'druh terénní vyvýšeniny'. Ve své práci o zeměpisných termínech doložených v dialektech makedonštiny uvádí toto zaniklé apelativum ve stejném významu rovněž B. Videoeski⁷. Zmiňuje toponymum *Žepa* v Albánii, makedonské oïkonymum *Džepište* (*Žepište*).

1.2. Domnívám se, že rovněž geomorfologická situace dnes místní části Prahy – *Řep* a jejich okolí nám dovoluje pomýšlet na to, že prvotní

podoba místního jména – *Žepy* vychází z označení tamního kopcovitého terénu. Dnes již zaniklé apelativum **žepa* by podle tohoto předpokladu existovalo ve významu ‘druh terénní vyvýšeniny’ i ve slovní zásobě staročeské, byť jej starší ani novější slovníky češtiny nezachycují.

2. Několik kilometrů západně od Prahy v kopcovitém, místy skalnatém terénu, se nachází ves *Kosoř*: «1310 ... de Cossors ... 1392 (1386) ... de Kosorzie ... 1480 in villa Kosorzi ... 1550 ... ve vsi Kosoři ...»⁸. A. Profous považuje toto místní jméno za *de proprium*, z osobního jména *Kosoř*⁹.

2.1. V monografii věnované geografické terminologii češtiny a slovenštiny R. N. Mařko¹⁰ zmiňuje apelativum *kosor(ec)* doložené ve slovenštině ve významech ‘vrchol stromu’, ‘skalnatý vrchol v lese’.

2.2. Pro předpoklad, že i v češtině existoval tento topolexém s orografickým významem, hovoří i terénní situace obce *Kosoř* nacházející se na krasovém území, jejíž část se jmenuje *Na skalech*. Chráněným krajinným územím na katastru *Kosoře* je Černá rokle s roztervanými vápenkovými stěnami¹¹.

2.3. Možno uvažovat i o topolexému **kosoři* (n.) s významem ‘skalnaté vrcholy apod.’¹². Analogický způsob tvoření *propria* vykazují kupř. česká oikonyma *Vysoké Záhoří*, k r. 1654 *Záhoř* a *Dolní Záhoří*, k l. 1352–1399 *Zahorž*¹³.

3. Orografický objekt *Čerinka* s lomem *Čerinka* je kartograficky zachycen u vsi Bubovice na Berounsku, západně od Prahy¹⁴. Tento objekt leží v Chráněné krajinné oblasti Český kras. Již ve stabilním katastru pro Bubovice z r. 1840 se uvádí panské pole *Za Czerinkau*, v katastrální mapě z r. 1904 je tento objekt rovněž nazýván *Za Čerinkou*¹⁵.

3.1. Ve slovinštině se slovem *čer* označuje ‘kamenný vrchol, rozeklaná vyčnívající skála’¹⁶.

3.2. Je velmi pravděpodobné, že v základu výše uvedeného oronima *Čerinka* je zaniklý topolexém mající stejný, či alespoň přibuzný význam doložený ve slovinštině. Předpokládáme, že toto pomístní jméno bylo utvořeno za pomocí sufixu místa *-inka* (deminutivum z *-ina*)¹⁷. Šlo tedy patrně o svém původem apelativní pojmenování skalnatého kamenitého objektu, což naznačuje existence lomu v této krasové oblasti.

4. Jihovýchodně od Prahy se nachází město *Říčany*. Zápis jména této sídelní lokality můžeme sledovat od sklonku 13. století: «1289 Andreas de Rychan ... 1309 de Rziczano ... 1318 Neuhas de Rychan ... 1420 Pražené dobyli Řjčan ... 1565 zámek Rzicziany ... 1654 Rzicziany, městys ...»¹⁸.

4.1. Výklad, že jméno je odvozeno starobylou obyvatelskou příponou *-any* (z *-jane*) ze stč. řečka, řiečka 'říčka, vodní tok k zavlažování luk a polí' a že znamenalo 'ves řiečanů, řičanů' (tj. lidí bydličích mezi říčkami nebo v povodí říčky), má podle I. Lutterera – R. Šrámka «jistou slabinu v tom, že v dokladech nenajdeme ani jednou *-ie-*, nýbrž vždy jen *-i-*. Motivem pojmenování mohla být poloha osady na potoce, mezi Vinným potokem a říčkou Rokytkou». Tento názor vyslovil dříve též A. Profous¹⁹, který uvažoval rovněž o možnosti původu depropriálního, tedy *Říčany* 'ves lidí *Rikových*'.

5. Obec nesoucí jméno *Říčany* se nachází rovněž na Moravě, severně od města Ivančice. V písemných pramenech je zmiňována od 1. poloviny 13. století: «1237 de Richan ... 1334 de Ryczna ... 1353 de Rziczan ... 1576 na Ryczanech -- 1674 Rytschan ... 1885 Rziczan, Říčany ...»²⁰.

5.1. L. Hosák – R. Šrámek ve své práci o moravských místních jménech dospívají k závěru, že není jasné, zda jméno vzniklo z akuzativu plurálu k řečené 'lidé sídlící u řeky'. Konstatují, že ves sice leží na levém břehu Bobravy, avšak přítok nemá povahu řeky, je to menší potok bohatý na vodu jen v době dešťů a tání. Autoři zmiňují v jazykové souvislosti mj. tu skutečnost, že v žádném dokladu k tomuto místnímu jménu nenajdeme nikdy č, které bychom při spojení s řečka 'Fluss' očekávali. L. Hosák – R. Šrámek vyslovují názor, že z hláskoslovních důvodů nezbývá než vyložit jméno *Říčany* a deminutivum *Říčánky* (zaniklá ves u Náměsti nad Oslavou – 1358 *in Rziczanki*) z říčené 'lidé přišli z říče' k místnímu jménu *říč (osobní jméno *Řik* + posesivní *-j*) nebo *říčē (osobní jméno *Řik* + posesivní *-ja*) nebo snad i řídeč (morphologickým vyrovnáním *říč*). Místní jména *Říč*, *Říče*, *Řideč* by podle autorů patřila do skupiny posesivních jmen se suffixy *-j*, *-ja* na jihozápadní Moravě v podhůří Česko-moravské vrchoviny. – Osobní jméno *Řik* z německého *Rik*, *Rico*, *Ricco* (doloženo už v 8. století) vychází ze starohornoněmeckého *rīhi* 'bohatý'.

5.2. S ohledem na geomorfologickou a pedologickou situaci výše uvedených lokalit nesoucích jméno *Říčany*, situovaných ve vrchovinnych oblastech, je možno v této souvislosti uvažovat i o zaniklému topolexému *říč s významem 'místo, kde se nachází drobné kamení', které však ani nejstarší památky českého jazyka nezachycují. Nabízí se v této souvislosti paralela s makedonským dialektickým topolexémem *rič* s významem 'lokalita s drobným kamením', který uvádí B. Vidoeški²¹.

6. V tomto příspěvku byla naší snahou úvaha o zaniklých, pouze v toponymii dochovaných topolexémech *žepa, *čer, *kosor(ec), evtl. *ko-soři, *říč.

«Rekonstrukce musí ve větší míře než dosud počítat s apelativní geografickou terminologií, a to nejen s vlastními lexikálními základy, ale i s možnými významovými posuny, metaforickým využitím a územní specifikací»²².

Západoslovansko-jihoslovanskými vztahy v onomastice se zabývali kupř. E. Eichler²³, J. Udolph²⁴ a G. Schlimpert²⁵.

-
- ¹ Oliva K. Zaniklá apelativa v současných pomístních jménech // Naše řeč. 1980. Roč. 63. S. 243.
- ² Profous A. Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1951. Díl III. S. 559.
- ³ Profous A. Op. cit. v pozn. 2.
- ⁴ Lutterer L, Šrámek R. Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Havlíčkův Brod, 1997. S. 230.
- ⁵ Пјанка В. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен. Скопје, 1970. С. 153.
- ⁶ Стаматоски Т. Македонска ономастика. Скопје, 1990. С. 202.
- ⁷ Видоески Б. Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје, 1999. С. 59.
- ⁸ Profous A. Op. cit. T. II. S. 318 v pozn. 2.
- ⁹ Profous A. Op. cit. T. II. S. 318 v pozn. 2.
- ¹⁰ Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне). Минск, 1974. С. 29.
- ¹¹ Kos J., Maršáková M. Chráněná území České republiky. Praha, 1997. S. 91.
- ¹² Srov. topolexém skalí (n.) ‘skaliska, skály’ (Příruční slovník jazyka českého. Praha, 1948–1951. T. V).
- ¹³ Profous A., Svoboda J. Op. cit. Praha, 1957. Díl IV. S. 697.
- ¹⁴ Turistická mapa Okolí Prahy západ 1:50 000, Edice Klubu českých turistů (36). 1. vyd. 1992, aktualizovaný dotisk 1995.
- ¹⁵ Archiv úseku onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, Praha.
- ¹⁶ Machek A. Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha, 1968. S. 100. Též: Badjura R. Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje. Ljubljana, 1953. S. 142n.
- ¹⁷ Daneš F. Obecná jména místní // Tvoření slov v češtině. 2. Praha, 1967. S. 468.
- ¹⁸ Profous A. Op. cit. S. 563.
- ¹⁹ Profous A. Op. cit. S. 564.
- ²⁰ Hosák L., Šrámek R. Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Praha, 1980. T. II. S. 412.
- ²¹ Видоески Б. Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје, 1999. С. 59.

- ²² Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky. Brno, 1999. S. 94.
- ²³ Eichler E. Westslawisch-südslaawische Beziehungen im Lichte der Toponomastik // *Onomastica Jugoslavica*. 1976. Vol. 6. S. 72–75.
- ²⁴ Udoiph J. Die Südslawismen des Slowakischen im Lichten der Onomastik // *Rozprawy Slawistyczne*. 1993. T. 6. S. 311–322.
- ²⁵ Viz.: Schlimpert G. Altpolabisch-südslaawische Entsprechungen im Namenmaterial zwischen Elbe und Oder // *Zeitschrift für Slawistik*. 1988. Bd 33. S. 153–158.

Ю. О. Карпенко
(*Одеса*)

**ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
ЗА ДАНИМИ ГІДРОНІМІЙ ТА ОРОНІМІЙ**

У 1999 р. у Львові вийшов довгоочікуваний перший том фундаментальної, чотиритомної у задумі праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат», керованої Степаном Павлюком, директором Інституту народознавства НАН України. Том присвячений археології та антропології. Оскільки наступного лінгвістичного тому цієї вагомої розвідки доведеться, на мою думку, очікувати значно довше (переважно через неорганізованість та недостатню відповідальність мовознавців), хочу на фоні вже наявного археологічного туму і в якомусь зіставленні з ним викласти своє бачення етнічної історії Східних Карпат, як ця історія вимальовується за даними назв карпатських річок та гір. Фрагменти своїх карпатських топонімічних студій я вже почали опубліковував у серії статей, а тут спробую вималювати загальну картину, менше зосереджуючись на етимології конкретних топонімів, якщо вона вже викладена в моїх опублікованих статтях: етимологію можна заступити посиланням на відповідну публікацію.

Найдавніші топоніми Українських Карпат не тільки дослов'янські, а й доіndoєвропейські. Вдалося більш-менш надійно встановити доіndoєвропейське постання шести назв – виключно гірських. Йдеться, власне, не про шість оронімів, а про шість їх груп, кожна з яких включає від десятка до сотні й більше назв (переважно з численними варіаціями) і один або кілька оротермінів. Ці назви (наводжу основні) – *Товтри, Magura, Gorjan, Grupa, Хом, Щовб* (тут розмігтих ва-

ріантів найбільше, нор. *хоч би відоме Чон*). Обґрутування доіndo-європейського походження цих оронімів розгорнуто викладено в моїх статтях¹ – щодо назви *Tovtri* – українського рефлекса оніма, який для іншої території має польську форму *Tatri*, причому обидві форми продовжують зафіковане в 999 р. *Tritri*, імовірно, релікти доіndo-європейської назви всієї території Карпат, а також² – щодо інших наведених назв.

Ще раз зупиняюся лише на пазві *Gorțan* (мн. *Gorțani* вживається тільки в науковій літературі). Річ у тім, що Р.М. Козлова, зовсім не торкаючись проблеми проривного г у цій назві, вже давно запропонувала її слов'янську інтерпретацію. Але проповідана дослідницею праслов'янська структура **gъrg-anъ* з коренем **gъrg-*, який зводиться до і.-е. **ger-* ‘гнути, крутити’ у ступені редукції з детермінативом *-g-*³, дуже сумнівна, бо корінь **gъrg-* за межами ороніма *Gorțan* й отротерміна оронімічно не засвідчений і, найімовірніше, це експресивне одзвінчення звуконаслідувального кореня **gъrk-*⁴.

Між тим лексема *Gorțan* – типовий карпатизм. В Українських Карпатах відомо близько десятка гір з такою пазвою (часто з прикметником- диференціатором), у Румунії – 12, в албанській мові маємо аделітив *gërgalle* ‘кам’янисте місце’. Пор. і неіndo-європейське, берберське *akerkus* ‘скеля’, і перший компонент західнокарпатського ороніма *Крконоše*, який досить нереконтиво інтерпретований Й. Губшмідом як доіndo-європейський. У назві *Gorțan*, отже, йдеться про одзвінчений варіант кореня **kurk-* > ісл. **kъrk-*.

Цей факт одзвінчення – оглушення, наявний і в деяких інших названих вище доіндівройнейських оронімах, дозволяє конкретніше усвідомити дуже містке означення «доіndo-європейський». У Карпатах людність фіксується вже 800 тисяч років, з неайдертельських часів (ЕЕІ 32). Відтоді в Українських Карпатах нобували носії сили-сильності різних археологічних культур, наприклад, лінійно-стрічкової кераміки, полгарської, тиської, малецької тощо, про які археологи не можуть сказати, чи представляли вони різні етноси, чи різновиди одного етносу. На цьому фоні виразно виділяється трипільська культура, що з’явилася у Карпатах (і в ширших межах майже всієї майбутньої України та східної Румунії) на початку IV тис. до н.е. і зникла наприкінці III тис. до н.е. (ЕЕІ 89). У світлі новіших дослідів Ю.Л. Мосенкіса, що виділяє для мови трипільської культури (вчений воліє називати її трипільсько-егейською і в кінцевому рахунку пов’язує з Месопотамією) коливання глухих – дзвінких, зокрема *k – g*, ко-

ливання *l – r*, пор. **mogyla* – *Mogura*, суфікс *-an*, пор. *Gortan*⁵, можемо припускати, що всі чи майже всі збережені досі доіндоевропейські оронімі Украйнських Карпат належать трипільській мові.

За даними топонімії, в Українських Карпатах на зміну трипільцям прийшли давньоєвропейці. Йдеться про значний масив скотарських (номадських) шлемен, що десь у кінці IV – початку III тис. до н.е. мігрували зі своєї прабатьківщини в Передній Азії і, поступово переміщаючись на північ та захід з рядом роз'єдань по дорозі (спочатку відділились шлемена, що стали основою анатолійських етносів і поруч з ними греків, далі тохарські групи та іndoіранці), приблизно в середині III тис. до н.е. опинилися в щедрому пашею для худоби Північному Причорномор'ї, в основному між Доном і Дністром (концепція В. В. Іванова й Т. В. Гамкrelidze). Звідси давньоєвропейці у III–II тис. до н.е. почали освоювати Центральну та Західну Європу. Археологічно це культура шнурової кераміки⁶. У Східних Карпатах шнурники з'явилися на зламі III–II тис. до н.е., де їх культура включає «елементи попередніх культур, зокрема пізнього Трипілля» (ЕЕІ 123). У першій половині II тис. до н.е. культура шнурової кераміки стає загальноєвропейським явищем (ЕЕІ 124). Йдеться про шлемена, що говорили іndoєвропейською мовою, ще не розділеною або не дуже виразною диференційованою на різні іndoєвропейські мови.

В Українських Карпатах давньоєвропейську генезу з більшою чи меншою переконливістю можна адресувати чималій ґруні гідронімів. У моїх публікаціях така генеза обґрунттовується (як правило, з широким використанням реезультатів, уже одержаних ученими, передусім І. М. Железняком, О. М. Трубачовим, Ю. Удольфом, В. Шмідом) для гідронімів *Бутля*, *Лаборець*, *Лімана*, *Лімниця*, *Опака*, *Опатний*, *Олейка*, *Орява*, *Раба*, *Рава*, *Раковець*, *Салва*, *Солючка*, *Сян*⁷, *Варва*, *Вижниця*, *Вишнича*, *Вишня*, *Мараморош*, *Мариш*, *Іда*, *Іза*, *Урич*, *Ушиця*⁸, *Манівка*, *Полтва*, *Свидник*, *Свиняк*, *Совиця*⁹. Зазначимо, що майже всі ці назви існують непоодиноко, а мають суфіксально укладнені похідні.

Зупинюю ще на одній безперечно давньоєвропейській назві і терміні *сигла*, яку чимало дослідників і досі постійно відносять до румунізмів. Цей добре знаний у Карпатах термін *сигла* ‘гірський ліс; багно в лісі; мокра лука’¹⁰ породив цілу низку оронімів. У бойків зафіксовано назви гір *Сигла* (четири гори), *Сиглина*, *Сигловате*, *Сигловка*, *Сигліс* (у непрямих відмінках: *на Сиглосі*) та ін.¹¹, у гуцулів – *Сигла*¹², на Буковині – *Цигла*. Назви ці й сам термін дослідники чи не

одностайно виводять з рум. *sihlă* з варіантами *silhă*, *fihlă* ‘молодий ліс’, регіональне ‘верх, вершина гори’, яке в свою чергу кваліфікується як слов’янське запозичення¹³. І в 1997 р. сказано: “Географічний термін *сигла*... є наслідком румунської експансії XIII ст.”¹⁴, і в 2001 р. С. О. Вербич відніс цей термін до румунізмів¹⁵.

Між тим Ю. Удольф обґрунтував широкий ужиток цього терміна у слов’ян, передусім східних та західних, реконструював пsl. **sigъla* і задовільно етимологізував це древнє утворення з i.-e. **sei-* / **soi-*: **si-* / **sī-* ‘текти, мокрий’, далі **seik-*-, пор. гідронім *Сена* у Франції (*Seine* < Секвана), з давнім суфіксом -ъла, доданим, імовірно, вже на слов’янському рівні. Таким чином, термін **sigъla* має давньоєвропейську генезу і колись нозначав мокру, багнисту місцину, а далі ‘багнистий ліс’, що й нині збережено бойками¹⁶. Цю етимологію прийняли Г. Борек, В. Шмід та ряд інших учених. Вона означає, що за походженням термін *сигла* не гірський, а водний. І що цей термін – типовий карпатизм. Зв’язок з водою добре підтверджується гідронімією України: *Сигла* (три потоки), *Сигли* (два потоки), *Сиглинка*, *Сиглянчик*, *Сигільний*, *Сигільський*, *Сиглинський*, *Сиглянський*, *Сиглянківський*, *Сиглуватий* – усі в Карпатському регіоні (СГУ 500). Але далі термін *сигла*, законсервувавши саме в Карпатах, відбив у своїй семантиці локальну специфіку ‘багнистий ліс’ > ‘гірський ліс’ (початково – з наявністю вологих місць) > ‘гора’.

Як бачимо, два найдавніші топонімічні шари Українських Карпат – доіндоєвропейський та давньоєвропейський – розрізняються в той спосіб, що до першого належать тільки гірські назви, а до другого – тільки водні. Це дуже знаменний факт. Доіндоєвропейські назви збереглися лише тому, що їх засвоїли наступники-давньоєвропейці. Взагалі те, що дійшло до нас у живому вигляді, проішло через усі мови, що побутували на даній території після появи назв, що збереглися. Отже, утворення гірських назв давалося давньоєвропейцям важче, ніж водних. Для них виявилося зручнішим засвоювати чужі ороніми, тоді як жодного чужого гідроніма вони не засвоїли, давши річкам свої назви. Це означає, що давньоєвропейці мали поганий (уже забутий) гірський досвід і хоропши досвід річковий. А ця обставина може підказати маршрут їх міграції. Давньоєвропейці прийшли в Карпати з рівнинної місцевості, де не було гір, але було багато рік. Отже, не з-поза Альп, як гадав Г. Крае, не з району Балкан. Найімовірніший шлях: схід – захід. Давньоєвропейці прийшли в Карпати з Північного Причорномор’я, з території півдня сучасної України.

Спадкоємцями давньоєвропейців в Українських Карпатах стали фракійські (північнофракійські) племена. Фракійці прийшли в Карпати з півдня, утворивши «так звану «північнофракійську» етиокультурну зону» (ЕЕІ 133). За археологічними даними, різні фракійські племена перебували в районі Карпат (найбільше в Закарпатті) від XII–X ст. до н.е. (ЕЕІ 144) до I–II ст. н.е., мешкаючи в цей час уже і в Прикарпатті (липицька культура) і поступово були асимільовані слов'янами (ЕЕІ 225–226). Отже, в районі Карпат північні фракійці перебували більше тисячі років. Від тих часів досі збереглися такі фракійські за походженням гідроніми, як, передусім, назви великих рік: *Дністер*, *Серет*, *Прut*. Кожна з цих трьох назв має фракійську генезу та іранське (скіфське) нашарування, яке наклалося, найімовірніше, за межами Карпатського регіону.

В одному випадку це нашарування іран. *Дън-* ‘ріка’ на фракійське **isros* > **istros* ‘швидкий’, д.-рус. *Четръ*, у другому поява початкового *C*- при давній формі **Erasos* ‘текуча’, пор. форму цього гідроніма *Іерасос* у Птолемея (II ст.). Скіфи допасували початковим *C*- зміст назви до своєї мови, пор. д.-інд. *sarati* ‘тече’. Як бачимо, форма *Серетос* у Костянтина Багрянородного взагалі не містить східнослов'янського генетичного повноголосся, бо тут звукосполучення *-era-* було вже у Птолемея. Слов'яни, не виключено, тільки долучили своє фонетичне осмислення фракійського **Eras* і далі скіфського **Серат* у формі *Серет*, сприйнявши чужомовну назву дійсно як повноголоспу. Тому не можу приєднатися до думки В.П. Шульгача, що *Серет* (власне, всі три *Серети* в Україні) належать до назв, генеза яких «як слов'янських не викликає сумнівів»¹⁷. Що ж до Пруту, то кваліфікую всупереч Геродотові зафіксовану ним форму *Пóбрата*, структурно *Ror-at-a* ‘бродувата’, як фракійську (паралель: *Karp-at-u*), а форму *Пиретос* як її скіфську (а не грецьку) трансформацію. Перебудова *Пбрата* в *Прut* виконана вже слов'янами. Докладніше, з посиланнями (тут багато зробив В. Георгієв) та аргументами, відповідний матеріал викладено в моїй статті¹⁸.

Там же обґрунтovується думка про фракійське походження гідронімів *Onip*, *Черхава* (для обох назв учені енергійно обстоюють їх слов'янське постання, однак системної аргументації для цього не вистачає, самі факти співзвучності різних лексем нічого не доводять, як на це слушно вказав В. Махек), а також, з виразпою слов'янською добудовою, *Кодриш*, *Латориця*, *Солоніпер*, *Стрий*, а можливо й *Бистриця* (у Карпатах їх п'ять, і, ймовірно, це слов'янські адаптації фра-

кійських *Стрий*). Якщо у наведених назвах засвідчуються явні фракійсько-слов'янські контакти, то в назві *Сян*, імовірно, відбита верхня межа називторчої діяльності фракійців в Українських Карпатах: давньоєвропейські-фракійські контакти.

Фракійці залишили свій виразний слід і в оронімії Карпат. Сама назва *Карпати* найліпше виводиться якраз із фракійської мови, що дуже обґрунтовано показав В. Георгієв¹⁹. Існує серія розмаїтих інтерпретацій цієї назви – від доіндоєвропейських (С. Роспонд) до слов'янських. Серед останніх найсвіжіша належить Р.М. Козловій, яка виводить назву *Карпати* з псл. *kъrgatъ(jь) ‘з вигинами, виступами, горбатий, нерівний’ < *kъgra ‘щось криве, вигнуте; вигин, виступ’ < i.-e. *(s)ker- ‘гнути; крутити’ у ступені редукції з детермінативом -p-²⁰. Але розвиток *kъgr- > *karp- фонетично малоймовірний і, головне, міг відбутися лише близько тисячі років пізніше від часу, коли форма *karp-* уже була реально засвідчена Птолемеєм: Καρπάτης Ὀρος. Назва ця явно дослов'янська. У слов'ян ні в старих писемних джерелах, ні в старших фольклорних жанрах вона не свідчиться – фігурує назва *Гори*, іноді з означенням *Угорські* (чи іншим етнічним прікметником) *Гори*. В українському фольклорі Карпати з'являються лише в коломийках, що належать до наймолодших фольклорних жанрів і могли народжуватися навіть у XIX–XX ст. Впадає в око й «одинокість» назви. Якщо інші старі ороніми обростають серіями похідних та варіативних назв, то про Карпати цього сказати не можна. Тому, гадаю, назва *Карпати* взагалі не мала мовної безперевності, а була поновлена книжним шляхом, географами, які по любляли відбивати на картах назви, вилучені з Птолемея. Якраз авторитет Птолемея й спричинився до того, що ми нині називамо цей гірський масив *Карпатами*, а не *Бескідами* чи як інакше.

Назва *Бескіди*, до речі, теж фракійська, а не іллірійська, як то приймав О. М. Трубачов. Поза цими двома макрооронімами фракійцям, імовірно належать в Українських Карпатах орогрупи *Кобила* й *Маліява* – всупереч їх слов'янським асоціаціям²¹. Загалом в оронімії, на відміну від гідронімії, фракійські племена в Карпатському регіоні, здається, більше успадковували, аніж номінували. Оронімія взагалі виявляється більш стабільною, менш рухливою, ніж гідронімія. Вона змінювалася повільніше і краще зберігала давнину. Характерно, що кельти в оронімії Українських Карпат відбилися дуже обмежено, а іллірійці та германці нібито ніяк не відбилися, хоч в гідронімії такі відбитки наявні.

Названі етнічні групи з'явилися в Українських Карпатах у часи, коли там, принаймні в Прикарпатті, вже мешкали слов'яни, подекуди поряд з фракійцями. До слов'ян, імовірно, прийшли – як інфільтрація в складі фракійського населення – лише іллірійці. Нояву іллірійців у Східних Карпатах – спочатку в Закарпатті, а потім і в Прикарпатті – археологи пов'язують з культурою Гава, що припадає на кінець XII–X ст. до н.е. (ЕЕІ 143–144). І в цій культурі, і в інших вони пов'язуються з північними фракійцями, перебуваючи в Карпатському регіоні – завжди в менших кількостях, ніж фракійці, – до IV–V ст. до н.е. (ЕЕІ 156). Досить високо внесок іллірійців у карпатську гідронімію оцінив О. М. Трубачов, назвавши в Прикарпатті 23 іллірійські гідроніми²². Однак аналіз цих нібито іллірійських гідронімів, виконаний Ю. Удольфом, І. Беднарчуком, В. П. Шульгачем та іншими вченими, в тім числі й автором цих рядків (розгляд усіх цих матеріалів подаю в моїх статтях²³), засвідчив, що серед них мають іллірійські шанси тільки п'ять назв: *Дустров*, *Дупа*, *Жван*, *Джурин*, *Гериня*, та й серед цієї п'ятірки перші два гідроніми швидше фракійські, а три останні досить обґрунтовано можуть уважатися слов'янськими, що з успіхом доводить С. О. Вербич. Більше претендентів на іллірійську генезу масмо в Закарпатті з прилеглими територіями, переважно у Словаччині, – шість гідронімів. Зазначимо, що закарпатських теренів О. М. Трубачов не зачіпав. Цілком наневно, ще *Гориса*, *Тересва*, *Інель*, дві назви з фракійською альтернативою: *Грон* та *Горнад*, один іллірізм має досить обґрунтовану слов'янську альтернативу – *Уж*.

З відхиленіх пізнішими дослідженнями «іллірізмів» чи не найбільше давніх слов'янських утворень (*Барбара*, *Занів*, *Зон*, *Липа*, *Луква*) та, з другого боку, утворень давньоєвропейських. Серед останніх особливо цікаві давньоєвропейсько-фракійські поєднання – своєрідні композити, в яких один корінь давньоєвропейський, а другий – фракійський: *Язестрів* (буквально ‘швидкий’ + ‘швидкий’: давньоєвропейський перший корінь) та *Стре'яж* з численними варіантами (буквально ‘швидкий’ + ‘кривий’: давньоєвропейський другий корінь). Це підтверджує думку, що на більшості територій Карпатського регіону безпосередніми й контактними наступниками давньоєвропейців стали представники північнофракійських племен. Вони мали змогу не тільки засвоїти звучання давньоєвропейських назв, а й довідатися про їх значення.

Германці в Українських Карпатах з'явилися на рубежі III–II ст. до н.е. як носії поинешти-лукашівської культури. Це були бастарни (ЕЕІ 164–165). Суперечки археологів щодо етнічної належності бастарнів – «здакізовані германці», «У складі бастарнських племен були, ймовірно, різноетнічні групи: гето-дакійські, германські, кельтські» (ЕЕІ 165, 187) – топонімічно вирішуються, гадаю, на користь саме германців. При цьому бастарни були не лише у Прикарпатті, а й у Закарпатті. Там і там маємо по річці *Піскаві* (в басейні Дністра і в басейні Тиси) з виразно германською етимологією. Германський також гідронім *Vag* (найбільша річка Словаччини, ліва пр. Дунаю). Пор. паралельну назву *Vaga* для буковинської Вижени, яку вжив В. Стефанік. Менш імовірні германізми – прикарпатські гідроніми *Молобда*, *Стинавка*. Також з бастарнами слід пов’язувати паралельну назву Дністра *Агалінг*, що фіксується за даними I ст., бо гори з’явилися на території України тільки в III–IV ст. Проблематику германських топонімів у Східних Карпатах докладно розглянуто в моїй статті²⁴. А суперечки археологів, дуже часті різноетнічні інтерпретації зумовлені об’єктивними труднощами в розмежуванні людності та антропогенних матеріальних речей. Археологи далекого майбутнього, знаходячи в Одесі XXI ст. багатенько «Тойот» та «Самсунгів», напевно зробили б висновок про значну домішку японського етносу. Топоніми ж – це слова. Вони дають точну мовчу (а отже й етнічну) адресацію, якщо точно встановлена їх етимологія. Так чи інакше германські гідроніми в Українських Карпатах належать уже до першого суперстратного (тоді як іслірійські назви – до останнього субстратного) шару слов’янської топонімії регіону.

Децо потужнішим виявився топонімічний шар, залишений кельтами, які з’явилися у Східних Карпатах за археологічними даними одночасно з германцями, але спочатку не в Прикарпатті, а в Закарпатті. Вони проінкли в Закарпаття з території сучасної Угорщини, південної Чехії і Словаччини як носії латенської культури на рубежі III–II ст. до н.е., оселившись поміж гетів і даків і зайнявши в краї панівне становище (ЕЕІ 163–164, 170). А в I ст. до н.е. вони вже були розбиті Буребістю і розпорощені. Отже, «досить стійкий симбіоз з місцевого фракійського і прийшлої кельтського населення [...] проіснував близько 200 років» (ЕЕІ 176). Щодо Прикарпаття, то там кельти свідчаться ще менше і коротшій період. Припускається, що в II–I ст. до н.е. у Прикарпатському регіоні могли бути якісь невеликі групи кельтів, які жили серед місцевого населення і були ним аси-

мільовані (ЕЕІ 179). Цим місцевим населенням були слов'яни, частинами яких перебрала від кельтів їх називу, пор. українську етнічну групу *бойків* і називу кельтських племен *бойї* та *боїски*. Взагалі археологічно германці в Карпатському регіоні перебували значно довше, ніж кельти, але топонімічно вимальовується прямо протилежна картина, бо кельтських назив у Східних Карпатах, як уже зазначалось, засвідчено більше, ніж германських.

Бойки – не єдиний етнонімічний слід кельтів у Карпатах та прилеглих територіях. Належність до кельтів, рівняння на кельтів чи місцеве населення. Імовірно – вищим рівнем технічного та культурного розвитку. В усякому разі кельтське плем'я *volcae* ‘вовки’ породило називу румунів *волохи* і, відповідно, хоронім *Волощина*, *Валахія*. Втім, поляки що ж називу з закономірною польською фонетичною динамікою адресували Італії: *Włochy*. А ті ж бойні відкладалися також у хоронімах *Богемія* (стара назва Чехії) та *Баварія*. Ще одне кельтське плем'я *belgae* залишило свою називу *Бельгії*, а може, й прикарпатському топоніму *Белз*. Уже не говоримо про *Галлію* – від називи найбільшого угруповання кельтів *галли*. Цей останній етнонім стосується не лише сучасної Франції, як її старовинна й урочиста назва, а й Прикарпаття, бо на сьогодні не існує кращого пояснення назви древнього поселення *Галич*, що згодом стало столицею могутнього князівства і тому – джерелом хороніма *Галичина*. Річ у тім, що називу *Галич* має не тільки місто, а й гора в Гуцульщині та пр. Сяну у його верхів'ях. Різноманітність та віддаленість цих об'єктів заперечує факт перенесення готової назви. Гадаю, все це – незалежні сліди етнічної назви кельтів. Структура топоніма *Галич* – етіонім *гал(л)* зі слов'янським неантропонімічним суфіксом *-ич*, пор. *русич*, *углич* (у-лич), *дрегович*. О. Пріцак приймає й перенесення до східних слов'ян ще одного кельтського етіоніма – *Русь*. Однак ця гіпотеза дуже сумнівна. Ім'я *Русь* прийшло в Україну (ще до появи називи *Україна*) з південного сходу – від скіфів-іранців чи таврів-індоарійців (обидві інтерпретації належать О. М. Трубачову), а не з заходу (від кельтів чи з півночі (від варягів).

Після I ст. до н. е. кельти в Карпатах і в Україні взагалі, здається, не з'являлися. Карпатські топонімічні сліди їх, які докладніше розглянуто в моїй статті²⁵, не названі вище, спираються теж переважно на етіоніми. Це річкові називи *Нурець* (Західний Буг), *Щирець* (Дністер) та ін. О. С. Стрижак активно відстоює кельтську етимологію цих назив, інші автори серйозно обґрунтують їх слов'янське джерело.

I. М. Железняк кельтськими вважає гідроніми на взірець *Дуброва*, *Дубрівка*, половина яких локалізується в Карпатах, але й тут слов'янська інтерпретація видається прийнятнішою. Пророчий вірш О. Ольжича «Галши» у своїй другій, останній, строфі містить виrok: «Ми подолаєм знов. Ще не одні нам скоряться. Над все є вірна криця. Та нам також судилося розбіться Колись і десь об гори кам'яні»²⁶. Подолавши Альпи (сама назва *Альпи* кельтська), кельти (і серед них галли) розбилися об Карпати.

Слов'ян археологи знаходять у Прикарпатті «в останніх століттях до нашої ери», приводячи їх сюди з Мазовії та Підлісся у складі «племен пшеворської культури, що мали змішаний германо-слов'янський склад» (ЕЕІ 165). За іншими даними пшеворці були тут від середини I ст. до н.е. до середини I ст. н.е. (ЕЕІ 193). Хоч у археологів етнічна суміш у межах племені (чи культури) – загальноприйняттій, здається, погляд, у родоплемінній реальності така суміш відається абсолютно неможливою. Пшеворці були просто слов'янами, широко використовуючи запозичені германські технічні надбання. При цьому вони були вже не праслов'янами, а західними слов'янами – венедами. На цьому настоковав В. П. Пстром, багато польських та російських учених, ця точка зору відається оптимальною й мені. І явно до пшеворців у Прикарпатті й самих Карпатах з'явилися «залишкові» праслов'яни, тобто праслов'янський етнос, що після виділення західних слов'ян ще не розділився на слов'ян південних та східних – на склавинів та антів. Серед іншого, вони були носіями зарубинецької культури, яка з'явилася з археологічного погляду в Прикарпатті (з Прип'ятського Полісся) на століття пізніше від пшеворської (ЕЕІ 188, 193). Перша чверть I тис. характеризується поширенням паході Прикарпаття пізньозарубинецької, а на заході – виниклої з неї зубрицької культури давніх слов'ян (ЕЕІ 198), які успішно асимілюють різні фракійські племена, в тім числі й новоприбулих даків (ЕЕІ 205–206). Десять у III ст. пам'ятки зубрицької культури поступово трансформуються у черняхівські (ЕЕІ 215, 222). Слов'янський етнос Прикарпаття стає панівним, асимілюючи інші етноси і з праслов'янського перетворюючись у східнослов'янські: південні слов'яни, відділившись, пішли на Балкани.

Топонімічні дані в основному узгоджуються з цими археологічними висновками, але, здається, відсувакоть слов'янську епоху Прикарпаття в глиб віків і не фіксують древніх західнослов'янських (пшеворських) фактів. Взагалі для топонімічної хронологізації сло-

в'ян у Карпатах більш вагомими виявляються освоєні слов'янами дослов'янські оніми, а не питомі власні назви, які гірше піддаються адресації конкретному часові. Той факт, що в дослов'янських топонімах Прикарпаття при засвоєнні їх слов'янами ще реалізувався «закон гукі», тобто після звуків *i*, *i*, *r*, *k*, відбувався перехід *s* у *x*, а в Закарпатті він не реалізувався, засвідчує, що слов'яни в Закарпатті більш-менш міцно осіли щонайменше на тисячу років пізніше, ніж у Прикарпатті. Адже цей «закон гукі», як відомо, належить до дуже давніх слов'янських процесів. Пор. реалізацію іллірійського та фракійського гідронімів – у Прикарпатті *Terexva* (пр. Південного Бугу в Летичівському р-ні Хмельницької обл.), *Черхава* (Львівська область); у Закарпатті – *Terescva* (пр. Тиси в Закарпатській області), мад. *Kōrōs* (теж пр. Тиси). У Прикарпатті перехід *s* > *x* здійснюється, у Закарпатті – ні (докладніше із з рядом інших прикладів – у моїй статті²⁷⁾). Для Закарпаття найістотніша хронологізуюча зміна – метатеза початкових **olt-*, **ort-* у занозичених топонімах. Ця зміна відбулась не пізніше V–VI ст. н.е., пор. фракізм *Латориця* (**olt-* > *Lat-*), давньоєвропейзми *Лаборець* (**albh-* ‘блій’ > *Lab-*), *Ракум* (**or* ‘текти’) тощо. Тобто навіть цих фактів вистачає для твердження, що в Прикарпатті слов'яни з'явилися ще в I тис. до н.е., можливо в середині цього тисячоліття. У Закарпатті ж вони з'явилися не пізніше середини I тис. уже н.е. А це – лише невелика частинка таких чи подібних топонімічних аргументів.

Що ж до питомих слов'янських гідронімів та оронімів Українських Карпат, то їх дуже багато, що документує тривалість і – від появи – безперервність перебування тут слов'ян. Слов'янських гідронімів в Українських Карпатах більше 90%. Оронімів, які вивчені значно гірше, трохи (але не набагато) менше. Проте зрозуміло, що не всі ці 90% карпатських топонімів древні, праслов'янські. Виділяючи найдавніші, безперечно праслов'янські гідронімічний та оронімічний шари, спираємося на такі засади.

1. Всеслов'янська представленість тих чи тих топонімів узагалі, а геологічно регламентованих оронімів зокрема, не може слугувати доказом праслов'янського буття цих власників назв саме як власників. Загальнослов'янська поширеність може доводити (але не обов'язково доводить) праслов'янську адресацію лексеми, але не конче – в її онімічній функції. Праслов'янський апелятив міг онімізуватися у багатьох, навіть в усіх слов'янських мовах у процесі незалежного

розвитку, уже після розпаду праслов'янської єдності. Особливо це стосується географічних термінів.

2. Основний доказ віднесення гідроніма чи ороніма до праслов'янської давнини – його структурна, семантична та, з меншою аргументаційною силою, фонетична й морфонологічна архаїка. Надійно праслов'янськими можна визнати топоніми, утворені за допомогою генетично слов'янських морфем (рідше – запозичень ще праслов'янської доби) шляхом застосування словотвірних типів, які нині припинили функціонування чи істотно його видозмінили. Отже, йдеться про нерегулярність структури (з сучасного погляду), непродуктивність словотвірних типів і засобів, досить часто – зникнення твірних апелятивів. Слов'янські утворення продуктивними в історичний час слов'янськими словотвірними типами не можуть уважатися безумовно праслов'янськими незалежно від ступеня їх слов'янського поширення. Такі утворення можна визнати тільки «умовно праслов'янськими», тобто такими, що могли з'явитися в праслов'янські часи, але так само могли утворитись і в окремих слов'янських мовах.

3. Некоректно визнавати за ираслов'янські гідроніми й ороніми, які були успадковані праслов'янами від своїх попередників, тобто в межах Карпатського регіону трипільців, давньоєвропейців та фракійців. Ці успадковані топоніми функціонували в праслов'янській мові (і саме тому не познікали), називали в ній різноманітних слов'янських фонетичних та словотвірних трансформацій, народноетнологічних осмислень, однак генетично вони не праслов'янські.

Керуючись цими зasadами, я в уже опублікованих роботах обґрунтував праслов'янську давність (чи приєднався до концепції такого обґрунтування – як правило, з певними уточненнями) східно-карпатських гідропімів *Бодрог* (права пр. Тиси в Словаччині), *Боржава* (теж права пр. Тиси), *Сучава* (права пр. Серету на Буковині), закарпатської гідрогрупи *Удава*, *Опдава*, *Удоch*, групи назв типу *Славець* та *Ославець*, гідронімічної групи *Брусниця* (обидві останні групи є у Прикарпатті, і в Закарпатті), гідронімічних утворень типу *Люта*, *Лючка*. Також приєднався до відліненіх О. М. Трубачовим у Прикарпатті праслов'янських гідронімів *Соніt* (додано й *Шепіt*), *Звіr* (додано *Ізвіr*, *Звораш*, *Звараш*), *Заболя*, *Соболь*, *Стебник*. До праслов'янських включено також гідроніми *Тисменіця*, *Зелемня*, *Суржка*, *Чута*, *Mixіdرا*²⁸. У межах Українських Карпат можна віднайти ще десятки гідронімів – яскравих претендентів на праслов'янську давність.

Чимало іх і серед оронімів, причому практично кожен праслов'янський оронім – це величенька група тогожних чи розмежованих означеннями або суфіксальними добудовами власних пазв, а також і відповідний оротермін. У цьому плані виділяються *назви Кичера, Жбир, Грунь* (блізько сотні назв), *Грегіт, Клива* (варіант – *Глифа*), *Глюжса²⁹*; *Діл, Осій, Присліп³⁰*; *Отрит; Вертін* (і оротермін *вертеп*), *Говда, Пікуй, Бороло, Говерла, Ворохта, Парашка*, перевал *Дукля³¹*.

Наявність такого відразу праслов'янського шару гідронімів та оронімів засвідчує, що праслов'яни ще до їх поділу на східних та південних (але вже, очевидно, після виділення західних) тривалий час перебували в Карпатах. У Карпати вже сформований праслов'янський етнос прийшов з рівнинної місцевості – з Наддніпрянщини. При цьому майже всі пов'язані з праслов'янськими гідронімами та оронімами географічні терміни належать до слів, які С. Б. Бернштейн визначив як карпатизми. А карпатизми, на думку вченого, як правило, давніші за балканізми. Тобто саме Карпати були одним із тих місць, де праслов'яни розділилися на східних та південних – перші залишилися на місці, а другі пішли на Балкани.

Решта слов'янських гідронімів та оронімів у Східних Карпатах – то вже генетично українські назви. І гідронімів та оронімів українського постання тут мінімум по вісім тисяч. Топоніми, що не мають спеціальних ознак древності, не обов'язково молоді. Назви з прозорою етимологією й семантикою, регулярним словотвором і фонетикою можуть теж бути древніми, але доказовість цього твердження тут послаблюється, а то й зовсім зникає. Поза тим треба зважати на масштаби, на кількості назв. Потужність українського топонімічного шару в Східних Карпатах засвідчує як древність, так і безперервність та численність слов'янської людності в регіоні. І після остаточного розпаду праслов'янської єдності ця людність була тут українською. Є й певні структурні та семантичні показники пізнішої появи назв. Це чимала представленість відантропонімник (власницьких) назв та назв метафоричних. Останні особливо поширені серед бойківських оронімів (*Вінець, Ребро, Сідло, Стіг, Чоло, Яйце* тощо). Це пізніші суфікси, як бойківське *-ат, -ят* (*Гургулят, Яремчат*), складні суфікси (*-овець, -инець, -анка, -івка, -оватка* та ін.).

Полонізмів, якщо не зважати на пізніші офіційні записи, спеціально сполонізовані, дуже мало. Один із давніших, думаю, оронім *Крента*. Усі східнослов'янські інтерпретації цієї назви слід визнати невдалими.

Залишається сказати про пізніші топонімічні суперстрати в Українських Карпатах. Це мадярські та румунські топоніми. Перші наявні лише в Закарпатті та прилеглих теренах Словаччини. Вони не могли з'явитися раніше кінця IX ст., коли сюди прибули самі мадари. Слов'яни заселяли на той час Закарпаття мінімум 500 років і мали місцеву топонімічну систему. В цьому плані найцікавіші і найпоказовіші не власне мадярські назви, а мадярські адаптації слов'янських назв, особливо – з носовими голосними. В українців Закарпаття ці голосні були ще живими, коли туди прийшли мадари. Мадари засвоїли кілька назв ще з носовими голосними, законсервувавши їх звучання досі, як у гідронімах *Ондава*, Унг. У слов'ян тут носові познакали, маємо форми *Удава*, Уж, про які вже йшлося вище. Як правило, мадярські гідроніми та ороніми Закарпаття виявляються перекладами, адаптаціями чи субституціями українських назв, що показано зокрема В. В. Німчуком³². Звичайно, тут є й топоніми суро мадярської генези, як потік *Чургут* у басейні Тиси (Тячівський р-н) ← мад. *csorgó* ‘жолоб’. Оронім *Салашул* ← мад. *szallas* ‘колиба’ з румунським артилем-суфіксом -ул – цікавий факт мадярсько-румунської взаємодії в Закарпатті.

Значно складніша проблема румунського суперстрату в Українських Карпатах. Румунські гідроніми та ороніми тут займають значно ширші терени і їх значно більше. Немає й точно визначеного «дати приходу». Аналізуючи цю проблему, слід узяти до уваги, що румунські (належні до романської мовної групи) топоніми ніяк не пов’язані з давніми, ще дослов’янськими фракійськими назвами у Східних Карпатах. На Буковині, де румунських назв найбільше (до 8%), для жодного румунізму не вдалося довести його існування в XII ст.³³ Хоч поширені в минулому кваліфікація всякої незрозумілої назви (пор. *Грунь*, *Сигла*) як румунізму вже втратила свою привабливість, румунських за походженням чи румунізованих слов’янських назв в Українських Карпатах чимало. І територіально це, крім Буковини, також Закарпаття та галицька Гуцульщина і (значно меншою мірою) Бойківщина та Лемківщина. Пор., за матеріалами С. Грабця, гідроніми: *Акра*, *Лунга*, *Путреда*, *Стримба* – рум. *ascru* ‘кислий’, *lung* ‘довгий’, *putred* ‘гнилий’, *strimb* ‘кривий’; ороніми: *Балтагул*, *Бребенескул*, *Жапул*, *Кукул*, *Ротундул* – рум. *baltag* ‘топрець’, *brebenea* ‘ряст’, *jarp* ‘немічний дід’, *cică* ‘відокремлена гора’, *rotund* ‘круглий’. Крім артикля -ул, який у власних назвах фактично стає суфіксом, у гідро- та оронімії Українських Карпат наявні й інші румунські суфік-

си, зокрема *-оса*, *-аска*, *-ишора* (і *-ора* як фракійська спадщина), *-ата*, *-луй*, *-ура*, які долучаються як до румунських, так і до українських твірних основ, тобто творять румунські топоніми або слугують засобами румунізації українських. Загалом румунський внесок у топонімію Українських Карпат досить помітний. Однак ні перебільшувати його, ні приписувати йому глибоку давність підстав немає. Хронологічно він навряд чи давніший за мадярський.

Таким чином, топонімічні дані загалом узгоджуються з археологічними в інтерпретації етнічної історії Українських Карпат. Найпомітніша розбіжність торкається появи тут слов'ян, які в Прикарпатті з огляду на топонімічні дані були вже в середині I тис. до н. е. При цьому йдеться не про пшеворську культуру, пов'язану із західними слов'янами, а про зарубинецьку та інші, до яких належали предки східних слов'ян. Розпад праслов'ян призвів зрештою до того, що Східні Карпати за етнічним складом населення стали саме Українськими Карпатами.

- ¹ Карпенко Ю. О. Некарпатські назви Карпат // Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 1. С. 4–6. Передруковано: Древні понередники ороніма *Karpatti* // Onomastické práce. Praha, 2000. Sv. 4.
- ² Карпенко Ю. О. Прослідки до іndoєвропейської оронімії в Українських Карпатах // Записки з загальної лінгвістики. Одеса, 2001. Вип. 2. С. 44–49.
- ³ Козлова Р. М. Про походження деяких оронімів карпатського ареалу (*Karpatti, Горгани*) // Мовознавство. 1987. № 2. С. 60.
- ⁴ Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1980. Вип. 7. С. 208–209.
- ⁵ Мосепкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. К., 2002. С. 12–14.
- ⁶ Петров В. П. Походження українського народу. К., 1992. С. 26–27, 38.
- ⁷ Карпенко Ю. О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (1) // Мова. Одеса, 2001. № 5–6. С. 41–44.
- ⁸ Карпенко Ю. О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (2) // Записки з загальної лінгвістики. Одеса, 2001. Вип. 3. С. 40–45.
- ⁹ Карпенко Ю. О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. 2001. № 6. С. 27–31.
- ¹⁰ Марусенка Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. М., 1968. С. 249;

- Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К., 1984. Ч. 2. С. 212–213.
- ¹¹ Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. 2-е вид. Вінниця, 1962. С. 77.
- ¹² Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950. S. 147.
- ¹³ Dicționarul limbii române moderne. București, 1958. P. 768.
- ¹⁴ Михальчук О. І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 34.
- ¹⁵ Вербич С. О. Іншомовні елементи в топоніміці Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастичі України: Матеріали наук. семінару. К., 2001. С. 28–29.
- ¹⁶ Udoiph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Heidelberg, 1979. S. 388–393.
- ¹⁷ Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 240.
- ¹⁸ Карпенко Ю. О. Фракійська гідронімія Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. Одеса, 1998. Вип. 5. С. 10–15.
- ¹⁹ Карпенко Ю. О. Оронім Карпати // Acta onomastica. Praha, 1999. R. 40. S. 75–79. Передруковано: Про назву *Карпати* // Збірник лінгвістичних праць до 60-річчя О. А. Колесникова. Ізмаїл, 2000.
- ²⁰ Козлова Р. М. Зазнач. праця. С. 57–59.
- ²¹ Карпенко Ю. О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат // Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 2. С. 25–28.
- ²² Трубачев О. П. Названия рек Правобережной Украины. М., 1968. С. 276–279.
- ²³ Карпенко Ю. О. Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. Одеса, 1999. Вип. 8. С. 9–16. Його ж: Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: Іллірійське чи слов'янське // Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 3. С. 37–44.
- ²⁴ Карпенко Ю. О. Проблеми германської гідронімії Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. Одеса, 1999. Вип. 6. С. 42–45.
- ²⁵ Карпенко Ю. О. Кельтська гідронімія в Східних Карпатах // Слов'янський збірник. Одеса, 1997. Вип. 3. С. 49–54. Передруковано в: Слов'янська ономастичка: 36. наук. праць на честь П.П. Чучки. Ужгород, 1998.
- ²⁶ Ольжич О. Цитаделя духа. Братислава; Прашів; Лондон, 1991. С. 39.
- ²⁷ Карпенко Ю. О. Праслов'янини в Українських Карпатах: Свідчення гідро- та оронімії // В пространстві філології. Донецьк, 2002. С. 159–160. Передруковано в: Мовознавство: Доповіді та новідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів. К., 2002.
- ²⁸ Карпенко Ю. О. Праслов'янська гідронімія в Українських Карпатах // Мова. Одеса, 1999. № 3–4. С. 42–47.

- ²⁹ Карпенко Ю. О. Праслов'янська оронімія Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. Одеса, 1999. Вип. 7. С. 17–24.
- ³⁰ Карпенко Ю. О. Карпатська оронімія: Древні українсько-болгарські зв'язки // Наша школа. Одеса, 1999. № 2–3. С. 153–156.
- ³¹ Карпенко Ю. О. З праслов'янської оронімії Східних Карпат // Записки з українського мовознавства. Одеса, 2000. Вип. 9. С. 53–58.
- ³² Німчук В. В. З історичної топонімії Закарпаття // Питання сучасної ономастики. К., 1976. С. 20–28.
- ³³ Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. К., 1973. С. 10–25.

Скорочення

- ЕЕІ — Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4 т. / Гол. ред. С. Павлюк. Львів, 1999. Т. 1: Археологія та антропологія.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. К., 1979.

Р. М. Козлова

(Гомель)

РУССК. ВОЛГА И РОДСТВЕННЫЕ НАЗВАНИЯ

Этимология названия *Волга* – самой длинной и самой многоводной артерии Европы, колыбели русского народа – имеет уже столетнюю историю. В начале XIX в. рядом исследователей – Г. А. Ильинским, Т. Торбъёрнссоном, А. И. Соболевским – было высказано мнение об исконном происхождении этого гидронима. К принятию данного мнения склонялся и М. Фасмер, который, справедливо называя для russk. *Волга*, чеш. *Vlha*, польск. *Wilga* в качестве инославянских соответствий и ориентируясь на вокализм польского соответствия, возвёл их, вслед за Т. Торбъёрнссоном, к архетипу **Wylga*, правда, на правах вероятия (Фасмер I, 336). Мнение выдающегося этимолога, как и его предшественников, на наш взгляд, приемлемо как по принципу его исследовательской процедуры (решать генезис славянского названия на славянском материале), так и по хронологии заслуг его (отнесение названий *Волга*, *Vlha*, *Wilga* к праславянскому гидронимическому фонду). Сама же реконструкция праформы **Wylga* вызывает неприятие с точки зрения её вокализма.

Следует отметить также, что славянский материал – ономастический и апеллятивный, на фоне которого и должна осмысливаться этимология russk. *Волга* – не представлен ни в одной из работ в его наиболее полном объеме, что и приводило к ошибочным заключениям о том, что *Волга* – изолированное название, а элемент **wylg-* является редким в славянских названиях¹. Прибавим к этому, что элемент **wylg-*, как и его славянские продолжения, удовлетворительно не интерпретированы ни со стороны фонетики, ни со стороны словооб-

разования, ни со стороны семантики, что и порождало очередные этимологические поиски, далекие от языковой реальности. Перечень этимологических версий и их классификация дана в одной из последних работ В. Н. Топорова², а поэтому нет необходимости специально останавливаться на этом вопросе.

Не приблизила к этимологической истине и последняя из работ о *Волге* – статья В. Н. Топорова «Ещё раз о названии *Волга*³», в которой автор разрабатывает версию Н. С. Трубецкого о балтийском генезисе данного гидронима. Согласно этой версии, *Волга* – континуант исходного ‘*īga* ‘долгая’, источником для которого является лит. *īgas* ‘долгий’. По толкованию названных авторов, «начальное *ī* в восточнославянском должно было измениться в *īl* с протетическим *W*⁴. К этому прибавляется «балтийский гидронимический контекст» верховья *Волги* – *Персянка*, *Меслинка*, *Руна*, *Кудь*, *Орленка*, *Щебериха*, *Большая* и *Малая Иси*, *Жукопа*, *Бутень*, *Воржинка*, *Митенка*, *Спировка*, *Ворча*, *Вазуза*, *Дрогоча*, *Держса*, *Орша*, *Кревка*, *Большая* и *Малая Ула*, – который порождает уверенность исследователя в том, что восточнославянские племена появились в верховье Волги на 2 тысячи лет позже балтов, которые «оставили по себе довольно значительное количество следов в гидронимии» (это «значительное количество следов» названо выше), и что «едва ли кто осмелится (курсив наш) оспорить присутствие балтийского этноязыкового элемента в верховье *Волги*⁵. Остановимся на языковой стороне предложенной этимологии.

Во-первых, авторы не называют тот фонетический процесс, по которому начальное *ī* должно было измениться в *īl*. Не подтверждается реальность такого процесса на ином материале, а следовательно, это толкование не находит опоры в языке и потому может характеризоваться как произвольное.

Во-вторых, лит. *īgas* ‘долгий’ само нуждается в этимологическом комментарии и в плане фонетики, и в плане хронологии. Лит. *īgas*, лтш. *īgs* ‘долгий’ – это довольно поздняя адаптация местного славянского *дылгъ* – одной из диалектных вокалических рефлексаций псл. **dylgъ* ‘долгий’, в которой через стадию развития j-глайда после дентального *đ* дентальный утрачивался (**dylgъ* > *дылгъ* > *đылгъ* > *ылгъ*), откуда выше названные балтийские формы. Правоту такого толкования подтверждают:

а) наличие на территории Литвы именно формы *дылгъ*, которая сохранилась в ономастике прибалтийской зоны. Ср. *Дыльги*,

Дыльгишки – ойконимы в Ковенском у. (СК 21). Ср. также *ыл*-рефлексию исходного *ъл* (в силу близости артикуляции звуков *ъ* и *ы*) в аналогичных случаях: бел. *Вылги*, *Вылка*, *Вылки*, *Вылково*, *Вылчаны*, *Вылновцы* в Витебской губ. (СпВит 99, 102, 114, 212, 235, 334, 360), *Былков* в Рудобельской волости Минской губ. (СпМн 21), ст.-русск. *Былков* в Тверском у. (ПК 140), *Стылба* – антропоним (Бірыла 395), *Стылбы* в Витебской губ. (СпВит 358), ст.-русск. *Кылзановъ* – антропоним региона Северной Двины (Грамоты 362), русск. *Пылково* в Саратовской губ. (Семенов I, 143) и др.;

б) многочисленность фактов утраты дентального *ð* в результате развития *j*-глайда в славянских языках. Ср. др.-русск. *Алматия* (Лавр. лет.) < *Далматия*, бел. диал. *яцёліна* ‘клевер’ < *длятелина* < **detylina*, укр. диал. *ятловина*, *ятишник* ‘клевер’ < **detylovina*, **detylovnykъ*, чеш. *Jičina* – река, в древних документах *Dicīna* (Profous II, 145–146) и др. Таким образом, балт. *iłgas*, *iłgs* не должны приниматься в расчет при этиологизации слов. *Волга*.

В средневековых русских документах анализируемое название представлено в формах *Вълга*, *Вльга*, *Волга*, *Вольга*. Ср.: «*Вольга*, юже идетъ на востокъ въ часть Симову» (Лавр. лет. // ПСРЛ I, 3). «Ис того же лѣса потече *Волга* на вѣстокъ и вѣтчеть семьюдесять же рель в море Хвалиськое» (Лавр. лет. // ПСРЛ I, 7); «Иде [Святославъ] на Оку рѣкоу и на *Волгу* и налгѣзе Ватичи...» (Лавр. лет. // ПСРЛ I, 24); «Поидоша на *Вльгу*...» (Никифоровская лет. // НСРЛ XXXV, 24); «Кнази же с Новогородци быша верху *Волги*... Бывшимъ же имъ на *Волзѣ*...» (Лет. по Уваровскому списку // ПСРЛ XV, 111); «Онь же въбѣрзѣ въ малѣ дружинѣ... поѣха, и пришедъ на *Вългу* на поле» (Сказание о Борисе и Глебе, 1269 г.) и др. Приведенные факты могут быть интерпретированы однозначно – как продолжения архетипа **Vylga* < **Ulgā*.

Название *Волга* имеет достаточно солидный круг соответствий внутри славянского ареала. Ср.: *Волга* (варианты *Большая Волга*, *Вольга*, *Большая Вольга*) – л. п. Клязьмы на левобережье Оки, *Малая Волга* – л.п. Волги в системе Клязьмы (Здан. 72; Смолицкая 207), *Старая Волга* – судоходный рукав Волги, *Кривая Волга* – река в низовье Волги в Красноярском у. Астраханской губ. (Астр. 14), *Волг-* в составе *Волгаёки* – река, вытекающая из оз. Пинис в Карелии, ассилированное финно-угорским этносом с помощью апеллятива *йоки* ‘река’, *Волга* (*Вольга*) – речка в Духовщинском у., *Неволга* – речка в Ельнинском у. Смоленской губ. (Смол. 215, 249), *Vlha* – река в системе

ме Лабы, укр. *Вільгá* – л.п. Иквы на правобережье Стыри в верховье Припяти (текет в Млыновском р-не Ровенской обл.) (СГУ 107), польск. *Wilga* – название двух правых притоков Вислы в её верховье (HW 350), которые через стадию *Вылга / Wyłga* следует возвести к *Вълга / Wъlga*. Существование стадиальной формы с *ыл*-рефлексацией исходного *ъл < l* находим в бел. *Вылги* – ойконим в Люцинском у. Витебской губ. (СпВит 235) и др. В русск. *Вылга* – п.п. Плетеной в системе правобережной Оки (Смолицкая 165) иравомерно видеть метатезированный результат исходного *Вылга* из *Вылга < Вълга*. Приведенные континуанты псл. **Vъlga* – это то, что лежит на поверхности.

Многообразие континуантов псл. **Vъlga* не исчерпывается формами с *ол-* и *ыл-* > *ил*-рефлексами корневого *ъл < l*. Исходное **Vъlg-*, подобно всем остальным структурам типа **ъл-* < **ыл-*, вокалически реализовалось также в *Валг-*, *Вэлг-* > *Велг-*, *Булг-*⁶. Об этом свидетельствуют:

а) русск. *Валг* – озеро в пределах Никольского погоста на Шунге (НКОП 6), *Вальга* – река в системе Северной Двины (текет в Кадниковском у. Вологодской губ.) (Волог. 174), *Валгейыгы* – река, впадающая в Финский залив на территории Эстонии < слав. *Валга*, ассоциированное с помощью апеллятива *ыгы* ‘река’, и др.;

б) русск. *Вельга* – река в Тихвинском у. (Новг. VII, 19, 33), *Вельгия* – река Боровичском у. в бассейне Мсты (Новг. VI, 89), квалифицированное как дославянское название⁷, *Вельга* – река в Тверском у. (Твер. 10), *Вельги* – болото в Белозерье, *Вельга* – л.п. реки Нузыли в бассейне Истры (Здан. 30), *Уелга* – озеро в Шадринском у. Пермской губ., *Уелги* – озеро в междуречье Течи и Синары в Челябинской обл. (см. карту), *Вялгозеро* – озеро, *Вялгозеро* – населенный пункт в Тихвинском у. (Новг. VII, 33), бел. полесск. *Вельга* – болото («болотом *Вельгою*») в пределах бывшего Пинского староства (ПКПС II, 91) и др. К этой же группе гидронимов присоединяется *Вегла* – п.п. Мсты (ЭС V, 692) – названия с состоявшейся метатезой *лг > гл* (*Вегла < Велга*);

Разнообразие славянских континуантов псл. **Vъlga < *Wъlga* обуславливалось не только разнообразием вокалических рефлексаций сонанта *l*. Среди фонетических процессов, видоизменяющих фонетический облик диалектных продолжений указанного названия, следует указать:

1. Утрату анлаутного *B*- в силу его незнергичной артикуляции⁸, причем утрата анлаутного *B*- была свойственна каждому из вокалических вариантов исследуемой единицы, т.е. вариантам *Волг-* <

Вилг-, Вэлг- < Велг-, Вулг-, Валг-. Эта утрата наблюдается в русск. *Ольга* – река в системе Волги в Елабужском у. Вятской губ. (Вят. 190), *Ольга* – л.п. Вопи на правобережье верхнего Днепра (течет в Бельском у. Смоленской губ.) (МаштДн 18; Смол. 64), *Ольга* (*Algā*) – река, впадающая в Куршский (**Kъrgъьскъј*) залив Балтийского моря недалеко от впадения Немана (SG I, 31), польск. *Olga* – озеро в бассейне реки *Wel* в низовье Вислы (HW п.634), от которых неотделимы др.-русск. *Олегъ* (в парадигме *Olga*, *Olgu*) – название реки в земле ятвягов (ер. «пришедшимъ же имъ рѣку *Олегъ...*»; «и гнашаъ до рѣки *Olga*, и преста брань» (Галицко-Волынская лет. // ПЛДР 318), которое толкуется нами как форма с развившимся секундарным гласным после плавного (*Olг < Volг*)⁹, *Олег* – п.п. Бабки на правобережье Большого Бузулука в системе Дона (МаштДон 45)¹⁰, *Алег Николской* – ржавец на левобережье Рановы на Рязанщине (Смолицкая 182) – названия с той же фонетикой, *Илег* – озеро в Водлозерском погосте за Онегом (ПКОП 173) – форма с секундарным гласным (*Ilг < Vilг < Wyлг < Wyлг*), *Ила* – л.п. Лены в Иркутской губ. (ЭС II, 912), *Alg-ируз* – река в системе Нёмана в Ковенском р-не Литвы (SG I, 33) < слав. *Olг*, адаптированное литовцами путем присоединения анеллятива *ируз* ‘речка, ручей’, польск. *Elga* – река, *Ng* – озеро в бассейне *Drwęcy*, *Ng* – река, вытекающая из озера *Drwęckiego* (HW п.617), *Ulga* – приток верхней Вислы (HW п.56) < *Wulga < Wъlga, Wielga* – приток Тарнавы (HW п.198), бел. *Ольги* – населенный пункт в Витебском у. (СпВит 43) < *Волги* и др.

2. Различного рода фонетическая эволюция плавного в основе **Vъlг-*. В зависимости от этого правомерно выделить несколько групп континуантов исследуемого названия:

а) континуанты с изменением плавного в дентальный перед заднеязычным (*л > н*) в каждом из вокалических вариантов. При этом анлаут названий мог также подвергаться изменениям (утрата звука *B-*; йотация позиций с начальными *o*, *a*, *u*, появившихся после утраты анлаутного *B-*, и др.). В эту группу включаются следующие многочисленные гидронимы и иные онимы, не имеющие этимологии: ст.-русск. *Вонга* – река, отмеченная в одной из новгородских грамот: «на *Вонге* реке полесовати 4-ма человекомъ и ловити по *Вонги* реке» (Грамоты 309), русск. *Вонга* – приток Моломы (Семенов II, 751), *Вонга* – река в Кемском у. (Семенов I, 99), *Вонга* – река в бассейне Пинеги, *Вонга* – село на Пинеге (Арх. 49), *Вонга* – река в пределах Никольского погоста у Онегаозера (ПКОН 122), *Вонго* – озеро, *Вон-*

гозерская – деревня в Повенецком у. Олонецкой губ. (Олон. 170; Семенов I, 546), *Вонъга* – река, вытекающая из озера *Вонъгозеро* (КатОК 124), *Вонъга* – река в Карелии, протекающая через Пильдозеро, *Вонгозеро* – озеро, из которого вытекает река Чеба (КатОК 46), *Вонгозеро* (варианты *Вангозеро*, *Венгозеро*) – озеро (КатОК 128), *Вонг*, *Вангозеро*, *Венгозеро* – озёра в иных районах Карелии (КатОК 46, 53, 134), *Вонго* – озеро, через которое протекает река *Вонгозерка* (КатОК 117), *Вонга* – приток Каравы в бассейне Тобола в системе Оби (в Пермской губ.) (Нерм. с. CVI), *Vangas* – озеро, *Vanga* – болото на территории Литвы, *Онгозеро* – озеро, *Вангозеро* – село близ Онгозера в Кемском у. (Арх. 19), *Онгозеро* – озеро, из которого начинается река Кандалакша (КатОК 61), *Онга-* в составе *Онгамукса* – озеро на территории Карелии (КатОК 42), *Ангозеро* – озеро, из которого вытекает река Вонга (Семенов I, 99), *Анг-озеро* – озеро в Никольском постое на реке Шуе (ПКОП 123), *Вангозеро* – озеро, из которого вытекает река Хлебная (КатОК 129), *Анги-ярви* (вариант *Анки-ярви*) – озеро (КатОК 111), *Вянъга* – река, *На Вянъге-реке* – деревня в Вытегорском у. (Олон. 52), *Янгозеро* – озеро, *Янгозеро* в Повенецком у. (Олон. 166), *Янгозеро* – озеро, *Яньга* – река, приток Верхнего Выга (КатОК 91), *Янгозеро* – озеро, *Янгозерка* – река (КатОК 95), *Янгаёки* – река (КатОК 119) (русск. *Янга*, ассимилированное с помощью апеллятива ёки ‘река’, *Янго-* в составе *Янгосарь* – деревня в Кадниковском у. (Волог.), *Янгозеро* – озеро, *Янгозеро* – деревня в Пудожском у. (Олон. 190), *Венгозеро* – озеро в Карелии (КатОК 134), *Енгозеро* – озеро в Повенецком у. (Олон. 172), которое ныне звучит *Янгозеро*, *Энгозеро* (варианты *Онгозеро*, *Ангозеро*) – озеро (КатОК 131), *Енга* – река, *Енгозеро* – озеро, из которого вытекает река *Енга* (КатОК 103), *Енгу-ярви* (вариант *Юнгу-ярви*) – озеро (КатОК 111), *Онга* (она же *Унга*) – река в системе Волги в Казанском у. (Казан. 39), *Энга* – п.п. Валы в системе Вятки (Рагозин III, 401), *Анга* – приток Чулымы в системе Оби, *Анга* – п.п. Чикоя в Верхнеудинском округе Забайкалья (ЭС XXXVIII, 825), *Вонго* – л. п. Сандулу в верховье Уссури (Семенов I, 546), *Винга* – река, вытекающая из озера Тикса, на территории Карелии (КатОК 149), *Винги* – населенный пункт на территории Жемайтии (Спрогис 54), от которых неотделимы *Инг-озеро* – озеро в бассейне Варзуги, *Инги* – л.п. Соймы в системе правобережной Клязьмы (Смолицкая 227), *Инга* – населенный пункт на Терском берегу Кольского п-ва, отнесенные к субстратным, без указания источника¹¹, *Инг-* в составе *Ингостров* – деревня в Петро-

заводском у. (Олон. 32), *Инги-* в составе *Ингинярь*, *Инге-* в составе *Ингеняр-Пятина* – населённые пункты в Пензенской губ. (Пенз. 31, 51), в которых компоненты *-иняр*, *-еняр* – возможные искажения черемисского *инер* (энер) ‘овраг’, *Ингалы* – населенный пункт в Омской обл. (*Инга*, тюркизированное с помощью форманта *-лы*, *Инга* – женское имя, *Инго* – имя князя Словении начала IX в., удивившего соседей тем, что своих вельмож нехристиан кормил едой для псов, а невольников (рабов) христиан усаживал за свой стол, *Инго-* в составе *Ингославь* – антропоним балканских славян (SSS II, 265) (*Вынг*, *Вынга* (*Вылг*, *Вылга* (*Вылгъ*, *Вылга*, *Унга* – приток Онды, *Унго* – озеро в Ругозерском р-не Карелии (КатОК 101) (*Вулга* (*Вълга*, *Юнга* – приток Сомбы в системе Водлы, *Юнгозеро* – озеро, из которого вытекает река Юнга, *Юнгозеро* – деревня в том же у. (Олон. 185), от которых не отделяется *Юнъга* (ранее *Юнга*) – река в Пензенской обл., включенная в иноязычный гидронимикон без указания иноязычного источника¹², *Юнга* – населённый пункт в Чембарском у. (Пенз. 97, 98), *Юнга* – речка в Княгининском у. Нижегородской губ. (Нгор. 93) – названия с иотацией аналаута, бел. *Вангі* мн. в Лидском р-не Гродненской обл. (РапГр 48), *Вангішкі* в Браславском р-не Витебской обл. (РапВіц 71) – ойконимы, последний из которых ассилирован литовцами с помощью форманта *-ишкі* (ср. в этом же регионе *Баравік-ишкі*, *Буйк-ишкі* и др.), укр. *Онг* – поток в Ужгородском р-не Закарпатья (СГУ 398) – названия с той же фонетикой и др.).

С северорусск. *Инг-*, которое продолжает *Вынг-* (*Выл-* (*Вылг-*, правомерно связать первый компонент др.-русск. *Иггивладь* – имя одного из представителей (купцов) посольства 944 г. великого князя Игоря: «... купец Адунь, Адульб, *Иггивладь* ...» (ПСРЛ I, 46). В *Игги-* звуковой комплекс *gg*, а точнее, долгий *г*, мог возникнуть из *нг*, на что указывает его долгота. Второй компонент *-ладь* (из *-voldь*) подчинен южнославянской традиции. Таким образом, *Иггивладь* (*Ингиняр* (*Инговладь* (*Вылговладь* (*Вылголоводь* (*Вылголоводь*)) представлял ту часть севера Древней Руси, на которой сохранились собственные географические названия с начальным *Инг-*. Отметим также, что фонетические процессы, видоизменявшие первоначальный вид названий, относятся к дописменному периоду. От многочисленных русских *Вонга* нами не отделяется *Вогна* – л.п. Оки на Тамбовщине (Смолицкая 262), которое правомерно рассматривать как метатезированный вариант *Вонга*;

б) континуанты с абсорбицией плавного: русск. *Старый Ваг* – озеро, *Вага* – река в Шенкурском у. (Арх. 82), *Вага* – п.п. Северной Двины (течет в Вельском у. Вологодской губ.) (Волог. 59), *Ваг* – озеро в Олонецком погосте (ПКОП 66), *Ваг* – озеро в Петрозаводском у. (Олон. 14), *Вагвозеро* – озеро, *Вагвозеро* – деревня в Олонецком у. (Олон. 139), *Ваг* – п.п. Оби (ЭС V, 653), *Выг* – река, впадающая в Белое море, *Выг* – озеро в Повенецком у. (Олон. 165), *Верхний Выг*, *Нижний Выг* – разные отрезки реки Выга (до озера Выг и после него), *Выг* – остров в пределах Спасского погоста в Кижах: «деревня на Выг-острове» (ПКОП 128) < *Вылг* < *Выль*, *Вега* – в составе *Вегарусъёки* – река, *Вега* – в составе *Вегарусъярви* – два озера на территории Карелии (КатОК 38, 39) < слав. *Вега* (из *Велга* < *Вылга*), поздно ассимилированное карелами путем присоединения апеллятивов *ёки* ‘река’, *ярви* ‘озеро’, бел. *Вога* (ныне *Огер*) – п.п. Западной Двины, впадающей в Рижский залив (ЭС VI, 701), *Вагуне* – населенный пункт в Ковенском у. (СК 10) < слав. *Ваг*, ассимилированное литовцами путем присоединения апеллятива *ирé* ‘река’, укр. *Вáга* (вариант *Ваг*) – п. п. Цаты на правобережье Десны (МаштДн 209; СГУ 80), к которым правомерно присоединить *Vah* – приток Моравы и др.

Все указанные фонетические процессы были свойственны и апеллятивам **vъlgъ*, **vъlgā*, которые явились деривационными базами для всех категорий собственных названий. Вот континуанты названных апеллятивов: русск. диал. *вёлга* ‘поток, образующийся во время половодья’, ‘руслу такого потока’, олон. *ольга* и *ольгá* ‘болото; топкое болото’ (Даль 2, 672; СРНГ 23, 192), арханг. *вайга* ‘руслу, глубь’, ‘ворота, проход для судов’, ‘стражень’ (Даль 1, 160; СРНГ 4, 17) < *вэлга*, волог., новг. *вёлга* ‘отведенный под сенокос участок в лесу, обычно на низком месте’ (СРНГ 4, 110), с которым связано фонетически вторичное *елга* ‘угодье, земельный надел’, русск. прибалт. *вágā* ‘руслу реки’, ‘борозда’, ‘узкая грядка’, волог. *вага* ‘ивняк, расступший сплошной стеной но берегам рек’ (СРНГ 4, 9), укр. диал. *ваг* ‘возвышенность, с которой стекают два ручья в разные стороны’ (Черепанова 38), *вильга* и *вильгá* ‘сырая, влажная земля’, которое И. Верхратский соотнес со ст.-сл. *вльга*, *вильга* ‘влага’, и с которым генетически соотносился украинский гидроним *Вільга*¹³, польск. *wilga* ‘сырость, влага’ и др.

Необходимо отметить, что ряд фонетически трансформированных местных форм апеллятива **vъlgā*, хронологически поздних, заимствованы в неславянские языки, особению на территориях со

смешанным населением. Так, сев. *бльга* и *ольгá* (формы с утраченным анлаутным *v-*) заимствованы в карельский и финский языки (ср. карел., фин. *alho* ‘низина’), причем заимствованы устным путем, о чем свидетельствует фонетика карельского и финского слов. Формы *vágá* и *vágá*, фиксируемые в вологодских говорах и русских говорах Литвы, а также в говорах Черниговщины, – формы с абсорбицией плавного *l* первоначального *válga* – стали достоянием литовской и латышской географической номенклатуры. Ср. лит. *vagà*, лтш. *vaga* ‘русло реки’, ‘рукав реки’ (Невская 94). Этим же языкам досталась и сев. *vñgá* – форма с заменой плавного дентальным. Ср. лит. *vanga*, лтш. *vñnga* ‘влажный луг с высокой травой’ (Невская 95)¹⁴. Татар. *el-ga*, башкир. *йылга*, якут. *элгэ* ‘река, ручей; речка в овраге’, ‘глубокая река с высокими и крутыми берегами’ продолжают фонетически трансформированные русск. *вэлга*, *вылга*.

Семантика славянских анеллитивов **vylgъ*, **vylga* позволяет включить их в и.-е. гнездо **welg-* ‘сырой, влажный, мокрый’ (Рокоту 1145).

К этим группам названий примыкают префиксальные дериваты:

**Ce-vylga*: russk. *Чевальга* – населенный пункт в Кемском у. Архангельской губ., *Чаванга* (*Чаваньга*) – река, вытекающая из озера Долгое, в этом же регионе (ЭС V, 522) – форма, отражающая изменение плавного перед заднеязычным (*Чаванга* < *Чевалга* < *Че-вълга*), и др.;

**Si-vylga*: бел. *Сівельга* – п.п. Случи на левобережье Припяти (текет в Слуцком и Солигорском р-нах Минщины) (БКБ 332), состоящее из указательного местоимения ж.р. *si* и субстантива *Vylga*;

**Ta-vylga*, **Ta-vylža*: russk. *Тавалга* – река в Екатеринбургском у. Пермской губ., на которой располагаются поселения *Верхние Тавалги*, *Нижние Тавалги* (Перм. 88), *Таволга* – населенный пункт в Оренбургском у. (Оренб. 10), *Таволожска* – протока реки Матры на левобережье Воронежа (МаштДон 4), *Таволжса* – л. п. Цны в бассейне нижней правобережной Оки (Смолицкая 245), *Старая Таволжанска*, *Новая Таволжанска* – ойконимы на Северском Донце в Белгородском у., *Таволжанская* в Новооскольском у. Курской губ. (Курск. 28, 75), *Таволжаное*, *Таволжаник* – озёра в Ишимском округе (ЭС XIII, 606), *Тавенга* – река, *Тавеньга* – ойконим, *Тавеньгское* – озеро в Кирилловском у. (Новг. X, 35, 41) < *Тавелга*, бел. *Тáвалга* – урочище близ села Малые Овтуки Калинковичского р-на Гомельской обл. (МБ 235), укр. *Таволжáний* – п. п. Айдара, *Тавільжáнка* (ранее *Таволжанска*) – л. п. Оскола – оба на левобережье Северского Донца

(МаштДон 52, 60; СГУ 552), *Тавільжанка* (*Таволжанка*) – левый рукав Днепра (МаштДн 83; СГУ 552), *Таволжанка* (ныне *Тавільжанка*) – село в Дворечанском районе Харьковской обл., *Таволжанский* – остров напротив устья Днепра, *Таволжанский Розсоши* – байрак на левобережье Днепра (СГУ 552) и др.

Из обширного ономастического деривационного гиазда **Ulg-* > **Vylg-* следует выделить группу названий, мотивированных апеллятивами-адъективами:

**Vylgъ(jь)*, **Vylga(ja)*, **Vylgo(je)*: русск. *Волгий* – овраг у истока реки Крепны в бассейне Семи / Сейма системы Днепра (Ященко 20), *Волго* – озеро в верховье Волги, через которое она протекает (Рагозин I, 34), *Волго* – погост близ озера Волго (Твер. 284), *Велго* – озеро в Спасском у. Рязанской губ. (Ряз. 135), *Ольго-* в составе *Ольгополь* в Бельском у. Смоленской губ. (Смол. 77), *Ольгополь* (2 названия) в Тельшевском у. Ковенской губ. (СК 410) < *Ольг(ое) Поле*, оформленное в цельнолексемную единицу, *Ольге-Пурвс* – самое большое озеро в низовье Западной Двины в Венденском у. Ливонии (ЭС V, 898) < слав. *Олго(е)* < *Волго(е)*, адаптированное латышами с помощью присоединения апеллятива *rūris* ‘болото’, ‘влажная земля’, польск. *Wielgie*, *Wielgi Ślepe* – озёра в бассейне Брды в низовье Вислы (HW 709, 711), *Wielgie* – название четырех озёр в среднем течении Вислы (HW 584, 595, 646, 647) < *Wielgie*, *Elgi* – канал в бассейне Drwęcy (HW п.617) < *Wełgi*, *Ulgi* – канал в бассейне Быстрицы в верховье Вислы (HW п.56), *Ulgi* – 2 канала в бассейне Одры на отрезке от Особлоги до Панвы (НО п.43) < *Wulgi* и др. Сюда же правомерно присоединить русск. *Вельгия* – река в Боровичском у. Новгородской губ. (Новг. VI, 89) < *Вылга*, а также *Ильгоя* ж., *Ильгои* мн. (6 названий) – населенные пункты в низовье Нёмана (Спрогис 122, 123), которые грамматически литуанизированы: концовка *-оя* может быть адаптацией слав. ударного *áя* (К. Буга подчеркивает, что при заимствовании каждое ударное *á* равно лит. *o*); лит. *Илгоя* может быть также обычным изменением родовой характеристики слав. *Илгбай* < *Вылгби* < *Вылгыи*.

Продолжения исходного **Vylgъ(jь)* правомерно видеть в словен. *Velgi*, *Völgji*, *Völgü*, *Völguj* – антропонимы (ZSSP 670, 685) и др.

Соответствующий апеллятив **vylgъ(jь)*, **vylga(ja)*, **vylgo(je)* сохранился в русск. диал. пск. *вёлгий* ‘влажный’ (ПОС 4, 109), вят., перм. *вёглый* ‘влажный, сырой’ (*вёглое сено, рубашка вёглая*) (СРНГ 4, 330) – форма, отражающая метатезу *лг* > *gl* (*вёлгый* > *вёгдый*)¹⁵, укр.

вілгій ‘сирої, влажний’ (Грінченко I, 288), польск. dial. *wielgi* ‘то же’, которые возводятся нами к стадиальному *вылгий*, а далее к *вulgий* и др.;

**Vylgovъ (-a, -o)*, **Vylževъ (-a, -o)*: русск. *Елговка* – п.п. Оки (Смолицкая 130) < *Велговка* < *Вылговъка* (относительно эл- > ел-рефлексации *ъl* < /ер. *Велго* на этой же территории), *Ялжевской* – овраг на левом берегу реки Вирловой (Смолицкая 244) – названия с утратой анлаутного *B-*, *Валжево* – ойконим в Дмитриевском у. (Курск. 50) < *Валжево*, *Ольгово* (вариант *Лъгово*) – в Рязанском у. (Ряз. 7), возможно, сюда же *Лъгово* (2 названия), *Большое Лъгово*, *Малое Лъгово* в Тверской губ. (Твер. 167, 190, 385), которые вполне могли трансформироваться после утраты анлаутного *B-*, *Ольговка* в Комаричском р-не Брянской обл., ст.-бел. *Олгово* – село в Полоцком у. (ПК 432), бел. *Ольгово* в Гайно-Слободской волости Борисовского у. (СпМн 48), *Альгува* (ранее *Ольгово*) – два населённых пункта в Витебском, *Альгува* (*Ольгува*) в Городокском р-нах Витебской обл., *Верхнее Ольгово* (2 названия), *Нижнее Ольгово* в Велижском у. Витебской губ. (РапВіц 21; СпВит 33, 48, 83) < *Вольгово* < *Волгово*, *Ольжава*, *Вялікае Ульжава* (*Ольжево*) – неселённые пункты в Лидском районе Гродненской обл. (РапГр 58, 179) < *Вулжево*, *Вільгава Гара* – возвышенность возле села Ковалево Мёрского района Витебской обл. (МБ 42) < *Вылгова Гора* < *Вългова Гора*, от которых неотделимы *Algau* (1540 г.), позже *Algawischken* – ойконим па земле древней Корси, а также *Войгово* – населенный пункт в низовые Нёмаиа (Спрогис 57) – название, отражающее сладковзвучие (*Войгово* < *Волгово*), *Ольгово* в Россиенском у. Ковенской губ. (СК 570), укр. *Илговка* (ныне *Ілгівка*) – п.п. Белоуса на правобережье Десны (МаштДн 211; СГУ 221) < *Вылговка* < *Вылговка* < *Вълговъка*, польск. *Elgowski Las* – лес к юго-востоку от озера *Ilgi* в Острудском пов. Ольштынского воев. (Leyd. II, 239) < *Wielgowski Las*, *Ilgovo* – озеро в системе Вислы (HW п.723) < *Wilgowo* < *Wyłgowo*, *Ilgowicz* – антропоним, *Ilgowicz* – населенный пункт в повете Глоговском (RospSNŚ II, 164) и др.;

**Vylžъ (-jь, -ja, -jo)*: русск. *Волжая* – река в Боровичском у. Новгородской губ. (Новг. VI, 99), бел. *Ільжа* ср. (*Ильже*) – озеро в бассейне Западной Двины в Браславском р-не (БКБ 185) < *Вылжъе* < *Вължъе*, *Ульже* – населенный пункт в Вилкомирском у. (СК 162) < *Вулже* < *Вълже*, польск. *Wilże* – озеро в бассейне Дравы в низовые Одры (НО п. 219) и др.;

**Vъlžinъ* (-а, -о): др.-русск. *Волжинъ* – антропоним (Тупиков 506), русск. *Волжин* на реке Костроме (Рогозин I, 381), *Волжин* (2 названия), *Волжина*, *Волжиновка*, *Волжинский* в Курской губ. (Курск. 71, 72, 73, 112, 116), *Волжинец* в Псковском у. (Пск. 5), *Вонжинское* (вариант *Ванжинское*, ныне *Ванжинск*) в Олонецкой губ. (Олон. 155), укр. *Волжин*, *Волжино* в Черниговской губ. (Черниг. 9, 93), *Вовжиново* в Ковенской губ. (СК 82) – ойконимы, последний из которых демонстрирует изменение плавного в билабиальный (*л* > *в*), *Алжин* – река в бассейне Зуши системы Оки (Смолицкая 55), *Важина* – река в Присвирье, *Важинка* – река в Олонецком у. (Олон. 155), бел. *Вайжинка* – река в системе Западной Двины (течет в Двинском у. Витебской губ.) (СиВит 144) < *Валжинка* < *Вължинка*, польск. *Wielżyn* – приток Варты (НО п.135), *Wilżyna* – приток Опавы в верховье Одры (НО п.10) < *Wilżyna* и др., к которым присоединены фонетически обновленные в результате выравнивания основ производящего и производного слов (*ж* ~ *г*): *Волгино* – озеро в Вышневолоцком у. (Твер. 111), *Волгино* – населенный пункт в Корчевском у. (Твер. 223), *Волгино* в Псковской (Пск. 105), *Волгино* – населенный пункт, *Волгинка* – река в Соликамском у. (Перм. 330), *Вагина* – река в Грязовецком у. (Волог. 112) < *Валгина*, *Вяльгина*, *Ялгина Гора* – населенные пункты в Тихвинском у. (Новг. VI, 62, 90), *Вангина* – возвышенность в пределах Никольского погоста в Обонежской пятине (НКОП 189) < *Валгина*, укр. *Вільжине* – озеро в Вышгородском р-не Киевской обл. (СмГУ 234), польск. *Elginowo* – деревня в Щитенском пов. (Leyd. II, 356) и др. К приведенному кругу названий правомерно присоединить ст.-русск. *Вожлинско* – населённый пункт в Деревской пятине (НПК I, 625) < *Волжинско*;

**Vъlžnъ* (-а, -о): русск. *Волженка* – п. п. Уши на левобережье Оки (Смолицкая 86), *Волженка* в Пензенской (Пенз. 76), *Волженка* в Тамбовской, *Волженец* в Псковской губ. – ойконимы, деривационо связанные с *волжны*, от которых неотделимы *Важеньга* – река, *Важеньга* – населенный пункт в Тотемском у. Вологодской губ. (Волог. 327) – названия с абсорбицией плавного и озвончением суффиксального *-ька* > *-ка* > *-га* (*Важеньга* < *Валжинъка*), *Вожное* – озеро в бассейне Пры на левобережье Оки (Смолицкая 130) < *Волжьное*, *Пестово-Волжное* в Нижегородской губ. (Нгор. 52), *Таволожно* в Воронежской (Ворон. 117) – населенные пункты, польск. *Wilżna* – приток Шпротавы в системе Одры (НО п.115), *Wilżnica* – приток Дравы также в системе Одры (ПО п.219) < *Wyłżna*, *Wyłżnica* и др.;

**Vylžьskъ* (-a, -o): русск. *Волжск* (ныне *Вольск*) – город на правом берегу Волги в Саратовской губ., бел. *Волжскі* – антропоним (Бірыла 89) и др. Ср. *волжский* ‘относящейся к Волге’, диал. *вулжский* ‘сырой, влажный’ (Деул. 91), пск. *вуложский* ‘волжский’ (ПОС 4, 116), демонстрирующее *второе полногласие*, и др.

Особо следует остановиться на аде́ктиве **vylgъkъjъ* (**vylgъkaja*, **vylgъkoje*), фонетическая, а вслед за ней и морфемная структура которого испытала сложную эволюцию: др.-русск. *вългъкыи*, русск. ц.-слав. *вългъкъ*, ст.-русск. *волгъкыи* ‘сырой, влажный’ (СлРЯ XI–XVII вв. 2, 312), *волжкии* ‘то же’ – фонетически вторичная форма, появившаяся после падения суффиксального ъ и ассимиляции по глухости нового комплекса *гk* > *хk*; диал. пск. *волгкий*, смол. *волжкий*, пск. *вóхкий* (ПОС 4, 109) – форма с абсорбцией плавного (*волжкий* > *вóхкий*); смол. *вágкий* ‘сырой, влажный’ (ССГ 2, 11) – форма с ал-рефлексацией корневого *ъl* < *ʃ* и последующей абсорбцией плавного (*вългъкыи* > *вáлгкий* > *вágкий*), *вблкий* ‘то же’ – форма с утратой корневого *г* в группе *лгk*, появившейся после падения редуцированного в суффиксальной морфеме (*вблгкий* > *вблkий*), бел. диал. *вугki*, *вулki* (ТС I, 135; ДСБ 34), укр. диал. *вухгкий*, *вуггий* и *воггий* ‘мокрый, сырой’ – формы с аналогичной фонетикой, слвц. *vlhkъ*, диал. *velxkí*, *vl'xkí* (Atlas 251), словен. *volgak* ‘то же’ и др. Все эти изменения свойственны и форме *вéлгкий* (> *вéлжкий* > *вéхкий*).

Названный аде́ктив в некоторых его фонетических вариациях нашел отражение в русск. *Вохка* – п. п. Постны на левобережье Клязьмы, *Вохка* – деревня в Костромской губ. (Смолицкая 220) < *Волгка* < *Вългъка*, *Вехкой* – ручей, *Вехкое* (2 названия) – озёра, *Вехкручей*, *Вихкручей*, *Вехкозеро* (3 названия) – озёра в бассейне Ояти, *Вехкозеро* – озеро системы Белого моря на территории Карелии (КатОК 137), *Вехкручей* – село в Петрозаводском у. (Олон. 15), *Вехку Селга* – населенный пункт, *Вехку-гора* в Олонецком у. (Олон. 140), *Vehku* – ручей в окрестностях села Шелгозеро, *Вехложсия* – топоним в Вытегорском районе, *Vehkjärv* – озеро в бассейне Каапши < русск. *Вехк-* (< *Вегк-* < *Велк-* < *Вългък-*), поздно адантпрованное вепсами путем присоединения апеллятива *järv* ‘озеро’, и др. Следует отметить, что названия с основой *Вехк-* без оснований включаются в финно-угорский (вепсский) гидронимикон и служат доказательством вепсского субстрата в зоне их распространения¹⁶.

Все названные фонетические процессы оставили следы и в производных от **Vylgъ*, **Vylga*, в частности, в *j*-производных **Vylžъ* m.,

**Vъlža*. Ср. гидронимы и иные онимы без этимологии: русск. *Вонжса* – река в Кашинском у. (Твер. 205) <*Волжса, Ванжса* – л.п. Мокши (Смолицкая 257) <*Валжса, Ванжезеро* (дважды) – озёра в Повенецком у. Олонецкой губ. (Олон. 162; КатОК 54) <*Валжезеро, Анжса* – л. п. Ильинки на левобережье Шерны / Шорны на Владимирщине (Смолицкая 204) <*Ванжса* <*Валжса, Винжса* – населенный пункт в Вышневолоцком у. (Твер. 134) <*Вылжса* <*Вължса, Унжса* – л. п. приток Волги, генезис которого не объясняется на материале черемисского или вотяцкого языков¹⁷ <*Булжса* <*Вължса, Унжса* – река в Кирилловском у. Новгородской губ. (Новг. X, 61), *Унжса* – названия двух левых притоков Оки (текут в Рязанской и Тамбовской губ.), *Глухая Унжса* – озеро в Тамбовской губ. (Смолицкая 191, 192), *Унжса* – п. п. Пижмы на левобережье Вятки в системе правобережной Камы (Рагозин III, 411) – названия, отражающие дентализацию плавного перед заднеязычным, *Вожса* – река в системе Оки в Зарайском у. Рязанской губ. (ЭС XII, 296), *Вожса* – п. п. Оки (ЭС XII, 862), *Вожса* – река в Охапском у. (Перм. 190), *Вожс* – озеро в пределах Спасского погоста Обонежской пятини (ПКОП 157), *Вожс* – речка в Соликамском у. Пермской губ. (Перм. 275), *Воже* – озеро в Кирилловском у. Новгородской губ. (ЭС XII, 862), *Вожс-* в составе *Вожбал* – река в Тотемском у. (Волог. 343), *Елжса* – река, впадающая в озеро *Воже* в Кирилловском у. (Семенов I, 502) <*Велжса* <*Вэлжса* <*Вължса, Вежс-* в составе *Вежбол* (варианты *Вежбала, Вежболка*) – л.п. Ворши на Владимирщине (Смолицкая 209) <*Велж-* <*Вълж-*, *Вожгора* – населенный пункт в Лешуконском у. Архангельской губ. – названия с абсорбцией корневого илавного, *Инжсу-наволок* в Петрозаводском у. (Олон. 13) <*Винжса* <*Вылжса* <*Вължса*, бел. *Вужса* – л. п. Волмы системы Днепра (БКБ 100), *Вужса* – озеро в бассейне Вяты на левобережье Западной Двины (БКБ 85) – названия с той же фонетикой, *Вельжи* (8 названий) в Поневежском, *Вельжи* в Шавельском у. Ковенской губ. (СК 225, 374) <*Вэлжи* <*Вължи*, *Ильжи* в Новоалександровском у. той же губ. (СК 212) <*Вильжи* <*Вылжси* <*Вължси*, *Войжи* – населенный пункт в Поневежском у. (СК 288) – название, отражающее сладкозвучие (изменение *л* в *j*, возможно, через стадию смягчения *л* > *л'*), польск. *Ліза* – город в Келецком пов. и др. Из соответствующих апеллятивов ер. польск. *wilż* ‘сырость’ и др.

Из ономалексем-субстантивов с изучаемой основой, мотивированных апеллятивными деминутивами, выделяются:

**Vylžica*: русск. *Малая Вожица* – л. п. Вожи в системе Оки (Смолицкая 161) < *Волжица*, *Унжица* – населенный пункт в Сольвычегодском у. Вологодской губ. (Волог. 297) < *Вулжица* < *Вължица*, *Ельцицы* – населенный пункт в Грязовецком у. Вологодской губ. (Волог. 108) < *Велгицы*, болг. *Algica* – п. п. реки Kadina reka в системе Вардара, в которых правомерно видеть более позднюю диспалатализацию заднеязычного, как это имеет место в многочисленных иных случаях;

**Vylžkъ* м., **Vylžka* ж.: русск. *Волжок* (Р. п. *Волжка*) – л. п. Крепны в бассейне Семи / Сейма (Ященко 20), *Воложска* – название 2-х рек в Олонецкой губ. (см. карту в ЭС), *Вуложска* – река в Кириловском у. (Новг. X, 15), ст.-русск. *Волжска* (варианты *Въльшка*, *Бѣлая Волошка*) – приток Камы: «По ѿдоша из *Волжки* в судѣхъ в верхъ по Камѣ» (Лет. по Уваров. сп. // ПСРЛ XXV, 280), *Вуложка* – река в низовье Волги, *Воложска-Песковатка* – река в низовье Волги в Енотаевском у., *Малая Воложса* – река в низовье Волги в Царевском у. Астраханской губ. (Астр. 5, 11, 26), бел. *Падвалужса*, *Старая Падвалужса* – ойконимы в Березинском р-не Минщины (РапМи 199, 250) – названия с развившимся секундарным гласным после плавного и др. Это же явление наблюдается и в деминутивах-апеллятивах: ст.-русск. волж. *волжка* ‘приток или рукав Волги, отделенный остров от реки’ («*Волга* с большим числом так называемых *волжек*, т. е. небольших и мелких притоков, в одном месте вытекающих из Волги, а в другом, пониже, снова впадающих в неё») (Копылова 18), перм. *волжка* ‘более узкая, чем основное русло, протока между островом и берегом реки’, ‘старое русло реки’ (Полякова 64) и др.;

**Vylžsъ*: бел. *Ваўжэцкі* – антропоним (БелСЭ II, 623) < *Волжецкий* и др.;

**Vylgась*: русск. *Вогачевской* – исток на левобережье Оки (Смолицкая 128) < *Волгачевской*, *Вайгач* – остров в Северном Ледовитом океане на границе Баренцева и Карского морей, *Вайгач* – населенный пункт на берегу в Архангельской обл., *Вайгач*, *Вайгачев* – антропонимы, формы, отражающие изменение *л* > *ј*, *Влагачи подо мхом* – населенный пункт в Вытегорском у. Олонецкой губ. (Олон. 36) – название, отражающее метатезу *ал* > *ла* (*Влагачи* < *Волгачи*), *Ольгачь-касы* – населенный пункт в Казанском у. (Казан. 40) – форма с утраченным аналautным *B-* (*Ольгач* < *Волгачь*), адаптированная чувашами с помощью присоединения к собственному названию апеллятива *касы* ‘деревня, выселок’, *Елгачино* в Бронницком у. Московской губ. (Моск. 56), *Вегачи* – гидроним (Смолицкая 130) < *Велга-*

чи « Вългачи, Алгачи – приток Бырки в Нерчинском округе (Семенов I, 51) » Вългача, бел. Волгачь – п.п. Сожа в Чериковском у. Могилевской губ. (ЭС XXVIII, 541 – ст. Чериков), Илгачи – населенный пункт в Дриссенском у. Витебской губ. (СпВНт 160) « Вилгачи » Вылгачи « Вългачи.

Русский язык сохранил и апеллятивную поддержку для указанных собственных названий. Ср. сев. *вайгач* ‘нижняя (по течению), наносная мель, коса’, *вайгачный берег* ‘наносный, намывной, насыпной берег, нижний конец острова, наносная мель, коса’, ‘низменный, пологий берег’ (Даль I, 160; СРНГ 4, 17) « *валгач* » *вългач* « **vъlgasъ*.

Группу дериватов от **Vъlg-* с опорным *-n-* в суффиксах составляют:

‘*Vъlganъ*, ‘*Vъlganъ*: русск. *Валгáн-ёль* – приток реки Ильч на правобережье Печеры « *Валгáн*, деривационно соотносительный с местным *валгáн* ‘большая волна, вал’, адаптирование коми путем присоединения анеллятива ёль ‘лесная речка, ручей’, *Валган-Чугра* – возвышенность на правом берегу реки Ильч (Матвеев 100), комионент которого Чугра « чугра ‘невысокая возвышенность, покрытая лесом’, *Алган* – река в Нижегородской губ. « *Волган*, *Илган* – река в Яранском, *Илганка* – река, *Илганское* – село в Орловском у. Вятской губ. (Вят. 474, 777) « *Вылган(ка)* » *Вълганъ(ка)*, *Елганка* – река в Глазовском у. той же губ. (Вят. 136) « *Вэлганка* » *Вълганъка*, *Елганцы* – населённый пункт в Глазовском у. Вятской губ. (Вят. 131) – с той же фонетикой, *Ялган-сельга* – населенный пункт в Пудожском районе Карелии, которое может возникнуть либо из исходного *Алган* в результате йотации анлаута (*Алган* > *Ялган*), либо из исходного *Вялган* в результате утраты анлаутного *B-* (*Вялган* > *Ялган*), *Вогана* – озеро в Вирляндском у. (ЭС V, 706), ст.-русск. *Волжан-*: «дать грамоту на *Волжанъ*» (Грамоты 167), русск. *Волжанка* – река в Валдайском у. Новгородской губ. (Новг. V, 103), *Волжанка* – река в системе Волги в Чебоксарском у. Казанской губ. (Казан. 157), *Волжанка* – река, *Волжанка* – два населенных пункта в Балашовском у. Саратовской губ. (Сарат. 38), *Волжанка* – п. п. Студенки на левобережье Каля, *Волжанка* – овраг на левобережье Большого Аркадака, *Волжанчик* – лог на левобережье Переволочни – все в верховье Дона (МаштДон 3, 12), *Вожан* – озеро (Семенов I, 512) « *Волжан*, *Таволжан* – город в Павлодарской обл., *Таволжанец* – река, *Волжанчик*, *Таволжанец*, *Таволжанец* (2 названия) в Воронежской (Ворон. 77, 81, 84, 85, 86), *Таволжанка* в Тамбовской (Тамб. 91) – населённые пункты, бел. *Вай-*

гáны (*Войганы*) – населенный пункт в Воложинском р-не Минской обл. (РапМн 44) – название, отражающее сладкозвучие (*Войганы* < *Вольганы* < *Волганы*), *Ваган* – озеро на Туровщине (ТС V, 389), *Ваганіччы* – населенный пункт в Светлогорском р-не Гомельской обл. (РапГом 37), *Вожаны* – населенный пункт в Дриссенском у. Витебской губ. (СпВит 160) – названия с абсорбцией корневого плавного, *Илганчи* – озеро, *Илганчи* – населённый пункт в Люцинском у. той же губ. (СпВит 222) < *Илганцы* < *Вылганцы* < *Вълганьци*, укр. *Ольганівка* – населённый пункт в Рожищепском р-не Волынской обл., истолкованное как производное от **Ольган*, но **Ольган* оставлено без этимологического комментария¹⁸, польск. *Wzanka* – л.п. Вислы (HW 299) < *Wyłzanka*, *Elganowiec* – озеро в Щитенском пов. (Leyd. II, 343) < *Welganowiec*, к которым присоединимо *Olganitz* – населённый пункт в Залабье (DA 97), и др.

Следует отметить, что старорусские памятники отразили понятие *вылганая земля*, *вылганая вотчина* для обозначения заболоченной земли¹⁹.

Учитывая древность утраты альвеального *V*-, в качестве соответствия для приведенных названий и включения его в праславянский гидронимикон укажем **Ольчанс* – река в пределах Фракии, упомянутая Стефаном Византийским.

Отметим также, что **Vъlganъ* сохранилось и в антропонимии славян: russk. *Волган*, *Вольгán*, бел. *Валганаў* и др.

Русск. *Волгань* – озеро на левобережье Оки (Смолицкая 127) следует рассматривать как *j*-производное от *Волган* (**Vъlganъ* > **Vъlganjъ* > **Vъlgанъ*). Русск. *Разволгань* – также озеро на левом берегу Оки (Смолицкая 127), деривационно зависимое от *Волгань*, и принадлежит к уникальным ономалексемам, в котором находим префикс *Раз-* с усиительной функцией. Чаще этот префикс встречается в appellативной лексике: *туманы – растуманы*, *ум – разум / разум*, *проякорь – распроякорь* (в пределах фразеологизма *распроякорь тебя взыми*) и др.;

**Vъlgun-j-ъ* > **Vъlgunjъ* > **Vъlgunъ*: болг. *Algunj* – п.п. Рčinji в системе Вардара, *Algunj* – село, близ которого протекает река *Algunj* < *Волгунъ* (случаи утраты альвеального *B*– находим в гидронимии Вардара, ер. *Ода* – река (<*Вода* и др.), польск. *Jelguń* (*Jelguńskie*) – озеро, *Jelguń* – населённый пункт в Ольштынском пов. (Leyd. II, 204) < *Welguń* и др. Отмечу, что И. В. Дуриданов соотнёс болг. *Algunj* с лит. *Alga*, *Alg-ipys*, воспринимая литовские названия как исконно балтийские²⁰.

**Vъlgupъ*: ст.-русск. *Волгиницы*: «деревня в Волгиницах» (ПКОП 151), *Ольгиниха* – л.п. Черной на левобережье Клязьмы (Смолицкая 197), *Алгинки* – ойконим в Поречском у. Смоленской губ. (Смол. 303), бел. *Альгиняны* в Островецком р-не Гродненской обл. (РапГр 21), *Olginiany, Małe Olginiany, Wielkie Olginiany* в гмине Гервяты Вильского у. (WW 64) – ойконимы, польск. *Wielgini* (вариант *Wilgini*) – микротопоним (поле) близ села Клихи в Белостоцком воев. (Kondratiuk 189), *Ильгинис* – село в Тельшевском у. Ковенской губ. (СК 472), освоенный литовцами грамматически (*Ильгинь (-ис)* ← *Вылгинь* ← *Вългинь*);

**vъlgonъ(?)*: русск. диал. *олгбн* ‘высохшее русло реки, озера’ (СРНГ 23, 183) и др.

Ряд ономалексем с **Vъlg-* можно объединить в группу вариантными суффиксами с консонантом *-s-* в их структуре:

**Vъlgasъ*: ст.-русск. *Волгасъ* – антропоним (Морошкин 34), русск. *Волгасиха* – ойконим на Владимирищине (Влад. 215), *Алгасово* – ойконим в Моршанском у. Тамбовской губ. (Тамб. 102) ← *Валгасово*, к которым присоединимы ст.-русск. *Янгас* – озеро в системе реки Пудоги в пределах Никольского погоста Обонежской пятины (ПКОП 187) ← *Велгас* ← *Вылгасъ*, *Algasis silva* (1338 г.) – лес в Самландини, и др. Апеллятив **vъlgasъ* сохранили памятники старорусской письменности. Ср. *волгасъ* ‘низкий берег реки’ (СлРЯ XI–XVII вв. 2, 312) и др.;

**Vъlgossъ*: русск. *Волгосиха* – ойконим в Кинешемском у. Костромской губ. (Костр. 170), *Илгоси мн.* – ойконим в Тельшевском у. Ковенской губ. (СК 475) ← *Вылгоси* ← *Вылгоси и др.*;

**Vъlgisъ*: *Большие Валгусы, Малые Валгусы* – ойконимы в Княгининском у. Нижегородской губ. (Нгр. 94), *Вангус* – гидроним в бассейне Луги, без оснований отнесенный к балтийским²¹, *Большой Унгус, Малый Унгус* – населенные пункты в бассейне реки Варзуги ← *Вунгус* ← *Вългусъ*, бел. *Вільгусы, Вільгусовічы* – ойконимы в Мстиславском р-не Могилевской обл. (РапМаг 39) ← *Вылгусы* ← *Вылгусы и др.*

Группу названий с опорным *-s-* в суффиксах составляют:

**Vъlgasъ*: русск. *Алгаш* – река в Сузdalском княжестве (ЭС XVI, 71), *Олгаш* (2 названия) в Казанском у., *Алгаш* в Ядринском у. Казанской губ. (Казан. 37, 40, 194), *Алгаши* – река, *Алгаш* – озеро в системе Волги (Тетюшский у. Казанской губ.) (Казап. 94), *Большие Алгаши* – ойконим на территории Чувашии, *Алгаши* – ойконим, *Алгашка* – река в Курмышском у. Симбирской губ., на которой разместились сёла

Алгаш, Старые Алгаши в Симбирском у. (Семенов II, 862) < *Волгаш*, *Волгаш*, *Вангаши* – река в Енисейском округе (Семенов II, 435) < *Волгаш*, *Елгаш* – река, *Елгашева* – населенный пункт в Бирском у. Уфимской губ. (Уф. 87) < *Велгаш-ева* < *Вэлгаш-ева* < *Вългаш-ева*, *Ялгаш* – озеро в пределах Никольского погоста на Шуе-реке у Онега озера (НКОП 121), *Ильгашево* – ойконим в Никольском у. Вологодской губ. (Волог. 187) < *Вылгашево* < *Вългашево* и др.;

**Vylgijъ* м., **Vylguša* ж.: русск. *Волгуша* – л. п. Колокши на левобережье Клязьмы, *Волгуша* – п. п. Пекши на левобережье Клязьмы (обе текут на Владимирщине) (Смолицкая 209, 211), *Волгуш* – гидроним на Русском Севере, без каких-либо обоснований (на основе конечного *-ша*) включенный в финно-угорский гидронимикон ²², *Волгуша* – река в Дмитровском у. Московской губ., *Евельгуша* – овраг на правом берегу Нучи на правобережье нижней Оки (Смолицкая 266), *Юлгуша* – п.п. Тёши, *Юлгушев* – левый овраг *Юлгушки* в системе нижней Оки (Смолицкая 267) < *Велгуша* < *Вэлгуша* < *Вългуша*,польск. *Wielgusz* – населённый пункт в Прошовском у. и др. Возможно, к континуантам **Vylgijъ* принадлежит и русск. *Алгуж* – п.п. Шалмы в бассейне Мокши (Смолицкая 258) < *Алгуш* < *Вългуш*;

**Vylgubъ*?: русск. *Вагиш* – река в системе Моши в Олонецкой губ. (см. карту в ЭС) < *Валгии* < *Вългышъ*, польск. *Elgiszewo* в уезде *Wałbrzezno* и др.;

В ономастике славян отразились и абстрактные имена с основой **vylg*:

**Vylgota*: ст.-русск. *Волготня* – река в Пошехонском у. (ПК 37), *Волготня* – река в Рыбинском у. (ПК 276; Яросл. 276), *Валгучина* – ойконим в Череповецком у. (Повг. IX, 18) < *Волгутино*, *Алгота* – ручей в системе Свири (ПКОП 76) – название с трансформацией аналаута. От указанных единиц нами не отделяются онимы с различного рода фонетическими трансформациями. Имеются в виду: русск. *Вогодица* – река в Усть-Сысольском у. Вологодской губ. (Волог. 392, 401) < *Волготица*, *Вангуда* – река, *Вангуда* – населенный пункт в Онежском у. (Арх. 143) < *Валгота*. Случай незакономерного озвончения глухих согласных перед гласными отмечаются в северорусском регионе. Ср. волог. *загибёнъга* ‘шиrog, края которого загибаются’, идентичное *загибень*, *загибенька* в этой же зоне. Скорее всего, сюда же следует включить *Илгоце* в Шавельском у., *Поилгоце* (2 названия) в Россенском у. Ковенской губ. (СК 393, 579) < *Вилгот-е* < *Вылготе* < *Вългот-е*, а также бел. *Вайгэта* – ойконим в Ошмянском у.

(РапГр 46), в котором плавный *l* изменился в *j*, *Альгéцішки* – ойконим в том же районе (РапГр 21), в котором утрачен начальный *B*-, и который ассилирован литовским населением с помощью форманта -ишик неясного происхождения. Что же касается формантной части -éта вместо -ота, то это – возможная ассилияция по мягкости.

Апеллятив *vъlgota – основа собственных названий – сохраняется в ер.-русск. *волгота* ‘сырость, влажность’ (СлРЯ XI–XVII вв. 2, 313), русск. диал. *вольготный* ‘влажный’ (Немч. 49) – дериват от *вольгота*, бел. диал. *вільгота* ‘оттепель’, без оснований отнесенное к заимствованию из польского (ЭСБМ 1, 140), укр. диал. *вільгута* ‘влага, сырость, мокрота’, *вільготний* ‘сырой, влажный’ (Гринченко 1, 288), польск. *wilgota* ‘мокрота, влага, влажность’ и др., которые через стадию *вългота* возводятся к *vъlgota;

*vъlgotъ: бел. *вільгаць* ‘сырость, мокрота’, ‘вода, влага’, ‘оттепель’, без каких либо обоснований квалифицировано как заимствование из польского (ЭСБМ 2, 139), польск. *wilgoć* ‘сырость, мокрота’ (Brückner 621), в которых отразилась ыл- рефлексация исходного ыl 〈j〉;

*Vъlgostъ: русск. *Волгость* – антропоним (Морошкин 34) – форма с секундарным гласным после плавного 〈Волгость, чеш. *Vlnost'* – населенный пункт западнее Влтавы и Лабы (ŠmilOČ 304) и др., основой для которых явился апеллятив *vъlgostъ. Ср. ст.-русск. *волгость* ‘влага’, производные *волгостный*, *волгостити* (СлРЯ XI–XVII вв. 2, 315), укр. диал. *вільгустъ* ‘влага’ (Гринченко 1, 288), *вільгістъ* ‘то же’, польск. *wielgość* (Brückner 621) и др.

Русск. *Вальгитово* – ойконим в Ярославском у. (Яросл. 27) – возможное продолжение псл. *Vъlg-ut-.

Возможно восстановление ряда глаголов:

*vъlgnqtъ: русск. диал. *вулgnуть* ‘сыреть, вбрать в себя влагу, сырость’ (Даль 1, 232), укр. *одвильгнути*, болг. диал. *вългна* ‘влажнеть’ (БЕР I, 160), словен. *odvolgniti*, чеш. *vlnouti*, слвц. *vlgnut*, польск. *wilgnąć*;

*vъlžēti: бел. диал. *вільжсэць* ‘влажнеть’, ‘сыреть, делаться влажным’ (Носович 57), кашуб. *vážec* ‘то же’ и др.

Сюда же *vъlžēdlo – дериват с формантом -dlo, иродолжения которого находим в бел. *Вовжэло* – урочище возле села Дедовка Житковичского р-на Гомельской обл. (МБ 43) и др.

С глаголом *vъlgnoti (допустимо предполагать бытование первоначальных глаголов *vъlgti, *vъlgati) следует соотнести *participium passum praesens* *vъlg-om-ъ (-a, -o) ‘волгомое место’, сев. ‘пристань’,

сохранившиеся во множестве русских ономастических единиц, отнесенных к финно-угорским языкам: *Валгамá* – приток Сяси, *Валгама* – река в бассейне Папи в системе Свири, отнесенное к карельским²³, *Валгомозеро* – озеро в Заонежье (КатОК 53), *Валгома* – ойконим в Тихвинском у. (Новг. VII, 74), *Волгома* – л. п. Кишмы на правобережье нижней Оки (Смолицкая 272), *Волгома* – пруд, *Волгома* – овраг в Горбатовском у. Нижегородской губ. (Нгор. 83), *Алгамалей* – л. п. Сейтмы / Сейтмы в системе правобережной Мокши (Смолицкая 256) < *Валгама-лей*, *Елгома* – озеро в Каргопольском у. Олонецкой губ. (Олон. 96) < *Вэлгома* < *Вылгома*, от которых нельзя отделять фонетически трансформированные гидронимы типа *Аглом-озеро* – озеро на территории Карелии (КатОК 59) – название, отразившее мутатезу *лг* > *лг* и утрату альвеолярного *В-* (*Аглом-* < *Алгом-* < *Вылгом-*), *Онгомус* (варианты *Онгимус*, *Верхняя Онигма*), *Онгомус* (варианты *Онгимус*, *Нижняя Онигма*) – озёра, *Онигма* – река, вытекающая из озера *Онгомус* на территории Карелии (КатОК 103) – названия, отражающие дентализацию плавного и утрату альвеолярного *В-* (*Онгомус* < *Вонгом-ус* < *Волгом-ус*). Кроме этого, название реки подверглось искажению на территории со смешанным населением (*Онигма* < *Онгома* < *Волгома*). Об отражении форм *participium passīvū praesēns* в славянской ономастике см. в нашей работе²⁴.

¹ Rozwadowski J. Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948. C. 293–294.

² Топоров В. Н. Ещё раз о названии *Волга* // *Studia slavica*. К 80-летию С. Б. Бернштейна. М., 1991. С. 47 и след.

³ Топоров В. Н. Ещё раз о названии *Волга*. С. 47–62.

⁴ Там же. С. 49.

⁵ Там же. С. 59.

⁶ Козлова Р. М. Праславянское слово в генетическом гнезде. Структура праславянского слова. Гомель, 1987. С. 15–30.

⁷ Попов А. И. Следы времен минувших. Л., 1981. С. 44.

⁸ Утрату альвеолярного *В-* демонстрируют многочисленные апеллятивные и ономастические факты славянских языков. Ср. русск. белозер. *одд* < *вода*, *орбна* ‘ворона’ (СРНГ 22, 345, 368), *Большая Ода*, *Худая Ода* – реки Архангельской обл., *Одолеиха* – населенный пункт в Вологодском у. (Волог. 41) < *Водолеиха*, бел. диал. *и'л'е* ‘вымя’, *озым'и* ‘вымы’, *оробей* ‘воробей’ (ТС 1, 140; 2, 118, 173; 3, 264), *Ороб'ёвы Скоки* – микротопоним (ТС 5, 379) < *Вороб'ёвы Скоки*, укр. *Ороб'ёвка*, *Сухая Оробьевка* – реки Пол-

- тавщины (Полт. 159) < *Воробъёвка*, польск. *Ilcza Łąka* < *Wilcza Łąka* (Leyd. II, 296) и мн. др.
- ⁹ Ср., к примеру, случаи с секундарными гласными, которые могут стать даже ударными: *земель из земль*, диал. смол. *вепірь из вепрь* (СРНГ 4, 119) и др.
- ¹⁰ Иначе о генезисе донского гидронима *Олег* см.: Отин Е. С. Непереоформленные личные имена в гидронимии Дона // Восточнославянская ономастика. М., 1979. С. 142–143.
- ¹¹ Керт Г. М. Субстратная топонимика Терского берега Кольского полуострова // Прибалтийско-финское языкоизнание. Л., 1981. С. 67.
- ¹² Данилина Е. Ф. Из наблюдений над гидронимией Пензенской области // Топонимия Центральной России. М., 1974. С. 113.
- ¹³ Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стпру К., 1993. С. 7.
- ¹⁴ Иначе о балт. *vanga* см.: Вїга К. Rinktiniai Raštai. Vilnius, 1959. Т. II. S. 94.
- ¹⁵ Русск. диал. *вoglый* может восходить и к *вóлглый* и объясняться как форма с абсорбцией корневого плавного (*вoglый* > *вуглый*). В любом случае оно не выходит за пределы **vylg-*.
- ¹⁶ Муллонен И. И. Гидронимия бассейна реки Ояти. Петрозаводск, 1988. С. 103; Муллонен И. И. Очерки венской топонимии. Санкт-Петербург, 1994. С. 30.
- ¹⁷ Смирнов И. Н. Черемисы. Историко-этнографический очерк. Казань, 1889. С. 20.
- ¹⁸ Шульгач В. П. Ойконімія Волнні: Етимологічний словник-довідник. К., 2001. С. 102.
- ¹⁹ Трофимович Т. Г. Типология предметной номинации в языке старорусской деловой письменности. Дисс. ... докт. филол. наук. Минск, 2004. С. 78.
- ²⁰ Duridanov I. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln; Wien, 1975. S. 131.
- ²¹ Подробнее см.: Поступов Е. М. О балтийской гипотезе в северорусской топонимике // Вопр. языкоизнания. 1965. №2. С. 29–38.
- ²² Матвеев Е. К. Структурно-морфологические типы северорусской субстратной топонимии // Питання ономастики. К., 1965. С. 34.
- ²³ Попов А. И. Следы времен минувших. Л., 1981. С. 68.
- ²⁴ Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. II. С. 166–220.

СОКРАЩЕНИЯ

БелСЭ	— Беларуская Савецкая Энцыклапедыя / Пад рэд. П. У. Броўкі Мінск, 1970–1971. Т. II–III.
БЕР	— Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Й. Заимов і інш. София, 1971–1986. Т. I–III.

- Бірыла — Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Мінск, 1969.
- БКБ — Блакітная кніга Беларусі. Водныя аўкты Беларусі: Энцыклапедыя. Мінск, 1994.
- Грамоты — Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка. М., 1949.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. I–4.
- Даль — Да́ль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1978–1980. Т. I–IV.
- Деул. — Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области) / Под. ред. И. А. Оссовецкого. М., 1969.
- ДСБ — Дыялектны слоўнік Брашчыны / Рэд. Г. М. Малахай, Ф. Д. Клімчук. Мінск., 1989.
- Здан. — Здановский И. А. Каталог рек и озер Московской губернии. М., 1926.
- КатОК — Григорьев С. В., Грицевская Г. Л. Каталог озёр Карелии. М.; Л., 1959.
- Копылова — Ко́пылова Э. В. Ловецкое слово: Словарь рыбаков Волго-Каспия. Волгоград, 1984.
- Матвеев — Матвеев А. К. Вершины Каменного Пояса. Названия гор Урала. Челябинск, 1990.
- МаштДн — Маштаков П. Л. Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913.
- МаштДон — Маштаков П. Л. Список рек Донского бассейна. Л., 1924.
- МБ — Мікратапанімія Беларусі: Матэрыялы / Пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч Мінск, 1974.
- Невская — Невская Л. Г. Балтийская географическая терминология. М., 1977.
- Немч. — Немченко В. Н., Синица А. И., Мурникова Г. Ф. Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики / Под ред. М. Ф. Семеновой. Рига, 1963.
- Новг. — Список населенных мест Новгородской губернин. Новгород, 1907–1912. Вып. I–XII.
- Носович — Носович И. И. Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- Морошкин — Морошкин М. Славянский именослов, или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. СПб., 1867.

- НПК** — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссию. СПб., 1859. Т. I: Переписная оброчная книга Деревской пятини (около 1495 г.).
- ПК** — Писцовые книги XVI века / Под ред. Н. В. Калачёва. СПб., 1877. Отд. II.
- ПКОП** — Писцовые книги Обонежской пятини 1496 и 1563 гг. Л., 1930.
- ПКПС** — Писцовые книги Пинского старства, сост. по велению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 гг. Лаврином Войною. Вильна, 1874. Ч. I.
- ПЛДР** — Памятники литературы Древней Руси. XIII век. М., 1980.
- Полякова** — Полякова Е. Н. От «аранны» до «яра»: Русская народная географическая терминология Пермской области. Пермь, 1988.
- ПОС** — Псковский областной словарь с историческими данными / Ред. коллегия: Б. А. Ларин, А. С. Герд, С. М. Глускина и др. Л., 1967–1984. Вып. 1–6.
- ПСРЛ** — Полное собрание русских летописей. М.; Л.
- Рагозин** — Рагозин В. Волга. СПб., 1880–1881. Т. I–III.
- РапВіц** — Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.
- РапГом** — Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. Мінск, 1986.
- РапГр** — Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. Мінск, 1982.
- РапМаг** — Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. Мінск, 1983.
- РапМн** — Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.
- СГУ** — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. К., 1979.
- Семенов** — Семенов И. Географическо-статистический словарь Российской империи. СПб., 1863–1885. Т. I–VI.
- СК** — Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии. Ковно, 1903.
- СлРЯ XI–XVII вв.** — Словарь русского языка XI–XVII вв. М., 1976–1981. Вып. III–VIII.
- СмГУ** — Словник мікрогідронімів України. / Укладачі: І. М. Железняк, О. П. Карпенко (відп. ред.), В. В. Лучик та ін. К., 2004.

- Смолицкая** — Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1976.
- Списки населенных мест Российской империи
(по сведениям 1859, 1864, 1870, 1872–1877 гг.),
изд. Центральным статистическим комитетом МВД:**
- Арх. — I. Архангельская губерния. СПб., 1861.
 - Астр. — II. Астраханская губерния. СПб., 1859.
 - Волог. — VII. Вологодская губерния. СПб., 1866.
 - Ворон. — IX. Воронежская губерния. СПб., 1865.
 - Вят. — X. Вятская губерния. СПб., 1863. ()
 - Казан. — XIV. Казанская губерния. СПб., 1866.
 - Костр. — XVIII. Костромская губерния. СПб., 1877.
 - Курск. — XX. Курская губерния. СПб., 1863.
 - Моск. — XXIV. Московская губерния. СПб., 1862.
 - Нгор. — XXV. Нижегородская губерния. СПб., 1863.
 - Олон. — XXVII. Олонецкая губерния. СПб., 1879. ()
 - Оренб. — XXVIII. Оренбургская губерния. СПб., 1871.
 - Пенз. — XXX. Пензенская губерния. СПб., 1869.
 - Перм. — XXXI. Пермская губерния. СПб., 1875.
 - Полт. — XXXIII. Полтавская губерния. СПб., 1862.
 - Пск. — XXXIV. Псковская губерния. СПб., 1885.
 - Ряз. — XXXV. Рязанская губерния. СПб., 1862.
 - Сарат. — XXXVIII. Саратовская губерния. СПб., 1862.
 - Смол. — XL. Смоленская губерния. СПб., 1868.
 - Тамб. — XLII. Тамбовская губерния. СПб., 1866.
 - Твер. — XLIII. Тверская губерния. СПб., 1862.
 - Чернг. — XLVII. Черниговская губерния. СПб., 1866.
 - Яросл. — XLIX. Ярославская губерния. СПб., 1865.
- СпВит** — Список населенных мест Витебской губернии / Под ред. А. П. Сапунова. Витебск, 1906.
- СпМн** — Список населенных мест БССР (бывшей Минской губ.). Минск, 1924.
- Споменици** — Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Скопје, 1975–1980. Т. I–III.
- Спрогис** — Спрогис И. Я. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Вильна, 1888.
- СРНГ** — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова М.; Л., 1965–1966. Вып. 1–2; Л., 1968–1987. Вып. 3–23.
- ССГ** — Словарь смоленских говоров / Под ред. Е. Н. Борисовой. Смоленск, 1973–1982. Вып. 1–3.

- TC — Тураўскі слоўнік / Складальнікі: А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. Мінск, 1982–1987. Т. I–V.
- Тупиков — Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археол. общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1964–1973. Т. I–IV.
- Черепанова — Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- ЭС — Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб., 1890–1904. Т. I–XLI.
- ЭСБМ — Этималагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў. Мінск, 1978–1980. Т. I–II.
- Ященко — Ященко А. И. Гидронимический словарь Поморья // Проблемы ономастики. Вологда, 1974. С. 3–111.
- Atlas — Habovštíak A. Atlas slovenského jazyka. Bratislava, 1984. Т. IV: Lexika.
- Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1974.
- Būga — Būga K. Rinktiniai Raštai. Vilnius, 1958–1961. Т. I–III.
- DA — Deutschland Atlas.
- HO — Hydronimia Odry. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. H. Borka. Opole, 1983.
- HW — Hydronimia Wisły. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław etc., 1965.
- Kondratiuk — Kondratiuk M. Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu Białostockiego. Wrocław etc., 1985.
- Leyd. — Leyding G. Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Poznań, 1959. Cz. II.
- Pokorný — Pokorný J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1949. Т. I.
- Profous — Profous A., Svoboda J. Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. D. I–IV; 1960. D. V. Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a další.

-
- | | |
|---------|--|
| RospSNŚ | — Rospond S. Słownik nazwisk śląskich. Wrocław etc., 1967–1973. T. I–II. |
| SG | — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV. |
| SSS | — Słownik starożytności słowiańskich / Pod red. W. Kowalenki, G. Łabudy, T. Lehra-Spławińskiego. Wrocław etc., 1961–1977. T. I–VI. |
| ŠmilOČ | — Šmilauer V. Osidleni Čech ve světlé místních jmen. Praha, 1960. |
| WW | — Wykaz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1938. T. I: Województwo Wileńskie. |
| ZSSP | — Začasni slovar slovenských príimkov / Odg. red. F. Bezlaj. Ljubljana, 1974. |

Л. Р. Осташ

(*Львів*)

**СТАН ВИВЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
АВТОХТОННИХ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН
У ЧЕСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЦІ**

Праслов'янська ономастична спадщина дедалі більше привертає увагу дослідників. Оригінальні здобутки є вже у кожного зі слов'янських народів. Інтенсифікація досліджень слов'янських автохтонних імен (далі у тексті також – CAI) припадає в основному на другу половину ХХ – початок ХXI ст. У полі зору вчених перебували спочатку імена давніх епох, хоча в кожний період ономастам було не байдуже, як слов'яни називають своїх дітей. Тому тією чи іншою мірою вчені торкалися й поточного для них антропонімійного процесу. Особливо це стосується чехів, оскільки в період національного відродження (кінець XVIII – перша нол. XIX ст.) їхні інтелектуали й громадськість доклали величезних зусиль, щоб відновити та налагодити природне вживання CAI в усіх верствах чеського суспільства. Коротку історію вивчення чеських імен і прізвищ виклав Я. Свобода у невеликому підрозділі нід назвою «Z dějin české onomastiky» («З історії чеської ономастики») своєї книги «Staročeská osobní jména a naše příjmení» («Старочеські особові імена і наші прізвища»)¹. Крім цього, в сучасній чеській антропоніміці немає ні статей, ні окремих ширших узагальнюючихираць, в яких було б звернено увагу саме на стан вивчення CAI в минулому і тепер. Відсутні такі дослідження іро чеські CAI й в українській антрононіміці. Разом із тим вони необхідні, оскільки дають змогу оцінити уже зроблене і накреслити перспективи і мету дальших студій. Їх актуальність диктується виразно

виявленою ідеєю ономастів-славістів зібрати з різних слов'янських антропоніміконів CAI в окремий звід. Стосується це передусім CAI, вживаних у минулі епохи. CAI, які функціонують зараз, у слов'янських антропонімосистемах поки що вивчаються в межах окремих слов'янських народів.

У даній статті ставимо за мету дослідити напрямки, проблематику, окреслити основні ідеї та результати наукових праць чеських антропонімістів щодо вивчення слов'янських автохтонних імен.

Чехи віддавна розуміли значення власних назв для їхньої національної самобутності. Уже в XVI ст. у працях Мартіна Філоделфа Замрського і Матоуша Філонома Бенешовського, автора праці «Knížka slov českých ...» («Книга слів чеських ...») (1587 р.) помітні тенденції замінювати старочеськими іменами імена чужі – християнські, німецькі². Власні назви вміщувалися в давні граматики і словники. Початок наукового вивчення чеських власних особових назв пов'язаний з діяльністю Й. Доброзвьского (кін. XVIII ст.)³. Він зібрав і вивчив великий за обсягом антропонімний матеріал із чеських писемних пам'яток. Надійний джерельний матеріал допоміг йому відкрити і визначити принципи скорочення народних варіантів складних особових імен, які він сформулював на кілька десятиліть раніше, ніж німецькі мовознавці. Учений намагався дослідити природу власних назв, констатував втрату лексичного значення слів, що стали власними назвами, виробив принципи етимологічного аналізу антропонімів, якими вчені користуються й сьогодні. Через надзвичайну зайнятість Й. Доброзвьского так і не зміг здійснити свій основний задум у царині ономастики: укласти словник особових слов'янських імен «Onomasticon slavicum» («Слов'янський ономастикон»).

Продовжувачем справи Й. Доброзвьского став Фр. Палацький, який на старочеському антропонімному матеріалі уклав «Popis staročeských osobních a křestních jmen» («Опис старочеських особових і хресних імен»)⁴. Цей список потім став одним із основних джерел для чеської частини збірки слов'янських особових імен, яку опрацював Ф. Міклошич у праці «Die Bildung der slavischen Personennamen» («Творення слов'янських особових назв») (1860 р.)⁵.

Невеликий словник підготував Я. Коллар, розширивши збірку імен, яку видав Й. Пачич. Так виник «Imenoslov, čili slovník osobných jmen rozličných kmenů a národečí národu slavenského» («Іменослов, або Словник особових імен різних племен і діалектів народу слов'янського»)⁶. Як одне з основних завдань словника в передмові ви-

значеню: замінити освоєні чужі імена (єврейські, грецькі, латинські, німецькі) народними слов'янськими іменами, дати змогу батькам і письменникам вибирати імена народні, національні.

Розвиток чеської ономастики другої пол. XIX і частково першої пол. XX ст. пов'язаний з інтересом до власних назв серед істориків і топонімістів. Для вивчення імен з найдавніших грамот велике значення мають «*Regesta*» («Реестри»), які уклав і опублікував К. Й. Ербен і в яких вони інтерпретовані⁷. Особові імена у творах Козьми Празького проаналізував відомий чеський топоніміст Г. Іречек⁸. Про походження і зміни імен писав Я. Гулаковський⁹, про давні імена чехів і чеських жінок – Й. К. Граше¹⁰. Скорочення давніх особових імен і неусталеність родових і родинних іменувань досліджував Фр. Авг. Славік¹¹. Далі чеськими прізвищами займалися В. Кебрле¹², В. Прасек¹³, Й. Роса¹⁴. Про походження і зміни прізвищ писав Ф. Тепли¹⁵. Єдина монографічна публікація другої пол. XIX ст. «*Naše příjmení*» («Наши прізвища») належить А. Котіку. Її автор не був філологом, книга застаріла уже на час свого видання, але довго залишалася неперевершеною за багатством матеріалу¹⁶.

Наступний період пов'язаний з діяльністю Я. Гебауера. Учений був прекрасним знавцем ономастичного матеріалу і використав його (наскільки той був йому доступний) у своїй праці «*Historická mluvnice jazyka českého*» («Історична граматика чеської мови»)¹⁷, а також увів (принаймні частково) у працю «*Slovník staročeský*» (1903–1913 рр.), про що сам пише у вступі. Цей словник було перевидано в 1970 р.¹⁸ Я. Гебауер прищепив інтерес до ономастики своїм учням, серед яких був Ф. Черни. Останній проаналізував антропонімі з Гебауерового словника¹⁹, а також – як співавтор книги «*Moravská místní jména*» («Моравські географічні назви»)²⁰ – написав розділ про назви, похідні від антропонімів. Учнем Я. Гебауера був також А. Профоус, автор ґрунтовного словника чеських топонімів «*Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změnu*» («Географічні назви в Чехії, їх виникнення, первісне значення і зміни»). А. Профоус готовував свій словник від 1921 р., перший том вийшов друком у 1947 р., останній, п'ятий, який підготували уже Я. Свобода і В. Шмілаuer, побачив світ у 1960 р.²¹

Продовжувачем справи Я. Гебауера став Ф. Травнічек, який видав із його спадщини «*Skladbu*» («Синтаксис») як 4-й том «*Historické mluvnice jazyka českého*» («Історичної граматики чеської мови»), де значна увага приділена і чеським онімам²². Потім у своїй праці

«Mluvnice spisovné češtiny» («Граматика чеської літературної мови») він зробив системний аналіз і класифікацію чеських антронімів і топонімів²³.

Розвиток чеської ономастики середини і другої половини ХХ ст. тісно пов'язаний з діяльністю В. Шмілауера. Він заклав наукові основи для її розвитку як окремої галузі лінгвістичної науки. Займаючись в основному топонімією, учений приділяв увагу й особовим іменам²⁴.

До початку 60-х років у чеській ономастиці тривала систематична праця в галузі антроніміки, однак вона ще не вилилась у помітні досягнення. Традиційно вважалося, що більше уваги приділено топонімії. В середині 60-х років Ст. Роспонд навіть висловив думку, що «слов'янська антронімія значно більше занедбана, ніж топонімія, галузь мовознавства – як документально, так і інтерпретаційно»²⁵. Але роки, коли вийшли в світ книги Й. Бенеша²⁶ (1962 р.) і Я. Свободи²⁷ (1964 р.), лише формально стали початком відліку систематичного і глибокого ознайомлення з проблематикою слов'янської антронімійної спадщини. Зрозуміло, що збір і опрацювання джерельного матеріалу, а також осмислення теоретичних проблем і, зрештою, написання самих книг зайняли у Й. Бенеша і Я. Свободи тривалий відрізок часу. Перші публікації Я. Свободи про CAI датуються ще 1941 роком²⁸. І після опублікування книги він пише статтю про CAI-композити²⁹. Те саме стосується і Й. Бенеша, перші статті якого про чеські прізвища з'являються ще в 1940 р., а також у наступні роки³⁰. Крім того, Й. Бенеш написав ще кілька цікавих статей про роль CAI у становленні іменників в період чеського національного відродження, а також про функціонування імен у певних регіонах країни у 70-х рр. ХХ ст.³¹

І все ж саме початок 60-х років став віхою у розвитку чеської антроніміки. Книга Й. Бенеша³² на тривалий період закладає міцні основи для вивчення чеських прізвищ. Монографія багата на історичний і поточний антронімійний матеріал. Автор нокласифікував їх за джерелами виникнення, виділивши в тому числі й прізвища, утворені від власних особових імен. Робота присвячена вивченю етимології прізвищ і їх словотвірному аналізу. Єдиним недоліком рецензенти називали відсутність порівняння з іншими слов'янськими антроніміконами³³. Джерельний матеріал цієї книги ліг в основу словника «Naše příjmení» («Наши прізвища») Д. Молданової³⁴. Характерна особливість цього словника прізвищ – його побудова за

алфавітно-гніздовим принципом: поруч із прізвищем, яке виступає як реєстрове слово, наводиться в одній словникової статті інші спільнокореневі прізвища.

Книга М. Кнаппової «Příjmení v současném češtině» («Прізвища в сучасній чеській мові») і її вдосконалений та розширеній варіант – монографія «Naše a cizí příjmení v současném češtině» («Наши і чужі прізвища в сучасній чеській мові»)³⁵ – це праці іншого спрямування й призначення, результат багаторічної дослідницької, експертної, координаторської, консультаційної діяльності у сфері сучасного вживання чеських та іншомовних прізвищ у чеській мові у зв'язку з законом про метрики, імена і прізвища. Книга покликана інформувати й консультувати службовців, причетних до записів актів громадянського стану, а також генеанологів, перекладачів, працівників засобів масової інформації тощо. У даній книзі про прізвища, утворенні від CAI, йдеться лише в підрозділі про походження чеських прізвищ. Він становить короткий алфавітний перелік основ CAI і певної кількості прізвищ, утворених від них.

Книга Я. Свободи «Staročeská osobní jména a naše příjmení» («Старочеські особові імена і наші прізвища»)³⁶ присвячена питанням семантики і словотвору старочеських власних особових імен догоутіцького періоду. Автор розглянув імена одночленні, складні, а також скорочені й похідні. Я. Свобода встановлює найдавніший список чеських імен слов'янського походження, їх основ і суфіксів. Було звернено увагу на структуру старочеських імен у контексті інших слов'янських мов. Книга Я. Свободи суттєво вплинула на розвиток усієї слов'янської антропоніміки.

Протягом кількох дальших десятиліть чехи звертали менше уваги на свої давні імена, і тільки наприкінці ХХ ст. з'являється друком книга Я. Плескаловової «Tvoření nejstarších českých osobních jmen» («Словотвір найдавніших чеських особових імен») (1998)³⁷. У контексті загальних проблем словотвору складник називає давні чеські імена-композити розглядаються й у книзі Д. Шлосара «Česká kompozita diachronně» («Чеські композити в діахронії») (1999)³⁸.

Післявоєнне піднесення ономастичних досліджень у багатьох слов'янських мовах – факт загальновідомий. Йому сприяли поява спеціальних ономастичних журналів і збірників, міжнародні і національні конгреси та конференції, друкування значних праць. У 1960 році В. Шмілауер і Я. Свобода, які стояли біля початків сучасної чеської ономастики, заснували ономастичний журнал – «Опо-

mastický zpravodaj» («Ономастичний бюллетень»), який здобув визнання не лише в країні, а й за кордоном. Журнал кілька разів змінював свою назву: 1960–1982 рр. – Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV («Бюллетень Топонімічної комісії Чехословацької Академії наук»); 1983–1992 рр. – «Onomastický zpravodaj ČSAV»; 1993–1994 рр. – «Onomastický zpravodaj»; з 1995 р. – «Acta onomastica». У 1969 р. в Інституті чеської мови Чехословацької Академії наук було створено відділ ономастики, який очолив Я. Свобода. Потім керівником відділу стала М. Кнашпова. Зараз сектор ономастики очолює Я. Матушова. У чеській антропоніміці існує традиція нублікувати відгуки про деякі найпомітніші дипломні роботи. Наприклад, у 1966 р. В. Шмілауер, як науковий керівник, опублікував свій відгук на дипломну роботу Л. Свободової–Шпанкової, яка на основі анкетування у Празі вивчала мотиви вибору імен для новонароджених. Цікаве її спостереження про те, що наприкінці Другої світової війни частими стали випадки називання дітей CAI-композитами, у яких був компонент *-mír*³⁹. Докладається багато зусиль, щоб зафіксувати історію розвитку чеської ономастики. Через кожні кілька років видаються бібліографічні покажчики праць з ономастики, у 1996 р. Інститут чеської мови Академії наук опублікував навіть бібліографію дипломних робіт на ономастичну тематику.

Після виходу у світ книги Я. Свободи і кількох його статей про імена-композити в чеській антропоніміці праць такого рівня і такої тематичної спрямованості ще не з'являлося. Відділ ономастики спрямував свої зусилля на інші наукові проблеми, і словник старочеських особових імен, який Я. Свобода розпочав, досі не закінчено⁴⁰. Лише у 1998 р. виходить друком вищезгадана книга Я. Плескалової «Tvorení nejstarších českých osobních jmen» («Словотвір найдавніших чеських особових імен»). Монографія присвячена аналізу словотвору найдавніших чеських антропонімів. Вона засвідчила істотний методологічний поступ у вивченні (на матеріалі найдавнішого обшару чеської антропонімії – писемних пам’яток XI–XIII ст.) слов’янської історичної антропонімії. Автор виходить із первинності апелятивної системи стосовно падбудованої над нею пропріальній субсистеми. В останній функціонує як часткова антропонімійна система, яка певною мірою керується своїми законами. Методологічний вихідний пункт у цій праці пов’язаний з найновішими досягненнями чеських і словацьких дослідників теорії деривації (М. Докуліл, Д. Шлосар) та ономастики (Р. Шрамек, В. Бланар, М. Кнашпова, М. Майтан). Дослід-

ниця розглядає словотвір старочеських апелятивів і на їх фоні показує своєрідні онімічні засоби творення антропонімів. Головним позамовним чинником розвитку старочеської антропонімії була, на думку Я. Плескалою, потреба в розширенні можливоостей засобів антропонімічних одиниць, які могли б в однайменній системі називання – при рості населення й інтенсивному розвиткові суспільних відносин (майнових, адміністративних) – успішно й точно ідентифіковувати особу в певній соціальній групі й у певній правовій ситуації.

Паралельно з дослідженням старочеської антропонімії чеські ономасти звертали увагу на проблеми, пов’язані з функціонуванням сучасних власних особових імен. У 1974 р. виходить друком словник Ф. Копечіного «Průvodce našimi jmény» («Довідник наших імен»)⁴¹. Це науково-понулярний посібник. У першому виданні подано короткі етимологічні пояснення приблизно 900 чеських особових імен, розташованих в алфавітному і зворотному порядку. Історичний вступ про виникнення та розвиток особових імен написав В. Шмілауер. Книга заповнила прогалину в чеській ономастичній літературі, дала чеській громадськості основні знання про особові імена. Друге, більш повне видання словника з’явилося в 1991 р.⁴² У ньому розширино список імен; вступ В. Шмілауера⁴³ опубліковано повністю (у першому виданні його подали без заключної частини). У багатьох словникових статтях наведено також перелік прізвищ, які утворилися від певного імені.

Вивчення сучасних імен у практичному й теоретичному плані продовжила М. Кнашпова. У 1978 р. вона видала перший нормативний словник чеських власних особових імен «Jak se bude jmenovat?» («Як буде називатися?»)⁴⁴. З того часу вийшло ще два видання (1985 р. і 1996 р.), які зберігали ту ж структуру і передмови, але містили ширші списки імен, що вводилися у словник як нормативні. Видання 1996 р. додруковувалося додатковими тиражами у 1999 і 2001 р.⁴⁵ Він призначений як для читачів, так і для службовців, причетних до офіційних записів імен. Від словника Ф. Копечіного словник М. Кнашпової відрізняється передусім тим, що має нормативний характер. До появи словника М. Кнашпової при записі імен в офіційні документи використовували «Seznam jmen vhodných k zápisu do matriky» («Список імен, придатних до запису в акти громадянського стану»), однак громадськість переважно не мала до нього доступу, та й список імен уже вважався застарілим. У чехів

існує традиція вводити імена й у словники інших типів. Наприклад, імена вміщено до тлумачного словника чеської літературної мови «Slovník spisovného jazyka českého» (1960–1971) (про них написано дві статті Е. Покорною⁴⁶) і навіть у зворотний словник⁴⁷.

У 60–70-ті роки різних проблем, пов’язаних із функціонуванням чеських власних особових імен (переважно християнського походження), торкаються М. Докуліл, М. Новакова-Шлайсова, В. Сайти, Р. Форстінгер, Е. Єнерал, І. Люттерер⁴⁸. Ряд ґрунтовних статей написав Й. Петр⁴⁹.

У чеській антропоніміці М. Кнашпова систематично протягом кількох десятиліть досліджує проблеми, пов’язані з кодифікацією особових імен. Це дає змогу, з одного боку, вивчити досвід інших слов’янських і неслов’янських народів, а з іншого – постійно тримати в полі зору науковців і спрямовувати в необхідному напрямку розвиток сучасного чеського іменника. Такий підхід допомагає й удосконаленню кожного наступного видання нормативного словника чеських власних особових імен. Нові видання 1985 і 1996 років на кілька десятків імен розширяють його реєстр, у той же час деякі застарілі й невживані імена з нього вилучаються. Добір імен ґрунтуються на попередньому вивчення функціонування сучасного чеського іменника і на певних традиційних вимогах до імені, яке вводиться до словника. Як зазначає М. Кнашпова, при записі в офіційні документи «польські інструкції виключають реєстрацію пестливих імен, у чеській та словацькій мовах не допускається вибір пестливих та спотворених імен. Вирішувати, чи мова йде про кодифіковану основну форму, чи про гіпокористик, належить науковцям»⁵⁰.

У чехів і зараз функціонує певна кількість некодифікованих паспортних варіантів імен. Це, по-перше, народні варіанти, які иронікли в офіційні записи. Наприклад, уживані в узусі як офіційні варіанти чоловічі імена *Vlasta* (95 носіїв), *Vlastik* (7 носіїв), *Vlastík* (11 носіїв) у словнику М. Кнашпової значаться як народні варіанти кодифікованого *Vlastimil* (32 498 носіїв)⁵¹. По-друге, це ті особові імена, які записані під частковим впливом польської і словацької орографії (напр., *Czeslaw*, *Lubomir*).

Починаючи з 70-х років ХХ ст. до сьогодні М. Кнашпова стає провідним ученим у вивчення мовної структури сучасних чеських власних особових імен, складу чеського іменника, займається питаннями норми і кодифікації імен, відбору імен до нормативного ономастичного словника⁵². Помітним явищем у чеській антропоніміці

стала її книга «Rodné jmeno v jazyce a společnosti» («Власне особове ім'я у мові і суспільстві») ⁵³. Монографія послужила переконливим доказом, що соціономастичка в сучасній чеській науці про власні назви належить до найкраще опрацьованих напрямків. Дослідниця опублікувала також словник найбільш поширених імен і прізвищ ⁵⁴.

У 90-ті роки в чеській ономастиці з'явилося кілька статей, присвячених іменам-композитам слов'янського походження. М. Кнашова основну увагу приділила структурі імен-композитів, семантиці їх основ ⁵⁵. Е. Мргачова в обширній статті порівняла компоненти сучасних складних імен у чеській, словацькій і польській мовах, звернувши основну увагу на кількість імен, які виникли за допомогою тих чи інших основ у кожній із мов, та на різницю у продуктивності в цьому плані препозитивних та постпозитивних компонентів ⁵⁶. Н. Байерова проаналізувала процес адаптації імен-композитів при їх переході в розряд прізвищ, коли ці імена виступають у ролі антропонімної основи в різних типах і моделях прізвищ ⁵⁷. Інтерес до імен-композитів частково зумовлювався проведеною у Польщі в 1997 р. Міжнародною науковою конференцією, присвяченою саме цій проблемі. Ономasti поступово усвідомлюють необхідність підготовки Словника слов'янських двочленних імен ⁵⁸. Завдяки віданому на основі конференції першому тому матеріалів ⁵⁹ у науковий вжиток увійшла низка цікавих статей чеських, польських, сербських, болгарських, російських, білоруських та українських дослідників. Чеську ономастику репрезентують статті М. Кнашової ⁶⁰ та Я. Плескалової ⁶¹.

У 2003 р. виходить друком монографія С. Пастиржіка «Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině» («Студія про сучасні гіпокористичні форми власних особових імен у чеській мові») ⁶². Автор порушує низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з утворенням гіпокористик і особливостями їх функціонування в чеській мові. Книга написана на багатому джерельному матеріалі, зіброму шляхом анкетного опитування в багатьох населених пунктах Чеської Республіки. У ній аналізуються гіпокористики всього чеського іменника, в тому числі й ті, які утворені від CAI (напр., *Jára* (<*Jaromír*, *Jaroslav*), *Jarda*, *Jarek*, *Jariňák*, *Jarouš*, *Jaroušák*, *Jaroušek* (<*Jaroslav*)).

Отже, в Чехії на сьогодні найкраще вивчені CAI давнього походження в історичному плані. Глибоко досліджено низку теоретичних проблем, пов'язаних із функціонуванням у минулому CAI, їх струк-

турою, походженням, етимологіями. Опрацювання сучасних CAI стимулюється в основному розвитком лексикографічної діяльності. CAI вміщено у словники сучасних власних особових імен, де визнано їх етимології. Праці про сучасне функціонування CAI пов'язані з науковою діяльністю М. Кнаппової, яка вивчає питання кодифікації імен.

У зв'язку з цим видається перспективним вивчення внеску окремих учених у дослідження слов'янських автохтонних імен. Варто також у майбутньому детальніше окреслити в цьому плані значення тієї чи іншої ономастичної праці як у контексті її епохи, так і в аспекті її впливу на дальший розвиток чеської ономастики.

¹ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. S. 14–21.

² Svoboda J. Záznamč. prapř. C. 15.

³ Svoboda J. Dobrovského studium vlastních jmen // Josef Dobrovský 1753–1953: Sborník. Praha, 1953. S. 156–181.

⁴ Palacký Fr. Popis staročeských osobních a křestních jmen // Časopis Českého musea. Ročník VI. 1832. S. 60–69.

⁵ Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personennamen // Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 10. Wien, 1860. S. 215–330.

⁶ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. S. 16.

⁷ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (600–1378). Pars I (600–1253) / Vyd. K. J. Erben, 1855.

⁸ Jireček H. Studie ke kronice Kosmové. Osobní jména u Kosmy // Časopis Českého musea. Ročník LXVIII. 1894. S. 114–117.

⁹ Hulákovský J. M. O původu a proměnách jmen rodiných // Časopis Českého musea. Ročník XXXIV. 1860. S. 146–161, 297–312, 420–433.

¹⁰ Hraše J. K. Prajména českých žen // Ženské listy. 1883. Č. 4. S. 49–52; його ж: Starobylá jména našich předků // Česká škola. V. 1883. S. 144–146, 193–195, 224–225, 256, 286–288, 320–321.

¹¹ Slavík Fr. Aug. O skracování starodávných jmen osobních a místních // Časopis Českého musea. Ročník LXIII. 1889. S. 158–169.

¹² Kebrle V. Příjmení česká vzniklá ze jmen křestních // Program gymnasia ve Spálené ulici v Praze, 1888/9.

¹³ Prasek V. O jménech rodinných // Komenský. 1874. S. 148–150, 167–169, 202–203; його ж: Naše jména rodinná po stránce historické, kulturní a mluvnické // Komenský. 1883. S. 289–293, 309–311, 342–345, 356–359, 373–375.

- ¹⁴ Rosa J. Příjmení patronymická // Časopis českého musea. Ročník LXXXV. 1911. S. 456–464.
- ¹⁵ Teplý F. O původu a změnách příjmení // Časopis Rodopisné společnosti. XVI. 1944. S. 5–7; його ж: Různosti českých příjmení // Там сам о. S. 53.
- ¹⁶ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. S. 19.
- ¹⁷ Gebauer J. Historická mluvnice jazyka českého. Praha, 1894–1929. T. I, III, IV.
- ¹⁸ Gebauer J. Slovník staročeský. Druhé, nezměněné vydání. Praha, 1970. Díl I–II.
- ¹⁹ Černý F. Osobní jména v Gebauerově Slovníku stč. // Lidové noviny (Brno). 24. 1916. 17.X; 31.X; 2.XII. Č. 267; Č. 301; Č. 333.
- ²⁰ Černý Fr., Váša P. Moravská místní jména. Brno, 1907.
- ²¹ Profous A. Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl 1. – 3. 1947–1951. Díl 4. Napsali A. Profous a J. Svoboda. Praha, 1957. Díl 5. Dodátky k dílu A. Profouse. Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a d. Praha, 1960.
- ²² Gebauer J., Trávníček F. Příjmení // Gebauer J., Trávníček F. Historická mluvnice jazyka českého. T. IV. Skladba. 1929. S. 145–150.
- ²³ Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny. Díl II. Praha, 1947. S. 223–421.
- ²⁴ Šmilauer V. Doubravka–Dobrava // Zpravodaj Místopisné komise. IX. 1968. S. 225–229; його ж: O našich kalendářích // Zpravodaj Místopisné komise. XVII. 1976. S. 260–264.
- ²⁵ Rospond S. [Rec.:] Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964; Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962 // Slavia. 1966. № 2. S. 282.
- ²⁶ Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962.
- ²⁷ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- ²⁸ Svoboda J. Přehled českých osobních jmen s hlediska jazykového // Davidek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová / Knihovna Rodopisné společnosti v Praze. Č. 5. 1941. S. 13–48.
- ²⁹ Svoboda J. K slovanským antroponymickým kompozitům // Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszyckiego. Wrocław etc., 1968. S. 349–353.
- ³⁰ Beneš J. České příjmení *Janko* a jména podobná // Časopis pro moderní filologii. 26. 1940. S. 105–109; його ж: O našich příjmeních // Naše řeč. 28. 1944. S. 141–148, 165–175; його ж: *Vašatý*, *Bradý* a podobná příjmení // Naše řeč. 29. 1945. S. 143–144.
- ³¹ Beneš J. *Jarmila* // Naše řeč. 23. 1939. S. 246–249; його ж: Oživení staročeských osobních jmen // Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszyckiego. Wrocław etc., 1968. S. 16–19; його ж: Křestní jméno *Ladislav* // Onomastické práce. Sv. 2. Praha, 1968. S. 21–24; його ж: Současná rodná jména v Olomouci // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1982. S. 232–233.
- ³² Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962.
- ³³ Rospond S. Зазнач. праця. С. 289.

- ³⁴ Moldanová D. Naše příjmení. Praha, 1983.
- ³⁵ Knappová M. Příjmení v současné češtině: jazyková příručka. Liberec, 1992. Її ж: Naše a cizí příjmení v současné češtině. Liberec, 2002.
- ³⁶ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- ³⁷ Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Spisy Masarykovy univerzity. Číslo 317. Brno, 1998. Обширну і грунтовну рецензію на цю книгу написала відома нольська дослідниця М. Малець (Onomastica. XLIII. Kraków, 1998. S. 360–366).
- ³⁸ Šlosar D. Česká kompozita diachronně. Spisy Masarykovy univerzity. Číslo 324. Brno, 1999.
- ³⁹ Šmilauer V. [Відгук:] Svobodova-Špánková L. Tradice a móda v křestních jménech. Diplomová práce if FF Karlovy university v r. 1966. Posudek vedoucího diplomové práce prof. Vlad. Šmilauera // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. VII. Číslo 5. 1966. S. 307–311.
- ⁴⁰ Lutterer I. Jan Svoboda – vědec a člověk // Acta onomastica. Roč. XL. 1999. S. 7–9.
- ⁴¹ Kopečný F. Průvodce našimi jmény. Praha, 1974.
- ⁴² Kopečný F. Průvodce našimi jmény. Praha, 1991.
- ⁴³ Šmilauer V. Úvodem // Kopečný F. Průvodce našimi jmény. Praha, 1991. S. 9–35.
- ⁴⁴ Knappová M. Jak se bude jmenovat? Praha, 1978.
- ⁴⁵ Knappová M. Jak se bude jmenovat? Praha, 1985. Її ж: Jak se bude Vaše dítě jmenovat? Praha, 2001.
- ⁴⁶ Pokorná E. Osobní jména v Slovníku spisovného jazyka českého // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. XII. 1971. S. 682–686; її ж: Vlastní jména v českých výkladových slovnících // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. XIX. Číslo 3–4. 1978. S. 301–306.
- ⁴⁷ Slavičková El. Retrogránní morfematický slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních. Praha, 1975.
- ⁴⁸ Lutterer J., Knappová M. Česká onomastika v letech 1973–1977 a její další perspektivy // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. XIX. Číslo 3–4. 1978. S. 239–240.
- ⁴⁹ Petr J. Současná rodná jména // Český lid. 61. 1974. S. 212–219; їого ж: Nejužívanější rodná jména v dnešní češtině // Přednášky z 21. běhu Letní školy slovanských studií. Univerzita Karlova. Praha, 1979. S. 94–101.
- ⁵⁰ Knappová M. Zu der offiziellen Regulierung der europäischen anthroponymischen Benennungsprozesse // Onomastický Zpravodaj ČSAV. XXXII–XXXIII. 1991–1992. S. 52.
- ⁵¹ Knappová M. Jak se bude Vaše dítě jmenovat? Praha, 2001. S. 179.
- ⁵² Кнаппова М. Языковые аспекты общественного функционирования личных имен // Ономастика и грамматика. М., 1981. С. 66–73, Knappová M. O jméně a příjmení z hlediska praxe // Naše čeština. 53. 1970. S. 251–264; її ж:

- Jméno a kalendář // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. XVI. 1975. C. 138–145; ií ž: Sociální podmíněnost volby rodného jména v slovanských jazycích // *Slavia*. 47. 1978. S. 225–232; ií ž: Jak dál v synchronní západoslovanské antroponomastice // *Onomastica*. XXXIV. 1989. S. 93–102; ií ž: Polské elementy v současné české antroponymii // *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia linguistica*. 27. 1993. S. 123–127; ií ž: K proměnám systému hypokoristik // *Onomastické práce*. Sv. 4. Praha, 2000. S. 209–215; ií ž: Stand und Perspektiven der Personennamenrechts in den westslawischen Staaten // *Onomastik*. Band VI. Tübingen, 2002. S. 375–379.; Knappová M., Harvalík M. Zur Entwicklung der Zunamen in Böhmen // *Personennamen und Identität. Namengebung und Namengebrauch als Anzeiger individueller Bestimmung und gruppenbezogener Zuordnung*. Graz, 1997. S. 333–344; Knappová M., Malenínská J. Kodifizierungs-, Standardisierungs- und Rechtsaspekte von Eigennamen (der schriftlichen Form) // *Slovo a slovesnost*. 54. 1993. S. 187–190.
- ⁵³ Knappová M. Rodné jméno v jazyce a společnosti. Praha, 1989.
- ⁵⁴ Knappová M. Jména. Příjmení // Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, 1994. S. 610–624.
- ⁵⁵ Knappová M. Stav zpracování složených slovanských jmen v češtině // *Namenkundliche Informationen: Beiheft*. XVII. Leipzig, 1993. S. 49–55.
- ⁵⁶ Mrhačová E. Složená osobní jména slovanského původu v češtině, slovenštině a polštině // *Slavia*. 1997. Seš. 3. S. 269–284.
- ⁵⁷ Bayerová N. K slovotvorné typologii českých složených antroponym // *Namenkundliche Informationen: Beiheft*. XVII. Leipzig, 1993. S. 90–95.
- ⁵⁸ Ryムut K. Metoda rekonstrukcji zasobu prasłowiańskich imion dwuczłonowych // *Namenkundliche Informationen: Beiheft* XVII. Leipzig, 1993. S. 21.
- ⁵⁹ Słowiańskie composita antroponimiczne / Pod red. Stefana Warchoła. Lublin, 2000.
- ⁶⁰ Knappová M. Slovanská kompozita v synchronní české antroponimii // *Słowiańskie composita antroponimiczne*. Lublin, 2000. S. 149–155.
- ⁶¹ Pleskalová J. K některým mechanismům a zákonitostem při kompozici slovanských antroponym // *Słowiańskie composita antroponimiczne*. Lublin, 2000. S. 199–203.
- ⁶² Pastryšík S. Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině. Hradec Králové, 2003.

P. I. Осташ

(Львів)

**УКРАЇНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА СЕРЕДИНИ XVII СТ.
ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ. 3**

У даній статті здійснено лексикографічне опрацювання власних особових імен із Реєстру Війська Запорозького 1649 року¹, які починаються на літеру **В**.

Якщо окинути навіть побіжним поглядом імена з початковими літерами **A**, **B** і **В**, то впадають у вічі деякі характерні відмінності. Імена з початковою літерою **A** в абсолютній більшості – християнські за походженням. Кількість уживань кожного з них порівняно невелика, але список імен різноманітний. Більшість увійшла до сучасного офіційного іменника.

Імена з Реєстру, які починаються на літеру **Б**, цині тим, що окреслюють нам певну статичну картину: наявність в українській антропонімії середини XVII століття різноманітного списку власних особових імен (у даному випадку говоримо про групу імен на літеру **Б**), який ще втримує у вжитку імена (передусім слов'янські автохтонні), що стали потім раритетами. У той же час уже окреслюються відмінні лідери за кількістю вживань і географічним поширенням (*Богданъ* і *Борисъ*). Пізніше, у XVIII ст., ситуація змінюється: раритети відходять на периферію антропонімійної системи або в інший антропонімійний клас – у прізвищеві назви. Лише *Богданъ* і *Борисъ* зуміли вижити в наступні століття як імена.

Список імен з початковою літерою **В** більш традиційний порівняно з попередньою групою. Окрім імен *Война*, *Во(й)ти(x)* (і їх похідних), решта – християнського походження. Порівняно багато різ-

них фонетичних і словотвірних варіантів. Явними лідерами тут виступають народні варіанти *Василь* (понад 1 200 носіїв) і *Васько* (понад 1 000 носіїв), які разом за кількістю вживань займають друге місце після імені *Iван* (4,5 тис. носіїв). Крім них, у списку імен-лідерів (понад 1 000 носіїв кожне) знаходяться ще *Грицько*, *Семен*, *Федор*, *Степан*.

Особові назви *Iван* та *Василь* за кількістю вживань виділяються з-поміж інших і в чоловічій підсистемі обрядового іменникя. У недавно опублікованій статті Н. Колесник ці два імені розглянуто у глибокому культурному і мовному контексті². У результаті всестороннього аналізу авторка дійшла висновку, що вживання особових імен в обрядових піснях наводить на думку про іспування, крім залежності від церковного календаря, інших причин популярності тих чи інших чоловічих та жіночих імен: «Гадаємо, однією з них була наявність зв'язку між українським народнорозмовним іменником (принаймні найуживаніших його імен) з праукраїнською міфологією, а отже, й дохристиянською системою найменування українців»³.

З діалектних явищ у цій групі фіксується зміна о на у (*Вунтунь*), дисиміляція кт > хт (*Вихъторъ*), приставний приголосний в (*Вонтонъ*). Наявна й низка інших фонетичних говіркових особливостей, які можуть зацікавити діалектологів. Слід відзначити також досить багатий список суфіксів, з допомогою яких творились у цій групі варіанти імен: -д-а, -ей, -ий, -к-а, -к-о, -ц-к-о, -еч-к-о, -ук (-'ук), -ил-о, -ии, -ии-а, -'ут-а, -ець, суфікси-флексії -а та -о.

У даний статті збережені ті ж принципи побудови словникових статей, що застосовувалися і в попередніх частинах (літери А, Б)⁴. Звертаємо увагу на те, що антропоніми у книзі «Володіння князів Острозьких на Східній Волині» упорядниця перекладала українською мовою з текстів, записаних латинським шрифтом.

Умовні скорочення назв населків

Чг	— Чигиринський	Кв	— Київський
Чрк	— Черкаський	Н	— Переяславський
Кнв	— Канівський	Крп	— Кропивенський
Крс	— Корсунський	М	— Миргородський
Б	— Білоцерківський	Плт	— Полтавський
Ум	— Уманський	Прл	— Прилуцький
Бр	— Брацлавський	Н	— Ніжинський
Клн	— Калнишіцький	Чрн	— Чернігівський

Умовні скорочення

білор.	— білоруське	род.	— родовий (відмінок)
болг.	— болгарське	розм.	— розмовне
гр.	— грецьке	рос.	— російське
див.	— дивись	пр.	— роки
жін.	— жіноче	рум.	— румунське
IФ	— Івано-Франківська обл.	САІ	— слов'янське автохтонне власне особове ім'я
Кв м	— м. Київ	серб.	— сербське
лат.	— латинське	ст.	— століття
Лв м	— м. Львів	стп.	— старопольське
літ.	— літературне	стсл.	— старослов'янське
молд.	— молдавське	стч.	— старочеське
нім.	— німецьке	суч.	— сучасне
п.	— польське	хорв.	— хорватське
пол.	— половина	церк.	— церковне
пор.	— порівняй	цсл.	— церковнослов'янське
пол.	— праслов'янське	ч.	— чеське
р.	— рік		

Словник

В

Вакула I. Походження: народний варіант від церк. імені Вѣколъ [ЛБ 196].

II. Приклади: Вакула Маценко, 94; Вакула Бовътенко, 319; Вакула Шуче(н)ко, 433.

III. Варіанти, кількість носіїв: Вакула 30: Чрк 2, Кнв 2, Крс 3, Б 1, Ум 3, Кв 1, П 1, Крп 4, М 4, Плт 3, Прл 4, Н 1, Чрн 1; Ва(к)ула 1: Н.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ма(р)гинъ Вакулѣ(н)ко, 56 зв.; Олексій Вакулѣ(н)ко, 94; Хве(с)ко Вакулѣ(н)ко, 411; б) (в інших пам'ятках) Роман Вакулевич [1620 р. ВКОСВ 229].

V. Пам'ятки, словники: По(д)ли(ж)ны(и) Вакула [Корнин, 1609 р. ДМВН 132]; Вакула Корсуненко, козак [1660 р. ХП 149]; Вакула («Вуколь») [1874 р. Левч. 183]; Вакула м. Вуколь [поч. XX ст. Гр. IV, 549].

VI. Сучасний словник: офіційний варіант Вакула [ВІЛ 44].

VII. Прізвища: Вакула [Горп. 68; ПЛ 20; СП 65; Тр. V, 132]; Ваку́лка [Горп. 159]; Ваку́ленко [ГК 36; Горп. 46; ПЛ 20; СП 65; Тр. V, 132]; Вакуле́нко [Рад. 142]; Ваку́лко [ПЛ 164; Тр. V, 132]; Вакульчук

[Горп. 341; Тр. V, 132]; Вакуліóк [ПЛ 20; Тр. V, 132]; Вакуля́к [СП 65; Тр. V, 132]; Вакаліóк, Ваколіóк, Вакулéнчик, Вакулéнчúк, Ваку́лин, Ваку́лінський, Вакулишéнко, Вакулишpiн, Вакулóвський, Ваку́льский, Ваку́льченко, Ваку́льчик, Ваху́ла, Вахулóвич, Ваху́ля, Віку́л, Вокаліóк, Воколіóк [Тр. V, 132].

ВIII. Паралелі: білор. Вакула (XVI–XVII ст.) [Бірыла 46].

Див. ще **Вакулъ**.

Вакулъ I. Походження: народний варіант від церк. імені **Вёколъ** [ЛБ 196].

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Вакуц (< Ваку[л] + однофонемний суфікс -ц) [1787–1819 рр. Панцьо 98].

VII. Прізвища: Ваку́л, Ваку́лик, Ваку́лич [Тр. V, 132], Ваку́лов [ГК 37; Горп. 22]; Вакулóвич [Горп. 341 (Житомирська обл.); СП 65], а також низка інших прізвищ, зазначених у словниковій статті **Вакула**.

Вакумъ I. Походження: народний варіант від церк. імені **Авва́комъ** [ЛБ 171]. Утворений шляхом усічення початкового голосного **А**.

II. Приклади: Вакумъ Кисляче(н)ко, 44 зв.; Вакумъ Ємъченко, 336.

III. Варіанти, кількість носіїв: Вакумъ 2: Чрк 1, П 1.

V. Пам'ятки, словники: Ваку(м) (одночленне іменування) [Корнин, 1609 р. ДМВН 130].

Див. ще **Бакумъ**, **Бакунъ**.

Валджара I. Походження: неясне.

II–III. Валджара Симе(н)ко, 94 зв. (Крс). Більш вірогідно, що власне особове ім'я у цьому іменуванні – *Симе(н)ко* (зворотний порядок розташування імені і прізвищової назви), яке можна вважати суфіксальним утворенням від імені *Симе(н)* (пор. у Списках цього ж полку Симень Яреме(н)ко, 118 зв.) або ж фонетичним варіантом імені *Семенъко*. Останнє як ім'я фіксується в списках трьох полків: Корсунського, Переяславського і Прилуцького.

Ва(л)ко I. Походження: усічено-суфіксальний дериват від церк. імен з початковим **Вал-** на зразок Валеріáнь, Валлеріáнь [ЛБ 190], Оваллеріáнь [ЛБ 237]. Утворений шляхом усічення імені до одного складу на приголосний (**Вал-**) (пор. А(н)то(н) Вале(н)ко, 68 зв.) з додаванням суфікса **-к-о**. У «Лексиконі словенороському Памва Беринди» наявні 18 церк. імен з початковим **Вал-** [ЛБ 189–190].

II–III. Приклади: Ва(л)ко Лаврушe(н)ко, 431 зв. (Н).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Якимъ Ва(л)ченъко, 356 зв.; Аньдрушъко Ва(л)ченъко, 432; Кононъ Ва(л)ченъко, 443 зв.; б) (в інших пам'ятках) Валко, пор. ще Валеня, Валюнчак, Валюш, Валянчик, Валь, Вальканя, Вальков, Вальчак [1787–1819 рр. Панцю 98].

V. Пам'ятки, словники: Валько Кушнір [1620 р. ВКОСВ 241];

VII. Прізвища: Валько, Вальчук [ГК 37; Горп. 391; Рад. 142]; Вальків [П 121]; Валкевич [Рад. 143]; пор. Валевич (< *Валь) [Горп. 391], Вальо (Лв м) [Б3].

Ва(н)да I. Походження: усіченено-суфіксальний дериват: Вань (див.) + суфікс **-д-а**. Пор. ще два імені з Реєстру з цим суфіксом: Гринъда Тритяче(н)ко, 154 зв.; Я(н)да Матвье(н)ко, 23.

II–III. Ди(ч)ко Ва(н)да, 182 зв. (Бр); Ва(н)да Хвєдине(н)ко, 187 зв. (Бр).

IV. Прізвищеві назви: Микола(й) Ванъдѣч(н)ко, 173.

VII. Прізвища: Ванда [ГК 37; Горп. 135]; Вандіок, Вандіяк [СП 66].

VIII. Паралелі: Васюкъ Ванда, крестьянин Воскресенского поста [1539 р. Туп. 136].

Див. ще **Ванко**, **Вань**.

Ванко I. Походження: а) усіченено-суфіксальний дериват від імені Іван: [И]ванъ (див. Вань) + суфікс **-к-о**; б) утворене шляхом усічення початкового голосового **I** в імені Іванъко (див.).

II–III. Ванко Пасѣчникъ, 151 (Ум).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ярошъ Ва(н)че(н)ко, 65 зв.; б) (в інших пам'ятках) Ванценко, Ванців, Ванцишак, Ванцьо, Ванцьов, Ванчик, Ванчишин, Ванчко, Ваньків, Ванько, Ваньчак, Ваньчик, Ваньчко [1787–1819 рр. Панцю 98].

V. Пам'ятки, словники: Ванько (Перемишль, 1378 р.), Ванко (Серет, 1445 р.), Ванько (Львів, 1478 р.) [CCM I, 152]; Ванько. Зменш. від Іван [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VII. Прізвища: Ванькевич [Горп. 339 (Житомирська обл.); П 152]; Ванчішин, Ванчіцький, Ванькович [Редъко].

VIII. Паралелі: серб. Ванко (< Ван(е) + **-к-о** < Іван) [Грк. 49].

Див. ще **Ва(н)да**, **Вань**.

Вань I. Походження: усічення від народного варіанта [И]ванъ (< церк. Іоаннъ [ЛБ 213]). Дане ім'я виділяємо у двочленному іменуванні, в якому як перший (Третякъ), так і другий (Вань) елемент по-

тенційно могли виконувати роль особового імені. У другому випадку (Вань – особове ім’я) маємо двочленне іменування із зворотним розташуванням імені і прізвищової назви.

ІІ–ІІІ. Третякъ Вань, 413 (Прл).

ІV. Прізвищеві пазви: б) (в інших пам’ятках) Ванига, Ваник, Ванів, Ваньо [1787–1819 pp. Панцьо 98].

V. Пам’ятки, словники: Ваньо (< Іван) [Верхр. ГГЛ 395].

Див. ще **Ва(н)да**, **Ванко**.

VII. Прізвища: Вáник, Ваньб, Ванюсьо [Редъко].

Варакса I. Походження: від церк. імені Варак' [ЛБ 191] + -с-а.

ІІ–ІІІ. Варакса Волошинъ, 170 (Бр).

VII. Прізвища: пор. Вараш [СП 66]; Варакута [ГК 37].

Ва(с) I. Походження: усічення від народного варіанта Вас[иль] (< церк. Василій [ЛБ 191]).

ІІ. Приклади: Ва(с) Гнєздынъ, 330 зв.; Ва(с) Бѣликъ, 335 зв.; Ва(с) Пшени(ч)ненько, 336; Ва(с) Пянич(н)ко, 348.

ІІІ. Варіанти, кількість носій: Ва(с) 4: П 3, Крп 1.

ІV. Прізвищеві пазви: а) (у Реестрі) Федо(р) Васе(н)ко, 351; Иванъ Васе(н)ко, 429 зв.; б) (в інших пам’ятках) Васейків, Васейко, Васенда, Васик, Васич, Васула, Васуньо, Васюнко, Васуньо, Васьо, Васьев [1787–1819 pp. Панцьо 98].

V. Пам’ятки, словники: Вась (< Василь) [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VII. Прізвища: Вас, Васега [Рад. 143]; Вáсепко [Горп. 394 (Полтавська обл.)]; Васéпко [Горп. 36; ПЛ 167]; Вáсик [Горп. 35; ПЛ 159]; Вáсич [Горп. 66]; Васíок [ГК 38; Горп. 132; Рад. 144]; Ваcюра, Васьо [Горп. 184, 325]; Васьович [Рад. 144]; Васяк [Горп. 340 (Житомирська обл.)].

Васечъко I. Походження: утворене шляхом додавання поліморфемного суфікса -еч-к-о до імені Ва(с) (див.).

ІІ. Приклади: Васечъко Бѣльй, 357 зв.; Васе(ч)ко Мале(н)ко, 368 зв.

ІІІ. Варіанти, кількість носій: Васе(ч)ко 1: М; Васечъко 1: Крп.

ІV. Прізвищеві пазви: б) (в інших пам’ятках) Васечко [1787–1819 pp. Панцьо 98].

VII. Прізвища: Васечко [Горп. 173; СП 67].

Василе(й) I. Походження: утворене від народного варіанта Васил (< Василь) (< церк. Василій [ЛБ 191]) шляхом додавання суфікса -ей. Пор. ще Павле(й) Ка(л)ниболо(п)кы(й), 122, а також в інших па-

м'ятках: Григоре(и), Фнофрe(и) [1605 р. ДМВН 67–70]. Імена з суфіксом -ей функціонували в побуті українців ще на початку ХХ ст.; пор.: Гаврилей [1920 р. Яворн. 131] (< Гаврійл' [ЛБ 197]). Суфікс -ей міг підтримуватися наявністю аналогічних фонетичних закінчень у канонічних формах церковних імен (напр., церк. Андрéй [ЛБ 176]; у Реєстрі – Андре(й), Андри(й), Андрéй) і, мабуть, певними фонетичними діалектними явищами в українській мові (напр., церк. Онúфрій [ЛБ 225] фіксується в Реєстрі як Онофри(й) Курило(в)ски(й), 186 і Фнофрe(й) Шабе(л)ничe(н)ко, 64). Цей суфікс в антропонімах функціонує і в деяких сучасних говорах, напр., поліських, зокрема у звертаннях до святих у текстах замовлянь: «пр'їсту'пай Хв'e'дос'e' Он'tос'e'» [БД 402].

II. Приклади: Василе(й) Па(р)омиc(н)ко, 1; Василе(й) Ба(л)ви(p), 65; Василе(й) со(т)никъ, 179 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Василе(й) 5: Чг 2, Кнв 1, Бр 2.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Василейко [1787–1819 pp. Панцьо 98].

V. Пам'ятки, словники: василеи дмитриєви(ч) [1392 р. ССМ I, 153]; Василе(и) Со(с)ни(ц)ки(и), енерал возны(и) воєво(д)ства Киє(в)ского [1605 р. ДМВН 48].

VIII. Паралелі: білор. (XVI ст.) Василей [Бірыла 39].

Див. ще **Васили(й)**.

Василець I. Походження: утворене від народного варіанта Васил (фонетичний варіант від Василь) шляхом додавання суфікса -ець, який був досить активним у той час при творенні народних варіантів, пор. Іванець Могу(л)ски(й), 140 зв.; Гринець Олейникъ, 142.

II–III. Василець Калю(ж)нен'ко, 125 (Б).

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Василець [1787–1819 pp. Панцьо 98].

V. Пам'ятки, словники: Василець Тимоф'єнько [1660 р. ХП 169].

VII. Прізвища: Василéць [ГК 38; ПЛ 178; Рад. 144].

Васил(й) I. Походження: від церк. імені Васíлій [ЛБ 191].

II. Приклади: Васили(й) Лобода, 369 зв.; Васили(й) Жукъ, 397 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Васили(й) 3: М 1, Плт 1, Чрн 1.

IV. Прізвищеві назви: Семень Василье(н)ко, 413.

V. Пам'ятки, словники: василии данильєви(ч) [Лучиця, 1388 р. ССМ I, 153]; с Києва купцы: Мо(и)сє(й) Лев'ковичъ, Васили(й) Сєсичъ [1656 р. ЛРК 77]; пн' Васили(й) Нижине(ц), ... Обывате(л)

ло(х)ви(п)ки(й) [1670 р. ЛРК 142]; Сотни(к) полковы(й) Васили(й)
Велецки(й) [ДДГ 64].

Див. ще **Василе(й)**.

Василина I. Походження: від народного варіанта Василь (див.) («церк. Васілій [ЛБ 191]» з додаванням суфікса **-ин-а**. Цей формант брав участь у творенні дериватів і в інших іменах, пор. Луцина Ющенко, 140 зв.; Иванина Михненсько, 348.

II. Приклади: Василина Ігнатущенко, 131 зв.; Василина з братомъ, 178.

III. Варіанти, кількість носіїв: Василина 2: Б 1, Бр 1.

IV. Прізвищеві назви: Василь Василинє(н)ко, 155 зв.

V. Пам'ятки, словники: мужъ господарский Подгаецкий Василина [Луцьк, 1631 р. АрхЮЗР 6/1, 8].

VI. Сучасний словник: чол. народний варіант Василіна від офіційного варіанта Василь [ВІЛ 45].

VII. Прізвища: Василіненко [ГК 38; Горп. 36; СП 67]; Василінка [Рад. 144].

Васи(л)ко I. Походження: від народного варіанта Василь (див.) шляхом додавання суфікса **-к-о**.

II–III. Васи(л)ко Я(с), 185 зв. (Бр).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Иван Васи(л)ченко, 171; Горький Васи(л)ко, 204; Иванъ Васи(л)ковъч(п)ко, 418; б) (в інших пам'ятках) Василькевич, Василько, Васильчак, Васильчик [1787–1919 рр. Панцю 98].

V. Пам'ятки, словники: Василько («Василій») [1874 р. Левч. 183]; Василько («Василь») [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VI. Сучасний словник: офіційний варіант Василько [ВІЛ 46], а також народний варіант Василько від офіційного варіанта Василь [ВІЛ 45].

VII. Прізвища: Василько [ГК 38; ПЛ 173; Рад. 144; СП 67]; Василько, Василків, Васильков [СП 67]; Васильків, Васильчішин, Васильчук [Рад. 144]; Васильченко [ГК 38; Горп. 20].

VIII. Паралелі: серб. Василко, Василько [Грк. 50].

Васило I. Походження: а) від народного варіанта Василь (див.) («церк. Васілій [ЛБ 191]» шляхом додавання суфікса-флексії **-о**; б) від народного варіанта Ва(с) (див.) шляхом додавання суфікса **-ил-о**.

II–III. Васило Лихо(ц)кой зя(т), 132 (Б).

Василь I. Походження: народний варіант від церк. імені Василій [ЛБ 191]. Утворений шляхом усічення кінцевого -їй.

ІІ. Приклади: Василь Миките(н)ко, 2 зв.; Василь Мищенко, 39 зв.; Василь Кривуля, 82 зв.; Васи(л) Гоньчаре(н)ко, 401 зв.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: Василь 17: Кнв 1, Крс 2, Б 2, Бр 1, Клн 6, Крп 1, М 2, Плт 1, Н 1; Васи(л) 1168: Чг 78, Чрк 46, Кнв 42, Крс 123, Б 46, Ум 196, Бр 180, Клн 107, Кв 17, П 23, Крп 41, М 91, Плт 94, Прл 49, Н 21, Чрн 14; В(а)си(л) 1: Бр; Василь 32: Чг 25, Кнв 5, Б 1, Клн 1.

ІV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Іванъ Василенко, 45; Матвѣ(ї) Василенко, 389; Хома Василевичъ, 428 зв.; б) (в інших пам'ятках) Василь, Васильов [1787–1819 рр. Панцю 98].

V. Пам'ятки, словники: купиль панъ ватславъ оу васила, єму ж ръчотъ скибичъ [Львів, 1370 р. ССМ I, 154]; Василь Федоренько, козак [1660 р. ХП 171]; Васи(л) Кривы(ї) [1665 р. ЛРК 124]; Василь Булахъ [1738 р. ДДГ 115]; Василь (< Василій) [1874 р. Левч. 183]; Василь, -ля м. Василій [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VI. Сучасний словник: офіційний варіант Василь [ВІЛ 45].

VII. Прізвища: Василь, Василевич, Василишин, Василів [Рад. 143–144]; Василега [Горп. 83; Рад. 144]; Василенко, Васильчук [Горп. 11]; Василець [Горп. 372 (Сумська обл.)]; Васильник [Горп. 388 (Черкаська обл.); Рад. 144]; Васильченко [Горп. 394 (Полтавська обл.)]; Василіок [Горп. 31; Рад. 144].

VIII. Паралелі: серб. Василь [Грк. 50].

Васянь I. Походження: від церк. імені Васіянь [ЛБ 191].

ІІ. Приклади: Васия(н) Миките(н)ко, 176 зв.; Васиянь Стары(ї), 181 зв.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: Васиянь 1: Бр; Васия(н) 2: Бр.

ІV. Прізвищеві назви: (у двочленному іменуванні без імені) Васяне(н)ко Хвилоне(н)ко, 68 зв.

V. Пам'ятки, словники: владика Володимерський и Берестейський Васянь [Кобринь, 1401 ССМ I, 154]; и господинъ владика Васіанъ печать свою праложиль [Володимпр, 1440–1492 р. ССМ I, 154].

VII. Прізвища: Васян (< церк. Vas[і]janъ або Vasáń [ЛБ 191]) (Житомирська обл., повідомив В.М. Мойсіенко); Васянович (< Васян) [Б3].

Васко див. **Васько**.

Ва(с)си(л) I. Походження: фонетичний варіант від Василь (див.). Нанисання двох літер с підряд, на нашу думку, передавало вимову довгої приголосної фонеми [c:] [Ков. 11–12].

II–III. Ва(с)си(л) Лукашко, 84 зв. (Кан).

Див. ще **Васско**.

Васско I. Походження: від народного варіанта Васс (= Вак) з додаванням суфікса -к-о. Ми схиляємося до думки, що написання двох літер с підряд не було помилкою писаря, а передавало вимову довгої приголосної фонеми [c:], наявність якої (поряд з [л':], [н']):, на думку І. І. Ковалика та деяких інших учених, фіксується в незначній кількості й в українській літературій мові [Ков. 11–12; Піл. 62–64]. На користь такого припущення говорить і факт подібних подвоєнь приголосного с як у самому Реєстрі (Ва(с)си(л) Лукашко, 84 зв.; Я(с)ско Бездниченько, 146 зв.), так і в інших писемних пам'ятках («а з меща(п)ъ будучи Ва(с)ся, Гапона Новака, Микити Лу(ч)ковича» [1654 р. ЛРК 25]). Г.Д. Панчук на території північної Тернопільщини та Л.О. Кравченко на Лубенщині (Полтавська обл.) зафіксували аналогічне явище, збережене у прізвищах: Басараб і Бассарараб [П 121], Бесараб і Бессарараб [ПЛ 149]. Пор. ще: а) (у Реєстрі) Іванъ Грече(н)ко, 101 зв. – Левъко Грече(ч)е(н)ко, 101 зв.; Максимъ Грече(ч)е(н)ко, 101 зв.; Степанъ Грече(ч)е(н)ко, 124 зв.; б) (в інших пам'ятках) А сторона поз(з)ваная ω недопѣще(н)е ... тоε апелящи ... све(ч)ы(л)ся (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, П 4052, 17 зв.); Гди ся зе(м)ская пара из(з) зи(м)ною водою изз мглою по(м)тикасть (!) тоε не може(т) згѣстѣти на снѣгъ едно такъ спадаетъ на низъ дощем (серед. XVII ст. Луд. 543).

II–III. Васско Добродієнсько, 368 (М).

Див. ще **Ва(с)си(л)**.

Васько I. Походження: утворене від народного варіанта Ва(с) (див.), у якому кінцевий приголосний міг бути як твердим, так і м'яким, шляхом додавання суфікса -к-о.

ІІ. Приклади: Ва(с)ко Якиме(н)ко, 314 зв.; Васско Брага 448.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: Васько 4: Кнв 2, Крп 1, М 1; Ва(с)ко 769: Чг 69, Чрк 108, Кнв 100, Крс 42, Б 103, Клн 19, Кв 68, П 83, Крп 56, М 1, Прл 66, Н 38, Чрн 16; Васско 293: Чрк 1, Кнв 20, Б 20, Ум 20, Бр 9, Клн 3, П 12, Крп 4, М 79, Плт 75, Прл 5, Н 8, Чрн 37.

ІV. Прізвищеві назви: Данило Ва(с)ковичъ, 42 зв.; Курило Ва(с)ковъ, 65 зв.; Яки(м) Ва(с)че(н)ко, 71; Ми(с)ко Ва(с)кови(ч), 353 зв.

V. Пам'ятки, словники: пан васко кузмич [Судомир, 1361 р. ССМ I, 155]; Васько кузмыч [Перемишль, 1366 р. Там же]; Ва(с)ко Каба(к) [Корнин, 1609 р. ДМВН 131]; Васько Ткач [1620 р. ВКОСВ 227]; Васко Куси(й) [1681 р. ЛРК 179]; Васко (< Василь) [Верхр. ГГЛ 395]; Васько (Василь) [Верхр. ГД 96]; прізвище 2-ої пол. XIX ст. – Васько [ПЛ 182]; Васкó = Васько; Васько. Зменш. від Василь [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VI. Сучасний словник: народний варіант Васькó, утворений від офіційного варіанта Василь [ВІЛ 45].

VII. Прізвища: Васькó [ГК 38; Горп. 11; Рад. 143; СП 68]; Васьків [Горп. 304]; Васьківський [Горп. 340 (Житомирська обл.)]; Васькович [П 153]; Ващенко [ПЛ 170].

Васю(к) I. Походження: від народного варіанта Ва(с) (див.) після додавання суфікса -ук або -'ук. Суфікс -ук / -'ук був досить активним у зазначеній період, пор. Костю(к) Ко(н)драте(н)ко, 144 зв.

II. Приклади: Васю(к) Костыре(н)ко, 34 зв.; Васю(к) Матюше(н)ко, 378 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Васю(к) 2: Чрк 1, М 1.

IV. Прізвищеві назви: Миско Васюченко 125 зв.; Васи(л) Васюче(н)ко, 136 зв.; Стєфань Васюче(н)ко, 181 зв.

V. Пам'ятки, словники: Васюк (одночленне іменування) [1620 р. ВКОСВ 199]; Васюк (прізвище) [2-га пол. XIX ст. ПЛ 182]; Васюк. Зменш. від Василь [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VII. Прізвища: Васюк [ГК 38; Горп. 34; СП 68]; Васюкéвич, Васюкóв [СП 68]; Васюченко [ПЛ 170].

Васюта I. Походження: від народного варіанта Ва(с) (див.) шляхом додавання суфікса -ута або -'ута.

II. Приклади: Васюта Вели(ч)ко, 185 зв.; Васюта Денисе(н)ко, 380 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Васюта 2: Бр 1, М 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Істапль Васюте(н)ко, 45; А(п)дре(й) Васюте(н)ко, 310; Тымопль Васюте(п)ко, 352 зв.

V. Пам'ятки, словники: панъ Васюта Теплюковичъ [Луцьк, 1445 ССМ I, 155–156]; Васюта (< Василій) [1874 р. Левч. 183]; Васюта = Василь [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VI. Сучасний словник: народний варіант Васюта < Василь [ВІЛ 45].

VII. Прізвища: Васюта [ГК 38; Горп. 31; Рад. 144], Васютенко, Васютин [Рад. 143], Васютинський [Горп. 323], Васютич [Рад. 144].

Васю(т)ка I. Походження: утворене від народного варіанта Васют[а] шляхом додавання суфікса **-к-а**.

II–III. Васю(т)ка Braslavе(n), 183 (Бр).

Вахнъ(й) I. Походження: народний варіант від імені Іванъ > [І]ва + **-х-и[о]** + **-й** або Ва- (< Ва[силь]) + **-хи[о]** + **-й**.

II. Приклади: Ва(x)нъ(й) Ва(c)че(n)ко, 9 зв.; Вахнъ(й) Полуго(д)ченко, 162 зв.

III. Варіанти, кількість посій: Вахнъ(й) 1: Ум; Ва(x)нъ(й) 1: Чг.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) пор. Вах, Вахна, Вахнейко, Вахнович, Вахновський, Вахов, Ваховський [1787–1819 рр. Панцьо 98].

V. Пам'ятки, словники: пань вахно [Львів, 1368 р. ССМ I, 156].

VII. Прізвища: Вахній [Єф. 37]; пор. Вахніок [ГК 38; Горп. 14; СП 68]; Вахненко, Вахнівський, Вахнова́н [СП 68]; Вахно́ [Горп. 193]; Вáхник [Горп. 365 (Черкаська обл.)]; Вахниченко [Єф. 37]; пор. Івáх, Івáхненко [ГК 91]; Івáхів [СП 159].

Див. ще **Ивахно**, **Ивахъ**.

Ва(ц)ко I. Походження: а) від імен із початковим Ва- (напр., Ва[силь]) шляхом додавання однофонемного суфікса **-ц** і суфікса **-к-о**. Пор. Вацъ (XVI ст.) [Осташ 2002: 108]. Це та ж словотвірна модель, за якою утворено багато інших варіантів імен у Реєстрі: Га(ц)ко (< Га[понъ], Га[расимъ]), Дацко (< Да[нило]), Мацко (< Ма[твій]) та ін.; б) від імені Іван шляхом усічення початкового голосного І та кінцевого приголосного н і дальшого присєднання суфіксів **-ц-к-о**: [І]ва[n] + **-ц-** + **-к-о** > Вацко; в) від складного імені Вацлав шляхом усічення першого компонента (Вац-) і додавання суфікса **-к-о** [Панцьо 11].

II. Приклади: Ва(ц)ко Литвишъко, 122 зв.; Ва(ц)ко Шишъ, 326.

III. Варіанти, кількість носій: Ва(ц)ко 2: Крс 1, П 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. Федо(р) Вацура, 28; Данко Ваце(n)ко, 163; б) (в інших пам'ятках) Вацко; пор. ще Вацлав, Вацура, Вацуринський, Вацяк [1787–1819 рр. Панцьо 98].

V. Пам'ятки, словники: войть луцкий Вацюта [Луцьк, 1461 ССМ I, 156], Вацко [кін. XVIII ст. Панцьо 11].

VII. Прізвища: пор. Вац (Лв м) [Б3], Вáцек [СП 68]; Вацéнко [ГК 38]; Вáцик [Горп. 374 (Івано-Франківська обл.); СП 68]; Вацкóвський [СП 68]; Вацеба (ІФ) [Б3].

Велє(н)ты(й) I. Походження: від церк. імені Оуалентъ [ЛБ 237] + суфікс -ый > Валентий > Велє(н)ты(й).

II–III. Велє(н)ты(й) Ма(р)тине(н)ко, 412 (Прл).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Коньдра(т) Велє(н)тьє(н)ко, 101 зв.; Данило Велє(н)тьє(й), 109 зв.; пор. ще: Хве(с)ко Вале(н)ты(й), 317; Ива(н) Вале(н)ты(й) Чычы(р)ка, 317; б) (в інших пам'ятках) Вале(н)ти(и) антика(р) о(т) мистца фун(т) перцу да(л) [Луцьк, 1581 ТУ 1888]; пор. Валентин [1787–1819 рр. Панцьо 98].

VIII. Паралелі: білор. (XVI ст.) Валентый [Бірыла 36]; суч. серб. Валентије [Грк. 49].

Величко I. Походження: відапелятивне слов'янське автохтонне ім'я. Ім'я утворено від прікметникової основи **велик-** ‘великий’ з допомогою суфікса **-к-о**. Як зазначає П.П. Чучка, «ономасіологічний погляд на давні скіфо-слов'янські імена показує, що велика частина їх належала до так званих обсерваційних. Вони об'ективно констатували те, що батьки справді бачили у своїй дитині, передусім такі її зовнішні ознаки, як зріст, колір шкіри, повнота, пропорції тіла, волоссяний покрив тощо: *Білава, Величко, Галко, Довгина, Дробик, Краско, Кудрик, Лобан, Малета, Малишко, Малюта, Половко, Росток, Рудик, Руско, Черніши*» [Чучка 2004: 20].

II–III. Величко Городе(ц)ки(й), 147 (Б).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Семе(н) Вели(ч)ко, 63 зв.; Васюта Вели(ч)ко, 185 зв.; Ое(с)ко Величко, 303; пор. Романъ Вели(ч)ченя, 152 зв.; б) (в інших нам'ятках) Іванъ Величко, козак [1660 р. ХП 169]; Власъ Величко [1704 р. ДДГ 186]; Величко [1787–1819 рр. Панцьо 98].

V. Пам'ятки, словники: Величко (прізвище) [2-га пол. XIX ст. ПЛ 182].

VII. Прізвища: Велічко [ГК 39; Горп. 11; ПЛ 171; СП 69]; Вéличко [ГК 39]; Величкéвич [Горп. 190]; Велічка, Величкó [Рад. 145].

VIII. Паралелі: суч. серб. Величко (< Велич + **-к-о**) [Грк. 51].

Верє(й)ми(й) I. Походження: фонетичний варіант від Вере-м'й (див.).

II–III. Верє(й)ми(й) А(н)дриєвичъ, 33 зв. (Чрк.).

Верем'яй I. Походження: від церк. імені Ієремей [ЛБ 211]. Початковий голосний і втратився, натомість з'явився приставний приголосний **в**.

II. Приклади: Вереми(й) Ба(й)де(н)ко, 302; Вереми(й) Стрела, 308 зв.; Верем'яй Мине(н)ко, 441; Верем'яй Олісченсько, 442 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Верем'яй 2: Чри; Вереми(й) 4: Ків 1, Кв 3.

IV. Прізвищеві назви: Сава Веремиєвичъ, 32 зв.; Хома Веремиє(н)ко, 302; Феско Верем'є(н)ко, 421.

V. Пам'ятки, словники: Веремій = Ярема [поч. ХХ ст. Гр. IV, 549].

VII. Прізвища: Вереміенко [ГК 40; Горп. 6], нор. Веремко [Горп. 22]; Верем'яй, Верем'ячник, Веремчук [СП 70]; Веремінко [ПЛ 171]; Веремкович (Лв м) [БЗ].

Див. ще **Фрем'яй**, **Ярем'яй**.

Ве(р)ко I. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від Верем'яй (див.): Вер[ем'яй] + суфікс -к-о > Ве(р)ко; б) усічення від [В]верко (див.) (< Аверкій).

II–III. Ве(р)ко А(р)темовичъ, 79 зв. (Ків).

IV. Прізвищеві назви: пор. Тишко Ве(р)чука, 6; Аньто(н) Ве(р)к'яй, 40; Ма(т)ве(й) Ве(р)куля, 61 зв.

VII. Прізвища: Вірко [Горп. 13]; Вéркін [СП 71]; Вéрич [СП 71]; Вірченко [Горп. 29]; Вéрко [Горп. 223]; Вéрич [Горп. 310; ПЛ 177]; Вéрич [Рад. 145].

VIII. Паралелі: білор. Верк [Бірыла 43]; суч. серб. чол. Верко (< жін. Вер[а] + -к-о) [Грк. 51].

Див. ще **Аверкін(й)**, **Фвертько**.

Вихтори(н) I. Походження: Вихъторъ (див.) + суфікс -ин.

II–III. Вихтори(н) Скорохode(н)ко, 129 зв. (Б).

V. Пам'ятки, словники: Его милость князь Викторинъ Вербицкій, бискупъ луцкій и берестейскій [Берестя, 1583 р. ГУ 201].

VIII. Паралелі: білор. (XVI–XVIII ст.) Викторинъ [Бірыла 44].

Віхъторъ I. Походження: фонетичний варіант від церк. імені Вікторъ [ЛБ 195]. Дисиміляцію [кт] → [хт] українські нисемні пам'ятки фіксують віддавна, пор. кто → хто [ГГУМ 79]. Заміна першого проривного приголосного у групі кт на фрикативний х – найбільш поширенна в українських говорах регресивна дисиміляція: *diphéxtor*, *träxtor*, *Bíxtor* [Дз. 113–114].

II. Приклади: Ви(х)то(р) Хале(ц)ки(й), 92 зв.; Вы(х)то(р) Стры(х), 373; Вихъторь Курилє(н)ко, 441.

III. Варіанти, кількість носіїв: Вихъторь 1: Чрн; Ви(х)то(р) 1: Кнв; Вы(х)то(р) 1: М.

IV. Прізвищеві назви: а) Юско Вѣхто(р), 101 зв.; Мѣзинъ Вѣхторе(н)ко, 101 зв.; Гри(ц)ко Ви(х)торъ, 179; Ива(н) Ви(х)то(р), 316 зв.; пор. Петро Викто(р), 389 зв.; б) (в інших пам'ятках) пор. Віктореня Семен [1620 р. ВКОСВ 175].

V. Пам'ятки, словники: Ві́ктор (рідк.) (< Вікторъ) [1874 р. Левч. 183]; Ві́хтарь, Ві́хтір, Ві́хторъ [поч. XX ст. Гр. IV, 550]; Ві́хтор (Сумська обл.) [2-га пол. ХХ ст. Дз. 114].

VI. Сучасний словник: діал. варіант Ві́хтур (Холмщина) [Ост. 363]; Ві́хтор (< літ. Віктор) [Арк. 12]; чол. Ві́хторко, жін. Віхтóрія [Горбач 125].

VII. Прізвища: нор. Вікторéнко [Горп. 93]; Вікторенко [ГК 42]; Вікторов [ПЛ 151].

Война I. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від складних слов'янських автохтонних імен на зразок Воимиръ, Воинъгъ, Воиславъ: Вoi[миръ] + суфікс -и- + суфіко-флексія -а; Воинъгъ + суфікс-флексія -а; б) на думку П. П. Чучки, середньовічне чоловіче ім'я Война могло постати також внаслідок морфологічної видозміні давнього південнослов'янського імені Вонн чи Войно [Чучка 2004: 21].

М. О. Демчук уважає, що, оскільки у XVI–XVII ст. кожна особа мала вже обов'язково християнське ім'я, вживання в ділових документах слов'янських автохтонних імен передавало певну свободу вибору імені для запису (можливо, зумовлену більшою популярністю імені в тому чи іншому оточенні). Інколи в одному документі особа записана слов'янським автохтонним іменем, в іншому – обома: і слов'янським автохтонним, і християнським. Напр., син старости луцького Немири Разановича ідентифікований у різних актах як «Война пана Немири сынъ», «Война Немъричъ», «Сынъ Немири Яковъ Война», просто «Яковъ Война», а також «Яковъ-Война, сынъ Немири». Слов'янськими автохтонними іменами називали себе у таких писемних пам'ятках і самі особи [Демчук 2003, 100].

II. Приклади: Война Тирунє(н)ко, 97; Во(й)на То(в)мачъ, 148 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Война 1: Крс; Во(й)на 1: Ум.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ива(н) Войненько, 136; Федоръ Во(й)пенько, 175 зв.; Ничипо(р) Войнє(н)ко, 348 зв.; б) (в інших пам'ятках) Война, Войнар, Войнаровський [1787–1819 рр. Панцьо 99].

V. Пам'ятки, словники: панъ Война Нем'єричъ [1476 р. ССМ I, 187]; Война Матфеевичъ Гричина; Войны Бенедыкта; Война Семень [XVI ст. КТ]; Война Федоръ [XVIII ст. КТ].

VII. Прізвища: Война [Горп. 182; СП 78]; Война [ГК 43]; Война [Dict. 92]; Войнак [Горп. 197]; Войпар [Dict. 92]; Войний [ГК 43; Горп. 16]; Войнирович [П 153]; Войнів, Войно [Dict. 92]; Войнович, Войніок, Войняк, Войняк [СП 78].

VIII. Паралелі: серб. Војин [Грк. 56].

Див. ще **Войнило**.

Войнило I. Походження: від Война (див.) шляхом приєднання до усіченої частини (Войн[а]) суфікса **-ил-о**.

ІІ–ІІІ. Войнило Сагане(н)ко, 43 (Чрк).

IV. Прізвищеві назви: Васко Во(й)ниловичъ, 42 зв.

Див. ще **Война**.

Во(й)ти(х) I. Походження: давнє слов'янське ім'я-композит. Значення складових компонентів: **вои** ‘войн’, ‘військо’ [ХД 19], **тъхъ** ‘потіха, забава’ [ХД 21]. Як зазначає П. П. Чучка «більшість основ, представлених у давньоруських складених іменах, засвідчена також у іменах-композитах інших давньописемних слов'янських пародів. Отже, вони належать до спільнослов'янського онімічного фонду, хоча трапляються серед них і такі основи чи їх комбінації (Бѣловолодъ, ... Воиборзъ, Воитихъ, ... Жизнобудъ, ... Мутижиръ, ... Хотвить ... та деякі інші), які поза Руссю невідомі» [ПУМ-ЛФ 594].

ІІ–ІІІ. Во(й)ти(х) Пи(н)чука, 303 (Кв).

IV. Прізвищеві назви: Иса(й) Во(й)тиковичъ, 33; б) (в інших пам'ятках) пор.: Войта (< Войт[их] + -а), Войтах, Войташик, Войтиньчак, Войтович, Войтовчак, Войтов'як [1787–1819 рр. Панцьо 99].

V. Пам'ятки, словники: А при томъ были панове рада наша: кназъ Войтъхъ, ... панъ Петръ Яновичъ [Вільна, 1495 р. ССМ I, 189]; насла(в)ши ... меща(нъ) и по(д)даны(х) свои(х) рожо(в)ски(х), меновите: Во(и)теха Лепеху, купънера Данила Мака(р)чина, ... Ко(с)мача пивовара [1611 р. АКЖГУ 89 зв.]).

VII. Прізвища: пор. Войта [Горп. 178]; Войцех [Горп. 394 (Полтавська обл.)]; Войтович [П 153]; Войт, Войташ, Войтенко, Вой-

тéнко, Вóйтov, Вóйтóвич, Вóйтóк [ГК 43–44]; Вóйтik, Вóйтина, Вóтихів, Вóтихівський [Dict. 92]; Вóтила [Рад. 148]; Вóцепіко (м. Долина ІФ) [БЗ].

VIII. Паралелі: білор. (XVI–XVIII ст.) Вóтех [Бірыла 45], суч. білор. Вóщех [Суднік 23], стп. і суч. п. Wojciech [Szewczyk 315–321], суч. ч. Vojtěch [Кн. 180].

Во(й)тко див. **Войтъко**.

Во(й)то(к) I. Походження: Вóйт[их] (див.) +суфікс **-окъ**. Давній суфікс, за допомогою якого в період Київської Русі була утворена невелика кількість імен від повних та усічених іменних основ: Дмитрокъ, Лаврокъ, Костокъ, Ондрокъ, а також від апелітивів (Козлокъ). Формант **-ок-** – праслов'янського походження, творив варіанти чоловічих імен, зафікованих в українських пам'ятках XIV–XVII ст.: Петрокъ, Микитокъ, Дмитрокъ [Керста 12], Божокъ, Рожокъ [Демчук 99], функціонує також у сучасних українських говорах [ПЛ 107]. Л.О. Кравченко має різю, коли стверджує, що «антропонімів із суфіксом **-ок** завжди було не-багато, тобто цей формант ніколи не вирізнявся високою продуктивністю» [ПЛ, 107]. Пор. ще в Реєстрі: Павлючокъ Малый, 122.

II–III. **Во(й)то(к)** Колежъча(к), 188 (Бр).

Во(й)тъко див. **Войтъко**.

Войтъко I. Походження: усічено-суфіксальний дериват від складного імені Вóйт(i)ти(x) (див.): Вóйт[их] + суфікс **-к-о**.

II. Приклади: Войтъко Степане(н)ко, 136; Вóйтъко Кго(л)кго(в)ски(и), 186 зв.; Войтъко Стасе(н)ко, 342 зв.; Вóйтъко Голубицьки(й), 346 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Вóйтъко 5: Ум 2, Кв 2, Плт 1; Вóйтъко 4: Кнв 2, Бр 1, Крп 1; Войтъко 10: Крс 3, Б 1, Клн 1, П 3, Крп 1, Прл 1.

IV. Прізвищеві назви: Алекса(н)деръ Войтъкови(ч), 96 зв.; Федоръ Вóйтъченъко, 171 зв.; И(л)ляшъ Вóйтъко, 180; Кузма Вóйтъченъко, 400 зв.

V. Пам'ятки, словники: панъ Войтко, Судомирський судья [Судомир, 1408 р. ССМ I, 188]; Войтко Лисий [1620 р. ВКОСВ 210].

VII. Прізвища: Вóйтко, Войткевич [Горп. 175, 209]; Вóйтків [П 122; СП 78], Вóйтко, Войткóв [СП 78]; пор. Войтóвич, Войтéнко, Войт, Войтов, Войташ, Войтóк [Горп. 27, 35, 39, 107].

Див. ще **Ву(й)тъко**.

Воло(д)ко I. Походження: усічено-суфіксальний дериват від складного імені Володимир («цсл. Владими́ръ», праслов'янського за походженням [див.: ЕСУМ I, 419]: Волод[имир] + суфікс -к-о → Володко).

II. Приклади: Воло(д)ко Пи(н)чукъ, 58; Воло(д)ко Хомиче(н)ко, 302 зв.; Воло(д)ко Донецъ, 323.

III. Варіанти, кількість носіїв: Воло(д)ко 3: Чрк 1, Кв 1, П 1.

IV. Прізвищеві назви: Тишко Воло(д)ченъко, 34 зв.; Миколай Воло(д)кеви(ч), 59; Ива(н) Воло(д)ковичъ, 65.

V. Пам'ятки, словники: а на то(м) ро(з)ѣздѣ бы(л) ... па(н) во-ло(д)ко [1458 р. ССМ I, 191]; Воло́дя (и.с. собств. м. р. уменьш.) Володиміръ [1-ша пол. XIX ст. Біл.-Нос. 84]; Воло́дко («Владиміръ» [1874 р. Левч. 183]; Володкó. Зменш. від Володíмир [поч. XX ст. Гр. IV, 550]; Воло́дько. Зменш. від Володíмир [Там само].

VI. Сучасний словник: пор. діал. Воло́дька («Володимир») [Арк. 12].

VII. Прізвища: Воло́дько [ГК 44; Горп. 143; ПЛ 173; СП 80]; Воло́дько [Горп. 368 (Кіївська обл.); СП 80]; Воло́дко [БЗ].

Див. ще **Воло(т)ко**, **Волоцько**.

Воло(с) I. Походження: усічено-суфіксальний дериват від складних імен на зразок Володимир, Володислав: Воло[димир] + однофонемний суфікс -с → Волос. Ця етимологія належить польському ономастові С. Роспонду, який аналізував аналогічне ім'я (Волос) із Новгородських берестяних грамот [див. докл. Роспонд 9]. З цього погляду цінні спостереження російської дослідниці І. М. Ганжиной про можливість відіменного походження російського прізвища *Волох*: «Писемні пам'ятки свідчать про повсюдне вживання прізвиськового імені *Волох*. Це дає змогу припустити, що воно використовувалось як ім'я безвідносно до національності або це була форма християнського особового імені *Владимир* (російське *Володимер*). Не виключено, що й прізвища *Волошин*, *Волошкин* беруть початок від варіантів цього ж імені» [Ганжина 106]. Отже, в українському особовому імені Воло(с) (у Реєстрі знаходимо також і як прізвищеву назву), мабуть, занотована давня словотвірна модель – з однофонемними суфіксами (-с, -х, -ц, -ш та ін.). Після того, як ця модель в іменах вийшла з ужитку, а зв'язок з іменем поступово забувався, даний антропонім (Волось) у сприйнятті мовців фонетично збігся з формою апелятива (**волос**). На сліди давніх антропонімів з однофонем-

ними суфіксами інколи можна натрапити й зараз у говірковому мовленні: пор. народний варіант *Волох* (<*Володимир*) [Арк. 12].

ІІ–ІІІ. **Воло(с)** Стары(й), 171 (Бр).

ІV. Прізвищеві назви: Павло Воло(с), 17 зв.; Тишко Волосе(п)ко, 87 зв.; Климко Волосенсько, 171, Ярєшко Волосенко, 409; б) (в інших пам'ятках) Волосак [1787–1819 рр. Панцьо 99].

V. Пам'ятки, словники: Волос (одночленне іменування) [1620 р. ВКОСВ 226].

VI. Прізвища: Волос [ГК 44; Горп. 346 (Тернопільська обл.); СП 80]; Волос [Dict. 94]; Волосевич, Волосенко, Волосйна, Волосюк [СП 80]; Волосенко, Волосопович [Dict. 94].

Пор. **Волоцько**.

Воло(т)ко I. Походження: фонетичний варіант від Воло(д)ко (див.).

ІІ–ІІІ. Воло(т)ко Мо(с)ка(л), 129 зв. (Б).

ІV. Прізвищеві назви: Олесянко Воло(ч)ченко, 143 зв.

Див. ще **Воло(д)ко**, **Воло(ц)ко**.

Волоцько I. Походження: а) фонетичний варіант від Воло(д)ко (див.); б) народний варіант міг бути утворений шляхом приєднання до усіченої частини однофонемного суфікса -ц- і суфікса -к-о: Воло[димир] + -ц- + -к-о.

ІІ–ІІІ. Волоцько Та(л)де(н)ко, 58 зв.

VII. Прізвища: Волоцький [СП 80].

Див. ще **Воло(д)ко**, **Воло(т)ко**.

Пор. **Воло(с)**.

Во(н)тонь I. Походження: фонетичний варіант від О(н)то(н) (див.) < Антонь (див.) з приставним приголосним В на початку слова.

ІІ. Приклади: Вонътонь По(д)ченко, 152 зв.; Вонъто(н) Степцовъ снъ, 195 зв.; Вонътонь Бо(н)дарь, 201.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: Во(н)тонь 1: Клн; Вонъто(н) 1: Клн; Вонътонь 2: Ум 1, Клн 1.

ІV. Прізвищеві назви: Да(п)ко Вонътоне(н)ко, 152.

Див. ще **Ву(н)тунь**, **Антунь**, **Антунгь**, **О(н)то(н)**.

Во(н)тунь I. Походження: фонетичний варіант від Антунь (див.).

ІІ. Приклади: Во(н)тунь Копичовъ, 187 зв.; Во(н)тунь Жидовець, 195 зв.; Во(н)тунь Га(й)дуче(н)ко, 196.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: Во(н)тунь 3: Бр 1, Клн 2.

Див. ще **Лантунь**, **Во(н)тонь**, **Ву(н)тунъ**.

Вонъто(н) див. **Во(н)тонь**.

Вонътонь див. **Во(н)тонь**.

Во(р)су(л) I. Походження: від молд. імені Ursu, Urse [Const. 401]. На українському мовному ґрунті з'явилося приставне **в**, а у змінилося на **о**. Обидві ці риси (наявність приставних приголосних **в**, **г**, **й**, **л**, зміна **о** у **в** і навпаки – у **в о**) характерні для діалектного мовлення в багатьох регіонах України й зараз.

II–III. **Во(р)су(л)** Волоши(н), 185 зв. (Бр).

IV. Прізвищеві назви: Ива(н) Во(р)суле(н)ко, 50; Миронъ Урсуленько, 148 зв.

V. Пам'ятки, словники: слоуга наш Оурсоу ... заплатил оусе исполна тоти вышеписаннїи пин'єзи [Сучава, 1487 р. ССМ II, 483].

VII. Прізвища: Ворсуляк [Горп. 207; СП 82]; Вурсало [Горп. 208]; Урсю [Горп. 337; П 150]; Ўрсал, Урсегов, Ўрсол [ГК 237].

Ву(й)ни(к) I. Походження: від народного варіанта Война (див.):

Война > Вуйна > Вуйн[а] + суфікс **-и(к)** > Ву(й)ни(к).

II–III. **Ву(й)ни(к)** Дмитре(н)ко, 179 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: пор. Само(й)ло ВоВо(й)ниченько, 151 зв.

Див. ще **Во(й)на**, **Войнило**, **Вуникъ**.

Ву(й)тъко I. Походження: фонетичний варіант від **Во(й)лко** (див.).

II. Приклади: Ву(й)тъко Леще(н)ко, 60 (Чрк).

IV. Прізвищеві назви: пор. Ми(с)ко Вуйченсько, 339 зв.

VII. Прізвища: пор. (род.) Яреми Ву(й)тика [1683 р. ЛРК 186].

Див. ще **Войтъко**.

Вуникъ I. Походження: від народного варіанта **Ву(й)ни(к)** шляхом втрати приголосного **в** середині імені. Наявність варіантів **Верем'й** – **Вереймий**, **Ву(й)ни(к)** – **Вуникъ** показує, що приголосний **й** міг як з'являтися в іменах, так і зникати.

II–III. **Вуникъ** Храпе(н)ко, 204 зв. (Клин).

Див. ще **Ву(й)ни(к)**, **Во(й)на**, **Войнило**.

Ву(н)тунъ I. Походження: фонетичний варіант від **Во(н)тунь** (див.).

II–III. **Ву(н)тунь** Дузуле(н)ко, 175 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: Да(ц)ко Ву(н)тунє(н)ко, 92.

Див. ще **Лантунь**, **О(н)то(н)**, **Во(н)тонь**, **Во(н)тунъ**.

Выкъпо(р) I. Походження: неясне. Можливо, фонетичний варіант від церк. імені Вікторъ [ЛБ 195].

II–III. Выкъпо(р) Я(р)моле(н)ко, 343 (П).

Див. ще **Виխъторъ**.

Вы(х)то(р) див. **Виխъторъ**.

¹ Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О. В. Тодійчук (голов. упоряд.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. К., 1995.

² Колесник Н. Фольклорна антропонімія як джерело найглибших пластів національної історії та культури // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: Зб. наук. статей. Чернівці, 2003. С. 354–357.

³ Там само. С. 357.

⁴ Осташ Р. І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. Львів, 2003. С. 392–410; його ж: Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 2 (У друку).

СКОРОЧЕННЯ

- | | |
|------------|---|
| АКЖГУ | — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року // Підг. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. |
| Арк. | — Аркушин Г. Силенська гуторка. Луцьк, 1996. |
| АрхЮЗР | — Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссию для разбора древних актов [...]. Київ, 1859–1914. Ч. 1–8. |
| БД | — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 1: Тексти / Укл.: Ю. І. Бідошия, Л. В. Дика. К., 2003. |
| БЗ | — Блокнотні записи антропонімного матеріалу. Виконав Р. І. Осташ у 2001–2004 рр. |
| Біл.-Нос. | — Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підг. до вид. В. В. Німчук. К., 1966. |
| Бірыла | — Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-минушкі, імёны па бацьку, прозвышчы. Мінск, 1966. |
| Верхр. ГГЛ | — Верхратський І. Про говір галицьких лемків. Львів, 1902. |
| Верхр. ГД | — Верхратський І. Про говір долівський // ЗНТШ. 1900. Т. 35–36. |

- ВІЛ — Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. 2-ге вид., випр. і доп. / За ред. В. М. Русанівського. К., 1996.
- ВКОСВ — Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядк. і передмова І. Ворончук. Київ-Старокостянтинів, 2001.
- Ганжина — Ганжина І. М. Словарь современных русских фамилий. М., 2001.
- ГК — Горпинич В. О., Корніенко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Горбач — Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Мюнхен, 1997.
- Горп. — Горпинич В. О. Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.
- Гр. — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Грк. — Грковін М. Речник лічильних імена код Срба. Бсоград, 1977.
- ДДГ — Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Упоряд. В. Й. Горобець. К., 1993.
- Демчук — Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.
- Демчук 2003 — Демчук М. О. Роль християнства у запровадженні особових власних імен та пов'язані з ними народні вірування // Народознавчі зошити. 2003. № 1–2. С. 98–102.
- Дз. — Дзендерівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (ч. I. Фонетика). Ужгород, 1965.
- ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. К., 1981.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. / За ред. О. С. Мельничука. К., 1982. Т. 1.
- Єф. — Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. К., 2003.
- Ил. — Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- ПГУМ — Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинсько І. І. Історична граматика української мови. К., 1980.
- ІУМ — Історія української мови: Лексика і фразеологія. К., 1983.
- Керста — Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.

- Ков.** — Ковалик І. І. Про довгі приголосні фонеми в сучасній українській літературній мові // Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. 1973. Вип. 8. С. 3–12.
- КТ** — Картотека історичного словника української мови ХІІІ–ХVІІІ ст. / За ред. проф. Є. Тимченка (Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства НАН України) у Львові.
- ЛБ** — Лексикон словенороський Памва Беринди / Підг. тексту і вступна стаття В. В. Німчука. К., 1961.
- Левч.** — Левченко М. Личные имена южноруссовъ // Опыт русско-украинского словаря / Сост. Михаил Левченко. Киев, 1874. С. 182–186.
- ЛНБ 5** — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефоніка НАН України. Відділ рукописів. Фонд 5 (фоінд Оссолінських).
- ЛРК** — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. К., 1986.
- Луд.** — Луцидарій. Б.м.н., серед. XVII ст. // Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. М., 1962. С. 523–547.
- Ост.** — Осташ Н. Л. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. Львів, 2004. С. 355–378.
- Осташ 2002** — Осташ Р. І. Власні особові імена з однофонемними суфіксами в українській антропонімії середини XVII століття // *Lingvistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк*. К., 2002. С. 104–115.
- Осташ 2004** — Осташ Р. І. Українські власні особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії // Діалектологічні студії. Вип. 4: Школи, постаті, проблеми. Львів, 2004. С. 392–410.
- П** — Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля. Тернопіль, 2001.
- Панцьо** — Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- Пстр.** — Петровский Н. А. Словарь русских личных имен. Изд. 6-ое, стереотип. М., 2000.
- Піл.** — Пілецький В. Фонологічні студії Івана Ковалика // Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика. Львів, 2003. С. 62–64.
- ПЛІ** — Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. К., 2004.
- Р** — Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О. В. Тодійчук (голов. упоряд.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. К., 1995.
- Рад.** — Радіон Ст. Словник українських прізвищ в Австралії. Мельбурн, 1981.

- Ред'ко — Ред'ко Ю. К. Довідник українських прізвищ. К., 1968.
- Роспонд — Роспонд С. Структура и классификация древневосточно-славянских антронимов (Имена) // Вопросы языкоизучения. 1965. № 3. С. 3–21.
- РПН — Легун Ю., Петренко О. Ревізійний перенес населення 1795 р.: Брацлавська губернія. Вінниця, 2003.
- СП — Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці, 2002.
- ССМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Кернишський К., 1977–1978. Т. 1–2.
- Суднік — Слойнік асабових ім'їв / Уклад. М. Р. Суднік. Мінск, 1965.
- Толк. — Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имён греческого происхождения в древнерусском языке XI–XV вв. // Этимология. 1975. М., 1977. С. 98–128.
- Тр. IV — Трійняк І. Словник особових власних імен / За ред. проф. В. І. Журавльова // Донбас. 1967. № 4. С. 125–129.
- ТУ — Торгівля на Україні. XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. К., 1990.
- Туп. — Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных имен // Записки отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археол. общества. 1903. Т. 6. С. 86–913.
- Фар. — Фаріон І. Етимологічний словник прізвищевих назв // Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001. С. 133–322.
- ХД — Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). К., 1991.
- ХП — Харківський перепис р. 1660 (Перенес Слобожанщини Ф. Т. Пестрикова й С. С. Ушакова) // Записки іст.-фіол. відділу ВУАН. 1928. Кн. XXI. С. 129–173.
- Чучка 2004 — Чучка П. П. Власне українські особові імена // Дивослов. 2004. № 4. С. 19–22.
- Шерем. — Шеремета С. В. Інверсійний словник сучасних прізвищ північної Тернопільщини // Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. фіол. наук: Рукопис. Тернопіль, 2002. С. 193–223.
- Яворн. — Яворницький Д. І. Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. 1 (А–К).
- Bubak — Bubak J. Księga naszych imion. Wrocław etc., 1993.

- Const. — Constantinescu N. A. Dicționar onomastic Romînesc. [București], 1963.
- Dict. — Stephen P. Holutiaik-Hallick, Jr. Dictionary of Ukrainian surnames in the United States. Duluth, Georgia, 1994.
- Kn. — Knappová M. Jak se bude Vaše dítě jmenovat? Praha, 2001.
- Rymut — Rymut K. Słownik imion współcześnie w Polsce używanych. Kraków, 1995.
- SEM — Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych / Oprac. Maria Malec. Kraków, 1995. Cz. 2.
- Szewczyk — Szewczyk L. Onomastyczne i kulturowo-kultowe znaczenie imienia *Wojciech* // Antroponimia słowiańska. Warszawa, 1996. S. 315–321.
- Šim. — Šimundić M. Rječnik osobnih imena. Zagreb, 1988.
- Vinc. — André de Vincenz. Traité d'anthroponymie houtzoule. München, 1970.

С. М. Пахомова

(Ужгород)

**АНТРОПОНІМЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВІКУ
ЛЮДИНИ В ДОПРІЗВИЩЕВИЙ ПЕРІОД**

Певний етап зростання, фізіологічного та інтелектуального розвитку людини – вагомий елемент ідентифікації особи у суспільстві, який відображається в мові за допомогою цілого ряду засобів: лексико-семантичних, граматичних, словотвірних, фразеологічних, антропонімічних.

Вибір способу означення особи в допрізвищеву добу був зумовлений не тільки її соціальним або сімейним статусом чи релігійними мотивами – форма називання людини так чи інакше регулювалася та-кож її віком. Очевидно, вік і стать належать до однічних ознак, котрі лежать в основі первинного розподілу людей на елементарні природні групи. В архаїчному, класово однорідному суспільстві всередині роду вже існували групи з різними правами та обов'язками, з неоднаковою формою влади у взаємовідносинах, і ці групи утворювалися за віковим принципом. Їх називають віковими класами¹, секціями або шлюбними класами². Найменування людини визначалося її належністю до одного з таких класів, а переход з однієї вікової секції в іншу, старшу, супроводжувався зміною імені³. Реконструювати усі механізми такого переміщення людини у вікових класах та особливості ім'янаречення при цьому – нині надзвичайно складне завдання. Дослідники давньої слов'янської міфології, етнографії, фольклору знаходять сліди давнього обряду ініціації – ритуалу надавання імені у зв'язку з народженням або переходом людини в іншу вікову групу. І хоча язичницька форма залежності способу ідентифікації людини від

її віку була порушена змінами у світосприйманні, що стали наслідком поширення християнства, ранні пам'ятки писемності дозволяють нам спостерігати зв'язок між антропонімоформулою і віком особи. Наприклад, у найменуванні князя *Костянтина Тверського* патронім на *-ич* з'явився тільки після смерті його батька Михайла Ярославича 1319 р. (МЛ).

Спостереження за способом ідентифікації осіб, що належать до спільногоСоціально-класового прошарку населення, підтверджує різницю у способі номінації людей одного кола залежно від віку й сімейного статусу. Приміром, Розрядна книга – пам'ятка, в якій згадуються особи найвищих кіл Московської Русі, – дає багатий матеріал, що засвідчує морфологічну підпорядкованість компонентів антропонімоформули віку поіменованої особи. Імена молодих членів аристократичних родин доповнювалися ад'ективними аналітично віраженими патронімами (*князь Федор княжъ Иванов сын Хворостинин*, 1570 р. (РК), *князь Данила княжъ Борисов сын Приимков*, 1540 р. (РК)), у той час коли представники старшої генерації ідентифікувалися за допомогою субстантивних патронімів з суфіксом *-ич* (*князь Иван Федорович Ушатой*, 1512 р. (РК), *князь Иван Михайлович Троекуров*, 1540 р. (РК)). Пор. також рос. *Григорей Меньшой Ондреев сын Кольчов* та *Григорей Большой Андреевич Кольчов* (РК 55, 57), *Иван Михайлович Юрьев Большой* та *Иван Меньшой Михайлов сын Юрьева* (РК 10); укр. *на Степанъца Михайлена та Степанъца Михайловичъ*, 1710 р. (ДНРМ). Польські документи фіксують беззаперечні факти того, що патронімічні назви з суф. *-ич* / *-ович* містили в собі інформацію про солідний вік особи, адже антропонімоформули з цим патронімом з'являються в найменуванні певної особи через досить значний проміжок часу, пор.: *Andrzej Barana*, 1684 р. / *Andrzej Baranowic*, 1696 р., *Wojciech Skowronek*, 1643 р. / *Wojciech Skowronkowic*, 1654 р., *Wojciech Widło*, 1673 р. / *Wojciech Widlowic*, 1682 р., *Melchior Krosner*, 1586 р. / *Melchero Krosnowic*, 1596 р., *Andrea Mleczko*, 1593 р. / *Andrea Mleczkowic*, 1598 р., *Johanni Moczygardlo*, 1504 / *Joannes Moczygardlowic*, 1511 р., *Felix Wal*, 1578 р. / *Felix Walowic*, 1583 р., *Michaeli Strasz*, 1488 р. / *Michael Straszowic*, 1583 р., *Joannes Ochwat*, 1578 р. / *Joannes Ochwatowic*, 1599 р. (Bubak). Але водночас польська історична антропонімія ілюструє протилежну тенденцію – втрату патронімічних суфіксів. Наступний приклад яскраво це демонструє: *Andreas Świniepołudniowic dictus*, 1529 р., *Andreas Świniepołudnie, Południe Andreas*, 1540 р. Правда, в даному

випадку елімінацію суфікса, а потім і одного з коренів композитного імені можна було б пояснювати громіздкістю конкретної патронімічної назви, праґненням до зручності у мовленні, – якби цей факт був єдиний. Але в польській мові XV–XVII ст. ми знаходимо значну кількість прикладів патронімічної десуфіксації, пор.: *Mathia Baranek*, 1581 р. / *Mathias Baran*, 1584 р., *Thoma Żurek*, 1522 р. / *Thoma Żur*, 1525 р., *Joannes Prandotka*, 1518 р. / *Joannes Prandota*, 1521 р., *Stanislaus Gruczka*, 1505 р. / *Stanislaus Grucza*, 1514 р., *Benedictus Kapustka*, 1571 р. / *Benedictus Kapusta*, 1580 р., *Gregorio Kitka*, 1584 р. / *Gregorius Kita*, 1602 р. (Bubak). Ці й подібні приклади свідчать, що з XV ст. у польській мові починає діяти тенденція до вираження родинної залежності імплицітно, без спеціальних мовних засобів. «Саме прізвисько батька, що додавалося до імені сина, було, як виявляється, достатнім сигналом здійснення взаємної реляції *син — батько*»⁴. Зміни в реальному житті стають основою мовних, у даному випадку антропонімічних, перетворень. Особливо чітко це простежується на підставі аналізу цехових книг. Вираження патронімічної форми залежності залишалось актуальним для молодшого покоління, тому й ідентифікація молодої людини, що вступає до цехового братства, здійснюється у формі запису імені особи із вказівкою на те, чи їм сином вона є, наприклад: *Chłopca Grzegorza Szczecinowica z ojca Matiasza Szczeciny*, 1660 р., *Chłopca imieniem Frankowica z ojca Marcina Franka*, 1663 р., *P. Bartosz Skowronek Rycmarz uczynił wyzwolonym syna swego Stanisława Skowronkowica*, 1644 р., *icszcivem młodzientcem Stanisławem nieb. Wojciecha Żoledzia mieszczańina sądeckiego synem własnym ... tegoż Stanisława Żoledziowica*, 1599 р. і под. Але у випадках, коли молодий ремісник здобув професію, став матеріально самостійною людиною, використання форми патронімічної залежності втрачає свою актуальність, і патронімічний антропоформант стає зайвим: реальна родинна залежність від батька зникає. Через це патронімічна назва, формант якої натякає на молодший вік особи, розвивається в нейтральну в цьому плані форму безсуфіксального батьківського прізвиська⁵.

Чеські джерела також свідчать про морфематичну трансформацію патроніма. Пов’язана з віком матеріальна залежність сина від батька виявляється в тому, що ад’ективно виражений патронім у складі антропонімоформули молодої людини послуговував відповідно па запитання чий *син*? Коли ж той дорослішав і ставав самостійним, ад’ективна патронімічна форма змінювалася на субстантивну. Тепер

вже не чий?, а хто саме? допомагало ідентифікувати особу, пор. чеськ. *s Pavlem Dudikovym* та *Pavel Dudik*, 1517 р.; *Vaclav Musilu* та *Vaclav Musil*, 1615 р.; *chromej Soukalu* та *chromej Soukal*, 1629 р.; *Franek rychtaruov* та *Franckh Richter*, 1531 р. (Beneš).

Аналогічними причинами пояснюється трансформація патронімічної назви з демінтивною конотацією, вираженою в суфіксах -енко, -ук тощо, в онімі з елімінацією патронімічного суфікса, наприклад, укр. *на Семена Гиренъка* та *Семенъ Гиря*, 1722 р. (ДНРМ); зъ *Климоъ Шъкулѣпенькомъ* та *Климъ Шкулѣпа*, 1722 р. (ДНРМ); *Савъка Овъсянчикъ* та *Савъка Овъсянникъ*, 1661 р. (ЛРК); *Ивана Красненка*; здавался *Красненко*; *та не такъ, якъ Краснинъ*; *присудилисмо Красному*, 1708 р. (ДНРМ); у... *Павла Бѣлича* та *Павел Бѣлий*, 1678 р. (ЛРК); батько – *Давид Машковецъ*, у його син – *Григорій Машковченко*, котрий в подальшому іменується в даній грамоті *Григорій Машковецъ*, 1713 р. (ДНРМ); у батька *Васка Барана* син – *Мелех Баранович*, що згодом називається *Мелех Баран*, 1585 р. (ККПС); *жалобливый Иванъ Еродиевъ, Иванъ Еродей*, 1671 р. (ЛРК); *Иванъ Ризниченко / Иванъ Резник*, 1683 р. (ЛРК); чеськ. *Adam Šteflovic / Adam Štefl*, 1540 р., *Vanka Paškovic / Vanék Pašek*, 1445 р. (Beneš).

Звернімо увагу на те, що при родовому ладі така трансформація патроніма була неможливою. Очевидно, цим можна пояснити той факт, що патронімічна десуфіксація зовсім не властива російській антропонімії. А от на деяких теренах України вона характеризувалася такими масштабами, що це мало наслідки в пізнішому встановленні прізвищ. Так, синхронне дослідження сучасних прізвищ Правобережного Надобужжя⁶ доводить, що найбільшу за кількістю групу там складають прізвища, утворені лексико-семантичним способом. Власне в допрізвицевий період воїни були десуфікованими патронімами.

Явище депатронімізації дуже активно проявилося також в західноукраїнській антропонімії⁷. Так, патронімічні назви, що фіксуються в кінці XVIII ст. з ад'ективними посесивними суфіксами (*Bakajow*, *Dankow*, *Dzwinczukow*, *Luciakow*), у першій половині XIX ст. мають уже незалежну субстантивну форму *Bakaj*, *Danko*, *Dzwinczuk*, *Luciak*⁸. Але зважаючи на те, що досить значна частина сучасного антропонімікону українців складається з прізвищ, утворених лексико-семантичним шляхом, можна припустити, що вони в своєму розвитку еволюціонували від експліцитно виражених патронімів до батьківських назв в імплицитній формі. Очевидно, явище депатронімізації тією чи іншою мірою було характерне для всіх теренів України.

Вікова залежність особи від батька трансформувалася з часом у незалежність і змінювала структуру антропосполучення, за яким ідентифікувалася конкретна людина. При цьому антропосполучення, побудоване на основі керування з генітивною формою якісного або відносного ад'ективна чи субстантива, трансформувалося в антропосполучення на основі узгодження компонентів: рос. *Василей княж Григорьев сын Щербатого* та *князь Василей князь Григорьев сын Щербатой* (РК 1590), *Верига Третьяков сын Бельского* та *Верига Третьяков сын Бельской* (РК 1570); чеськ. *Jan Pečenýho* та *Jan Pečeněj*, 1629 р. (Beneš); *Johannes Adami Bystricenius* 1588 р. (Beneš) та *Jan Adam Bystrický*, 1601 р. (Beneš); укр. *Григораш Кривого* та *Григоръ Васильевъ Кривый*, XIX ст. (Тарновецька).

Правда, така трансформація меншим чином властива українській антропонімії, адже додатковий компонент у генітивній формі утворюється тут здебільшого не від батьківського імені особи (патронім звичайно узгаджується з особовим іменем денотата), а від імені або прізвиська тестя – *Роман зять Алексы, Иванъ Бѣлоусый зять Федоришина*, XIX ст. (Тарновецька) – або господаря: *Стехно Клецковскаго, Илище Клецковскаго, Супронъ Клецковскаго, Василь Ободенскаго, Уманенко Вороновицкаго, Дубинъ Вороновицкаго, Цветковичъ Вороновицкаго*, 1552 р. (ОВЗ), *Гришико Нестерова, Митко Пилецкаго, Логвинъ Сенскаго*, 1552 р. (ОКЗ).

Наведені приклади трансформації ад'ективної назви в субстантивну, явище депатронізації, а також зміна антропосполучення, побудованого на основі керування (з генітивним залежним додатковим компонентом), на узгоджене антропосполучення – це прояв залежності способу ідентифікації особи від її віку в допрізвищеву епоху. В даниму випадку йдеться про дорослу, але ще досить молоду, матеріально залежну від сім'ї та батька особу, яка з часом переходить у наступну вікову групу. Наявні в нашому розпорядженні пам'ятки дозволяють робити спостереження саме за цими двома віковими групами. Що ж стосується осіб більш раннього віку, то робити якісь конкретні висновки дещо складніше, адже іх найменування в пам'ятках ділового, навіть побутового, стилю фіксуються вкрай рідко. Тому ми можемо розміркувати над цим питанням на основі порівнянь і зіставлень.

У сучасному слов'янському світі засоби називання дитини і дорослої людини помітно відрізняються. До дитини дошкільного віку (тобто до 6–7 років) звертаються тільки по імені, звичайно в демінітивній або гіпокористичній формі. Учнів в офіційній ситуації нази-

вають дволексемно (ім'я + прізвище) або ж лише за прізвищем: *Андрій Мельник* або *Мельник*. У повсякденному житті, у сім'ї, на вулиці дорослі звертаються до знайомої дитини шкільного віку тільки по імені, як правило, в гіпокористичній або демінтивній формі. Повна форма імені дитини сприймається дещо офіційно. Однолітки замість імені часто використовують прізвисько.

Звертаючись до дорослих, діти вживають інші форми найменування. У східних слов'ян старших за віком у неофіційних ситуаціях звичайно називають апелятивно-антропонімним сполученням, яке складається з термінів спорідненості, позбавлених свого прямого значення і виконуючих суттєву роль в функції, та повної, або гіпокористичної, форми імені, наприклад: *тітка Оксана, дядько Василь, тётя Наташа, дядя Серёжа* і т.п. Звертаючись до незнайомих, діти вживають лише першу частину таких словосполучень. В офіційному стилі – у спілкуванні школярів із учителями, вихователями, тренерами – прийнято використовувати антропонімформулу *особове ім'я + ім'я по батькові* (*Валентина Іванівна, Микола Васильович*). У західних слов'ян у такому випадку вживають апелятив *пан, пані* в поєднанні з прізвищем.

Загальновідомо, що батьків усі слов'яни називають термінами спорідненості *мама, тато* не тільки в усному, але й у писемному мовленні. Можливо, кілька століть тому антропонімчні норми епістолярного жанру були дещо іншими. Ось як звертається дочка у листі до батьків: *Гсдрю моему батюшку Івану Івановичю, гсдрни моєї матушке Маре Дмитревнѣ, 1716 р. (ИРНЯ); Гсдрнѣ моєї матушкѣ Агафы Савелевнї, XVII ст. (ИРНЯ), гсдрю моему батюшку Семену Івановичу, XVII ст. (ИРНЯ)*.

Батьки у звертанні до малолітніх дітей використовували демінтивну форму імені: *чтобы к Василишку запас готовит*, 1716 р. (ИРНЯ), *у нас и у самих Михаилушка не стало*, 1696 р. (ИРНЯ), *и я на Москвѣ с Катюшкою і с Парашенкою*, 1696 р. (ИРНЯ), *Дуни и Федоси по сергамъ Иванушку седелачка*, XVII ст. (ИРНЯ), *малчишка свое-го Костенку жалуйте*, XVII ст. (ИРНЯ). У свою чергу, діти в листах до батьків або близьких родичів також підписуються однолексемно: *снинко Андрюшка* (ИРНЯ XVII), *доч ваша Настя*, 1716 р. (ИРНЯ), *твоя племянничка Дунка* XVII ст. (ИРНЯ), *дочеришка твоя Улятика* XVII ст. (ИРНЯ). Що ж до дорослих людей, то в листах використовуються найменування, типові для людей зрілого віку, напр.: *сну моему Федоту Дмитреевичу* XVII ст. (ИРНЯ). Коли ж іменування

дитини потрапляло в документи, замість звичайної форми апелятива «син» використовувалася демінтивна його форма, наприклад, рос. Степанко Лукин сынишко Правдина, 1568 р. (АСМ).

Осиротілі діти, які народилися після смерті батька, або ті, що залишилися з матір'ю-удовищою або батьком-удівцем, при повторному шлюбі одного з батьків називалися особливим чином. Наприклад, у чеській антропонімії такі діти іменувалися антропосполученням з прийменником *po* (тобто *після*): *Jan po kovári*, 1671 р., *Jana Mullera dcery Midl a Dorota, Voršily manželky jeho po predešlém muži*, 1674 р. (Beneš). Про типовість такого роду номінації дітей свідчать сучасні чеські прізвища з вказаним префіксом: це скам'янілі форми подібних антропонімічних синтагм, наприклад: *Pohajda, Pomicálek, Pomicáček, Pokrupa, Ponová, Povondra*.

В українській антропонімії в аналогічній ситуації використовувався лексико-семантичний спосіб: *Мартинъ Пасынокъ*, 1552 р. (ОКанЗ), *Маря, посербица Грицкова Рубленкова* 1659 р. (ЛРК), *Кононъ и Омелко Приймы*, 1663 р. (ЛРК), *Михаило Безбатченко*, 1729 р. (ДНРМ), *Василь Найдовъ Безродовъ, Иванъ Константиновъ Сирота* (Тарновецька). Зрозуміло, що перераховані тут прізвиська надавалися людині за певних сімейних обставин лише в ранньому віці.

Дуже цікаву антропонімічну рису, яка характеризує вік мовців, а не поіменованої особи, відзначають польські автори С. Вархол і Л. Завітковська, що аналізують антропонімію одного з польських сіл недалеко від Любліна. Вони пишуть, що досить значні відмінності у формулюванні власних назв залежать від віку інформаторів. Старше покоління (люди після 60-ти років віку) вживають у мовленні традиційні, неофіційні форманти, що утворюють назви зі значенням родинної належності (наприклад, *-ак*, *-анка*, *-ова*), тоді як середня та молодша генерація цих назв свідомо уникає (*Warchol, Zawiłkowska*). З цієї точки зору, в сучасній антропонімії слов'янських мов вимальовується виразний антагонізм між представниками старшої й молодшої генерації стосовно вживання офіційних і неофіційних формул іменування.

¹ Понович М. В. Мировоззрение древних славян. К., 1985. С. 17.

² Крюков М. В. Система родства китайцев. М., 1972.

³ Бестужев-Лада И. В. Исторические тенденции развития антропонимов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., 1970. С. 25.

- ⁴ Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986. S. 113.
- ⁵ Там само. С. 114.
- ⁶ Космакова Т. Д. Лингвистический анализ антропонимов Нравобережного Побужья. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1980. С. 14.
- ⁷ Близнюк Б. Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1997; Тарновецька Л. А. Становлення українських фамилій Буковинського Подієстров'я (на матернальні ревізісних сказок першої половини XIX століття): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 1990; Фаріон І. Д. Антрономійна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII — початку XIX ст. (прізвищеві назви): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1996.
- ⁸ Близнюк Б. Б. Там само.
- ⁹ Warchał S., Zawitkowska L. Antroponimia wsi Motycz, cz. II // Onomastica. 1977. Rocznik XXII. S. 103–131.

Скорочення

- АСМ — Акты социально-экономической истории Севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря. 1479–1571 гг. / Сост. И. З. Либерзон. Л., 1988.
- ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенників канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підг. до вид. В. А. Передріенко. К., 1976.
- ИРНЯ — Котков С. И., Панкратова Н. П. Источники по истории русского пародно-разговорного языка XVII – нач. XVIII века. М., 1964.
- ККПС — Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В. В. Німчук. К., 1991.
- ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Підг. до вид. О. М. Маштабей та ін. К., 1986.
- МЛ — Полиное собрание русских летописей. Т. XXV: Московский летописный свод конца XV века. М.; Л., 1949.
- ОВЗ — Описание Винницкого замка 1552 г. // АІОЗР. VII/1. С. 598–611.
- ОКЗ — Описание Киевского замка 1552 г. // АІОЗР. VII/1. С. 106–122.
- ОКанЗ — Описание Каневского замка 1552 г. // АІОЗР. VII/1. С. 91–105.
- РК — Разрядная книга 1475–1598 гг. М., 1966.
- Beneš — Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962.
- Bubak — Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986.

Я. П. Редька
(*Краків-Чернівці*)

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ОЙКОНІМІЙНОЇ СИСТЕМИ
ЛЬВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
КІНЦЯ XIV СТ.**

Об'єктивність лінгвістичного аналізу регіональної ойконімії повинна забезпечуватися її *системністю* не тільки в розумінні хронологізації та локалізації (на важливості чого ми вже детально зупинялися в одній із попередніх розвідок¹). Введене нами поняття *системності* має неабияке значення для ономаста-ойконіміста також і при максимальному залученні до лінгвістичного аналізу наявної архівної джерельної бази – без чого, як було попередньо зазначено, видається сумнівною «етимологізація назв поселень, їхньої первинної історичної локалізації, повномасштабне бачення етнічних процесів заселення певних регіонів...»², а також у співпраці з істориками, дослідниками процесів заселення окремих регіонів. Продовжуючи комплексне вивчення назв населених пунктів історичної Галичини, зокрема Львівської землі Руського воєводства, ми, крім означених вище факторів, виходили ще й з розуміння цієї території як складової Східноукраїнського регіону, яка «знаходиться ... в центральній частині слов'янського світу на стику трьох великих етнічних масивів – східних, західних і південних слов'ян»³. У цьому зв'язку досить актуальною видається постановка проблеми щодо етнічної належності та появи поселень на цих землях, яка однаковою мірою цікава як для лінгвістів, так і для представників інших гуманітарних дисциплін⁴. Розв'язання зазначененої проблеми пов'язане з лінгвістичним аналізом існуючих писемних джерел (актів, судових записок, податкових ін-

спекцій (люстрацій) та ін.), зокрема етимологізації різномовних фіксацій назв поселень (у пашому випадку Львівської землі Руського воєводства). На жаль, мала кількість писемних пам'яток Х–ХІІІ ст., серед яких найважливіші літописи, не може дати повної картини стосовно етнічної належності, а відтак і густоти заселення вказаної землі. хоча, як вважають історики й археологи, досліджуючи виникнення сільських поселень у Східних Карпатах па основі існування оборонних укріплень, солеварного промислу й даних топоніміки, «можна накреслити таку шлемінну карту даного регіону (куди компактно входить і наша територія. – Я. Р.), яка співпадає з русько-польським політичним кордоном у 1031–1349 рр. Він збігається з етнографічною межею розселення українців у наступні століття»⁵.

Власне, Львівська земля виступає такою дотичною складовою західного етнічного польсько-руського (українського) кордону. Доцільно спостерегти, якими даними нас можуть забагатити ономастичні свідчення, почертнуті з доступних джерел цього часового проміжку. Наявна джерельна база дозволяє досить детально локалізувати поселення, назви яких найбільш повно засвідчені писемними пам'ятками після 1340 р.

Назви населених пунктів як одна з категорій ономастики з погляду загальнолінгвістичного – це знаки, перш за все, мовні. З погляду ж семіотичного, як свого часу доречно зауважив польський ономаст Генріх Борек, «хнє (знаків – Я. Р.) існування залежить від важливої суспільної потреби, щоб покращити й забезпечити відповідну орієнтацію на місцевості чи – ширше – в географічному середовищі. Окresлюючи конкретні місця й об'єкти, ці назви тим самим інформують про своє розташування в просторі й часі»⁶. Тобто назви подібного типу виконують ідентифікаційну функцію, яку можна вважати найосновнішою. Зокрема здатність до ідентифікації – це ніщо інше, як закріплення за окремим об'єктом конкретної назви. Сам розвій (або ж генеза) назв поселень досить тісно пов'язаний зі стабілізацією процесу заселення незалюднених територій, який, як відомо, у слов'ян почався на початку VI ст. н.е.

Поминаючи на разі дискусію (яка й до сьогодні має місце між істориками та ономастами) щодо вартості топонімійного матеріалу в різноманітних джерелах і його придатності до реконструкції процесів заселення, констатуємо той факт, що ономасти занадто зосередились на аналізі лінгвістичного боку ойконімів, мало уваги приділяючи історично-поселенським процесам. До того ж розвиток й удоскона-

лення в ономастичі мовознавчих інтерпретаційно-дослідницьких методів (один з яких, наприклад, – вдосконалений метод ретрогресії) за останні десятиліття привів до появи нових можливостей у царині регіональної ономастики. Тому слушна в цьому контексті думка вже цитованого нами Г. Борка: сьогодні вже немає жодного сумніву в тому, що «прогрес у використанні засобів називництва іншими науковими дисциплінами (історією, географією, природничими науками) в першу чергу залежить від розвитку самої ономастики як мовознавчої дисципліни»⁷. Отже, з погляду сьогодення а priori оцінюємо стан ономастичної науки як високий (з огляду на серйозні напрацювання в окремих її розділах, наприклад, етимологія слов'янської гідронімії, антропонімії) чи принаймні достатній, щоб забезпечити об'єктивність висновків у такій ономастичній складовій, як ойконімія. Остання, до речі, в Україні просто вимагає регіональних досліджень ННП попри наявний скромний доробок із деяких західних регіонів, який аж ніяк не можна вважати достатнім.

Мета даної розвідки – реконструкція процесу заселення колишньої Львівської землі Руського воєводства в кінці XIV ст. на підставі топонімійного матеріалу, почертнутого нами з різноманітних джерел, найважливіші серед яких: «Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie» (далі – AGZ), ALS, CDP, KDM, ML, MRPS, ŽDź, а також аналіз існуючих історіографічних праць, в яких у той чи інший спосіб залучається цінний топонімійний матеріал.

Відразу ж підвідемо логічну основу під наше дослідження. Ми входимо з тих міркувань, що для забезпечення об'єктивності комплексного мовознавчого (етимологічного, лексико-семантичного, структурно-словотвірного) аналізу ННП як мовних знаків із характерними значеневими функціями необхідно дослідити географічну та історично-суспільну самобутність окресленого терену. Відтак, услід за чеським ономастом В. Шмілауером⁸, наголошуємо на трьох-аспектному характері також і ойконімів як ономастичних одиниць: а) мовознавчому (розуміння назв поселень як мовних знаків); б) географічному (ойконіми – об'єкти просторово локалізовани); в) історичному (назви поселень тісно пов'язані з позначуваними ними об'єктами; утворюються в хронологічно різні періоди і характеризуються тривалим розвитком). Ось на цьому останньому аспекті хотілося б зупинитися детальніше.

Львівська земля Руського воєводства була територією, яка входила до колишнього Галицько-Волинського князівства, що занепало перед 1340 р. внаслідок довготривалого (майже 50-річного) процесу боротьби між Польщею та Литвою і остаточним входженням цих теренів до складу Польського Королівства. Однак означені землі зберігали ще з княжих часів досить сильні староруські політичні традиції й відмінну від польської систему господарства. «Анексія Галицької Русі викликала безпосереднє зіткнення суспільних і господарських систем з обох боків ліквідованого політичного кордону»⁹. Неefективне князівське право було замінене в 1434 р. на території всієї Русі Червоної польським (саме в час утворення Руського воєводства). Урядова ієрархія поширилась на всі землі цього воєводства разом із земськими привілеями та польським судовим правом (включно з судами)¹⁰. Досить широкого розмаху в другій половині XIV ст. набрало реформування не тільки земського укладу, але й міського. Найбільш активно в цей період почали з'являтися й інтенсивно розвиватися міста на німецькому магдебурзькому (*ius Theutonicum*) праві, (своєрідному продовженні права польського), пристосованому до локальних (місцевих) умов.

Так, за даними польського історика А. Янечка, до 1500 р. на території Руського, Белзького воєводств і Західного Поділля існувало близько 140 міст¹¹. Прагнучи засновувати нові поселення – здебільшого міста, – розчищаючи (викорчовуючи) ліси під нові осади, польський король Владислав Ягелло в 1425 р. видав документ, в якому зазначав: *«cupientes terras nostre Russie per locationem civitatum et extirpacionem nemorum facere populosas»*¹². Польське панування принесло з собою могутній адміністративний механізм, який передбачав певний адміністративно-територіальний поділ. Львівська ж земля, як свого часу зауважив Я.К. Гладилович¹³, якогось усталеного поділу в період, що нас цікавить, не мала: у 1376 р. до неї входив Буський повіт; з Львівським повітом пов’язують Олеський (1439–1443 рр.); Городецький (1448–1469 рр.), Щирецький (1442 р.); зниклий Золочівський і Жидачівський повіти (1530 р.). Цитований нами Гладилович, аналізуючи Львівську землю з погляду її урбанізації, залишив Жидачівський повіт поза увагою, прирівнявши Львівську землю (історична назва) до тогочасного для автора Львівського староства. Він одним із перших для аналізу залюднення цих теренів використав ретрогресивний метод, довівши таким чином своє дослідження хронологічно до I пол. XV ст. Серед найважливіших писемних джерел,

якими послуговувався автор, варто виокремити: AGZ, KDM, Ždž, Жерела до історії України-Руси (т. III), Літопис Руський (за Іпатіївським списком). Важливим у цьому дослідженні було спростування тези щодо нібито безлюдності теренів Львівської землі до польської анексії перед 1340 р. Ян Гладилович наголошує на рівномірному заселенні Львівської землі, наводячи цифру 496 поселень. Вагомим став також висновок автора про вплив на заселення цієї землі комунікаційних і торговельних шляхів, з-поміж яких він вирізняє наступні: зі Львова до Олеська (через НП Глинняни і Гологори); до Теребовлі (через НП Куревичі, Перемишляни, Буще); до Галича (через НП Винники, Давидів, Бібрку, Ходорів); до Перемишля (через НП Городок); на Волинь (через НП Куликів, Жовтанці, Белз); до Щирця (через НП Ставчани). Усі церепічені шляхи проходили територією стародавніх поселень. Він подає назви поселень XIV–XV ст., які з'явилися в лісах – зрозуміло, з причини захисту від ворожих набігів – на *sirowym korzeniu* (власне таке окреслення населеного пункту в джерелах з відповідною датою при ньому може для ономастів слугувати не просто фіксацією найдавнішої згадки про цей НП, а й узагалі бути найточнішим підтвердженням появи самого НП). Такими у Гладиловича виявилися ойконіми: *Basiówka* (1431 р.), *Bielohorszcze* (1452 р.), *Brzuchowice*, *Glinna* (1432 р.), *Jaśniska* (1451 р.), *Kleparów* (1430 р.), *Kulparków* (1425 р.), *Malczyce* (на болоті, 1452 р.), *Podwysokie* (1441 р.), *Potoczany* (1375 р.), *Zamarstynów* (1423 р.). Фіксації назв, як бачимо, пізніші (XV ст.) від періоду, що нас цікавить, окрім назви НП *Potoczany* (1375 р.). При цьому історіограф активно послуговувався також і картографічним методом: проаналізував «Карту давньої Польщі» генерала В. Хжановського¹⁴, видану в Парижі 1857 р., на якій детально подано топонімійний матеріал.

Як аргументує інший тогочасний історик А. Стадницький, туристи плондування привели до того, що населення уникало відкритих місць для створення поселень у південо-східній частині Львівської землі і тому заселяло її північні обшири (у 1452 р. було викорчувано Брюховицький ліс, на північ від Львова, і заселено там угікачів із південо-східних околиць)¹⁵. Цю тезу підтверджують й аналізовані нами AGZ, в яких знаходимо вказівки на онутілі присілки біля Поморян у 1494 році: «*et aliae certe villae desertae et earum excrescencies alias przyssyolki ad Pomorzani pertinencium*» (AGZ, XV, 317). Й.-К. Гладилович у AGZ (AGZ, III, 106) під 1393 р. знаходить

згадку про село *Woschuize (Oświeca)*, назва якого збереглася в тогочасній назві лісу біля НП Зубра¹⁶.

Здається, більш поспідовним у своїх дослідженнях давнього заселення Руського воєводства був інший польський історіограф Пшемислав Домбковський, котрий вісімома роками пізніше видав працю «*Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełskiego w XV wieku (z mapą)*»¹⁷, в якій критично проаналізував деякі моменти публікації свого попередника (серед них – відсутність у складі цієї землі Жидачівського повіту і належність Глиннянського, Олеського, Щирецького повітів до Львівського повіту, які до I пол. XV ст. були окремими адміністративними одиницями; уточнив кількість поселень, засвідчених Гладиловичем із 471 (до речі, помилково, бо останній наводить цифру 496) до 392¹⁸. П. Домбковський виділяє у Львівській землі вже 6 повітів: *Lwów, Gliniany, Gródek, Olesko, Szczerzec, Żydaczów*¹⁹ і досить чітко окреслює кордони кожного повіту зокрема²⁰. Однак найбільша заслуга цього історика поселенських процесів полягає в тому, що він у Львівській землі на підставі джерел реконструює ще один давній повіт – його появу датується 1393 р. – під назвою *districtus Podhorayensis*, сьомий за кількістю. До складу цього повіту, на думку дослідника, належали поселення парафії НП Желехів (*Żelechów*): *Banunin, Horpin, Jamne, Łodyna, Nahorce, Niesłochów, Sokołów, Streptów, Ubinie, Wyrów, Żelechów Mały*, більшість із яких (*Horpin, Nahorce, Sokołów, Streptów, Ubinie*) можна віднести до Львівського повіту²¹.

Польський історіограф А. Яблоновський у своїй фундаментальній праці «*Polska XVI wieku pod względem geograficznno-statystycznym*» у Львівській землі вже у XVI ст. виділяє всього 2 повіти – Львівський і Жидачівський²². Очевидно, причина такого різкого зменшення кількості повітів – не зміна адміністративно-територіального розподілу, а тенденція до централізації влади і той факт, що на поч. XVI ст. осадничо-поселенські процеси на цій землі значно уповільнюються через почастішання турецько-татарсько-волоських набігів і – як наслідок – знищенння ними цілих сіл (підтвердження цьому дає Й.-К. Гладилович, вказуючи на велику кількість винищених поселень в околицях Олеська, Поморян і Львова²³); цей факт відбито й в історичних джерелах: «...per Tartaros nune et per Valachos prius funditus annihilate, cremate, vastate...» (ŽDż. XVIII / I-a, 152).

На другу половину XIV ст. (попри негативні чинники, пов’язані з військовими набігами) принадає також найінтенсивніший процес

урбанизації Львівської землі, сконцентрований навколо її столиці – м. Львова. З-поміж основних причин історики віділяють зокрема зміни в землеробській і ремісничій техніці, пожвавлення торгово-вельного обміну, розвиток внутрішньої колонізації, що суттєво вплинуло на розростання старих міських осередків, а також появлі нових. Магдебурське (німецьке) і польське право поширилось на уже не-ефективне руське (княже)²⁴. Дуже важливим для нормального перебігу цього процесу був королівський привілей 1356 р. для м. Львова, що давав можливість руській людності право вибору між німецьким та існуючим місцевим (*sue nationis iure*) правом (AGZ III, 5). Демографічна ситуація, яку багатьма дослідниками осадництва було охарактеризовано як «вилодення» (*depopulatio, defectus gentis*), була підкріплена німецьким правом, що дало сильний поштовх міграціям із Заходу (здебільшого представникам польської і німецької національностей) і потребу до ще більшого заповіднення уже заселених НП. Сучасний польський історик А. Янечек добровільний перехід руського (тубільного) населення з пануючого, княжого, права на німецьке в II пол. XIV ст. пояснює фактом запровадження привілей і пільг не лише для колонізаторів, але й для місцевих жителів, що дало можливість руському населенню реалізовувати свої права й звільнитися від дискримінації²⁵.

Таким чином, цей період характеризується найбільшою інтенсивністю заселення територій Червоної Русі з боку Польщі і появою нових населених пунктів, що повною мірою відбито й у джерелах. Політичні конфлікти II пол. XIV ст. між Польщею, Литвою, Угорщиною за територію Галицької Русі (Львівську й Галицьку землі) наприкінці століття остаточно згасли, а це означало також – після розпаду Галицько-Волинського князівства – і зникнення політичного польсько-русського кордону. Означені події, зрозуміло, ґрунтовно вплинули на систему називництва на цій території: з одного боку, княжий територіальний устрій був замінений (не завжди обґрутововано й почали спонтанно) новим адміністративно-територіальним укладом – часом позбавленим зв'язку з природним ландшафтом – і по-значений (у багатьох випадках) неврахуванням змін географічного середовища під впливом антропогенної діяльності людини, об'єктивно викликаних до життя економічним і поселенським розвитком; з іншого боку, він був тенденційним, пов'язаним із поточними політичними розв'язаннями нової влади і її канцелярійного апарату.

Однак тут треба зауважити, що такий невмотивований політичний поділ стосувався більшою мірою лише великих адміністративно-територіальних одиниць, якими були в ті часи воєводства і землі, однак – що важливо – внутрішня адміністративна сітка поділу всередині самих земель на *districtus / ambitus* майже повністю накладась на рівнозначні до них княжі *волості* чи *уїзди*²⁶, що збігалось із кордонами названих адміністративних одиниць і природного середовища. А це, зауважимо, для топоніміки досить важливо хоча б з огляду на забезпечення об'єктивності семантичної класифікації ойконімів відапелятивного походження.

Перераховані чинники, зауважені ще П. Домбковським²⁷, Т. Кострубою²⁸ і підтвердженні А. Янечком²⁹, дають умотивовані підстави появу населених пунктів Львівської землі та систему їхнього називництва вважати структурами постійного, тривалого характеру (з появою ще в староруські часи), адаптованими лише до «потреб польської адміністрації ... і добре прилаштованими до географічних умов і умов заселення»³⁰.

Це засвідчує появу населених пунктів із такими назвами:

Андріянів, Гор. р-н, Лв. (АТУ 177): *Andrjanów* pn. *Kulików*, 1386 (AGZ II, 21).

Buszcze^{*} (*Boszcz*), 1399 (Fin. 93).

Велика Горожанка, Мик. р-н, Лв. (АТУ 180): *Horożana Wielka* (Gródek Jagieł.), 1389 (AGZ X, 101).

Великі Передримихи, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182): *Przedrzymichy* (Żółkiew) 1396 (AGZ II, 13); *Przedrzymichy* (Wielkie) w. Żółkiew, 1386 (AGZ II, 21).

Винники, м. підпорядковане Червоноарм. райраді м. Львова. (АТУ 175): *Winniki* w. Żółkiew, 1368 (KDM III, 224); *Winniki*, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «*villas videlicet Winniki*» (KDM III, 224-225); *Winniki* (Lwów), 1378 (KDM III, 816).

Wyenczawicze, z. lw., 1391: «...et *Wyenczawicze*», «*videlicet...et Wyenczawicze*» (ML 6).

Wicyń pd. Gołogóry, 1389 (AGZ II, 32); пор. **Виців**, Ст. Самб. р-н (до Львівської землі не належить).

Hermanów (Lwów), 1385 (AGZ II, 20).

^{*}) Подання на першому місці назв НП у їхньому джерельному записі латинкою (без подальшої локалізації) – свідчення зникнення самих поселень і їхніх назв у наступні століття.

Гаї, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Gaje*, z. lw. На південь від Білки (Шляхетської) Biłki Szlacheckiej Перем. р-н (АТУ 183); пор. Верхня Білка, Нижня Білка, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183), 1391: «videlicet... spectant ad Gay» (ML 6).

Глинняни, Зол. р-н, Лв. (АТУ 179); *Gliniany w. Lwów*, 1397 (AGZ I, 10,12; IX, 6–7; X, 25); (MRPS V, 7191).

Gliniany, z. lw., 1397: «oppido Gliniany» (AGZ I, 10-21).

Глуховичі, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 184); *Głuchowice* (Lwów), 1369 (AGZ II, 3).

Годовиця, Нуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Hodowica pd. Lwów*, 1371 (AGZ II, 3,5).

Гонятичі, Мик. р-н, Лв. (АТУ 180); *Honiatyce pd. Szczerzec*, 1391 (AGZ X, 2).

Grodzisko, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «villas videlicet... Grodzysko» (село втратило свою назву) (KDM III, 224-225); пор. *Городисько*, Ст. Самб. р-н, Лв. (АТУ 187).

Городище, Жидач. р-н, Лв. (АТУ 178); *Grodziscze*, z. lw., pow. żydacz., 1376: «Waszconis de Pkowicz, villam nostram Grodziscze in districtu Zudaczowiensi» (ML 4–5); (конія з Кодексу (II. 68. pag. 75) Курницької бібліотеки (м. Курник, Польща)) з надписом: «Copia privilegi super villam Hrodziscze in terra Zudaczowiensi dati per olim Ladislauum ducem Oppoliensem, Wielunensem et Russie cuidam Waszykon».

Городок, Гор. р-н, Лв. (АТУ 177); *Gródek Jagieł.* (повітове містечко), 1387 (AGZ III, 77); г. ?1213 (Рат., 21); (Sem., 307); (Nos., 350).

Dybowlcz, z. lw., 1397 (AGZ I, 13), пор. *Дубовиця*, Радех. р-н, Лв. (АТУ 184).

Dywogłod, z. lw., 1397 (AGZ I, 13).

Дмитровичі, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Dmytrowice w. Lwów*, 1364 (AGZ II, 3).

Dobrutricze, z. lw., 1391: «*Dobrutricze alias*» (ML, 6); Сьогодні це НП Білка (Шляхетська) Перем. р-н (АТУ 183).

Дроговиж, Мик. р-н, Лв. (Топ. карта); *Drohowyże* z. Mikołajów, 1356 (AGZ III, 17).

Дунаїв, Перем. р-н, Лв. (АТУ 183); *Dunajów w. Przemyślny*, 1386 (Stad. 5).

Żabokruki (Przemyślany), 1374 (AGZ VII, 16); *Żabokruki* pd. Bóbrka, 1374 (AGZ VII, 17); пор. *Жабокруки*, Тлум. р-н, І.-Ф. (АТУ 129).

Жидачів, Жд. р-н, Лв. (АТУ 179); 1360: «*palatinus Zudaczuensis Petrus Ruthenus, dictus Yuanowicz*» (KDM I, 255; III, 797); 1387 (перша відомість про Жидачів) (AGZ II, 16); *Żydaczów* як новітєве місто в Галичині 1394: «*подъ Зудечовомъ*» (ALS I, 17).

Журів, Рог. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 126); *Dziurów* (*Dziurów*) під Жидачевом, з. hal., pow. rohatyn, 1394: «*а подъ Зудечовомъ Джюровъ со трими присылки...*». Владислав Ягелло надає своєму слузі Данилові Дажбоговичу Задеривецькому наступні села:... *Dziurów* з трьома присілками під *Zudeczowem* (*Żydeczowem*) – з умовою, щоб виконував у них військові повинності (ALS I, 17).

Zakryczow, z. lw., 1397 (AGZ I, 13).

Зарудці, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182); *Zarudce* (pn. Lwów), 1386 (AGZ II, 21).

Зашків, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182); *Zaszków* (Lwów), 1377 (AGZ II, 10).

Zboiska pn. Lwów, 1359 (AGZ III, 22); пор. *Збоївська*, Радех. р-н, Лв. (АТУ 184).

Зушиця, х. Яв. Лв. *Zuszyce* (*Gródek*), 1375 (AGZ II, 5, VII).

Кам'яnobрід, Яв. р-н, Лв. (АТУ 189); *Kamienobród* (*Gródek Jagieł.*) 1389 (AGZ X, 2) *Kamienobród* z. Lwów, 1389 (AGZ X, 2).

Кнісело, Жд. р-н, Лв. (АТУ 178); *Kniesiolo* (*Bóbrka*), 1392 (ML 10).

Kniesiolo (z. *Strzeliska*), 1463 (AGZ XV, 426); *Kniasiło*, z. lw., pow. žydacz (на захід від *Strzelisk*). Владислав Ягелло дарує... двір у *Kniasiole* з умовою військової служби, 1392: «*Weschno Tepticonis de Strzelcze ville Kneszeschyolo curias nostras in districtu Zudaczoviensi*» (ML 7).

Княжолука, Дол. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 124); *Knężolućka*, z. lw., pow. doliniańsk., 1394: «*а противу Съхова Княжолука*» (ALS I, 17).

Колбасевичі, Самб. р-н, Лв. (АТУ 185); *Kolbajowice* pd. Rudki, 1357 (KDM III, 109).

Колоколин, Рог. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 126); *Kołokolin*, z. lw., pow. žydacz., 1394: «*Джюровъ со трими присылки: Колоколинъ*» (ALS I, 17).

Костій, Нест. р-н, Лв. (АТУ 181); *Kościejów* pn. Lwów, 1377 (AGZ II, 7, 11).

Кропивник, Дол. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 124); *Kropiwniki* (*koło Mizunia*), z. lw., pow. doliniańsk., 1399: «*село Надъево ись приселкомъ Кропивники*» (ALS I, 22).

Куликів, Нест. р-н, Лв. (АТУ 181); *Kulików*, z. lw., 1397 (AGZ I, 13).

Lintycze, z. lw., 1397: «graniciis ... *Lintycze*» (AGZ I, 12).

Лісневичі, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Leśniewice* (pd. Lwów), 1396 (AGZ II, 36).

Лісники, Бер. р-н, Тр. (АТУ 258); *Leśniki*, z. hal., pow. i obw. brzeżany, 1368: «villas *Lesniki*» (KDM III, 224–225); *Leśniki* z. Brzeżany, 1386 (KDM III, 224).

Lackie (Злочув) 1380 (AGZ III, 2); *Lackie* Wielkie pn. Gologóry, 1380 (AGZ III, 3).

Мала Ліпа – корчма біля Uszkowic над Гнилою Липою, на шляху до Теребовлі, 1392 (AGZ II, 4).

Малехів, Нест. р-н, Лв. (АТУ 81); *Malechów* (pn. Lwów), 1377 (AGZ III, 136).

Малі Передримихи, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182); *Przedrzymichy* (Żółkiew), 1396 (AGZ II, 13).

Мацошини, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182); *Macoszyn*, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «villas videlicet... *Mazossino*» (KDM III, 224–225); *Macoszyn* pd. Żółkiew, 1368 (KDM III, 224).

Мервичі, Нест. р-н, Лв. (АТУ, 182); *Mierzwnica* (z. Kulików), 1377 (AGZ II, 10, 11).

Млинівці, Зб. р-н, Тр. (АТУ 262); *Mlynówce* (Przemyślany), 1384 (AGZ II, 18).

Nahorce, 1392: «Hawanko Kaplycz, de Nahorcze villam prescritum *Nahorcze* in districtu Zudaczouiensi», «villam *Nahorcze*» (ML, 14); пор. *Nagirci*, Нест. р-н. Лв. (АТУ, 182).

Надіїв, Дол. р-н, Ів-Фр. (АТУ 124); *Nadzijewo* (koło Mizunia), z. lw., pow. doliniańsk., 1399: «село *Nadžewo* ис приселкомъ ись Кронивники» (ALS I, 22); *Nadziejów* (*Nadijewo*), z. lw., pow. doliniańsk., 1399: «село *Nadžewo*» (ALS I, 22); *Nadziejów*, z. lw., над р. Сивкою на схід від Долини, 1469: «villa... *Nyadzeow*» (ML 117–118).

Nyeczwiewicza (in Polesie) біля Жовкви, 1368 (KDM III, 225); поселення існувало ще в 1463 р. (AGZ VI 80); *Nieczniewica*, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «villas videlicet... *Nyeczniewicza...*». Поселення втратило свою назву (KDM III, 224–225).

Никловичі, Самб. р-н, Лв. (АТУ 185); *Niklowice* (Gródek), 1361 (AGZ I, 6).

Новоселище, Зол. р-н Лв. (АТУ, 179) *Nowosiedlecze*, z. lw., 1397 (AGZ I, 13).

Nowica 1367: «*Nowicza... predicta terra Russie*» (KDM III, 202–203); можливо, це НП Новиця, Калуськ. р-ну І.-Ф. (АТУ 124), що на межі Львівської та Галицької земель.

Олесяко, Буськ. р-н, Лв. (АТУ 177); *Olesko* pn. Złoczów, z. lw., pow. złoczow, 1390 (AGZ III, 86); у східній Галичині мало статус містечка.

Осовиця, Зол. р-н, Лв. (АТУ 179); *Oświeca* (*villa*) назва лісу біля НП Зубра, 1375 (AGZ II, 5).

Ostrow, z. lw. На південь від НП Білка (Шляхетська) Перем. р-н (АТУ 183). 1391: «*videlicet... Ostrow*» (ML 6).

Павлів, Бер. р-н, Тр. (АТУ 258); *Pawłów* (в межах НП Radziechów), 1362 (KDM III, 154).

Pyrsznica, z. lw., 1397 (AGZ I, 11).

Przeorsk (Żółkiew), 1387 (KDM IV, 991).

Під'ярків, Перем. р-н, Лв. (АТУ 183); *Podjarków*, z. lw., pow. bobrka, obw. żółkiew., 1368: «*in Podyarkow*» (KDM III, 224–225); *Podjarków* pn. Bybrka, 1368 (К 224).

Підберізі, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 184); *Podbereźce* pd. Lwów, 1352 (AGZ II, 1).

Підбір'я, Рог. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 127); *Podborze*, z. hal **, pow. kołom., 1375: «*villas... videlicet: Podborze..., dicta Suchodoł, pro locatione villae...*» (CDP I, 243).

Підгайці, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Podhayce*, z. lw., 1397 (AGZ I, 13).

Підсоснів, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Podsosnów* pn. Bóbrka, 1368 (KDM III, 225); *Podsosnów*, z. hal., обв. brzeżany., 1368: «*cum villa Podszosznow*», «*villam Podzosnow*» (KDM III, 224–225).

Погірці, Самб. р-н, Лв. (АТУ 185); *Pohorce* (поблизу НП Rudki), 1357 (AGZ X, 1); *Pohorce* (pd. Rudki), 1357 (KDM I, 109); *Pohorce* (Gródek Jagieł.).

Подусільна, Перем. р-н, Лв. (АТУ 183); *Podusów* pd. Przemyślany, 1389 (AGZ II, 30); *Podusilna*, z. lw. на під. od Przemyślan на пін. zh. od Narajowa, 1462: «*villarum... Vosylnye... opido Tluste*» (ML 111–112).

Pochonov (біля Hermanowa), 1385 (AGZ II, 20).

**) Позначка z. hal. (Галицька земля) – неточне окреслення таких НП у джерелах, оскільки вони знаходились на межі Львівської та Галицької земель, належачи все-таки до першої.

Polesie (околиця Жовкви), 1368 (KDM III, 224); *Polesie*, z. lw., 1368: «in *Polessie supradicto*» (колись districtus Lemburg.) (KDM III, 224–225); *Polessie*, z. lw., 1368: «*villas nostras Polessie...* districtus nostri Lemburgiensis» (KDM III, 224–225).

Poływe, z. lw., 1397: «*graniciis ... Poływe*» (AGZ I, 12).

Прогноїв, Зол. р-н, Лв. (АТУ 179); *Przegnojów* pd. Gliniany, 1397 (AGZ I, 12); *Przegnojów*, z. lw., 1397: «*a villa Przegnojowa*», «*confluunt Przegnojów cum Poływe flumina*», «*alia parte Przegnojów*» (AGZ I, 12).

Przedzyn, z. lw., 1397 (AGZ I, 11).

Путятичі, Гор. р-н, Лв. (АТУ 177); *Putiatycze* (поблизу Gródek Jagieł.), 1391 (AGZ X, 2).

Rozhoyny, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «*dictum Rozhoyny*» (KDM III, 224–225).

Sabucze, z. lw. (на південь від *Bilki Szlacheckiej*), 1391: «*videlicet... et Sabucze*» (ML 6).

Sijelissze, z. lw., pow. żydacz., 1391: «*villam alias Sijelissze dictam Holijn, in district Zidaczouensi*» (CDP I, 260).

Скварява, Зол. р-н, Лв. (АТУ 179); *Skwarzawa*, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «*dictam Skwarzawam*» (KDM III, 224–225); *Skwarzawa Stara* з. Żółkiew, 1368 (KDM III, 224)

Скнилів, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 184); *Sknilów* z. Lwów, 1396 (AGZ II, 36); *Sknilów* (Lwów).

Schilzkikut (поселення існувало біля НП Винники), 1352 (AGZ II, 1).

Сокільники, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 184); *Sokolniki* (pd. Lwów), 1399 (AGZ III, 134).

Сопошин, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182); *Soposzyn* pd. Żółkiew, 1368 (KDM III, 224); *Soposzyn*, z. lw., pow. i obw. żółkiew., 1368: «*villas videlicet... Sepuschino...*» (KDM III, 224–225).

Ставчани, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Stawczany* pd. Lwów, 1396 (AGZ II, 36).

Staroduby, z. lw., pow. żydacz., 1375: «*Staroduby* in Zudaczoviensi» (CDP I, 243).

Стрілки, Перем. р-н, Лв. (АТУ 183); *Strzałki* w. Bóbrka, 1375 (AGZ V, 12).

Сулимів, Нест. р-н, Лв. (АТУ 182) *Sulimów*, z. lw., pow. kuliowsk., обв. żółkiew., 1360: «*Sulimow...in districtu Lamburgensi*» (KDM III, 140–141).

Суходіл, Рожн. р-н, Ів.-Фр. (АТУ 127); *Suchodoł*, z. hal., pow. kołom., 1375: «dicta *Suchodoł*, pro locatione villaе...» (CDP I, 243).

Ушковичі, Перем. р-н, Лв. (АТУ 183); *Uszkowice* (pd. Przemysłany), 1395 (AGZ II, 35).

Хлопчиці, Самб. р-н, Лв. (АТУ 185); *Chłopczyce* (Sambor), 1360 (KDM III, 137).

Чайковичі, Самб. р-н, Лв. (АТУ 185); *Czajkowice* (в межах НП Rudki), 1397 (AGZ X, 2).

Czaszkow, z. hal., pow. brzeżany, 1368: «et *Czaskow* dictas, sitas in districtu Haliciensi» (KDM III, 224-225); пор. Чишків, Буськ. р-н, Лв. (АТУ 176).

Черепин, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Czerepin* pd. Lwów, 1386 (Stadnicki 25).

Щирець, Пуст. р-н, Лв. (АТУ 183); *Szczerzec* (pd. Lwów), 1397 (AGZ X, 2, 25; I, 10; IX, 6-7); (MRPS V, 7191).

Jablonica [Бірче (Bircza), Город. р-н, Лв. (АТУ 177)], 1373 (AGZ VII, 15).

Ямелня, Яв. р-н, Лв. (АТУ 189); *Jamelna* pd. Janów, 1370 (AGZ VII, 13).

Jaryczów Stary, w. Lwów, 1397 (AGZ I, 13).

Таким чином, реконструкція процесу заселення й появи перших поселень у колишній Львівській землі Руського воєводства в кінці XIV ст. на підставі топонімічного матеріалу дає можливість зробити наступні висновки щодо появи назв населених пунктів:

1) у цьому часовому проміжку нами засвідчено 95 фіксацій назв населених пунктів, найдавніша з яких – загадка про НП Дроговиж Миколаївського р-ну Лв. (як *Drohowyże*), датована 1356 р. (AGZ III, 17);

2) із 1146 сучасних назв поселень, наявних на окресленій нами в сучасних адміністративних межах території історичної Львівської землі, густота її заселення в другій половині XIV ст. складала ~ 8,3 %;

3) з-поміж 95-ти найдавніше засвідчених ойконімів 32 (третина від усіх НП) втратили свої назви і перестали існувати ще в епоху середньовіччя. Серед них: *Buszcz* (*Boszcz*), *Wyenczawicze*, *Wicyń*, *Hermańow*, *Grodzisko*, *Dybowlcz*, *Dywogłod*, *Dobrutricze*, *Żabokruki*, *Zakryczow*, *Zboiska*, *Lintycze*, *Lackie*, *Mała Lipa*, *Nahorce*, *Nye-czuiewicza*, *Nowica*, *Ostrow*, *Pyrsznica*, *Przeorsk*, *Pochonov*, *Polesie*, *Poływe*, *Przedzyn*, *Rozhoyny*, *Sabucze*, *Sijelisscze*, *Schilzkikut*, *Staroduby*, *Czaszkow*, *Jablonica*, *Jaryczów Stary*;

4) на визначення меж цих теренів і формування системи назв поселень вплинули: географічні умови (вододіли рік, освоєння лісових просторів); приватновласницькі стосунки між колонізаторами (поляками, німцями) й місцевим (руським / українським) населенням; відсутність українсько-польського політичного кордону;

5) реконструкція ойкономійної сітки в наступні століття, оперта на періоді кінця XIV ст., допоможе глибше зrozуміти принципи й мотиви номінації населень Львівської землі, а також її різноетнічну урбанізацію.

-
- ¹ Редъквা Я. П. Хронологізація та локалізація як системні явища в регіональній ойкономії // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Ч. 1(9). С. 147–153.
- ² Редъквा Я. П. Зазнач. праця. С. 97.
- ³ Опрыск В. До питання про етнічну історію Східних Карпат X–XIII ст. // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996. С. 97.
- ⁴ Див., напр., Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996.
- ⁵ Опрыск В. Зазнач. праця. С. 100. Див. також: Кучинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. К., 1981; Ісаєвич Я. Д. До питання про розселення східнослов'янських племен в Х ст. // Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління УРСР. К., 1965. Вип. 6. С. 84–87; Ісаєвич Я. Д. Джерела про західні межі української етнічної території // Український історичний журнал. К., 1968. № 2. С. 78–79.
- ⁶ Borek H. Nazwy miejscowe jako źródło historycznoosadnicze // Badania z dziejów osadnictwa i toponomii / Red. J. Janczak i T. Ładogórski. Warszawa, 1978. S. 43.
- ⁷ Borek H. Op. cit. S. 39.
- ⁸ Šmilauer V. Osidleni Čech ve světle místních jmen. Praha, 1960. S. 6.
- ⁹ Janecek A. Miasta Rusi Czerwonej w nurcie modernizacji. Kontekst reform XIV–XVI w. // Kwartalnik historii kultury materialnej. Warszawa, 1995. Rok XLIII. S. 55.
- ¹⁰ Przyboś K. Granice ziemi Lwowskiej (wraz z powiatem Żydaczowskim) // Rocznik Przemyski. Przemyśl, 1999. T. XXXV. Z. 4. S. 7.
- ¹¹ Janecek A. Miasta... S. 57.
- ¹² Цит. за: Janecek A. Miasta...

- ¹³ Hładyłowicz K.-J. Zmiany krajobrazu w ziemi Lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku // *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*. Lwów, 1931. S. 101, 110.
- ¹⁴ Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów na 1: 300 000 / Wojciech Chrzanowski (kier.), Józef Kowalski, Feliks Wrotnowski (kier.)... Paryż, 1840–1859.
- ¹⁵ Stadnicki A. Ziemia lwowska za rządów polskich // *Biblioteka Ossolińskich*. 1863. T. III. S. 52.
- ¹⁶ Hładyłowicz K.-J. Op. cit. S. 110.
- ¹⁷ Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Belskiego w XV wieku (z mapą) // *Zabytki dziejowe*. Lwów, 1939. T. V.
- ¹⁸ Див.: Hiadyлович К.-Д. Op. cit. S. 111.
- ¹⁹ Dąbkowski P. Op. cit. Cz. VI.
- ²⁰ Dąbkowski P. Op. cit. S. 317–321.
- ²¹ Dąbkowski P. Op. cit. S. 72, 73, 79, 80, 81, 303–304.
- ²² Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficznostatystycznym. T.VII, cz. II: Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona // *Źródła dziejowe*. T. XVIII, cz. II. Warszawa, 1903 + spis miejscowości.
- ²³ Hładyłowicz K.-J. Op. cit. S. 111.
- ²⁴ Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. Warszawa-Poznań, 1974. T. XXXV. S. 59.
- ²⁵ Janecek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo białskie od schyłku XIV do początku XVII w. Kraków etc., 1991. S. 214–215.
- ²⁶ Детальніше див.: Ред'ків Я. П. Формування регіональних топо- (ойко-німних) систем із погляду діахронії // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карненко. К., 2004. С. 147–161.
- ²⁷ Dąbkowski P. Op. cit. S. 311.
- ²⁸ Коструба Т. Белз і Бельзька земля від найдавніших часів до 1772 року. New-York, 1939.
- ²⁹ Janecek A. Granice a procesy osadnicze: średniowieczna Ruś Halicka w polu interferencji // *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*. S. 292.
- ³⁰ Janecek A. Op. cit. S. 293.

Скорочення

- АТУ — Українська РСР Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. К., 1987.
- Рат. — Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957.
- AGZ — Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868–1935 T. I–XXV.

-
- ALS — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. nakładem właściciela pod kierownictwem Z.L. Radzimińskiego, przy współudiale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów, 1887. T. I–VII.
- CDP — Codex diplomaticus Polonicus. Warszawa, 1847–1858. T. I–III.
- KDM — Codex diplomaticus Poloniae Minoris // Monumenta Medii Aevi Historica. Kraków, 1876–1887. T. III, IX, X.
- ML — Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r. / Wyd. A. Prochaska. Lwów, 1890.
- MRPS — Wierzbowski T. Matricularum Regni Poloniae summaria. Varsoviae, 1905–1961. T. I–V.
- Nos. — Nosek S. Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu // Annales Universitatis M. Curie Skłodowska. Lublin-Polonia. Sectio F. V. VI 1951. Lublin-Kraków, 1957.
- Fin. — Finkl L. Teka konserwatorska. 1890. Rocznik II. S. 93.
- Sem. — Semkowicz W. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego // Kwartalnik Historyczny, 1925.
- Stad. — Stadnicki A. Ziemia lwowska za rządów polskich // Biblioteka Ossolińskich. 1863. T. III. S. 5.
- ŽDż — Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruska: Ruś Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. Warszawa, 1903. T. XVIII. Cz. II + dodatki.

Розділ II. Етимологія

А. И. Илиади

(Киев)

РУССКИЕ ЭТИМОЛОГИИ

1. Происхождение русских глаголов *ёзать*, *ерызну́ть* ‘сильно ударить’, *ёкать* ‘безобразничать’, *ёркнуть* ‘ударить’ в этимологической литературе не установлено (аналогично и с блр. *ёрзацъ* ‘скользить, ползти’). В словаре М. Фасмера приводится точка зрения Г. А. Ильинского, согласно которой *ёзать* восходит к *ёргать*, последнее же толкуется в возможной связи с **oriti* на уровне чередований; тут же приводится его соопоставление *ёкать* с *ёргать* ‘бить мячом’ (см.: Фасмер II, 21–22, 24–25). Нет определённости и в отношении рус. *ерепёниться* ‘выхваляться, задориться’, сближение которого с *еропá* ‘хвастун’, принадлежащее Н. В. Горяеву, считается сомнительным (Фасмер II, 23). П. Я. Черных, рассматривая последнее, выдвигает осторожное предположение о нервичном **opene-*
ниться с приставочным *o-* и той же основой, что и в *репей*, *репенье*, или же речь идёт о производном от *репей*, искажённом контаминацией с *ера*, *ерничать* и т. п.¹

Корень неудач в попытках истолкования генезиса приведённых слов, на наш взгляд, кроется в том, что для этимологизации в качестве исходных привлекались фонетически вторичные формы с утраченным аплаутным *d*- . Сам же процесс ослабления смычки у *d*- перед гласными переднего ряда и фонетическая замена *d'* на *j*, по словам А. Ф. Журавлёва, передки в славянском языковом ареале, ср.: **dēsno*, **dēslo* > чеш. диал. *jásno*, полаб. *jøsna* и *d'qslo* ‘десна’, **dētel'* > укр. диал. *ýtel*, *ýtol* ‘дятел’, ер. также укр. диал. *dýglia* и *ýglia* ‘названия для растений семейства зонтичных’, рус. диал. *dýglýj* –

я́глы́й². В русских же словах *j*-протеза – явление вторичное, возникшее как компенсирующее средство после утраты *d*-анлаута, поскольку начальное э- в русском языке характеризует только заимствованную лексику, исключая междометие э и местоимения это, эта, этот, принадлежащие к автохтонному лексическому слову. Сказанное выше иллюстрируется следующим образом:

ёрзать ‘сидя, беспокойно двигаться’ – дерзать ‘подёргивать кого-либо во время болезни (безн.)’, ср. ещё дерзанье ‘подёргивание, вздрагивание’ (СРНГ 8, 23) < слвн. *dъrzati;

ёргать ‘бить мячом’ – дёргать ‘бить’, на возможность существования которого в прошлом указывают укр. диал. d’or¹гун, d’оргател’ ‘кузничный молот, который используют при подковывании коней’ (Терновська 407) < *дъргати ‘бить, ударять, ковать’, скв. дернути ‘хватить, стукнуть, ударить (кого-л.)’ (Толстой 86) < исл. *dъrgati, *dъr(g)nqtí;

ёркать ‘бездобразничать’, ёркнуть ‘ударить’ < деркать, ср.: скв. диркати ‘затрагивать, касаться (слегка); задирать, подразнивать’ (Толстой 89), слвн. drčati ‘скользить, кататься, спускаться по склону’, ср. ещё zadírcen ‘резкий, занозистый, задирчивый’ (Kotník 58, 684), т. е. *dъrkati / *dъrčati (< *dъrkēti), *dъrknqtí ~ za-dvrk-;

ерепéниться ‘держаться заносчиво, важничать, чваниться, знаваться; капризничать, сердиться’ – дерепéниться ‘сердиться’ (СРНГ 8, 369, 18), которые восходят к утраченному именнине ‘дерепень < *derp-ень, соотносимому с *derpati / *derpiti, ср. (производные): укр. диал. подерéпаться ‘полезть вверх’ (Чабаненко III, 145) ~ болг. дѣрпам се ‘отодвигаться, отступать, отходить в сторону’ (Чуколов 180) < *dъrpati;

ерболы́знуть, ербалы́знуть, ербулы́знуть ‘сильно ударить; выпить водки’ – дербалы́знуть, дербулы́знуть ‘сильно ударить; упасть; поесть; ножрать’ (СРНГ 8, 365, 6), которые еравнивались, но объяснялись как тёмные слова (ср.: Фасмер II, 22). Семема ‘выпить’ является вторичной, возникшей вследствие действия регулярного перехода ‘сделать быстрое, резкое движение’ > ‘выпить’, ср.: смазать, тянуть, трахнуть, которые в разговорной речи часто употребляются именно в последнем значении.

Как видим, общим семантическим признаком приведённых выше слов является ‘(быстро) движение’, реализовавшееся в ‘ёрзать’, ‘бить’, ‘сердиться’, причём причиной смещений в значении является не только игра ассоциаций или изменение места ударения, а и в зиа-

чительной степени деэтимологизация слов из-за их фонетического несоответствия, вызванного отпадением начального *đ*. Весь этот материал представляет собой реликты праславянского этимологического гнезда с корнем *der- / *dъr- ‘драть, рвать’ (> ‘быстро двигаться’), который в каждом отдельном случае расширялся различными детерминативами, т. е. -z-, -g-, -k-, -p-, -b-. Последний тип показателя корня представлен в *дербалы́знути* <**dъrbo-lyz(g)noti*, в котором к основе *dъrb- (ср. реконструкцию в: Аникин 313) присоединён корень *lyzg-, представленный в *lyzgati* (: рус. dial. *лызгонуть*, *лызнуТЬ* ‘улизнуть, дать тягу, ускользнуть, скрыться’) ³. В данном случае имеет место праславянский диалектизм, хотя возможно и сложение основ глаголов в исторический период в диалектной речи с целью подчеркнуть интенсивность, резкий характер обозначенного действия.

В связи с основой *dъrb- получает истолкование рус. dial. костром. *оerбезить* ‘напоказить’ (СРНГ 23, 71), имеющее отымённый характер, т. е. образовано от существительного типа *ербезá* ‘непоседа’ (СРНГ 8, 365) < *дербеза < *dъrbeza, если, конечно, -ез- не является фонетическим вариантом экспрессивного глагольного суффикса -оз-, бытующего в русских говорах. Тогда *ербезá* < *ербозить.

В границах этой же корневой группы сформированы рус. dial. *еропить* ‘чваниться’ (Веселовский 109; со ссылкой на В. И. Даля) < *дерепить < *derpiti, ст.-рус. *Ерга* – антропоним (Псков; Веселовский 109) < *ергá*, *ёрга* ‘непоседа, егоза’ (СРНГ 8, 366) < *дерга < *dъrga, ст.-рус. *Era*, 1624 г. – антропоним (Веселовский, 109; с соотнесением с рус. dial. *ера* ‘ёрник, шут, бездельник’) < *depa ~ *derti (praes. *dъro), *dъrati (prae. *dero) ‘драть’.

Сюда же укр. dial. *заярпéниться* ‘упираться’, **ярпéниться ‘т. с.; капризничать’ (Чабаненко II, 88; IV, 258), зафиксированные в нижнеподнепровском диалектном ареале, которые, очевидно, заимствованы из речи русских переселенцев (их влияние в этом регионе было значительным).

2. Та же фонетическая особенность, которая стала причиной искаżenia первоначального звукового облика приведённого выше круга лексем, обусловила разрушение генетических связей между образованиями типа рус. *ёлзать* ‘ползать, передвигаться’, ‘неспокойно сидеть, вертеться; ёрзать; теряться обо что-либо’ (СРНГ 8, 341; Фасмер II, 15–16: «Все известные этимологии сомнительны» со сравне-

нием с *ёлнуть* ‘вздрогнуть от испуга’), рус. диал. ряз. *елозить* ‘ползать, передвигаться на четвереньках’ (Оссовецкий 161), *елозить* ‘есть’, *елозá* ‘непоседа, беспокойный человек’, которые не имеют общеупринятой этимологии (Фасмер II, 17). Все они восходят к первичным **делзать*, **делозить* (< **делезить*)⁴, которые свидетельствуют о **dylzati*, **delziti*, продолжающих и.-е. **d(h)el-* / **d(h)l-* ‘рубить, резать’ (: д.-инд. *dalayati* ‘рубить’, с.-в.-н. *tolle* ‘сук’)⁵, точнее их варианты с *g*-расширением (**d(h)el-ğ-* / **d(h)l-ğ-*). Эволюция базового значения ‘рубить, резать’ > ‘двигаться’ (> ‘скользить’, ‘ползти’, ‘вздрагивать’) вполне приемлема, поскольку подобный семантический сдвиг зафиксирован и в других этимологических гнёздах с исходным ‘резать’⁶.

Учёт указанной звуковой черты способствует генетическому истолкованию рус. диал. *елдá* ‘плешь, лысина’, отмеченного на территории смоленского и тульского диалектных ареалов, ‘человек с коротко остриженными волосами’, ‘бранное слово’ в отрывке диалектного текста «Елдá безмозглый, надо малышей жалеть!» (СРНГ 8, 338), ст.-рус. *Елда*, XV в. – антропоним (Веселовский 107) < **делда* < **дълда* < **dylda* < **dldā*. Основой его семантической структуры является признак ‘высокий, длинный’ (относительно э-рефлексации этимологического *ть* в восточнославянском ареалеср. блр. *Дэлда* – топоним < **Dъlda*)⁷. Семены ‘плешь’, ‘лысина’ (< ‘короткая стрижка’) возникли из ‘верхушка’, ‘маковка’ < ‘голосое место’ < ‘нечто принодятое над другими предметами’.

Рус. диал. *елдýга* ‘лгун, обманщик’, ‘мот, гуляка’ (СРНГ 8, 339), ‘себялюбивый, склонный человек’ (Фасмер II, 13 – «неясно»), ст.-рус. *Елбузинъ*, 1569 г. – антрононим (Веселовский 107) < **Елбуза* < **елбуза* указывают на **делбуза*, **делдыга* < **dylb-iza*, **dyl-d-uga*, которые предполагают производящую основу **dyld-*, где **dyl-* – корневая основа, представленная в приведённых выше **dylzati*, **delziti*, а *-d-* – другой тип расширителя. Эти две группы слов объединяются общим семантическим переходом ‘резать’ > ‘двигаться’ (ср. семены ‘склонный человек’, ‘гуляка’ в носследних примерах). Вполне возможно, что **dylda* и **dyld-*, **delzati*, **delziti* относятся к одиои корневой группе, в которой исходная семантика ‘рубить, резать’ развивалась в двух направлениях: а) в ‘нечто вытянутое, длинное, высокое’ (через стадию ‘деформировать’); б) в ‘беспорядочно двигаться’.

Исходя из первого, для рус. диал. *елбán* ‘высокий округлый мыс, холм’ (с долей сомнения относят к *елмán* < чагат. *jalman* ‘острие, лез-

вие', тур. *jälman* 'верхняя часть сабли без острия'; см. Фасмер II, 13, 16) целесообразно допускать в прошлом *дэлбан < *dylb-анъ с базовым семантическим признаком 'возвышенность'. Ср. укр. диал. *dzjob*, *dzjomb* 'острая вершина горы' < пол. *dziób* 'клиновидный' (Юрковский 195) (частое в славянских языках перенесение соматического термина в сферу географической терминологии; нечто подобное следует предполагать и для русского диалектизма) < *dylbъ ~ *dylbati 'долбить' (: схв. *dubati* 'долбить', укр. *довбáти* 'долбить, ковырять' и др. – ЭССЯ 5, 206). Во всяком случае, такая этимология не менее обоснована (все в рамках действующих в славянских диалектах фонетических законов), чем версия о тюркском источнике (при этом ещё неясны причины мены *m* > *b* после плавного). Это слово дополняет детерминативный ряд (*b*-показатель), функционировавший в генетической микросистеме, возглавляемой корнем *del- / *dyl- / *dyl-.

В завершение отметим, что подобные лексические единицы бытуют и в украинском языке: диал. *ялоза* 'медицинский человек' (Чабаненко IV, 257) (ср. справедливое мнение А. Брюкнера по поводу сравнения укр. *ялоза* 'неряха, замарашка' с рус. *елозá*, которое в словаре М. Фасмера квалифицировано как гадательное – Фасмер II, 17). Значит, ареал распространения *dylzati, *delziti в древности был шире.

¹ Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка. М., 1962. С. 80–81.

² Журавлев А. Ф. Заметки на полях «Этимологического словаря славянских языков» // Этимология. 1988–1990. М., 1992. С. 77–78.

³ О слсл. *lyzgati см.: Куркина Л. В. Славянские этимологии. II // Этимология. 1972. М., 1974. С. 68, 70.

⁴ О случаях развития слсл. *telt* > *telet* в восточнославянском ареале см.: Илиади А.И. Основы славянской этимологии (в печати).

⁵ См.: Макаев Э.А. Структура слова в индоевропейских и германских языках. М., 1970. С. 86 (с приведением праформы *del(ə)-).

⁶ См. об этом: Левицкий В. В. Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков. Черновцы, 1997. С. 123.

⁷ Подробнее об этом см.: Козлова Р. М. Большие Долды, Малые Долды и родственные названия (этимологический комментарий) // Материалы для изучения сельских носителей России. Доклады и сообщения третьей научно-практической конференции «Центральночерноземская деревня: история и современность». Воронеж, декабрь 1994. М., 1994. Ч. I. С. 133–134.

Сокращения

- Аникин — Аникин А. Е. Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии. Новосибирск, 1998.
- Веселовский — Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Оссовецкий — Словарь современного русского пародного говора (д. Деулин Рязанского района, Рязанской области) / Под ред. И.А. Оссовецкого, 1969.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Л., 1968, 1988. Вып. 8, 23.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1986. Т. II.
- Терновська — Терновська Т. Ковальська лексика українських говорів // Український діалектологічний збірник. К., 1997. Кн. 3. С. 399–427.
- Толстой — Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. М., 1982.
- Чабаненко — Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. I–IV.
- Чукалов — Чукалов С. Българско-руски речник. София, 1960.
- Юрковский — Юрковский М. Термины, обозначающие вершину в украинском языке // Восточнославянская ономастика: Исследования и материалы / Отв. ред. А. В. Суперанская. М., 1979. С. 194–200.
- Kotnik — Kotnik J. Slovensko-ruski slovar. Ljubljana, 1972.

О. П. Карпенко

(Київ)

**ЕТИМОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИМ *БАЛАГАН / БОЛОГАН***

Думка про те, що дослідження в області походження слов'янської матеріальної лексики у своїй основі тісно пов'язані із загальною етнічною культурою, постулюється досить давно й активно підтримується лінгвістами. До давніх часів культурної лексики зараховують назви житлових приміщень, чимало з яких зазнали номітивних фонетичних і семантичних зрушень. Історія цієї лексико-семантичної групи, зміна її лексичного складу в процесі розвитку, як і місце в словниковому складі мови, вже були об'єктом вивчення. Переважна більшість найменувань цієї групи ввійшла до реєстру етимологічних словників із вичерпною інформацією про діапазон семантичних змін, зокрема в говорах, а також із загальноприйнятим поясненням. Щодо походження окремих назв такої сталої думки немає. До таких дискусійних у плані стимології слів, на наш погляд, можна віднести *балаган*. У літературі за ним давно закріпився статус іншомовного, але різні шляхи запозичення, які час від часу коригуються, вимагають уважнішого ставлення до нього, перегляду відомого й вивчення нового матеріалу.

Лексема *балаган* поширена на всій східнослов'янській території, відома полякам і болгарам, проте першоджерелом для всіх слов'янських мов уважається російська (див.: ЕСУМ 1, 122–123; ЭСБМ 1, 287; РРОДД 26). У свою чергу, російське *балаган* відніс до запозичень з персидського *balakhâne* вже Ф. І. Рейф¹. Подальше уточнення стосовно тюркського посередництва, зроблене Л. З. Будаговим²,

зняшло чимало послідовників³. Погляд на *балаган* як тюркський лексичний елемент зазнав серйозної критики з боку відомого тюрколога І. Г. Добродомова. Грунтуючись вона насамперед на фонетичному факті неможливості зміни персидського *балахан* на *балаган*, свідченням чого можуть бути якраз ті нечисленні тюркські мови, де це слово засвідчується в близькій до вихідної формі. Не пройшла поза увагою дослідника та важлива для етимології різниця в лексичних значеннях російського *балаган* ‘тимчасова груба наземна будова’ і середньоазіатського *балахана* ‘надбудова над першим поверхом; балкон’, яка дозволила відповідні слова кваліфікувати генетично по-різному. Враховуючи найраніші фіксації рос. *балаган* на території Сибіру, відомі з XVII ст., І. Г. Добродомов запропонував шукати його витоки в тунгусо-маньчжурських мовах: евенк. (тунгус.) *балаган* ‘житло, дім; барак; чум із деревин; курінь’, евенськ. (ламутськ.) *балаган* (діал. *балахан*) ‘житло, дім (дерев’яний, брусований)’ та ін.⁴ Разом із тим версія про запозичення слова *балаган* з якутської мови⁵, що з’явилася дещо раніше, не знайшла в нього підтримки⁶. Занозиченням з тунгусо-маньчжурських мов кваліфікує *балаган* також О. Є. Аникін, проте мовне джерело, на думку автора, не очевидне, можливо, з евенк. («якут.) *балаян* ‘житло (дім дерев’яний, брусований)’, ‘чум із деревин’, ‘курінь’, що порівнюється з п.-монг. *balyasu(n)*, монг. *балгас* ‘місто’, бур. *балгаан* ‘хлів (овечий)’, хор. *balyāhāq*, унг. *bulyāhāq* ‘юрта’, дв.-турк. *baliq* ‘місто’. Услід за Є. А. Хелімським, О. Є. Аникін не заперечує також інший шлях запозичення: тунгус., якут. «рос. «монг.

⁷ При розбіжності в поглядах на мовну базу прихильники тунгусо-маньчжурської гіпотези послідовно віdstoюють вторинний характер рос. *балаган*. Заиропонована гіпотеза також не позбавлена фонетичних і семантичних труднощів. Крім того, іншомовну етимологію, на нашу думку, вироблено без врахування повноти слов’янського матеріалу.

Звертаючись до етимології дослідженій лексеми, видається доцільним розглянути її діалектні особливості в російській мові. *Балаган* зустрічається в більшості великоросійських говорів і вживается переважно для називання тимчасового житла, властивого здебільшого мисливцям і рибалкам Півночі та Сибіру, сільськогосподарським працівникам під час сезонних робіт в інших регіонах, або місця, де зберігалися продукти, господарський реманент тощо. Семантичний спектр слова *балаган* досить повно представлений в «Словаре русских народных говоров», де в семи позиціях подано й

детально описано різноманітні легкі тимчасові житлові приміщення для людей, нігахів, різного роду господарські навіси, клуні й т. д., часто з детальним описом їх побудови. В окремих говірках *балаган* ‘будова для великої рогатої худоби, господарського інвентарю або фуражу тощо’ (СРДГ 1, 13), використовувався він ще як ‘тимчасова житлова споруда мисливця або скотаря’ (СРГС 1, 41). Для повнішого уявлення про впорядкування такого житлового приміщення доцільно навести його опис: «Для устройства *балагана* необходим холщовый полог, который натягивается на шести невысоких колышках, образуя закрытое со всех сторон помещение для двух или трех человек» (СРНГ 2, 68). Будівельним матеріалом для балаганів міг служити не лише напінтий полог, це міг бути ‘курінь із хвої або шатро з вітрил на березі моря для рибалок, які чекають на лов’ (СРНГ 2, 68), ‘конусоподібне тимчасове спорудження з жердин і соломи над ополонкою під час підлідного лову риби’ (СРГП 17), ‘тимчасова легка побудова з галузок і т. п. для захисту від негоди’ (НОС 1, 27) тощо. За зовнішнім виглядом реалія здебільшого мала випнуту (округлу або конусоподібну) форму. Семантична риса ‘випнутості, опукlostі’ властива ще рос. діал. (арх.) *балаган* ‘полог над спальним місцем для захисту від комах’ (СГРС 1, 49), (пск.) ‘крамний навіс над ліжком’ (ПОС 1, 98), ‘крамний навіс над лолькою’, ‘дитяча лолька’ (СРГТМ 27), а також новому (влг.) ‘плівчасте покриття в парниках, теплиці’ (СГРС 1, 49).

Досліджуваний іменник в усьому діалектному масиві має стійку фонетичну форму, лише на Середньому Уралі засвідчуються дві словоформи – *балаган* ‘тимчасова житлова побудова в лісі: напівземлянка, нашвидкуруч побудована примітивна хатинка, курінь з галузок, кори хвойних дерев або берести. У широкому значенні – будь-яка недбало зроблена будова’, ‘дерев’яний настил, який сноруджує мисливець для того, щоб підстерегти звіра’, ‘остов стогу з поставлених похило жердин (у вигляді конуса)’ (СРГСУ 1 32) і *бологан* ‘курінь, балаган’ (СРГСУ Доп. 35). Тут механізм суцільного акання порушується, але *o*-фонетичну форму дослідники, здається, залишили поза увагою. Разом із тим саме вона може внести корективи до етимології слова. Діалектне *бологан* дозволяє припускати, що *-оло-* могло бути генетично первинним.

Споріднені утворення, що мають інше суфіксальне оформлення, зберігають близьку семантику, пор. рос. діал. *балагашка* ‘остов стогу з поставлених похило (у вигляді конуса) жердин’, *балагушка* ‘неве-

лика, нашвидкуруч побудована хатинка, нерідко нашівземлянка' (СРГСУ Доп. 12), проте зустрічаються аналогічні утворення, які виявляють відмінні значення, наприклад, рос. діал. (арх.) *балагушка* 'невелика посудина для молока, бідончик', *балагунчик* 'невелика діжечка' (АОС 1, 99). Для останніх слів цілком імовірна спорідненість з місцевим *болоба* 'дерев'яний кадіб, діжка' (АОС 1, 99). Опорне слово наведених деривативних утворень розкриває фонетичну зміну *-оло-* → *-ала-*, що відбулася в процесі творення і функціонування похідних слів.

Необхідно сказати, що ім'я *балаган* так само має відмінні значення, що виходять за межі назв тимчасових житлових або господарських приміщень, пор. рос. діал. *балаган* 'поплавок у маленькій сіті' (СРНГ 2, 69), 'безладдя' (СРГП 17), але на цих семантичних відмінностях етимологи не акцентують увагу.

Розглядаючи апелятив *балаган*, не можна оминути споріднену дієслівну лексику, а саме рос. діал. *балаганить*: 1. 'бесідувати, шумно розмовляти (при великому скупченні людей)', 2. 'наговорювати на когось', 3. 'смішити будь-кого' (СРНГ 2, 69), *балаганить* 'шумітін, балуватися' (СРДГ 1, 13), яка за семантичними ознаками аж ніяк не вписується у рамки вищевикладених етимологічних версій. Говорити в цьому випадку про вторинний розвиток семантики складно.

В інших східнослов'янських мовах досліджувапе найменування на позначення нескладних житлових і господарських будов засвідчується пісреважно в говорах: укр. діал. (волинськ.) *балаган* 'легка споруда для худоби під час її випасання далеко від села' (Аркушин 1, 8), (зх.-поліськ.) *балага*, *балаган* 'будівля з однією, двома або трьома стінами для воза та іншого сільськогосподарського реманенту' (Никончук, Никончук 106), блр. діал. *балаган* 'обкладена цеглою і накрита соломою яма для картоплі' (Корень, Шушкевич 131), *балаганчык* 'маленька прибудова до сінного сараю' (Касьпяровіч 31). Цікавими й цінними для розуміння генетичної природи слова видаються інші діалектні значення, зокрема, укр. (буков.) *бологан* і *булуган* (форма з лабіалізованими голосними) 'великий камінь' (МСБГ 1, 34), у цих же говорках побутує неповноголосний іменник *булган* в аналогічному значенні (т. с.); блр. діал. (туров.) *балаган*: 1. 'шум, безладдя, гармидер', 2. 'натовп' (ТС 1, 39). Білоруські етимологи беруть до уваги лише значення 'безладдя' і вважають запозиченням з рос. *балаган* тільки через те, що воно відсутнє у Варшавському словнику (ЭСБМ 1, 287). Втім, у нольській мові воно також функціонує, пор.

pl. bałagan: 1. ‘бездаддя, розгардіяш, розклад, хаос’, 2. ‘лавка, ярмаркова буда або шатро мандрівного театру’ (SJP 1, 321). Друге значення ‘натовп’ зовсім не згадується.

Фактичний матеріал підтверджує вищенаведену думку І. Г. Добродомова про те, що лексема *балаган* найраніше засвідчується в Сибіру (XVII ст.) й продовжує активно функціонувати в північних говорках. Це положення знаходить підтримку в ономастичній лексиці Півночі. Крім згаданих І. Г. Добродомовим хронологічно найраніших сибірського гідроніма *Балаган* і *Балаганского острога* по р. Ангара⁸, називмо ряд ойконімів: *Балаганка*, *Балаганск* (Усть-Удинськ. р-н Іркутськ. обл.), *Балаганное* (Ольськ. р-н Магаданськ. обл.), *Балаганы* (Аромашевськ. р-н Тюменськ. обл.; АСПС I, 111). Окрімі назви населених пунктів засвідчено в інших регіонах: *Балаган* (колишня В'ятськ. губ.), *Балаганы* (колишня Новгородськ. губ.; Vasmer RGN I, 246). Рідше *балаган* простежується в основах власних назв інших східнослов'янських регіонів: укр. *Балаган* – колишній хутір у Красноармійському р-ні Сталінської обл.; суч. Донецька обл. (АТПУ 486), білр. *Балаган* – поле в с. Восцевичі Мійорського р-ну Вітебської обл. (МБ 23), укр. *Балаган* – антропонім, записаний у с. Омельник Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл. (Горпинич, Бабій 12), білр. *Балаганы* – нп у колишній Вітебській губ. (Vasmer RGN I, 246).

Для розуміння шляху виникнення іменника *балаган* та похідних утворень у східнослов'янських діалектах необхідно зупинитися на слові *балаган*, яке має аналогічну семантику. Територіально воно простежується у всіх східних слов'ях, засвідчується також в основах окремих ономастичних одиниць у західних слов'ян. Його основне значення ‘тимчасове житло’, а також більшість дифузних семантичних відгалужень повністю збігаються з розглянутими семантичними особливостями імені *балаган*, пор. укр. діал. *балаган* ‘вид куреня на баштані або в саду (стіни прямі, покрівля плоска)’ (Чабаненко 1, 61), (гуцул.) *bałhán* ‘хата в землі [(землянка)], наприклад, буда (для післявох людей)’ (Janov 6), (гуцул.) *бóвган*: 1. ‘великий камінь чи скеля, яка стоїть окремо’, 2. ‘великий горщик’, 3. ‘снігова баба’, 4. ‘густі хмари’, 5. ‘туман у горах’ (ГГ 26), (полтав.) *балаган* ‘те, що й балаган із брезенту нап’ятий навіс’ (Сизько 7), *болгáне* ‘велике каміння’ (Марусенко 217), (житом.) *балаган* ‘будівля з однією, двома або трьома стінами для воза та іншого сільськогосподарського реманенту’ (Никичук, Никончук 106), (буков.) *булгáн* ‘великий камінь’ (МСБГ 1, 34). Для західного регіону України поруч зі значенням ‘тимчасове

житло' иродуктивні інші 'великий камінь, скеля; снігова баба тощо'. Гуцульське семантичне відгалуження 'великий горщик' перегукується з російськими діалектними найменуваннями хатнього начиння, наведеними вище. Ця українська лексика знайшла своє закріплення в цілому ряді ономастичних одиниць різних регіонів України: *Балгань* – оз. у с. Коробки Городнянського пов. Чернігівської губ. (СНМ Чрг. 55), *Балгáн* – 1. ур. у с. Іванівка Семенівського р-ну Чернігівської обл., 2. кут. села Землянка Глухівського р-ну Сумської обл., *Балгáни* – ліс у с. Грибова Рудня Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. (Черепанова 29), *Балгани* – х. у Покровсько-Багачанському р-ні Полтавської обл. (АТПУ 425), *Болган* – с. в Ольгопільському пов. Подільської губ., суч. Піщанського р-ну Вінницької обл. ОКГУМ; АТУ 18). Ойконім *Болган*, як свідчать джерела, походить від однойменного ороніма (ОКГУМ), за іншою версією – від назви великого каменя на березі р. Кам'янки (ІМСУ Вн. 515). Цілком імовірно, що оронім *Болган* мотивований апелятивом *болган* у значенні 'великий камінь; гора, скеля'. Таке притпущення дозволяє розширити ареал функціонування слова *болган* у згаданому значенні на Поділля. Прагнення бачити в основі ойконіма молдавський географічний термін 'низовинне болото' (ОКГУМ) не знаходить лексичної підтримки. Село *Болган* згадується в джерелах з 1750 р. як таке, що відбудоване після руйнування (ОКГУМ), тобто час його заснування давніший. Точніші відомості про час виникнення ороніма відсутні. Український оронім *Болган* – одноструктурне утворення з *Балкан* (*Балкани*) – гори на Балканському п-ові, у Болгарії. Турецька етимологія болгарського ороніма, яку активно підтримували М. Фасмер, Х. Ерен⁹ та ін., виявилася історично і лінгвістично не доведеною, але саме її уразливість дозволила І. Добреву обернути цішуки на питомий ґрунт¹⁰. Якщо порівняти український оронім *Болган* і болгарський – *Балкан*, то не можна заперечити їхню абсолютну структурну тотожність, відмінність полягає лише в неоднаковому детермінативному (-g- i -k-) розширенні спільногого кореня та різній вокалічній рефлексації сонанта /l/. Гуцули зберегли ще антропонім *Bulgáns*. Уважається, що в основі його закріпився місцевий географічний термін *болгáне* 'велике каміння' (Vincenz 438). Поміж уживаних у Польщі прізвищ поодиноко трапляються *Balgan* (Келецьке воєводство; SN I, 151) і *Bulhan* (Гданське воєводство; т. с. 560). За відсутності апелятивної підтримки важко визначити, чи питомі ці прізвища, оскільки в польській мові наявна базова основа, пор. ст.-п. *bułga* (SS I, 23), чи

привнесені переселенцями зі східнослов'янського терену. Знаходимо *Balgán* також у топоніміконі чехів. Ця назва, на думку дослідників, зазпала зміні *k* > *g*, звичайної для запозичень¹¹.

Для повного картини необхідно додати російський та білоруський матеріал: рос. діал. (новосиб.) *булгán* ‘барак зі спільним житловим приміщенням’ (СРГС 1, 39), (брян.) *булгán* ‘курінь’ (СРНГ 3, 268). За повної звукової ідентичності наведені російські діалектизми О. Є. Аникін пояснює по-різному. Перший – як експресивний дериват від *булгáчить*, а другий, можливо, потрібно зводити до *балаган*. Правда, автор не розкриває механізм цього співвідношення. Подібний у-вокалізм кореня простежується в д.-руськ. антропонімі *Булганин*, базову основу якого шукали в тюркських мовах (Унбегаун 165), який, у свою чергу, відбився в основі топоніма *Булганино* – нустище у Замосков'ї, відомого за документами XVII ст. (Кусов 267). Білоруські діалекти зберігають *былгán* у значеннях ‘курінь’ (Шаталова 176), *балгán* ‘балаган’ (НЛГ 19), а також мн. *балгóни* ‘дерев’яні стовпи, на яких укріплюється навіс перед коморою, що зазвичай влаштовується для захисту від негоди’. Останнє слово українські етимологи ввели до реєстру етимологічного словника з огляду на те, що воно засвідчене в Д. І. Яворницького (Яворницький 1, 11), проте його детальна локалізація — с. Городняка Могильовського пов. Могильовської губ., поблизу Шклова — вказує на походження з території Білорусі. Бачити в ньому результат видозміні іменника *балкóни* (мн.) з переходом *k* > *r* > *g* (ЕСУМ 1, 126) відається семантично невіправданим. Сюди ж слід додати білр. антропонім *Балгáнаў*, витоки якого шукали то в кирг. *балган* ‘борець’, то в тат. *болгану* ‘мутніти, ставати мутним’ (Біръла 38).

Представленій значний східнослов'янський матеріал на онімному та апелятивному рівнях з його різнобарвною семантикою і фонетично неоднаковою вокалізацією кореневого голосного підказує, що аналізована лексика може належати до одного етимологічного гнізда. Розпорощення її, окремий розгляд повноголосних форм і слів у ступені редукції *o*-ряду призводив до різних етимологічних висновків. Саме тому рос. *балаган* / *бологан* потрапило в коло іншомовних запозичень, а витоки рос. діал. *булгán* шукали в різних мовах.

По-іншому було розв'язано питання походження білр. *былгán* ‘полог’ (Шаталова 176). Ураховуючи фонетику основи в споріднених мовах, Р. М. Козлова запропонувала для нього питоме слов'янське походження при вихідній праформі **bъlganъ*, яка базується на

нсл. **bъlgъ / *bъlga* < i.-с **bhel-* ‘набухати’. Запропоновану версію дослідниця захистила багатим матеріалом інших структурних типів, а врахування звукових змін в основі сприяло поверненню до слов’янського фонду окремих лексем, зокрема рос. діал. *баган* ‘довга тошка жердина’¹². Сюди ж нарадигматичний варіант рос. діал. *баганá / баганá* (СРГСУ 1, 47) з **болгана* < **bъlgana*, що простежується в основі гідроніма *Богана* в бас. Оки (Смолицкая 205). Давнє слов’янське коріння, що сягає праформи **bъlganъ*, на нашу думку, має також не згаданий дослідницею бlr. міфонім *бугán* ‘за старими віруваннями дух-захисник домашньої худоби, який оберігає худобу від хвороб і особливо допомагає при пологах’, повір’я про нього ще донедавна існувало в Пінському, Брест-Литовському і Слуцькому пов. (Насович 37). В українській міфології згадується *баган* ‘божество, що дбає про домашню рогату худобу, охороняє її від хвороб, сприяє доброму приплодові, а коли розгнівається, робить самиць бесплідними або умертвляє овець і телят під час їх народження’ (Войтович 22). Урахування рос. діал. *баган* ‘у забобонних уявленнях — добрий або злий дух, захисник худоби’ (СРНГ 2, 33) дозволяє говорити про східнослов’янський ареал функціонування міфоніма.

Походження цієї назви становить інтерес не лише в етимологічному, але й культурно-історичному значенні. Так, В. Л. Васильєв бачить в ній сліди колишнього анимізму, які проявляються в нероздільноті понять ‘болото’ і ‘нечиста сила’, звідси й пояснення рос. діал. *баган* ‘добрий або злий дух, захисник худоби’ (СРНГ 2, 33) від пsl. **bag-* ‘багно’¹³. На хибність запропонованої етимології вказує рос. діал. (арх.) діеслово *болгáти* ‘чинити шкоду худобі’ (АОС 2, 54) < **bъlgac̪ti*. З огляду на формально-фонетичні ознаки діеслова виправдано вважати, що міфонім *баган* (блр. *бугán*) із **bъlganъ* зазнав абсорбції плавного л і регіональної реалізації голосного ъ. Мотивацію назви духу, що оберігав тварин, слід шукати в розвитку тваринництва, пор. рос. діал. *балгун* ‘річне теля’ (СРНГ 2, 79) < **bъlgunъ*. Згодом вплив тваринництва зачепив інші термінологічні системи, зокрема, позначився на формуванні будівельної термінології. Не виключено, що спочатку *болган* / *балган* ‘хлів, де жив баган — оберіг худоби’. Не випадково білоруси відводили для багана у хлівах спеціальне місце, встеляючи його сіном, і його давали корові, яка отелилася¹⁴. Поява одноосновних укр. діал. лексем *ббвгár(ъ)* ‘пастух’ (ГГ 27; Грінченко 1, 78) і *ббвгárька* ‘кошара на полонині для худоби; хатка, курінь, де живе бовгар’ (ГГ 27) також зумовлена розвит-

ком тваринництва. Пам'ять про дух, що оберігав у східних слов'ян велику рогату худобу, можливо, зберігає антропонім XVII ст. — *Буганка* (1608 р.; Морошкин 28).

Відстежений діалектний матеріал на терені східних слов'ян за свідчив існування апелятивів *балган* / *болган* / *булган* і *балаган* / *бологан* / *булуган* в ідентичних або дуже близьких значеннях. Така семантична цілісність відкриває перспективи для реконструкції поряд з **bylganъ* праформи *o*-ряду — **bolganъ* з **bolgъ* / **bolga* + суф. — *anъ*, яка в східнослов'янських діалектах розвинула повноголосні утворення (**bolganъ* > *бологанъ* > *балаганъ*. Східнослов'янські антропоніми: рос. *Бологов*, *Бологовский*, блр. *Балбага*, *Балбагу* (Бірыла 38) підтверджують реальність антропооснови **Bolg-*.

Повноголосне слово *балаганъ* ще донедавна входило до російської літературної мови. Зараз воно перебуває вже на периферії словникового складу мови, проте активно функціонує в говорах, зокрема на півночі Росії, широке застосування якого властиве насамперед рибалкам і мисливцям. Па великоросійському діалектному масиві переважає акаюча форма. Активнодіюча вона в Білорусі та в окремих регіонах України. Відповідь на питання про походження акання в цьому слові очевидно не може бути однозначною, але деякі роздуми про територіальне акання необхідно врахувати. Своєчасно мабуть нагадати, що О.М.Трубачов розціновав це явище як інновацію, що йшла з впливового Півдня на Північ, але саме на підступах до Півночі зазнала затухання¹⁵. При цьому необхідно відзначити, що в північних районах Росії спостерігається неодноманітна картина цього явища. Якщо в північних і північно-східних областях (Архангельський, Новгородський, В'ятський) сутільно засвідчується *балаган*, але пор. при цьому згадане вище арх. *балагунчик* ‘невелика діжечка’ і *болбога* ‘дерев’яний кадівб, діжка’, то на Уралі, де чимало переселенців зі згаданих і центральних областей, співіснують дві форми — *балаган* і *бологанъ* (див.: СРГСУ 1, 32; СРГСУ Доп. 35). Вимова *балаган* простежується в акаючих говірках Середнього Уралу, в прикладах із творів уральських письменників, на яких міг позначитися вплив літературної мови. Словоформа з *-o*- властива здебільшого старожитнім говіркам. Нестійкість цього діалектного явища в розглянутому регіоні, викликана взаємодією різних говірок, очевидна. Пізнє заселення Півночі, яке датується переважно XVI–XVII ст. (нагадаємо, що апелятив *балаганъ* у формах *балаган* і *балаганецъ* зустрічається в Сибіру з XVII ст.; СРНРС 8; Сл.РЯ XI–XVII вв. 1, 67; в цей же час з'являються

топоніми з основою *балаган*), широкий попит на реалію різними верствами населення (в першу чергу, переселенцями, рибалками і мисливцями тощо) зумовило краще збереження на периферійній території цього вірогідного слов'янського архайзму, ніж, скажімо, в центральних і південних районах, де його питома вага зменшилась. Не виключено, що пов'язано це було з економічним прогресом, який, з одного боку, сприяв урбанізації центральних областей, а, з іншого,— зменшенню ролі тваринництва, сільського господарства, а відтак і потребі в тимчасовому житлі. В Україні й Білорусі іменник *балаган / бологан* знаходиться на периферії словникового складу мови, властивий він також окремим говіркам, але поширенішим в діалектній мові, зокрема України, залишається неповноголосне слово *балган / бовган*, яке поступово втрачає значення 'тимчасове житло'. Воно досі активнодіюче в гуцульських говірках, навіть відзначається тут полісемією, проте термінологічне значення тимчасового житла практично втрачене і сучасними діалектними словниками вже не фіксується. Згадується воно лише в словнику Й. Янова, але не слід забувати, що до цієї праці ввійшов багатий історичний матеріал, зокрема XIX ст.

Таким чином, розглянутий матеріал дає підстави для реконструкції праформи **bolganъ*, яка на східнослов'янському ґрунті розвинула повноголосний рефлекс *бологан* > *балаган*. Фонетика польського *balagan* указує на східнослов'янське запозичення. В алтайській мові це слово потрапило через посередництво російської.

-
- ¹ Рейф Ф. Русско-французский словарь, или Этимологический лексикон русского языка. СПб., 1835. С. 16.
 - ² Будагов Л. З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. СПб., 1869. Т. 1. (Перевидано фотоспособом). М., 1960. С. 235–236.
 - ³ Дмитриев Н. К. Стой тюркских языков. М., 1962. С. 566; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1986. Т. I. С. 112; Супрун А. Е. К вопросу о среднеазиатской лексике в украинском языке // Ученые записки филол. ф-та Киргизского ун-та, 1957. Вып. 3. С. 93 та ін.
 - ⁴ Добродомов И. Г. О тунгусских словах в русском языке и его говорах // Диалектная лексика. 1979 / Отв. ред. Ф. П. Сороколетов, Ф. П. Филин. Л., 1982. С. 83–86.
 - ⁵ Константинова О. А. Тунгусо-маньчурская лексика, связанная с жилищем // Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков / Отв. ред. В. И. Цинциус. Л., 1972. С. 232–233.

- ⁶ Критичні зауваження див.: Добродомов И. Г. Зазнач. праця. С. 86.
- ⁷ Аникин А. Е. Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заемствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Новосибирск, 1997. С. 114–115.
- ⁸ Добродомов И. Г. Зазнач. праця. С. 85–86.
- ⁹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. С. 116; Ерен Х. Турските заемки в българския език и местните турски говори // Български език, 1974. № 5. С. 405–412.
- ¹⁰ Детальніше про етимологію ороніма див.: Добрев И. К. К одной из турецких этимологий оронима *Балкан* // Балканское езикознание, 1989. Т. XXXII, 3–4. С. 227–232; Dobrev I. K. Nordtürkische Etymologien des Oronymus Balkan // Балканское езикознание, 1991. Т. XXXIV, 3–4. С. 49–57.
- ¹¹ Olivová-Nezbedová L., Knápprová M., Malenínská J., Matúšová J. Pomištění jména v Čechách: O čem vyslovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Praha, 1995. S. 109.
- ¹² Казлова Р. М. Беларуская і славянская гіранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I. С. 50–51.
- ¹³ Васильев В. Л. Новгородская географическая терминология. Великий Новгород, 2001. С. 42.
- ¹⁴ Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. М., 1994. Т. 2. С. 48.
- ¹⁵ Трубачев О. Н. Из истории и лингвистической географии восточнославянского освоения // Материалы и исследования по русской диалектологии / Отв. ред. Л. Л. Касаткин. М., 2002. С. 13.

Скорочення

АОС	— Архангельский областной словарь / Под ред. О. Г. Гецовой. М., 1980–2001. Вып. 1–11.
Аркушин	— Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
АСПС	— Алфавитный список предприятий связи СССР: Издание без указания направления почты. М., 1978. Т. I.
АТПУ	— Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. К., 1947.
АТУ	— Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. К., 1987.
Бірыла	— Бірыла М. В. Беларуская антрашанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апеллятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
Войтович	— Войтович В. Українська міфологія. К., 2002.

- ГГ — Гуцульські говорки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
- Горпинич, Бабій — Горпинич В. О., Ба бі Й Ю. Б. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (словник). Дніпропетровськ, 2004.
- Грічченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грічченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. К., 1982–2003. Т. 1–4.
- ІМСУ Вн. — Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. К., 1972.
- Касьпяровіч — Касьпяровіч М. І. Віцебські краївські слоўнік (матар'ялы). Віцебск, 1927.
- Корень, Шушкевич — Корень Н. Д., Шушкевич М. С. Полесская строительная терминология (Хата и хозяйственны постройки) // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н. И. Толстой. М., 1968. С. 131–160.
- Кусов — Кусов В. С. Чертежи земли русской XVI–XVII вв. М., 1993.
- Марусенко — Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. М., 1968. С. 206–255.
- Морошкин — Морошкин М. Славянский именослов, или Собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. СПб., 1867.
- МСБГ — Материалы до словарника буковинских говорок. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- НЛГ — Народная лексика Гомельщины ў фальклоры і мастацкай літаратуры: Слоўнік / Пад рэд. У. В. Анічэнкі. Мінск, 1983.
- Насовіч — Насовіч І. І. Слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1983.
- Никончук, Никончук — Никончук М. В., Никончук О. М. Будаўельна лексика Правабережнага Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990.
- НОС — Новгородский областной словарь / Отв. ред. В. П. Строгова. Новгород. 1992–2000. Вып. 1–13.
- ОКІУМ — Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.
- ПОС — Псковский областной словарь с историческими данными / Ред. коллегия: Б. А. Ларин, А. С. Герд, С. М. Глускина и др. Л., 1967–1990. Вып. 1–8.

- ПРОДД — Речник на редки, оstarели и диалектни думи в литература ни от XIX и XX век / Съст.: С. Илчев, А. Иванова и М. Павлова. София, 1974.
- СГРС — Словарь говоров русского Севера / Под ред. А. К. Матвеева. Екатеринбург, 2001. Т. 1.
- Сизько — Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірки села Кипеньок (Кобиляцького р-ну Полтавської області): Метод. вказівки до вивчення курсу «Українська діалектологія». Дніпропетровськ, 1981.
- Сл. РЯ XI–XVII вв. — Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Ф. П. Филин и Г. А. Богатова. М., 1981–1996. Вып. 1–23.
- Смолицкая — Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). М., 1976.
- СНМ Чрг. — Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года: Черниговская губерния. СПб., 1866. Вып. XLVII.
- СРГП — Словарь русских говоров Приамурья / Отв. ред. Ф. П. Филин. М., 1983.
- СРГС — Словарь русских говоров Сибири: В 4 т. / Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск, 1999. Т. 1.
- СРГСУ — Словарь русских говоров Среднего Урала / Гл. ред. А. К. Матвеев. Свердловск, 1964–1988. Т. 1–7.
- СРГСУ Доп. — Словарь русских говоров Среднего Урала: Дополнения / Под ред. А. К. Матвеева. Екатеринбург, 1996.
- СРГТМ — Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР: Учеб. пособие по рус. диалектологии. Саранск, 1978: А–Г.
- СРДГ — Словарь русских донских говоров. / Отв. ред. В. С. Овчинникова. Ростов-на-Дону, 1975–1976. Т. 1–3.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сорокалетова. Л.; С.-Петербург, 1966–2004. Вып. 1–38.
- СРНРС — Словарь русской народно-диалектной речи Сибири XVII – первой половины XVIII в. / Сост. Л. Г. Панин. Новосибирск, 1991.
- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А. А. Крыўіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Унбегаун — Унбегаун Б. О. Русские фамилии. Пер. с англ. / Общая ред. Б. А. Успенского. М., 1989.
- Чабаненко — Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Заноріжжя. 1992. Т. 1–4.

-
- Черепанова — Черепанова Е. А. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Шаталава — Шаталава Л. Ф. Удзялектны слоўнік // Народнае слова / Пад рэд. А. Я. Баханькова. Мінск, 1976. С. 175–193.
- ЭСБМ — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў. Мінск, 1978. Т. 1.
- Яворницький — Яворницький Д. Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. 1.
- Janów — Janów J. Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku Janusz Rieger. Kraków, 2001.
- SJP — Słownik języka polskiego. Warszawa, 1958. T. 1.
- SN — Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydaj K. Rymut. Kraków, 1992. T. I–X.
- SS — Słownik staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. Warszawa, etc., 1953–1955. T. I.
- Vincenz — Vincenz A. Traité d'anthroponymie Houtzoule. München, 1970.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Марта Ђелетић

(Београд)

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СЛОВЕНСКИХ
ЛЕКСИЧКИХ ПАРАЛЕЛА
(с.-х. чаведати и укр. чає'ядіти) *

У још необјављеној грађи РСА нашли смо на две потврде глагола *чаведати*, једну са назначеним акцентом и дефинисаним значењем, али без убикације – *чаведати* ‘пропадати, опадати, мршавити’, а другу без акцента и значења, али са примером употребе и податком о извору из којег је узста – *чаведати*: «... пак и ниже овога леденога приедјела биље све само чаведа» (B. Šulek. *Korist i gojenje šumah*. Zagreb, 1866). И наведени пример, и сам извор наводе на закључак да је у штављу значење: ‘венuti, сахнути’. Грађа ЕРСЈ садржи потврду истог глагола са Кордуна – *чаведати* ‘тешко живети, једва састављати крај с крајем’.

Од постојећих речника једино RJA доноси овај глагол (са потврdom из Лике), али само у префигираном облику *очаведати се* pf. ‘врло остати, дочекати велику старост’¹. У речнику се чак констатује да само *чаведати* иије потврђено, што горепоменутi примери оповргавају.

Од свих наведених облика Скок помиње само последњи, тј. *очаведати се*, тумачећи га као резултат метатезе *в – ч > ч – в* према *увечати се* [sic!] ‘ушепртљати’ (Skok III, 582–583, s.v. *větah*)².

* Овај текст је резултат рада на пројекту 1591: «Етимолошка истраживања ерпског језика и израда Етимолошког речника српског језика», који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Слабо потврђен на српско-хрватском језичком простору, глагол *чавेदати* ‘венути; пропадати; тешко живети’, има скоро потпуни формално-семантички пандан у укр. дијал. *чав’ядіти* ‘оловати, венути’.

На основу ове и још једне украјинске потврде, облика *чев’ядіти* ‘оловати’, реконструише се пsl. *čavēdēti (ЕССЯ 4, 31). Прасловенски глагол се тумачи као спој експресивног префикса *ča-* и корена *vēd-*, који је у *vēdnōti (l.c.).

Оставимо за тренутак по страни префикс и усмеримо пажњу на корен.

Укр. -в’ядіти је закономерни рефлекс претпостављеног пsl. *vēdēti, али у украјинском, бар колико нам је на основу расположивог материјала познато, није посведочен глагол *в’ядіти ван споја са префиксом *ча-* (в. облике наведене у ЕСУМ 1, 443, s.v. в’янути).

Самостални рефлекс пsl. *vēdēti сачуван је, међутим, у белоруском, ул. блр. дијал. *вядзець* ‘венути, сахнути’ (ЭСБМ 2, 298). У речнику се овај глагол изводи од слов. *vēd-nōti, уз констатацију да је његова морфологија нејасна³. При томе се, сасвим оправдао, упућује на укр. *чев’ядіти*, *чав’ядіти* (l.c.).

Рефлекс пsl. *vēdēti налазимо и на југу словенске територије, ул. с.-х. дијал. *вёдити* іmpf. ‘венути, копнити, старити; бледети, губити боју, свежину’ Пива (Гаговић), *извёдити* pf. ‘изгубити боју, избледети’ Подриње, Подунавље (PCA)⁴. За ове говоре карактеристичан је наставак *-ити* < *-ēti*, ул. нпр. *mrzити* < *tъrzēti у говору Пиве и Дробњака (в. Вуковић 327).

Вратимо се с.-х. глаголу *чавे�дати*. Његова творбена структура и семантика указују на несумњиво еродство са укр. *чав’ядіти*, али на формалном плану ова два глагола се међусобно разликују по образовању основе. У с.-х. облицима се, наиме, доследно јавља наставак *-ати* < *-ati.

У погледу наставка с.-х. глагол се може упоредити са стсл. *ѹвѧдати* ‘венути’ (ESJS 12, 717, s.v. *prisvēnōti*), рус. *увядать* ‘венути, сахнути; копнети, слабити’ < *uvēdati (в. ЭСБМ 2, 301, s.v. *вянуць*, где се реконструише пsl. *vēdnōti, -vēdati). Стога би се на основу с.-х. *чавे�дати* могао претпоставити пsl. облик *čavēdati, спој експресивног префикса *ča-* и основе *-vēdati*.

Изложени материјал омогућава да се – на прасловенском плану – претпостави постојање интранзитива *vēdēti и његовог итератива *vēdati (изведеног од префигираних форми свршеног вида), ул. пар

**gleđeti* : **gleđati* (ЕССЯ 6, 122–123, Vaillant III, 388). Корен **vēd-* є очигледно био склон експресивном префигирању, па отуда облици **ča-vēdēti*⁵, **ča-vēdati*.

Међутим, у српским говорима посвежочен је и глагол *кавēдати* іmpf. ‘животарити’: Тешко могу каведати, здравље ослабило, притисла сиромаштина и једва се одржавам Прошћење (Вујичић), Ускоци (Станић). Поред овога, глагол има и значења: ‘трајати, постојати’, ‘тешко се кретати, вући се’, а забележени су и облици са префиксима: *искавēдати* ‘изаћи жив, преживети’: Једва сам искаведо из ове зиме све Ускоци (Станић), *окавēдати* ‘дugo сe задржати’: Ајмо кући, окаведасмо овде Љештанско (Тешић), *окавēдати сe* ‘одоцнити’: Окаведа сe та твој ручак Прошћење (Вујичић), ‘одужити сe’: Ова сe ноћ окаведала, никад да прође; ‘измрцварити сe’: Окаведак сe тебе чекајући Ускоци (Станић).

Глагол *кавēдати*, будући да није нотиран ни у РСА, ни у RJA, до сада није био предмет етимолошке анализе. Пада у очи његова структурна идентичност са *чавēдати*, од којег сe разликује само по првом елементу – уместо префикса *ча-*, он садржи префикс *ка-*. Глаголе повезује и заједничко значење ‘тешко животети, животарити’, које представља спојну карику два семантичка низа: ‘венугти, сахнугти’ : ‘копнети, слабити, боловати’ > ‘животарити’ < ‘преживети’ : ‘измрцварити сe’ : ‘вући сe’ : (о)доцнити; (о)дужити сe’ : ‘трајати, постојати’. Да су наведена значења међусобно повезана, сведоче други глаголи код којих су напоредо реализована поједина значења из првог (*чаведати*) и другог (*каведати*) семантичког низа, уп. нпр. *чāјати* ‘слабити, копнити, патити’ Пива (Гаговић), ‘живети у тешкоћама’ Ускоци (Станић), *чāјити* ‘једва животети (од много година), животарити’ Драголь, Качер (грађа РСА), *чāјāти* ‘каснити, доцнити’ Пива (Гаговић).

Слично глаголу *чавēдати*, и глагол *кавēдати* има свој формални (тј. структурно-творбени) пандан у украјинском, уп. укр. дијал. *закав'ядити* ‘осетити муччину’ (ЕСУМ 2, 225, уз коментар: «нејасно»). Шуљгач сасвим оправдано доводи овај глагол у везу са семантички близким укр. дијал. чив'еда ‘дуготрајна болест’⁶ < **če-vēda* (Шуљгач 21)⁷.

Када сe и облик *закав'ядити* стави у контекст овде разматраних глагола, успоставља сe занимљив паралелизам и корелација: с.-х. *ча-vēдати* / *ка-vēдати* : укр. *ча-v'ядити* / (за)ка-v'ядити⁸. Упадљива сличност српско-хрватских и украјинских потврда говорила би у

прилог њиховој архаичности, па би се и на прасловенском плану могао претпоставити однос **ča-vēdati / *ka-vēdati*⁹: **ča-vēdēti / *ka-vēdēti*, са алтернацијом префикаса **ča-* (< **kē-*) / **ka-* (< **kō-*), уп. сличне случајеве у којима алтернирају префиксси са кратким вокализмом **če- / *ko-: *če-vērtati*¹⁰ / **ko-vērtati*¹¹, **ko-vērtēti*¹².

- ¹ Ово значење, поред близкости самих значења ‘увенути’ и ‘остарести’ (в. ОС 16–17, с. в. *вехнути*), развило се вероватно и под утицајем придева *vēd*, *-a, -o* ‘стар’ (в. ОС 14–15, с.в. *ветах*).
- ² Ради се заправо о облику *увеčaditi* рф. ‘доспети у оскудипу’ Бачка (Вук). Скок, у ствари, делимично понавља тумачење дато у RJA, према којем је *очаведати* постало мстатезом од *овечадати* < *оветшадати* (изведену од основе придева *ветах*).
- ³ Морфологија бир. *вјадзець* и јесте нејасна када се облик изводи од псл. *‘vēdnōti*, али постаје потпуно јасна када се он протумачи као континуанта глагола *‘vēdēti*.
- ⁴ Уп. и облик *извијеђати* ‘избледети, изгубити боју; смањити, отанити, заслабити’ Унац (Јовићић). Овде се очито ради о секундарном ‘јат’ у корену. Оно се јавља у итеративним образовањима са *e* < *e*, највероватније по аналогији са итеративима у којима првобитно *e* дужњесм закономерно даје *ě*. О наставку *-ати* в. даље.
- ⁵ Занимљиво је да је и тај, већ префигирани глагол, подлеђао даљем експресивизирању, уп. рус. дијал. *за-чු-чевельй* ‘мршав, сув’, које се тумачи као партицип на *-l-* образован од споја префикса **či-* и глагола који је континуанта псл. **čavēdēti* (Куркина 101).
- ⁶ Индикативно је да овај облик у свом значењу садржи нијансу трајања, дуготрајности, баш као и с.-х. *каведати*.
- ⁷ Аутор сматра да је овај облик послужио као основа глагола **čevēdēti* (> укр. *чев'ядіти*, *чав'ядіти*), семантички близког са *‘vēdnōti*, и по аналогији реконструише псл. **ko-vēda* (> укр. *закав'ядіти*).
- ⁸ Значења ‘боловати’ и ‘осетити мучнину’ припадају истој семантичкој сferи.
- ⁹ Уп. и чеш. дијал. *kvjadať* ‘венути, копнети’, *chvjadat* ‘id.’, које Machek 674, с.в. *vadnouti* сматра необичним.
- ¹⁰ Облик је реконструисан на основу с.-х. *чевртати* ‘направити рупу, издубити нептго’ Доњи Рамићи (Malbaša).
- ¹¹ Уп. с.-х. *ковртати* ‘дупсти, бушити’ (ЭССЯ 12, 18), такође укр. *ковертати* ‘усмеравати, окретати’ (БСУМ 2, 483).
- ¹² Уп. рус. дијал. *ковертéть* ‘вргтети’ (ЭССЯ 12, 18).

СКРАЋЕНИЦЕ

- Вујичић — Вујичић М. Рјечник говора Прошћења (код Мојковца). Подгорица, 1995.
- Вук — Карадић В. С. Српски рјечник. Београд, 1898³.
- Вуковић — Вуковић Ј. Л. Акценат говора Пиве и Дробњака // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1940. Т. Х. С. 185–417.
- Гаговић — Гаговић С. Из лексике Пиве (село Безује) // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2004. Т. LI. С. 1–312.
- EPCJ — Етимолошки речник српског језика / Уред. А. Лома. Београд, 2003. Т. 1.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. К., 1982–2003. Т. 1–4.
- ЭСБМ — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў. Мінск, 1978–1993. Т. 1–8.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2003. Вып. 1–30.
- Јовичић — Јовичић М. Крајишни ријечник. Београд, 2003.
- Куркина — Куркина Л. В. Лексические архаизмы русских говоров Среднего Урала // Известия Уральского гос. ун-та: Гуманитарные науки. Вып. 4. Екатеринбург, 2001. Вып. 20. С. 97–103.
- ОС — Етимолошки одсек Института за српски језик. Огледпа свеска // Библиотека Јужнословенског филолога. Београд, 1998. Књ. 15.
- PCA — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, 1959–2001. Књ. I–XVI.
- Станић — Станић М. Ускочки речник. Београд, 1990–1991. Т. 1–2.
- Тештић — Тештић М. Говор Љештанског // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1977. Т. XXII. С. 159–328.
- Шульгач — Шульгач В. П. Українські етимології. 21–28 // Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 19–27.
- ESJS — Etymologický slovník jazyka staroslověnského / Hlav. red. E. Havlová, A. Erhart. Praha, 1989–2004. 1–12.
- Machek² — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. Vyd. 2. Praha, 1968.

- Malbaša — Malbaša Z. Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoj Krajini // Прилози проучавању језика. Нови Сад, 1976. Т. 12. С. 95–117.
- RJA — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1880–1976. Т. I–XXIII.
- Skok — Skok P. Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1971–1974. Knj. I–IV.
- Vaillant — Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves. Lyon ; Paris, 1950–1974. Т. I–IV.

Е. С. Отин, Л. П. Борисова

(Донецк)

**ИЗ МАТЕРИАЛОВ
К ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМУ СЛОВАРИЮ
ЖАРГОННЫХ СЛОВ И ВЫРАЖЕНИЙ
(амба́л, асéй, батый, бухáрин, лабудá, лаху́дра, пацáн,
за бугróм, с бодунá)**

«Да, арго и иросторечие очень интересны в лексико-этимологическом плане, их словарь причудливо совмещает новые и древние элементы, заимствованное и исконное (последнее нередко с печатью индивидуальной формально-фонетической эволюции, мотивированной здесь стилистически). Этимология в пределах этой лексической сферы имеет, следовательно, свою специфику и сталкивается с элементами или целыми их пластами, которые отсутствуют вне этой сферы...»

(О. Н. Трубачев. Этимологические мелочи)

амба́л

Это существительное из жаргона уголовников в последнее время со значением ‘верзила’ ‘физически сильный человек (мужчина, парень)’ проникло и в разговорную речь. Например: «Угрюмо отслушав «дружески подначивающую» диатрибу и нимало ею не тронутый, старина Мефодьевич сам забубнил о «слишком долгом» пути эротроцита к мозгу у разного рода *амбалов...*» (В. Курносенко. Жена Монаха). Образованное от него прилагательное – *амба́льный* ‘силь-

ный', 'крупный' (о человеке). В жаргон уголовников *амбал* попало из южнорусских говоров. В них оно зафиксировано в трех фонетических вариантах: *амбáл*, *анбáл* и *амвáл* со значением 'портовый рабочий, грузчик'; от него прилагательное *амбáльный* / *анбáльный* (СРНГ 1, 250–251, 254).

В позапрошлом веке физически сильных грузчиков, или «вьючных рабочих», дрягилей, которые таскали товары «на суда и обратно в амбары» (Даль 1, 14), в Астрахани и других портовых городах Каспийского моря называли *амбалыми рабочими*, или просто *амбалными*. Работая на пристанях, они за «нагрузку и выгрузку» товаров получали *амбалные деньги*. Легко заметить, что в основе прилагательного *амбáльный* в фонетически изменением виде (с заменой конечного звука *r* на *l*) представлено мотивирующее его существительное *амбар*, которое в русских народных говорах представлено и в других звуковых реализациях: *анбár* (ср. *анбал*), *орбан*, *одбар* и т. д. На базе субстантивированного прилагательного *амбáльный* (из более ранних словосочетаний *амбáльный рабочий*, *амбáльный грузчик*) способом усечения основы (сокращение ее суффиксальной части) в жаргоне портовых грузчиков каспийского побережья образовалось апокопированное существительное *амбáл*. Впоследствии оно расширило и территорию, и социальную сферу своего употребления – вошло в жаргон криминальных слоев населения других областей России, откуда потом проникло в просторечие и жаргонизированную речь представителей всех возрастных групп населения. В нем актуализировалось и стало главным значение 'человек, наделенный грубой физической силой и, как правило, непривлекательной внешностью', развившее, в свою очередь, в жаргоне несколько новых вторичных значений. Однако прежнюю смысловую связь с диалектным словом *амбал* 'дрягиль, портовый грузчик' жаргонизм *амбал* сберег в жаргонном выражении *амбал для отмызки* (*отмазка* здесь в значении 'алиби'), т. е. 'носильщик (!), которого использует вор' (БСРЖ 35; отмечено в конце 70-х годов прошлого века в жаргоне уголовников Чусовского района Пермской области).

асéй

В словарях жаргонной лексики это слово зафиксировано со значением 'иностранец' (Балдаев 19; БСРЖ 305). Попало оно в позапрошлом веке в речь бродяг и уголовников из северо-западных говоров русского языка, куда, скорее всего, проникло из профессио-

нального жаргона моряков. В. И. Даль поместил его в «Толковый словарь» с краткой справкой о его происхождении: «от англ. *I say*, я говорю» (Даль 1, 25). А. О. Подвысоцкий в своем «Словаре областного архангельского наречия...» (1885 г.) отметил еще одно значение уже суффиксального слова *асéйка* – ‘кухня для моряков-иностранцев’: «Гак называють судорабочие г. Архангельска устроенные близ гавани кухни для иностранных матросов» (СРНГ 1, 283), т. е. *асéйка* – это строение, где кормятся, харчуются *асei* – не только моряки английского торгового флота, но и другие иностранные матросы. Объяснение В. И. Даля дополняет запись И. А. Гончарова в его книге «очерков нутешествия», напечатанных в 1879 г. под общим названием «Фрегат “Паллада”»: «На всякий обычай, непохожий на свой, – пишет он в своем первом письме из Англии в Россию от 20 ноября – 2 декабря 1852 г., – на учреждение он (матрос Фаддеев. – *E. O.*) смотрел как на ошибку, с большим недоброжелательством и даже презрением. «Сволочь эти *асei*!» (так называют матросы англичан от употребляемого беспрестанно в английской речи – *I say* (я говорю, послушай)). В наше время слово *асéй* со значением ‘англичанин’ включил в свой «Словарь морского жаргона» П. А. Каланов (СМЖ 23).

Этот принцип называния представителей разных этнических групп, народов, жителей определенных областей по каким-то специфических чертам их речи – часто употребляемым словам или выражениям, особенностям звукового оформления слов, произношения получил отражение и в целом ряде других диалектных и жаргонных этнонимов. Среди них: *цóки* – «насмешливое прозвище цокающих жителей к северу от Оки, в Мещерской стороне», в бывшей Рязанской губернии; *цукáны* – часть «щокающего» населения бывших Воронежской, Курской, Орловской и Саратовской губерний (Фасмер IV, 304). От частоупотребительного в речи эстонцев бранного слова *kurat* ‘черт’ в молодежном жаргоне образовался этионим *курáт* со значением ‘эстонец’, а от литовского прилагательного *labas* ‘хороший, добрый’ в составе приветствия *lābas rýtas* ‘добро утро’ – обозначение литовцев и латышей (БСРЖ 305; БСМС 237). Поляков из-за обилия в их речи шипящих звуков называют *шиáками* или *шиéками*, а Польшу – *Пшечиной* (БСРЖ 493). По мнению В.М. Мокиенко и Т.Г. Никитиной, «от частого употребления армянами восклицания *Ara!* – Эй! Иди сюда!» образовалось жаргонией слово *árá* со значением ‘армянин’ (там же, с. 18). Кроме того, оно отмечено и со значением ‘лицо кавказской национальности’ (БСМС 18).

мой батый – бухáрин

Вынесенная в заголовок фраза, будучи нереведенной на общедоступный, «нормальный» язык, читается так: *Мой отец – алкоголик*. Слова *батый* и *бухáрин* возникли так же, как и рассмотренный ранее жаргонизм *ботáник* ‘отличник’ – благодаря активно проявившемуся в современном жаргоне словообразовательному процессу, который мы называем интродукцией, т. е. включением какого-либо общенародного или жаргонного слова с главным и актуальным для конкретного речевого акта значением в другое слово – апеллятив или оним. Это «поглотившее» его слово сохраняет свою формальную целостность, но наполняется семантикой включением в него лексемы, тем самым превращаясь в своеобразный жаргонный омоним по отношению к продолжающему употребляться в речи словореципиенту. Применительно к вышеуказанным жаргонизмам этот словообразовательный процесс можно выразить следующим образом: *бáтя* ‘отец’ → *Батый₁* (имя монгольского полководца, внука Чингиз-хана) = *батый₂* ‘отец’; *бúхáрь*, *бухáрик* ‘пьяница’ → *Бухáрин₁* (фамилия) = *бухáрин₂* ‘пьяница, алкоголик’.

Данные примеры относятся к одному из наиболее распространенных в жаргоне видов интродукции, когда в качестве активных – «проникающих» и пассивных – «принимающих» слов, или слов-«доноров», слов-реципиентов, участвуют имена существительные, в результате чего появляется омонимичное по отношению к рециптивному слову новое существительное (в рассмотренных примерах оно обозначено индексом 2). Разговорно-просторечное слово *бáтя* ‘отец’, кроме собственного имени *Батый*, «внедряется» еще в другие – нарицательные существительные *батóт* и *ботíнок*, образуя омонимы *батóн₂* и *ботíнок₂* / *батíнок₂* уже со значением ‘отец’, откуда *ботíнки* ‘родители’. Такой же механизм порождения новых омонимов проявил себя в следующих новообразованиях: *кéра* ‘выпивка, спиртное’ > *керосин₁* = *керосин₂* ‘спиртное’; *мать* → *Матrёна₁* = *матрёна₂* ‘мать’; *облом* ‘депрессия’, ‘неудача’ → *Обломов₁*, *обломовщина₁* = *обломов₂* ‘депрессия’, *обломовщина₂* ‘полная неудача’; *нáпа* ‘отец’ → *nanopotnik₂* = *nanopotnik₂* ‘отец’; *шампáнское* → *шампúнь₁* = *шампунь₂* ‘шампанское’; *ханá* ‘конец’ → *Ханумá₁* = *ханумá₂* ‘проигрыш, неудача, фиаско’; *вóдка* → *водá₁* = *водá₂* ‘водка’ (однако здесь могла быть и дезаффиксация); *героín* → *Герман₁*, *герóй₁* = *герман₂* ‘герои’, *герой₂* ‘потребитель героина’; *диме-*

дрол → *Демидыч* (отчество) = *демидыч* ‘демидрол как наркотик’; *пушка* ‘пистолет’ → *Пушкин₁* = *пушкин₂* ‘пистолет; всякое огнестрельное оружие’; *ботан* ‘зубрила’ → *ботаник₁* ‘специалист в области ботаники; учитель ботаники’ = *ботаник₂* ‘отличник, прилежный ученик’; *фак* ‘половой акт’ (от англ. *fuck*) → *фáкл₁* = *факел₂* ‘penis’; усеченное (апокопированное) существительное *циф* (вариант – *цифа*) ‘цифилис’ → *цифóн₁* ‘изогнутая трубка для переливания жидкости’ = *цифóн₂* ‘цифилис’ и др. Не исключается, что в последнем случае, как и при образовании жаргонизма *водá* ‘водка’, имел место другой процесс – на этот раз аффиксации (при помощи экспрессивного суффикса *-он*) усеченного слова: *циф* / *цифа* + *он*. Эти способы словообразования, активные в жаргоне, могли проявиться синхронно.

Во втором (сравнительно редком) виде интродуктивного словообразования в роли активных (проникающих) слов выступают глаголы, а принимающих слов (реципиентов), а также омонимичных производных – существительные. Например: *грузить* ‘вести пустые разговоры’ → *грузин₁*, *Грузия₁*, *грузчик₁* = *грузин₂* ‘человек, говорящий вздор’, *грузия₂* ‘ерунда’, *грузчик₂* ‘болтун’; *доставать* ‘надоедать’ → *Достоевский₁* = *достоевский₂* ‘нудный человек’; *трахать* ‘совершать половой акт’ → *трахтор₁* (фонетический диалектизм с диссимиляцией *kt* → *xt*) = *трахтор₂* ‘ловелас’, ‘мужчина с высокой половой активностью’.

Еще реже в жаргоне реализуется третий вид интродуктивного словообразования: словосочетание → слово-реципиент = его омоним. Например: *солидный человек* → *солидол₁* = *солидол₂* ‘солидный, респектабельный человек’; *по барабану* ‘всё равно, безразлично’ → *Пако Рабанна₁* (имя испанского модельера) = *пакорабана₂* ‘безразлично’; *советский человек*, *Советский Союз* → *совбóк₁* ‘лопатка с загнутым кверху боковыми краями и короткой ручкой’ = *совбóк₂* ‘гражданин Советского Союза’, *Совбóк₂* ‘Советский Союз’ (ср. выражение *совки Совка*; в БСРЖ 552 неправильно: *совки совка*). Пример употребления жаргонизма *Совбóк*: «В «совке» (правильнее – Совке) художника, естественно, не праздновали, он дважды лежал в психушке...» (Е. Попов. Небо в алмазах). Впрочем, оба эти жаргонизмы могли возникнуть и другим путем – вследствие стяжения в одно слово (универбации) приведенных выше словосочетаний и добавления к усеченной основе мотивирующего прилагательного *сов-* суффикса *-ок*. Но так же, как и в случаях образования жаргонизмов *водá* ‘водка’

и сифон ‘сифилис’, присутствие в словообразовательной системе жаргона такого активно действующего способа образования новых слов, как интродукция, могло привести к тому, что оба эти способа реализовались одновременно в рождении омонимичного неологизма.

С интродуктивным способом образования жаргонизмов нельзя смешивать их появление в ходе контаминации (скрещения) – взаимодействия формально близких соприкасающихся в речевом употреблении двух лексических единиц, результатом которого становится третья единица, которая, в отличие от интродукции, омонимом не является. В приведенных ниже примерах процесс скрещивания взаимодействующих слов обозначен пересекающимися линиями: *Дульчинея* × *дура* = *дурчинея* ‘глупая девушка, женщина’ (там же, с. 173); *анархия* × *нá хрен* = *анахренархия* (СОЛ 35); *апогей* × *пб фигу* = *апофигéй*; *chujoвina*, *херовина*, *хреновина* × *ситуация* = *ситуёвина* ‘неприятная ситуация’; *перó ‘нож’* × *операция* = *перáция* ‘разрезание ножом одежды при карманной краже’; *хер* ‘penis’ × *хризантема* = *хер-зантема* ‘хризантема’; *парапланерист* × *педераст* = *парапланерáст* ‘парапланераст’ (в жаргоне спортсменов); *стакан* × *стахановец* = *стакáновец* ‘пьяница’; *стипендия* × *пенсия* = *стипенсия* ‘стипендия’; часы × *тайм* (от англ. *time* ‘время’) = *таймск* ‘часы’ (ср. в просторечии: У вас есть время?; имеются в виду наличие ручных часов); *придира* × *педераст* = *придираст* ‘придира’; *программирование* × *организм* = *програмзм* ‘состояние высшего удовлетворения от занятия программированием’ (в жаргоне компьютерщиков; БСРЖ 481); *дистрофик* × *Приднестровье* = *приднестрóфик* ‘денежная единица Приднестровской республики’ и др. Разница между интродуктивным способом образования жаргонизмов и контаминацией особенно наглядно проявляется при сравнении образования новых жаргонных слов, в котором участвуют одни и те же слова, например, *облом* и *пана*:

Интродуктивный способ	Скрепление
а) <i>облом</i> ‘неудача’ → <i>обломовицина₁</i> = <i>обломовицина₂</i> ‘полная неудача’;	а) <i>облом</i> ‘неудача’ × <i>фламинго</i> = <i>обломинго</i> ‘крах, провал’ и ‘фламинго’;
б) <i>пана</i> ‘отец’ → <i>папоротник₁</i> = <i>папоротник₂</i> ‘отец’	б) <i>пана</i> ‘отец’ → <i>пиндóс</i> ‘грек’ = <i>пиндóбс</i> ‘молодой мужчина’

Причина появления интродуктивных и контаминированных слов-неологизмов одна: стремление усилить экспрессию слов, которые, в силу своего длительного употребления в жаргонной речи, ста-

ли уже привычными, теряющими или уже утратившими способность привлекать к себе внимание участников речевого общения.

лабуда. лахудра

Хотя эти слова в жаргоне имеют разные значения (*лабудой* называют что-то недостойное внимания, а *лахудрой* – «непричесанную, несобранную, неопрятную женщину», ср. «Лахудра лахудрай!» и проститутку), в их семантической истории немало общего. Оба слова пришли в жаргон из диалектов русского языка через речь каторжан, арестантов и политзаключенных из крестьянской среды в эпоху сталинских репрессий.

1. Слово лабуда можно встретить не только в жаргонизированной устной речи, но и в языке новейшей художественной литературы и газет. Например: «Мне казалось, что наша утренняя *лабуда* мешала проявиться всему...» (Н. Кононов. *Нежный театр*); «...Некий Тягнибок начал вдруг зловеще вещать о жидо-москальском засилье, поработившем Украину, и прочую *лабуду*» (газ. «Город» (Донецк), 2004 г., 23 июля); «Сегодня у Марка в театре три обожаемых мною артиста – Янковский, Чурикова, Збруев играют в коммерческой *лабуде* под названием «Все оплачено»» («*Известия*», 2004 г., 14 окт.; слова актера М. Козакова) и др.

По данным «Словаря русских народных говоров», существительное общего рода *лабуда* отмечено в них с семью значениями и их оттенками, имеющими только негативную окраску: 1) ‘рвавая, изношения одежда; хлам, тряпье’; ‘вообще о чем-либо ничтожном, не стоящем внимания’; 2) ‘пустой, никчёмный человек’; ‘пустой болтун, много говорящий, но мало делающий’; ‘непутевой, бесхозяйственный, непорядочный человек’ (ср. ругательство *лабуда никудышия*), ‘пьяница-ломака’; 3) ‘небогатые, бедные люди’; 4) ‘назойливый человек’; 5) ‘задира’; 6) ‘пустой разговор, чушь, чепуха’; 7) ‘неправда, ложь’ (СРНГ 16, 217). В жаргон слово *лабуда* вошло только с оттенком второго значения – ‘что-то ничтожное, не заслуживающее внимания’. В диалектах отмечены и другие однокоренные слова: *лабудёжь* ‘пустые, никчёмные люди’, *лабудить* ‘богать попусту’, *лабудиться* ‘задираться, скандалить’, ‘ломаться, кривляться; ругаться’ и существительное с неясной семантической связью *лабуды* ‘большие по размеру сапоги’ (там же). Зиначенем, на базе которого развились другие, приведенные выше, очевидно было

‘что-то или кто-то, не стоящие внимания, не имеющие какой-либо ценности’. В свою очередь, оно появилось вследствие метафорического употребления диалектного названия травы *лобудá / лободá* ‘лебеда’ (СРНГ 17, 97). Название этого повсеместно распространенного сорняка переносилось на какую-нибудь потерявшую ценность вещь (ветхую одежду, тряпьё и т. д.) или никчёмного, непутевого человека, а потом уже на всё то, что заслуживает отрицательного к нему отношения. В народной речи В. И. Даль услышал и записал целый ряд устойчивых выражений, в которых присутствует антитеза: *ржь – не только злаковое растение, хлеб, но и нечто нужное и полезное, а лебеда как символ ненужного и малоценного: Много ржи, да все лебеда. Нлохие года, коли во ржи лебеда. Видима беда, что во ржи лебеда. Не то беда, что во ржи лебеда, а то беды?, как ни ржи, ни лебеды! Сеяли рожь, а косили лебеду* (Даль 2, 246).

2. *Лахудрай* в говорах тоже называют изношенную и рваную одежду. Однако это слово употребляется и по отношению к человеку с негативными оценочными значениями ‘оборванец, оборваник; нищий, нищая’, ‘болезненный, слабый, изможденный человек’ (СРНГ 16, 297). Эти значения сохраняются и в его производных: *лахудрый* ‘тощий’, ‘грязный’, ‘растрапанный (о человеке или животном)’, *лахудроватый* ‘сильно потрепанный, изношенный; плохой (об одежде)’, например: *Больно уж лахудроватое пальто* (Владим. губ., 1910 г.); *лахудровый* – то же, что и *лахудроватый* (Воронеж. обл., 1932 г.) и *лахудрик* ‘грязнуля, оборванец, замухрышка’ (Самар., Смолен. губ., 1914 г.).

Диалектное слово *лахудра* О. Н. Трубачев рассматривает как продолжение посл. **laxъ* ‘лоскут, тряпка’ и глагола **dyrati* (ЭССЯ 14, 18). Вызывают сомнение праславянские источники этого слова. Вероятно, днелектлизм *лахудра* представляет собой суффиксальное образование, состоящее из корневой основы *лах-* и экспрессивного ностфиксального унифика -*удра*. Сам корень представлен в двух вариантах: *лах-* и *лох-*. Ср. *лахи* ‘вещи, скарб’ (*Лахи под пахи и пошел*; ср. в укр. языке *лáхи* ‘лохмотья’), *лахмы* ‘длинные растрапанный волосы, лохмы’, ‘клочья (материи), лохмотья’, *лахтить* ‘грязнить, пачкать что-либо грязной обувью’ (Эй ты, не лахти тут!), *лахтá* ‘грязнуля, растрепа’ (там же, с. 296–297), *лохáн* ‘помойное ведро’, *лохбáнка* ‘неопрятная женщина’, *лоханы* ‘лохмотья’, *лохлáтый* ‘лохматый’, *лохма* ‘кусок, клок (материи, платья)’, ‘прядь волос’, *лохмáн*

‘ветхая, изношенная одежда’, лóхман ‘неряха’, ‘растрепа’, ‘простофиля, растяпа, дуралей’, лохмáч ‘босяк, оборванец, нищий’ (СРНГ 17, 160–161). Такой же экспрессивный суффикс *-удра*, но только в усложненном виде – ‘ундра’ мы находим и в украинском слове *шлюндра* ‘неряха’, которое, как и *шлёнда* ‘бездельник’, М. Фасмер считает образованием от *шияться* (Фасмер IV, 454). Из сказанного можно сделать заключение, что жаргонизм *лахундра* (кстати, как грубое слово уже нередко используемый и в современном просторечии) вначале существовал в народных говорах. Этот территориальный диалектизм располагал более широким объемом значений, чем омонимичный жаргонизм, и находился в кругу немалого количества производных. Вполне вероятно, что одним из них могло быть существительное *лох* – широко распространенное в уголовной «фене» и в современном молодежном жаргоне слово со значением ‘недалекий, бесстолковый человек, доверчивый разinium; пострадавший от жулика или его потенциальная жертва’.

Интересно, что слово *łachundra* имеется и в жаргоне уголовников польского языка, где оно имеет значение ‘вор, крадущий малоценные вещи, начинающий вор’, ‘проститутка’ и ‘мужской половой орган’, а также употребляется вообще как ругательное слово, потерявшее смысловую конкретность (Stepniak 290). В польский язык оно проникло из русской жаргонной речи, и его следует рассматривать как одну из интержаргонных лексем.

3. Реже встречается его фонетический вариант *лёх* с тем же значением (Кучинский 217), который можно рассматривать как результат влияния на *лох* известного как в диалектном, так и в молодежном жаргоне, в жаргоне уголовников коннотативного личного имени *Лёха* ‘глупый, тупой, бесстолковый человек’ (СВЯ 52). И совсем редко отмечается вариант *лах* (Балдаев 231). Это же слово имеется и в жаргоне преступников польского языка, где *loch* – ‘крестьянин, деревенщина’, ‘жертва преступления, потерпевший’ и ‘преступник’ (Stepniak 294), куда оно так же, как и *łachundra*, попало из русской «бллатной музыки». Корневое слово *лох* могло возникнуть вследствие усечения таких диалектных слов, как лóхман ‘неряха’, ‘простофиля’, лохмáч ‘босяк’. Однако более вероятным нам представляется другой источник возникновения жаргонизма *лох*, тоже имеющий диалектный характер (см. статью ЛОХ в словаре).

пацан

Слово *пацан* – одно из самых распространенных не только в лексиконе уголовников, но также у носителей жаргонизированной разговорной речи. Оно имеет значения ‘молодой вор’, ‘кriminalный авторитет’, ‘неформальный лидер в исправительно-трудовых учреждениях, не подчиняющийся внутреннему распорядку’ (БСРЖ 424), ‘круглой парень, мужчина’. Например: «Слыши, *пацаны*, да он же коммунист! – не в силах скрыть своей неожиданной радости и неоинсистенного восторга, восхитился Илья, призываю ища взглядел моральной поддержки в лице своих дружков» (В. Устинюк. Кочет); «Как установило следствие, роли в банде были четко распределены. «*Пацаны*» сидели на твердой зарплате – от одной тысячи долларов до двух» («Московский комсомолец» в Украине», 2005 г., 19–26 янв.); «Мне тупик не мешает, но проблема стоянок, парковок в городе стоит остро. Конкретные *пацаны* останавливаются по центру дороги, даже не потрудившись прижаться к бордюру...» (газ. «Город» (Донецк), 2005 г., № 5); «...Когда вкладываться в проекты – культурные вообще, литературные в частности – станет престижно; когда тот, кто уклонится от культуртрегерства, останется просто богатым *пацаном*» («Известия», 2004 г., 27 янв.); «– Слушай, Вован, а кто такие Бах и Бетховен? – Это, брат, чисто *пацаны*, которые для наших сотовых телефонов музыку пишут» (из анекдота). Из жаргона оно давно проникло в просторечие, где особенно распространилось со значением ‘мальчик, подросток’ вместе с производным от него *пацанка* ‘девочка’. Наряду с формой множественного числа *пацаны* в просторечии используется и форма с собирательным значением *пацаны́*: «– Здорово, приятель! – Я увидел *пацана* лет одиннадцати. – Рудаковы здесь живут?» (С. Носов. Труба); «Победно сияли медали. И слушали мы, *пацаны*. Как пели гармошки, рыдали На улицах после войны» (Н. Рачков. После войны); «Он родился уродом, таким и остался: руки до колен, ростом походил на *пацана*...» (А. Азольский. Смерть Кирова); «– Ну, в лес сёня, чё ль? В праздник самое то? А? После парада? А, *пацаны*? – не унималась новая жена, сгребая посуду и сметая со стола несуществующие крошки» (Н. Кононов. Нежный театр). Ср. игру значений ‘круглой парень’ и ‘подросток, мальчишка’ в романе Д. Гуцко «Без нути-следа» (ж. «Дружба народов», 2004 г., №11): «Дежурка» насквозь пропахла мужиками. Потеющими за работой мужиками. Они сами насквозь пропахли «дежуркой» (...)

Юскова, начальника охорони, Рызенко вызывал к себе. Пришлось ему брехать, что «пацаны» постоянно упражняются – подтягиваются на перекладине, поднимают гири, отсюда и запах. «Пацаны» – все и навсегда здесь пацаны. Маленькая собачка до старости щенок».

В третьем томе «русского Фасмера» имеется небольшая словарная статья, посвященная слову *пацан*. Она принадлежит переводчику словаря (и автору многих дополнений к нему) академику О. Н. Трубачеву. Он первым в этом слове выделил экспрессивный суффикс *-ан*, однако спорным остается этимологизация основы *пац-*: от *пациок* ‘поросёнок’, ‘крыса’ (Фасмер III, 222). Более вероятно, на наш взгляд, соотнесение ее с очень распространенным в жаргонной речи словом *поц* ‘дурак’, ‘никудышний человек’, ‘неопытный вор’, ‘солдат срочной службы от 0,5 до одного года’, ‘еврей’, ‘некрофил’, ‘мужской половой орган’ (БСРЖ 468). Последнее значение в слове *поц* является изначальным, базовым, с ним оно пришло из еврейского языка (идиш) в жаргон, породив в нем несколько отмеченных выше вторичных значений. В настоящее время в жаргонизовированной речи оно используется как вульгаризм, содержащий негативную оценку человека. В уже крайне редких случаях в речевом сознании возникает связь с его первичным значением ‘мужской половой орган’ (ср. нем. *Votze* ‘vulva’).

Любопытные факты употребления слова *поц* и его производных можно найти в недавно опубликованных в 10-ом номере журнала «Звезда» за 2004 г. письмах писателя Виктора Некрасова к В. Л. Кондыреву из Франции, Англии и Швейцарии. Например: «Все мосты и туннели без него не обходятся. Но палат каменных с этого не построил – обратно же *поц*» (20 сент. 1974 г.); «К тому же ботинки (...) мне жмут, но я купил другие и – Рабинович, вы будете смеяться – и они тоже жмут... К тому же – *поц* – купил с дырочками (уж очень красивые и недорогие), а тут дождь...» (26 сент. 1974 г.); «Приезжал сюда (специально) из Англии один *поц*, переводчик» (18 янв. 1975 г.). В письме из Парижа от 24 октября 1974 г.: «Мая (Мария Васильевна Розанова-Синявская, издатель и нублицист. – Е. О.) любит иной раз матюкнуться, и мать (Некрасова. – Е. О.) по поводу этого попыталась сказать что-то неодобрительное, доказывая, что некоторые слова произносить нельзя. И получила ответ: «А «*поц*» ты говоришь? Почему же нельзя «хуй»? Обратите внимание: оказывается, в семье Виктора Платоновича Некрасова слово *поц* охотно употреблял сам писатель, прошедший страшную войну и рано окунувшийся в гущу

ненормативных слов и выражений; оно было «на слуху» и у его матери – женщины образованной, требовательной к культуре речевого общения и строгих правил поведения, вряд ли догадывавшейся о его первичном смысле. В значении ‘никчёмный человек’ это было вполне освоенное, привычное речевое средство, утратившее свой этион. В энистолярных текстах В. П. Некрасова присутствуют и некоторые производные от этого существительного, не зафиксированные словарями жаргонной лексики: *поцоватый* ‘глуповатый’, *поцоватость* и *поцовка* ‘женщина’: «Иной раз хочется и по голове их треснуть. Но милы, любезны, богаты, конечно, скучноваты и, по нашим русским понятиям, трогательно *поцоваты*. Не говоря уже о Гайд-парке, где *поцоватость* уже теряет трогательность» (об англичанах, в письме из Кембриджа от 6 марта 1975 г.); «Вообще парень что надо! Только работяга жуткий. Как одна *поцовка* говорила – трудень!» (в письме из Парижа от 4 декабря 1974 г.).

Среди разных значений жаргонизма *хер*, являющегося также одним из абсценлизмов, обозначающих мужские гениталии, имеется и ‘никчёмный, не вызывающий уважения человек (мужчина)’ – такое же, как и у абсценного жаргонизма *поц*. Например: «Пенсионер (старый *хер* и без больших денег), он уже не мог в качестве добычи заниматься молодую женщину, пусть даже очень тренетную и очень ранимую» (В. Маканин. *Коса – пока роса*). Именование лиц мужского пола абсценными словами *чиц*, *хрен*, *хер* и *поц* связано с синекдохическим употреблением названий части тела человека (мужских гениталий) вместо целого – самого человека. Противоположный половой признак лежит в основе синекдохи в жаргонных словах *дырка*, *ховира*, *целка*, *щёлка*, *манды*, *скважина* в значении ‘женщина’.

Суффиксация жаргонного существительного *поц* со значением ‘не вызывающий’ (или *еще* не вызывающий) уважения мужчина’ усилила его эмоциональную окрашенность и ввела новое образование в многочисленный ряд слов с этим экспрессивным суффиксом: *друган*, *уркан* / *уркаган*, *гужбэн* ‘извозчик’, *старикан*, *братаан*, *пахан*, *папаны* ‘родители’ и др. В живой «акающей» разговорной речи меняется фонетическая огласовка производящей основы: *поцан* → *пацан*.

По мере освоения этого слова просторечием, привыкания к нему в многочисленных актах речевой коммуникации происходит деэтиологизация существительного *пацан* – оно утрачивает смысловую связь с мотивировавшим его словом *поц* (чему в значительной мере

способствовало изменение звукового облика корня: *поц-* → *пац-*), а также изменяет свою семантику: на место значений ‘не вызывающий уважения мужчина’, ‘еще не состоявшийся, неопытный вор’, ‘глупец’ приходит и становится главным значение ‘мальчик, подросток’. На базе этого просторечного слова образуется и название женского пола – *пацанка* (ср. выше у В. Некрасова *поцовка* от *поц*). Слова *поц* и его производное *пацан* в наше время семантически разошлись. Они перестали также восприниматься и как слова с одинаковой стилистической окраской: *поц* остается вульгарным словом, тогда как *пацан* перешло в разряд разговорно-просторечной лексики.

бодун. с бодунă

Бодун – одно из частоупотребительных в жаргоне и жаргонизированной народной речи слов со значениями ‘пьяный человек’, ‘пьяника’ и ‘похмелье’. Встречается и фонетический вариант *будун* (результат гармонической ассимиляции: *о-у* > *у-у*). Например: «Во, *бодуны* идут. Такой я был позавчера?» (МС 23); «Борясь с *бодуном*, мужик честно, в одиночестве всё переделал и решил перекусить» (газ. «Публика» (Мариуполь), 2004 г., № 39); «Мне было жутко плохо. Я был с *бодуна...* Выпить – ни грамма. Мне было страшно» (П. Мейлахс. Пророк); «*Бодун* посетил; С *бодуном* борись вином (СМА 45); «Тридцать лет и три года лежал на печи Илья Муромец. Такого *бодуна* Русь еще не знала» (из анекдота). Слово *бодун*, как правило, употребляется в родительном падеже с предлогом *с*, выражая значение ‘на следующий день (утром) после попойки’.

Высказаны две точки зрения на происхождение этого слова. Первая: переносное употребление «просторечного *бодун* (о рогатом скоте)» (СКМВВ 14; автор словарной статьи – О. П. Ермакова); вторая: «Возможно, от общеупотребительного *бодать*» (СМА 45).

Существительное *бодун* содержит в себе суффикс *-ун* и входит в группу слов с общим значением ‘носитель процессуального признака’ (*говорун*, *трясун*, *грызун*, *крикун*, *прыгун* и др.). В начале прошлого века отмечено во владимирских говорах со значениями ‘бодливое животное’ (чаще бык), ‘неговорчивый, неуступчивый человек’ (С нашим *бодуном* трудно сладить) и как ‘шугливое название человека с нетвердой походкой’ (Что, наш *бодун* еще не вернулся домой?) (СРНГ 3, 58). Последнее значение особенно важно для понимания происхождения жаргонизма *бодун*. Хотя в диалектах, судя по материалам СРНГ, слово *бодун* со значением ‘пьяный человек’ не отме-

чено, но значение ‘человек с неустойчивой, нетвердой походкой’ достаточно определенно характеризует и пьяного. Это позволяет высказать предположение, что данное слово со значением ‘человек в состоянии опьянения’ в народных говорах было, но не попало в полевые записи «не встретившихся» с ним диалектологов.

Актуализация значения ‘пьяный человек’ произошла в жаргоне, куда существительное *бодун* пришло из речи крестьян. Набывшийся, с трудом удерживающий голову, падающую на грудь, опьяневший человек всем своим видом напоминает агрессивное животное с рогами – *бодуна*. О пьяном человеке, едва держащемся на ногах, говорят также, что он *домой на рогах приходит* (запись автора, 2004 г.). Ср. еще в сибирских говорах (Томская, Иркутская обл.): *Ишь, опять идет рогами в землю, день еще на дворе, а он напиться успел; Погляди, как сосед-то наш напился, идет аж рога в землю* (ЧРДФ 185). Выражение *рога (рогами) в землю* в иркутских говорах относят к хмуруому или сердитому человеку. Кстати, значение ‘напиться пьяным’ в современном жаргоне передается глаголом *набодаться*, например: *Набодался и хранит* (СМА 261).

Очевидно, позднее, уже в жаргонной речи слово *бодун* начинает выражать новые значения, указывающие на процесс и состояние, – ‘пьянка’, ‘похмелье’. Возникли нетипичные («нерегулярные») для современного русского языка образования, так как слова с суффиксом *-ун* называют в нем одушевленные или неодушевленные предметы, ‘производящие действия, названные мотивирующими словами, часто с оттенком «склонный к этому действию» (РГ 46), что мы имеем в слове *бодун* со значениями ‘бодливое животное’ и ‘неуверенно идущий человек’, ‘пьяный’. В жаргонном существительном *бодун* со значениями ‘пьянка, пирушка’ и ‘болезненное состояние человека, выпившего много спиртного; тяжелое похмелье’, возможно, проявилась способность жаргонной речи к специфическим моделям словоизготовства. В данном случае это проявилось в «нерегулярности» использования суффикса *-ун*. Нечто подобное мы наблюдаем и в диалектном слове *колотун* ‘озноб, лихорадка’ – *колотить* ‘трясти’, например: *Штось меня сённи весь день колотун трясёт* (СРНГ 14, 184); *От такой потери крови большой колотун бывает* (Б. Шишаев. Лесные братья). Впрочем, в последнем случае существительное *колотун* могло возникнуть и как одно из многочисленных названий лихорадок, выступающих в русских народных заговорах еще в качестве собственных имен: произошла потеря персонификации (или созво-р

ния) болезни и, как следствие этого, деонимизация, т. е. переход в имя нарицательное (*Колотун* → *колотун*). Однако уверенно говорить об этом нам мешает отсутствие такого слова в наиболее полном перечне названий лихорадок, или «трясовиц», среди которых, к тому же, мало имен мужского рода (Юдин 233, 252, 254–255).

за бугром

Это словосочетание, получившее широкое распространение в разговорной речи последних десятилетий прошлого века, когда еще существовал «железный занавес», а потом началась так называемая «перестройка», имело значение ‘за границей, за рубежами Советского Союза’. После распада СССР продолжает (правда, уже замстиво реже) употребляться с почти тем же значением – ‘за рубежом’: «Движение mein Hezz! Ты в хедере со шваброй, Я в Deutsche Schule с ней... Так вверх штандарты как бы, Словесности родной из-за бугра – салют! (А. Лайко. Берлинский автобус); «Как теперь стало модно кивать: ничего подобного нет даже за бугром!» (В. Устинюк. Кочет). От фразеологии *за бугром* в жаргоне образовались существительные *забугбрье* ‘зарубежье’ (ср. ближнее и дальнее *забугорье*), *забугринка* ‘автомобиль иностранного производства, иномарка’ (СОЛ 124) и прилагательное *забугбрный* ‘не отечественный, заграничный’, например: «Вездеход у них какой-то забугорный. Фургончик этакий – многоместный, с удобствами» (Б. Шишаев. Лесные братья); «На минувшей неделе случились два скандала, связанные с телевидением: один – забугорного, британского производства» («Известия», 2005 г., 11 февр.).

Происхождение выражений *за бугром*, *за бугор*, *из-за бугра* привлекло внимание М. А. Грачева и В. М. Мокиенко. Они сравнивают этот оборот с известными словами автора «Слова о полку Игореве»: «О, Русская земле! Уже за шеломенемъ еси!», в которых, по мнению ряда исследователей этого памятника XII в., отразился древнерусский народный географический термин *шеломъ* ‘холм’, и считают, что оборот *за бугром* образовался «по старинной и до сих пор актуальной модели, характеризующей далекие расстояния: фольк. *за горами, за долами; за горами, за морями; за море, за морем*», но при этом он имел «арготический источник»: «В воровском арго *за бугры* давно значило – ‘в Сибирь’..., *за Бугры* ‘место ссылки’...» (ИЭСВЖ 76). «Следовательно, – заключают они, – можно предположить, что *бугор* первоначально обозначал в арго границу зоны, границу лагеря,

места заточения, служил «холмразделом» свободного и несвободного пространства. Поскольку же весь Советский Союз, по арготическому определению, представлял собой «большую зону», то и за пределами арго выражения получили значение ‘за рубежом’, ‘за рубеж’ и т. п. (там же, с. 76–77).

На наш взгляд, смысловая история этого выражения была несколько иной. В диалектах русского языка слово *бугбр* в прошлом и позапрошлом столетиях употреблялось со значением ‘большой холм, гора’ (СРНГ 3, 237; с указанием на донские, сибирские, самарские и саратовские говоры). Форма множественного числа *буగры* соответственно означала ‘горы’. В связи с этим большой интерес вызывает свидетельство о том, что раньше ссылочные, каторжане, бродяги («Иваны, не помнящие родства»), словом, те, кого мы сегодня называем уголовными преступниками, *Буграми* именовали Уральские горы (БСРЖ 79). Горная страна Урал еще в XIX в. разделяла Российскую империю в сознании ее жителей на две огромные половины – собственно *Россию* (в народной речи – *Расею*) и *Сибирь* с Приуральем. Эта антитеза *«Расея» – Сибирь* нашла отражение в целом ряде произведений художественной литературы позапрошлого и начала прошлого века. Например: «Две дороги: одна в *Сибирь*, другая в *Расею*» (Ф. М. Решетников. Глумовы, 1866–67 гг.); «Да ведь у вас ли в *Расеи*, у нас ли в *Сибири* баба мужика хоща и хитрее, да разумом не дошла до него...» (П.И. Мельников-Печерский. На горах); «Мы уж свою *Расею* распродали, а теперь ваша сибирская очередь» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. По дешевой цене); «Устюжаниновы повели заводское дело сильною рукой, а так как на Урале в то время рабочих рук мало, то они охотно принимали беглых раскольников и просто бродяг, тянувшихся на Урал из далекой помещичьей *«Рассеи»*» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. Три конца); «Мысль открыть сбыт своей крупчатке в *«Расею»* очень поиравилась Михею Зотычу, и он с большим удовольствием отпустил Галактиона съездить в Казань, Рыбинск, Саров и Нижний, чтобы на месте познакомиться с делами» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. Хлеб); «– Вот я часто так-то выйду на бережок, – повествует Иван Васильич, не торопясь, – и раздумаюсь... Ведь какое здесь место: настоящая грань. Одной ногой в *Расее*, другой – в *Сибири*» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. На перевале); «Вот всю-то жизнь, почитай, все из *Сибири* в *Расею* рвался, а теперь хоть бы на сибирской земле помереть, а не на этом острову проклятом...» (В. Г. Короленко. Соколинец, 1885 г.); «В *России* она самогоном на-

зыается, а у нас в Сибири – самосидкой...» (Н. Телешов. Между двух берегов, 1903 г.) и др.

Таким образом, для жителей европейской России («Расен») ее азиатская часть находилась далеко за *Буграми*, т.е. за Уральским хребтом, так же как к западу от *Бугров* для «азиатов» простиралась тоже далекая от них ее европейская часть, более цивилизованная и часто привлекательная, заманчивая (см. выше пример из рассказа В. Г. Короленко «Соколинец»).

С течением времени исчезает связь словоформы *Бугры* с конкретным географическим объектом – Уральскими горами – разграничительными этих обширных пространств государства, сужается употребление самого топонима, который жаргонизируется, а затем превращается в устаревшее слово. Вследствие этого усиливается воздействие на него общеязыковой appellативной словоформы *буగры* ‘холмы’, но при этом сохраняется и даже усиливается прежнее сознание ‘по другую сторону границы’. И уже в таком состоянии выражения *за буграми*, *за бугры* оказались способными измениться в обороты, имеющие в своем составе именной компонент в единственном числе – *за бугром* и *за бугор*. В XX веке, в период существования Советского Союза с его закрытыми границами, изменилась референтная база этих оборотов: *бугром* становится государственная граница СССР, которая была «на замке».

СОКРАЩЕНИЯ

- Балдаев — Балдаев Д. С. Словарь блатного воровского жаргона. М., 1997. Т. 1.
- БСМС — Левикова С. И. Большой словарь молодежного сленга. М., 2003.
- БСРЖ — Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона. СПб., 2000.
- Даль — Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. СПб.; М., 1880. Т.1; 1881. Т.2.
- ИЭСВЖ — Грачев М. А., Мокиенко В. М. Историко-этимологический словарь воровского жаргона. СПб., 2000.
- Кучинский — Кучинский А. В. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Лагерная живопись, условный жаргон. Донецк, 1998.
- МС — Митрофанов Е. В., Никитина Т. Г. Молодежный сленг: Опыт словаря. М., 1994.
- РГ — Русская грамматика: В 2 т. / Гл. ред. Н. Ю. Шведова. М., 1980. Т. I.

- СВЯ — Словарь воровского языка. Слова, выражения, жесты, татуировки. Запорожье, 1992.
- СКМВВ — Ермакова О. П., Земская Е. А., Розина Р. И. Слова, с которыми мы все встречались. Толковый словарь русского общего жаргона. М., 1999.
- СМА — Елистратов В. С. Словарь московского арго (материалы 1980–1994 гг.). М., 1994.
- СМЖ — Каланов Н. А. Словарь морского жаргона. М., 2002.
- СОЛ — Алексеенко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И. Словарь отразеологической лексики современного русского языка. М., 2003.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров. М.; Л., 1965. Вып. 1; 1978. Вып. 14; 1980. Вып. 16; 1981. Вып. 17.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1971. Т. III; 1973. Т. IV.
- ЧРДФ — Алексеенко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И. Человек в русской диалектной фразеологии. Словарь. М., 2004.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974. Вып. 1; 1987. Вып. 14.
- Юдин — Юдин А. В. Ономастикон русских заговоров. Имена собственные в русском магическом фольклоре. М., 1997.
- Stepniak — Stepniak K. Współpraca: Zbigniew Podgórzec. Słownik tajemnych gwar przestępnych. London, 1993.

В. П. Шульгач
(Київ)

**ЕТИМОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ДЕЯКИХ
ЗАХІДНОВОЛИНСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ
(продовження) ***

Бáйбу́р ‘здоровило’, ‘нероба’ (Корzonюк 69). До псл. **bъlburgъ* (з фонетичним розвитком *ъl* > *ái*’ > *ái*).

Бóхан ‘велика пшенична хлібина’ (Корzonюк 75). Швидше за все, це форма з абсорбованим плавним, продовження первісного **boehan* / **bolhan* ‘шароподібний’, ‘набухлий’. В такому разі генетичні зв’язки слід вбачати в пол. діал. *bejch* ‘живіт, черево’ (SGP II, 49), чеськ. діал. *bejchy* мн. ‘роздуті боки воза, завантаженого збіжжям’ (Bartoš 14) < **belchy*, а також (іносуфіксальних) рос. діал. *болхáрь* ‘дзвоник величиною з кулак’, *булхáрь* ‘великий дзвінок, який вішають до збрюї коня’ (СРНГ 3, 84, 272), пол. діал. *bełchaty* ‘з великим животом; череватий’ (Steffen 6) і под. По-іншому див.: (ЕСУМ 1, 311 – з літературою).

Вудбóвчити ‘закопили губу’, вудбóвчитися ‘відвиснути’ (Корzonюк 90). Рефлекси деномінтивних псл. **otъbъlciti*, **otъbъlciti* (*se*), пов’язаних із **bъlkъ* / **bъlcъ*.

Вудзáм ‘нижня частина стовбура дерева, обрізана біля самого корея’ (Корzonюк 90). Ілюстрація потенційного псл. **otъ-zemъ*. Щодо кореневої частини пор. укр. діал. зем ‘долівка’ (Чабаненко 2, 100).

* Початок див.: Науковий вісник Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки. Філологічні науки. Луцьк, 2000. № 6. С. 64–68.

Вужу́зіца ‘довга палиця для ворушіння дров у печі і вигрібання жару’ (Корzonюк 91). Швидше за все, це продовження первісного *obžežica (з дисиміляцією ж – ж – ж – з) < *obžega ж. Пор. псл. *obžegъ ч. > говіркове вбжух ‘т.с., що вужу́зіца’ (Корzonюк 87). Сюди ж діал. вужу́шена ‘зменш. до вужу́зіца’ (Корzonюк 92) < *obžezina.

Гайдур ‘товста коноплина, що росте окрімовід інших чи скраю ділянки’, ‘висока ростом людина’ (Корzonюк 93). Із *galdur (й < л’ < л – солодкозвучність). На основі суфіксальної варіантності пов’язане з укр. діал. говедіря ‘потовщене місце на нитці’ (Глуховцева 54). Судячи зі структури, обидва слова можуть кваліфікуватися як архаїчні утворення від основи *gylđ-: *gylđ-urъ (-ь), *gylđ-yr’а. Стосовно значення ‘висока ростом людина’, то воно властиве як структурно неускладненим рефлексам псл. *gylđa [пор., наприклад, укр. діал. гольда ‘висока на зрост людина’ – с. Шепетин Дубнівськ. р-ну Ровенськ. обл. (ДАРО ф. Р-479, оп. 2, од. зб. 344, арк. 211)], так і іносуфіксальним дериватам: блр. діал. галдѣба ‘висока худа людина’ (ДСБр. 44) < *gylđ-oba, рос. діал. гайдук ‘сильний, рослий хлопець’ (СОГ 2, 134) < *gylđ-ukъ тощо.

Гарипуда ‘крикун (про дитину)’, ярипуда ‘т.с.’ (Корzonюк 95, 267). Рефлекси псл. *jarēpoda – поєднання прислівника *jarē < *jarъ(jь) та основи діеслова *pōditi. Щодо першого компонента пор., наприклад, укр. діал. ярипéніца ‘упиратися, вперто не хотіти чогось’ (Курило 30), включенного до статті псл. *jarēpeniti se (ЕССЯ 8, 172).

Засілєте ‘піймати на пасовиці свійську тварину, що пасеться, розтягнутим шнуром’ (Корzonюк 122). Відіменний дериват, свідчення потенційності говіркового *cilo, пор., наприклад, д.-руськ. сило, рос. сило, пол. sidło, чеськ. osidlo ‘пастка’ (Фасмер III, 621) < *sidlo – похідного на -dlo від незасвідченого *siti ‘з’єднувати, сплівати’ (~ серб. dosinuti se ‘potiri, оволодіти, захопити’¹).

Знүте мн. ‘знущання’ (Корzonюк 131). Віддієслівне похідне, генетично пов’язане з гніздом псл. *nutiti (se) (ЕССЯ 26, 49: ст.-блр. нутити ‘примушувати’, ст.-пол. nucić ‘мучити; приманювати; заставляти’ та ін.).

Клéгате ‘ледве ходити’ (Корzonюк 139). Метатезний варіант від *kelgatе. До гнізда псл. *kъlgati (se) (ЕССЯ 13, 186 – без українського фактажу). Стосовно фонетики пор. діал. клéшавий ‘клишоногий’ (Корzonюк 139) < *kъlšavъ(jь)².

Кувирзá, кувирзўн ‘велика опуклобока солом’яна посудина, плетена лозою, для зберігання зерна’ (Корzonюк 145). Додаткова

ілюстрація псл. **kovъrza* (ЭССЯ 12, 19), а також свідчення потенційності псл. **kovъrzinъ*, пропущеної в ЭССЯ. Щодо безпрефіксних відповідників для останнього пор., наприклад, семантично близькі укр. діал. *верзун* ‘виплетений із соломи кошик, у якому несуться кури, гуси’ (Мартинова 407), *вирзун* ‘виплетена із соломи обичайка з дном’ (Паламарчук 24).

Кулувáтий ‘прикм. до кулувай’ [‘дурень’] (Корzonюк 147). До гнізда похідних від псл. **kolovatъ(jy)* (ЭССЯ 10, 148 – без матеріалу української мови).

Нимбóвний ‘маломовний, неговіркий’ (Корzonюк 173). До псл. **nemyvnyj(y)* (ЭССЯ 24, 164 – український матеріал відсутній).

Пругáпите ‘втратити щось через неуважність; пропустити нагоду; прогавити’ (Корzonюк 193). Лексичний релікт, префіксальний дериват – **pro-apiti* – співвідносний з ітеративом псл. **apati* (ЭССЯ 1, 71–72). Передкоренева протеза -г- вторинна. Пор. також згáните ‘прогавити, пропустити нагоду; прозівати’, згапувáте ‘додумати, збагнути’ (Корzonюк 127).

Пудéпе ‘підстилка під снопами у стіжку, скірті’ (Корzonюк 196). Судячи з дефініції, маємо підстави для відновлення базового **pod-dъbnyje*, мотивованого псл. **dъbno* (ЭССЯ 5, 174-175).

Пудка́сістий ‘білогрудий, білоший (про тварину)’ (Корzonюк 196). Прикметник на *-icm-*, генетично пов’язаний з ісл. **kazъpъjъ* (ЭССЯ 9, 157-158).

Сказ ‘риска, помітка, знак на дошках, колодах, призначених для будівництва’ (Корzonюк 219). Віддієслівне похідне – **zъkazъ*, пор. безпрефіксне **kaziti* (*se*) ‘псувати’ < ‘помічати знаком’ (ЭССЯ 9, 171). Стосовно еволюції семантики пор., наприклад, укр. діал. *сказ* ‘огріхи в косінні, оранці, вишпиванні, пітканні’, пов’язане з дієсловом *сказытись* ‘зінсувати; зламати щось; розбити (посуд)’ (Шпаш, Галас 175).

Ску́лін ‘той, хто зішуплився, згорбився (від холоду, страху)’ (Корzonюк 221). Діалектний варіант первісного **skulenъ*. Генетично пов’язане зі *skula* < **skula*, i.-e. *(s)kel- ‘гнути, згинати; крутити; вертіти’. Сюди ж діал. *скúлінниць*, *-нyc* ‘т.с., що скулін (про тварину)’, а також деномінтивне *скулітє* ‘змерзнути’ (Корzonюк 221).

Скýса ‘спокуса’ (Корzonюк 221). Віддієслівне похідне, пор. говіркове *скусéте* ‘спокусити, підмовити’ (Корzonюк 221). Архаїзм праслов’янської доби – **jьzkusa*, пор. парадигматичний варіант **jьzkusъ* (ЭССЯ 9, 40 – український матеріал відсутній).

Спáрхлий ‘пухкий (іро ґрунт)’ (Корzonюк 224). Похідне на -л- від місцевого спáрхнути ‘стати пухким’: *Пусъля дуцъ файнє зимлє спáрхла* (Корzonюк 224). До псл. *јъзръхноти. Стосовно значення ‘стати пухким’ (< ‘копати, рити’ пор., наприклад, рос. діал. *испорхать* ‘розкопати, зрити’ (СВГ 3, 24).

Спудáк ‘нижній кам’яний круг в млині, на якому розтирається зерно на борошно’ (Корzonюк 226). Суфіксальний (-ák) дериват, що виник на основі іменника псл. *јъзродъ чи прийменниково-іменної конструкції *јъз podъ (останні відновлено в: ЭССЯ 9, 10–11).

Схаб ‘м’ясо з ребрової частини туш’ (Корzonюк 233). Віддеслівне похідне – *јъзхавъ, пор. псл. *јъзхабити (ЭССЯ 9, 33). Див. ще псл. *хава, *хавъ (ЭССЯ 8, 1, 9).

Уббаңдóжити ‘обгорнути, обмотати’: *Скалічилам пáльца, і мýшу всю рýку уббаңдóжити* (Корzonюк 243). Рефлекс псл. *obboldožiti (асиміляція плавного перед дентальним), мотивований у кінцевому результаті псл. *bъldoga (> *bъldožiti > *obbъldožiti). Сюди ж уббаңдóжитися ‘об’язатися чим-небудь під час захворювання, зв’явивши кінці’; ‘обгородитися’: *Наши сват вжса кругом уббаңдóжисяся нүвэм забором* (Корzonюк 243).

Убізвíчите ‘образити, дуже скривдити когось’ (Корzonюк 243). Дериват із префіксом *об-* (місцеве *уб-*) від дієслова *јъзвéčiti, пропущеного в ЭССЯ.

Усую́ска ‘латка, що охоплює весь передок чобота’ (Корzonюк 245). До псл. *зъ-нозъ (-a) [нор. д.-руськ. съевзъ ‘зв’язок, стосунки, узи’ (Срезневский III, 664), укр. діал. *созюка* ‘шкіряна латка у взутті’ (Гримашевич 150), блр. діал. *созюка* ‘вузька смужка шкіри по краях взуття’ (ДСБр. 213), *сазюкі* ‘обшивки передків у ботах’ (Бялькевич 402)], яке мотивоване дієсловом *зъvezati (з уніфікацією префіксального голосного в іменнику та мотивуючому дієслові). Від *зъ-нозъ, -а утворено похідне *зънозити > місцеве **усую́зите** ‘пришпити усую́ску’ (Корzonюк 246).

Хлуд ‘прут, хворостина’ (Корzonюк 250). До псл. *xlođbъ (ЭССЯ 8, 37–38 – без українського матеріалу).

Чайнулу́зь збірн. ‘малеч’: *О, вунá має тáї чайнулузі побину хáту* (Корzonюк 254). Форма із сильним ступенем лабіалізації -о- в ненаголосених складах, із *чáполозъ. Поєднання експресивного префікса чá- та основи -полозъ, яка може сягати *polzъ, пор. псл. *polzъ. За умови, що кінцеве -зъ не первісне, а із -дзъ (< *-d’), коренева морфема може зводитися до *poldъ. Пор. його реалізацію в семантично близькому

рос. діал. *сполодиться* ‘з’єднатися, утворити цілісність; об’єднатися’ (НОС 10, 132).

Шармáток ‘брусок у ткацькому верстаті, через який натягнуто полотно’, ‘прилад для розгладжування полотна на верстаті’ (Корzonюк 259). Фіксується також у східнословожанських говірках – *шармáток* ‘брус у ткацькому верстаті’ (Глуховцева 225). Лексичний архаїзм, похідне з демінутивним суфіксом *-ок* від ад’ектива *шармат(ий)* < **сармат(ий)* (*с-* > *и-*) < **sъrtm-атъ(jь)* ‘який стосується *сорми* чи *сорма*’. Пор. рефлекси псл. **sъrta*, **sъrtъ* < i.-e. **ser-* ‘текти’, ‘рухатися’ в значенні ‘підводне каміння (про річки)’, ‘перекат, поріг на річці’ та ін., описані в науковій літературі³.

Шкáйдате ‘ходити (про перші кроки дитини)’ (Корзонюк 260). Із **skъldati* (*й* < *л* < *л*; реалізація групи *ъl* > *áл*).

Ячни́ця ‘ячмінна солома’ (Корзонюк 267). До псл. **ءےپنیسا* – суфіксального похідного від псл. **ءےپنъ(jь)* (ЭССЯ 6, 64). Потенційний праслов’янізм, пропущений в ЭССЯ.

¹ Куркина А. В. Ф. Миклошич как этимолог // Miklošičev zborník. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Ljubljana, 1992. S. 325–326; ЭССЯ 5, 82 (**dosiqti se*).

² Детальніше див.: Казлова Р. М. Славянская гіранімія. Праславянські фонди. Гомель, 2003. Т. III. С. 269.

³ Козлова Р. М. *О Сормах, Сарматах, Сорматских горах* // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карненко. К., 2004. С. 248–249.

Скорочення

- | | |
|------------|---|
| Бялькевіч | — Бялькевіч М. І. Краївський слоўнік усходняў Магілёўшчыны. Мінск, 1970. |
| Глуховцева | — Словарник українських східнословожанських говірок / Укладачі: К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. Луганськ, 2002. |
| Гримашевич | — Гримашевич Г. І. Словарник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. |
| ДАРО | — Державний архів Ровенської області (фонди). |
| ДСБр. | — Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Рэд. Г. М. Малахай, Ф. Д. Клімчук. Мінск, 1989. |
| ЕСУМ | — Етимологічний словарик української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничук. К., 1982–2003. Т. 1–4. |

- Корzonюк — Корzonюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. К., 1987. С. 62–267.
- Курило — Курило О. Матеріали до української діалектології та фольклористики. К., 1928.
- Мартинова — Мартинова Г. І. Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики Правобережної Черкащини): Дис. ... канд. філол. наук. Машинопис. К., 1993.
- НОС — Новгородский областной словарь / Отв. ред. В. П. Строгова. Новгород, 1992–1995. Вып. 1–12; Великий Новгород, 2000. Вып. 13.
- Паламарчук — Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.) // Лексикографічний бюллетень / Гол. ред. В. С. Ільїн. К., 1958. Вип. VI. С. 36–55.
- Піпаш, Галас — Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поліна і Рогатинська Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- СВГ — Словарь вологодских говоров: Учеб. пособие по рус. диалектологии / Ред. Т. Г. Паникаровская. Вологда, 1987. Вып. 3: И–К.
- СОГ — Словарь орловских говоров: Учеб. пособие по рус. диалектологии / Науч. ред. Т. В. Бахвалова. Ярославль; Орел, 1989. Вып. 2: В–Г.
- Срезневский — Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Л.; С.-Петербург, 1966–2004. Вып. 1–38.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- Чабаненко — Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. 1–4.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
- Bartoš — Bartoš F. Dialektický slovník moravský. Praha, 1906 (= Archiv pro lexikografi a dialektologii. 6).
- SGP — Słownik gwar polskich. Kraków, 1979–2003. T. I–VI.
- Steffen — Steffen W. Słownik warmiński. Wrocław etc., 1984.

Розділ III. Огляди та рецензії

Г а б о р а к М. М. Гідронімія Івано-Франківщини. Словник-довідник. Снятин : Прут Принт, 2003. 284 с.

Поява нового топонімного словника в колі лексикографічних праць – це несбияка подія в мовознавстві загалом і в словникарстві зокрема, тим більше, якщо цей словник гідронімний. Уже чимало сказано в спеціальній літературі про специфіку такого класу онімів, як назви гідрооб'єктів. Пере дусім їх відмінність від інших онімів полягає в хронологічній глибині й стабільноті (явище перейменування гідронімів українські, порівняно, наприклад, з ойконімами). Крім цього, внутрішня форма того чи іншого гідроніма криє в собі так звану доонімну семантику, яку можна з'ясувати лише за умови спеціального аналізу структури слова, його порівняльно-зіставної характеристики з іншими схожими онімами. Така особливість гідронімів відбувається й на етимологічному словникові цих назв, зокрема на принципах побудови словникової статті, де потрібно зазначити не лише географічну локалізацію назви водойми, а й, коли це можливо, вказати її варіанти, перші писемні згадки; у лаконічній формі проаналізувати структуру (словотвірну, фонетичну) гідроніма і спробувати відновити його первинне (апелітивне) значення. У цьому сенсі словник «Гідронімія Івано-Франківщини» Мирослава Михайловича Гaboraka помітно вирізняється з-поміж таких видань, як, наприклад, «Топонімічний словник України» М. П. Янка, по-перше, обсягом використаного гідронімного матеріалу (цьому посприяв, напевно, регіональний характер гідронімів), по-друге, що найважливіше, його науковою інтерпретацією і відповідно авторським підходом до осмислення вже наявних версій тлумачення низки назв. По суті словник М. М. Гaboraka новаторський, оскільки аналогічного видання з того чи іншого регіону України ще не було. Як зауважує сам автор, «він [словник] є першою спробою засвідчити в одному виданні назви водних об'єктів усієї області, а також подати їх етимологію» (с. 5). Вражає кількісний обсяг фактичного матеріалу – 1829 гідронімів, до того ж це не лише назви протічних вод, як-от річки, потоки, але й непротічних – озера, стави, болота, криниці. Разом із тим М. М. Гaborак уводить у науковий обіг такі назви, які засвідчені лише в писемних історичних джерелах і невідомі для сучасників. Сам принцип організації словникової статті не викликає зауважень (сучасна форма зареестрованого гідроніма, форма Род. в., вид об'єкта, його локалізація, писемні фіксації в джерелах, з'ясування способу творення гідроніма, спроба віднови

лення його внутрішньої форми), хоча, на нашу думку, для деяких назв, «темних» з погляду походження, аналітична частина могла б бути більш детальною. З цього приводу можливі певні міркування і щодо тлумачення низких назв.

Арендár – потік; п. Пруту л. Дунаю. Посесивне утворення на *-jъ від апелятива *арендар* ‘той, хто орендує що-небудь’ (с. 16). На нашу думку, назва належить до пізніх, утворена лексико-семантичним способом від апелятива *арендар / орендар* без додавання присвійного суфікса. Дериваційна модель із присвійним суф. *-jъ була продуктивна в ранньому середньовіччі.

Бабче – потік; л. Великого Лукавця п. Бистриці-Солотвинської л. Бистриці п. Дністра. На думку автора, назва утворена семантичним способом від однайменного ойконіма. В основі ойконіма особова назва *Бабко* (с. 17). Па думку О.М. Трубачова, назви такого типу (пор. ще *Глумча, Рубча*) відбивають слов'янську словотвірну архаїку й походить від апелятива або антрононіма із суф. -eъ, ускладненого відносно-присвійним формантом *-jъ¹.

Балабурська – поточина; пр. Рибниці п. Пруту л. Дунаю. Як стверджує М. М. Гaborак, це посесивне утворення із суф. -ськ(a) від антропоніма *Балабурко* (с. 19). Як відомо, прикметниковий суф. -ськ- у топонімах указує переважно на відносність щодо твірної топонімічної основи. Слід зауважити, що суф. -ськ- належить до відносних, а не до посесивних. Отже, *Балабурська* < незасвідченого топоніма **Балабурка(-и)*. Пор., наприклад, гідронім *Кам'янський* < ойконіма *Кам'янка*.

Битківчик – потік; л. Бистриці-Надвірнянської н. Бистриці п. Дністра. «Назва утворена за допомогою суф. -чик від ойконіма *Битків*» (с. 27). На нашу думку, назва *Битківчик* утворена від проміжної форми *Битковець* (пор. гідронім *Битковець* у цьому ж регіоні) за допомогою суф. -ик (< *-ikъ).

Брицівський – потік; пр. Пруту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою суф. -iеськ(ий) від мікротопоніма *Брище* (назва ґрунту). В основі мікротопоніма апелятив *бор* ‘дике просо, мишій’ < псл. **bъгъ*» (с. 33). Назва *Брище* позначає низку об'єктів на терені України. Більш аргументованим виглядає пояснення ойконіма як синкопованої форми від *Дебрице* < *Дъбрице*².

Буркач – потік; л. Сівки п. Дністра. «Назва утворена семантичним шляхом від апелятива *буручак* ‘буркотливий потік’» (с. 37). Проте від *буручак* угворився б гідронім *Бурчак*, а не *Буркач*.

Глибóка – поточина; л. Грушеви п. Пруту л. Дунаю. «Назва утворена шляхом субстантивації та онімізації прикметника *глибока* < псл. **glъbokъ*» (с. 62). Автор подає неправильну псл. форму **glъbokъ*. Правильна **glybokъ* (ЭССЯ 6, 160) чи **glqbokъ* (Казлова 111).

Збóра – річка; л. Болохівки л. Сівки п. Дністра. «Назва утворена семантичним шляхом від румунськ. *zbiera* ‘ревіти, ревти; кричати, гукати, галасувати’» (с. 95). Вважаємо, що гідронім *Збора* можна пояснювати на українськомовному ґрунті. Пор. укр. *збір* ‘щось зібране’ (Грінченко 2, 124) й аналогічні лексеми в інших слов'янських мовах, також гідронім *Збір* у бас. Верхнього Дністра (СГУ 209), чеськ. топонім *Sběř* < *sběr* ‘щось зібране’ (Profous IV, 16). Семантику основи гідроніма *Збора* мотивувала, очевидно,

ознака ‘місце збору (злиття) кількох струмків в одну річку’. Пор. типологічно споріднене укр. *злив* ‘місце злиття двох річок в одну’ (Дзендерівський 109).

Ільниця – поточина; л. Свічі п. Дністра. «Назва утворена за допомогою суф. *-иця* від прікметника діал. *ільний* ‘ялиновий’ (пор. гуцул. *іль* ‘ялина’; с. 104)». На нашу думку, гідронім слід пояснювати в колі формально споріднених назв водойм, як, наприклад: р. *Ільниця* в бас. Прип'яті (СГУ 222) та р. *Іліса* в бас. Одеру (НО 95); на території Польщі зафікований також ойконім *Іліса* <*len* ‘льон’ (NMP III, 524). Вважаємо, що наведені назви мотивовані номеном, що сягає ісл. **lēnica* (ЭССЯ 18, 84–85) з імовірним значенням ‘водойма, де могли вимочувати льон’. Щодо форми *Ільниця* пор. діал. (бойк.) *іл'н'янка* ‘поле, з якого прибрано льон’ (Онишкевич 1, 325).

Кобилиця – річка; п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена семантичним шляхом від однайменного мікротопоніма, в основі якого апелітив *кобилица* ‘квасоля звичайна’» (с. 116). На нашу думку, логічніше мотивувати семантику основи гідроніма *Кобилиця* географічним терміном *кобилиця* ‘невеличка гать на річці’ (Онишкевич 1, 362) з огляду на безпосередній зв’язок гідронімів із відповідною номенклатурною лексикою.

Красник – потік; л. Лючки п. Пістиньки п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена семантичним шляхом від однайменного ороніма, в основі якого прікметник *красний* ‘дуже гарний’» (с. 125). Не варто категорично стверджувати, що оронім мотивований апелітивом *красний* зі значенням ‘дуже гарний’, оскільки в карпатських говірках прікметник *красний* позначав ще й сему ‘червоний’ (Онишкевич 1, 385), що може вказувати на відтінок кольору ґрунту.

Лущава – річка; п. Свічі п. Дністра. «Назва утворена за допомогою суф. *-ава* від апелітива *лущ* (бот.) ‘звінець, півнячий гребінь’» (с. 143). Важко погодитися з таким тлумаченням доонімної семантики гідроніма з огляду на гірський характер річки. На нашу думку, назва *Лущава* мотивована діеслівною основою *лущ-* (<*лущити*) + суф. *-ава*. Така імовірна семантика вказуєла на фізичну характеристику течії об’єкта. Пор. типологічно споріднені назви *Лімниця*, *Ломенка* тощо.

Лючка – річка; л. Пістиньки п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою суф. *-к(a)* від ойконіма *Люча*. В основі назви антропонім *Лютко* <*Лютомиръ*» (с. 144). Така версія малоймовірна з погляду словотвору. У цьому разі була б форма *Люткова*. На нашу думку, *Люча* відбуває ім’я **l'uiča* <*l'utvъ*.

Морданівка – потік; п. Акри п. Лючки л. Пістиньки п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою суф. *-iev(a)* від антропоніма *Mordan* < румунського *Mordean*» (с. 163). Питання про східнороманський статус імені *Mordan* дискутивне, оскільки таке ім’я могло виникнути і на українському ґрунті як дериват із суф. *-ан* від імені *Morda*. Пор. сучасні українські прізвища з аналогічним формантам: *Козлан*, *Сухан*, *Щербан* тощо (Редько 111).

Опатний – потік; бас. Великого Ріжна л. Черемошу п. Прту л. Дунаю. «Назва неясна щодо походження. Можливо, вона передана в писемних джерелах із помилками. Імовірно, гідронім звучав як *Oparний*» (с. 174). На нашу думку, назву *Опатний* можна кваліфікувати як результат онімізації та суб-

стантивації прикметника **опатнай* < діал. *блат* з нейтральним значенням ‘те, що падає, опадає’ (пор. бойк. *упат* ‘сніг на деревах’, ‘сніжна зима’; Онишкевич 2, 21). З погляду семантики основи так могли назвати потік зі спадистими, обсунутими берегами.

Перемиська – річка; л. Прту л. Дунаю (варіанти *Przemyska*, *Peremyska*). «Назва утворена за допомогою суф. *-ськ(a)* від мікротопоніма *Перемич*, *Перемиковата..*» (с. 180). За умови реалізації такої словотвірної моделі ми маємо форму *Перемицька*. Найімовірніше, що гідронім *Перемиська* – це прикметник із суф. *-ськ-* від певного *Перемишиль* із подальшими змінами приголосних на українському ґрунті. Пор. з цього приводу давнє словосполучення *Перемиська земля* *«Перемишиль»*.

Повшанка – потік; бас. Акри п. Лючки п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена семантичним шляхом від однійменного мікротопоніма – назви урочища, звідки витікає потік. В основі мікротопоніма антропонім *Пох*» (с. 188). Структура назви *Поєшанка* не вказує на те, що вона походить від імені *Пох*. У такому разі було б *Похова* або *Похів*.

Принір – потоки в бас. Прту. «Назви утворені семантичним шляхом від апелятивна *принір* ‘крутий схил гори, круті дороги’» (с. 199). Вважаємо, що гідроніми *Принір* постали в результаті перенесення за суміжністю однійменної назви з орооб’єктів. Пор., наприклад, *Принір* (пол. *Przypor*) – гірський схил у Карпатах (SG IX, 223).

Прутчик – потік; витік Прутця-Яблуницького л. Прту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою демінутивного суф. *-чик* від гідроніма *Прут*» (с. 202). З погляду словотвору гідронім *Прутчик* – це демінутив від *Прутець* (див. вище *Прутець-Яблуницький*), а не від *Прут*.

Радчанка – річка; п. Рудки п. Бистриці-Солотвицької л. Бистриці п. Дністра. «Назва утворена за допомогою суф. *-анк(a)* від ойконіма *Радча*. В основі ойконіма особова назва *Радко*» (с. 205). Оніми із суфіксальним *-ч-* у спеціальній літературі пояснюють як похідні від імені із суф. *-ець*, ускладненого індивідуально-посесивним (переважно) суф. *-јь* (*-а*, *-е*). Наприклад, *Глумеч* < *Глумець*, *Рубча* < *Рубець*³. Звідси *Радча* < *Радець*.

Рижуватий – потік; бас. Чорного Черемошу п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою суф. *-уват(iй)* від мікротопоніма *Rіжка*» (с. 208). Зауважимо, що суф. *-уват-*, який указує на неповноту враження якоїсь ознаки (пор. *блуватий* ‘трохи білий’, *сіруватий* ‘трохи сірий’ тощо) приєднувався безпосередньо до апелятивної основи, а не до онімної. Логічніше припустити, що *Ріжуватий* (якщо це не видозмінене *Рижуватий*) постав у результаті онімізації певного *‘ріжуватий’* < *ріжка* ‘талевина в лісі’ (с. 207).

Роже́н – потік; л. Черемошу л. Прту л. Дунаю; сс. Великий і Малий Рожен Косівського р-ну. «Назва утворена семантичним шляхом від однійменного ойконіма, похідного від антропоніма *Рога*» (с. 209). Відзначимо, по-перше, що давніша форма якраз *Роже́н*, а не *Рожин* (де суф. *-ин* присвійний). По-друге, в Карпатському регіоні зафікований апелятив *роже́н* ‘роздолина’ (Онишкевич 2, 181), що метафорично може вказувати на відповідну форму рельєфу або на конфігурацію русла потоку.

Розсоче – потік; л. Чорного Черемошу п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена на семантичним шляхом від однайменного мікротопоніма, мотивованого апелятивом *роздоха*» (с. 211). За умови похідності гідроніма *Розсоче* від *роздоха* закономірно була б форма *Розсоше*.

Свинний – потічки в бас. Прту (л. Дунаю) та Дністра. «Назви утворені семантичним шляхом від однайменного мікротопоніма, в основі якого апелятив *свиня*» (с. 218). Не можна категорично стверджувати однозначної мотивації семантики гідроніма *Свинний* апелятивом *свиня* на позначення відомої тварини, оскільки назва *Свинний* може також відбивати префіксально ускладнений дієслівний корінь *-вин-* (сл. **vīnōti* ‘звивати, скручувати’⁴).

Сербни – потік; п. Воропи п. Бистриці-Надвірянської п. Бистриці п. Дністра (варіант *Сербень*). «Назва утворена за допомогою суф. *-ин* від етноніма *серб*» (с. 221). За умови первинності варіанта *Сербень* гідронім можна кваліфікувати від дієслівної основи *серб-* (пор. діал. (бойк.) *сербати* ‘съорбати’; Онишкевич 2, 210). У такому разі семантику основи гідроніма мотивували, напевно, акустичні особливості течії потоку.

Скавнич – потік; бас. Лючки л. Пістиньки п. Прту л. Дунаю. «Назва неясна щодо походження. Можливо, вона неправильно передана в писемних джерелах. Імовірно, що гідронім мав форму *Ставнич*» (с. 226). Однією з можливих версій стимологізування гідроніма *Скавнич* може бути пояснення його структури як *Скаунич* <*Скалнич* (*скал(о)ний* ‘скельний’ + суф. *-ич*; пор. діал. (бойк.) *скалá* ‘скеля’; Онишкевич 2, 221).

Совчик – потік; л. Прту Яблуницького л. Прту л. Дунаю. «Назва утворена за допомогою суф. *-ик* від дієслівної основи *совч-* <*согати*, *согатися* ‘переміщатися по поверхні’» (с. 229). З погляду фонетики незрозуміло, як *Совч-* виникло із *согч-*.

Сорвиця – соляна криниця. «Назва утворена семантичним шляхом від апелятива *соровиця* ‘ропа; дуже солона вода; розсіг’» (с. 232). Автор, по-перше, не зазначає джерела, звідки він узяв такий апелятив. По-друге, наскільки відомо, в українській мові зі схожим значенням зафікований апелятив *сукровиця* (Грінченко 4, 228). На нашу думку, мікрогідронім *Сорвиця* логічніше пояснювати як *Сорв-иця*, де *Сорв-* <*сорвати* ‘зірвати’ (пор. рос. *сорвать* ‘відірвати, здерти’; Даль IV, 305). Пор., наприклад, діал. (бойк.) *зárva* ‘прірва’, ‘обвал у горах’ (Онишкевич 1, 284) з іншим префіксом від аналогічної дієслівної основи.

Текучा – потік; бас. Лючки л. Пістиньки п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена семантичним шляхом від однайменного ойконіма. В основі ойконіма лежить румунський прикм. *tăcut* ‘тихий, спокійний’» (с. 244). Незрозуміле пояснення цілком прозорої з погляду етимології назви водойми на базі румунського *tăcut*, коли існує укр. дієприкметник *текучий* <*текти*. Пор. укр. діал. (бойк.) *текучка* ‘нафта’, ‘нафтова ропа’ (Онишкевич 2, 282).

Терсувáтий – потік; бас. Рибниці п. Прту л. Дунаю. «Назва утворена шляхом субстантивації та онімізації прикметника *терсуватий* <*тирса* (розм. гунул. *терса*) ‘опилки’» (с. 246). Не можна, мабуть, однозначно стверджувати того, що в основі прикметника *терсуватий* лежить апелятив

саме з таким значенням, оскільки в Карпатському регіоні засвідчена також лексема *тирса* ‘висока жорстка лісова трава’ (Онишкевич 2, 289).

Хома – потік; л. Сукею л. Свіці. «Назва утворена семантичним шляхом від однайменного антропоніма» (с. 256). Походження гідроніма *Хома* від особового імені малоймовірне. У такому разі був би *Хомин*. На нашу думку, гідронім *Хома* вторинний до ідентичного ороніма. Пор. відповідно підвищення *Хом* у Карпатах (Карпенко 46–47) *хом* *хом* ‘невелика гора, горб’ < ісл. **χylm*. Зближення з антропонімом *Хома* вторинне.

Крім зазначеного випадку, авторові варто було б звернути увагу на те, що, наводячи ті чи інші апелятиви, твірні для певної назви, слід указувати джерело їх фіксації, що М. М. Гaborak не завжди робить. Пор. ще з цього приводу: *Грехітливий* – потік < прикметника *грехітливий* (діал.) ‘шумний’ (с. 72); *Погарчин* – потік < апелятива *погарчин* ‘т.с., що погар’ (с. 189); *Слобіжниця* – річка (бас. Пруту). Назва утворена семантичним шляхом від однайменного мікротопоніма < *слобіжница* ‘т.с., про слобода’ (с. 227) та ій.

Рецензований словник – це перше комплексне лексикографічне дослідження гідронімії Івано-Франківщини, тому природно, що під час його написання могли виникнути певні дискусивні моменти щодо тлумачення тих або інших назв. Загалом словник-довідник «Гідронімія Івано-Франківщини» – цікава праця, оригінальне дослідження, необхідне для етимологів, краєзнавців й інших фахівців.

¹ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. М., 1968. С. 173.

² Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001. С. 17.

³ Трубачев О. Н. Цит. праця. С. 173.

⁴ Шульгач В. П. Прослов'янський гідронімічний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 277–279.

Скорочення

Грінченко	— Словарь украинской мовы / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
Даль	— Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1981–1991. Т. I–IV.
Дзендерілевський	— Дзендерілевський Й. О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу // Onomastica. 1972. Rocz. XVII. S. 109–147.
ЭССЯ	— Этимологический словарь славянских языков: Прослав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
Казлова	— Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімік: Прославянскі фонд. Гомель 2000. Т. I.
Карпенко	— Карпенко Ю. О. Прослідки до іndoєвропейської оронімії в Українських Карпатах // Записки з загальної лінгвістики. Одеса, 2001. Вип. 2, С. 43–52.
Онишкевич	— Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984.
Редько	— Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966.

- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. кол.: А. П. Непокупний, К. К. Іллубіко, О. С. Стрижак. К., 1979.
- НО — Hydronimia Odry: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. H. Borka. Opole, 1983.
- NMP — Nazwy miejscowości Polskie. Historia. Pochodzenie. Zmiany / Pod red. K. Rymuta. Kraków, 1999. T. III.
- Profous — Profous A., S v o b o d a J. Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. D. I–IV.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

C. O. Вербич

Etymologický slovník jazyka staroslověnského / Hlavní red. A. Erhart. Praha: Academia, 2000. Seš. 10: obrěsti – patěna; Praha: Academia, 2002. Seš. 11: patrachъ – poditi; Praha: Academia, 2004. Seš. 12: popъ_ – rasti.

Брненский коллектив этимологов продолжает работу над «Этимологическим словарем старославянского языка»¹. За прошедшие несколько лет (2000–2004) были опубликованы три очередные тетради, в которых анализируется лексика от *обрѣсти* до *расти*. Поскольку реестр такого универсального справочника по этимологии славянской лексики, как «Этимологический словарь славянских языков», доведен пока до дистрибуции дериватов с префиксом *o(b)*- (тридцать первый выпуск завершает статья **o(b)ъпнivу*), материал, помещенный в этих тетрадях, приходится как нельзя более кстати, описывая еще неохваченный ЭССЯ массив слов. Этим и обусловлен интерес к последним выпускам, представляющим собой систематизацию известных современной науке данных об истории становления старославянского словаря. Их исключительная ценность несомненна.

Как и в предшествующих тетрадях, авторы словаря шли на шаг не отступают от намеченной схемы анализа: помимо собственно генетической квалификации славянских лексем (научная добросовестность заставляет составителей подробно рассматривать все имеющиеся версии относительно происхождения того или иного слова), здесь обязательно содержится ссылка на заимствование соответствующей лексемы в славянские языки из церковнославянского. Отличительной особенностью, своеобразной визитной карточкой ESJS является указание на инфильтрацию какой-либо (южно)славянской формы в восточнороманские диалекты, в частности, старорумынские (отсюда их проникновение в каркас литературного языка). Здесь нельзя не отметить и стремление составителей ESJS дать максимально полную (насколько это возможно в тесных рамках дефиниции при сближении необходимости

мой лаконичной формы изложения) картину рассматриваемых этимологических гнезд, для чего приводятся все имеющиеся в распоряжении авторов расширения корневых архетипов, древнейшие сочетания основ, аблautные варианты корней. Яркими примерами работы такой полиготы выступают статьи *плоути* (с. 662–663), *противъ* (с. 728), *пръвъ* (с. 734) и многие другие.

Основной интерес в рассматриваемых выпусках представляют статьи, в которых анализируются галаксы, архаичная славянская лексика, свойственная только старославянскому языку, узкие изоглоссы, связывающие старославянский только с одним из других языков славянской группы. К таким дефинициям относятся: *отъникили*(же) ‘с тех пор, как’ (имеет наравлии только в древнерусском и в одном из русских диалектов), представляющее собой рефлекс старого сложения **отъ jeli* со вставным *-n-* (с. 608), *прѣмъдивъ* ‘законный, обоснованный, обязательный’, для которого предлагается объяснение как деривата от незасвидетельствованного *прѣмъда* ~ *прѣмъ* ‘правильно, верно’ как *правъда* ~ *правъ* (в целом, определено как неясное) (с. 707; здесь можно было бы привести сербско-хорватскую параллель *prѣmda, primda* ‘хотя, несмотря на то, что’²), *прѣкъно* ‘доска’ – реликтовое слово, засвидетельствованное еще в д.-чеш. и чеш. *prkno* ‘доска из разделенного, разрезанного ствола’ (авторы допускают здесь ступень редукции и.е. **per-k-* (ср. его вариант **per-g-* ‘отесанное бревно’), уточняя точку зрения Прусика о происхождении лексемы от и.-е. **per-* ‘бить, сечь’) (с. 732). Для ряда славянских лексем авторами отыскиваются точные типологические параллели в других индоевропейских языках, ср., например, псл. *rьstrogъ/a*, диал. (ю.-слав.) *rьstryva* – названия форели, производные от **rьstr-* ‘пестрый’ и нем. *Forelle* ‘форель’ < и.-е. **prѣk-n-* ‘пестрый’ (с. 741) и др. Этимологии такого типа имеют самостоятельную ценность, составляя «золотой фонд» словаря.

Несколько слов о некоторых пробелах, имеющихся в подаче и толковании привлекаемого материала.

1. Пропущен ряд заимствований в старославянский из греческого, каждому из которых должна быть отведена своя словарная статья:

оклия ‘ограда’ < *σύλή;* *օврата* ‘рыба *sparus aurata*’ < **օўрата* ~ лат. *aurata*; *праматарь* ‘продавец’ (> болг. *праматаръ*) < *πραματάρις*; *prasky*, *praskeva* ‘персик’ (через стадии *porsky* < *persky*) < *περσίκιον, περσίκος*; *празъ* ‘порей’ < *πράσον*; *прника*, *прникна* < *πρόσκα*; *пронъ* ‘пила’ < *πρίονι*; *продосовати* ‘изменять’ < *πρόδοσία* ‘измена’; *продромъ* ‘предтеча’ < *πρόδρομος*; *пронига* ‘предвидение, прозорливость’ < *πρόνοια*; *псалитисъ* ‘вид насекомого’ < *ψαλίτης* ‘червячик, личинка’; *псигакъ* ‘попугай’ < *ψήτακος*; *псифида* ‘камешек’ < *ψηφίδα*; *пъперъ* ‘перец’ < *πιπέρι*; *раса* ‘одежда, одеяние’ < *ῥάσον* ~ лат. *rāsum* и некоторые другие³.

2. Очень часто при толковании генезиса праславянских форм авторы обращаются к индоевропейским архетипам, реконструкция которых зиждется на постулатах ларингальной теории (ср.: **H₃ekeH₃-o-* для числительного **отъ* (статья *отъ*, с. 599), *(*H₁)ono-*, *(*H₁)eno-* для **отъ* (статья *онъ*, с. 587), **H₂enH₁-* для **xhati* ‘дышать’ (статья *хжати*, с. 617), **jeH₃s-* для основы **po-jas-at-i* (статья *поясати*, с. 674), **pr₁H₃-o-* для **pъrvъ* ‘первый’ (статья

пръвъ, с. 734) и многие другие). Конечно, речь идет о принципиальной позиции авторов словаря, по-своему видящих генезис индоевропейских архетипов, ставших основой формирования славянской лексики, но все же упомянутая теория не имеет общепринятой в сравнительно-историческом языкоznании надежной аргументации, позволяющей применить ее к славянскому и ко многим другим языкам индоевропейской семьи. Во всяком случае, каких-либо фонетически достоверных следов ларингалов в праславянских диалектах не обнаружено. Кроме того, поскольку существование в индоевропейском звуков этого типа четко подтверждается только материалом хеттского языка, уместно говорить об их диалектной специфике. Это значит, что они функционировали только в некоторых древних индоевропейских ареалах, в которые славянский (на правах автономной группы в масштабах индоевропейского) не входил. Даже в среде сторонников ларингальной гипотезы нет единства относительно количества ларингалов в индоевропейском.

Думается, что для многих индоевропейских праформ, приведенных в ESJS, верна классическая реконструкция, ничего не теряющая без ларингальных «добавок». В частности, для основы **po-jas-at-i* вполне приемлем архетип **ħōs-* ‘подносяться’, в продолжениях которого не засвидетельствовано ларингалов (ср., например, гр. ζέβοτός ‘подноянный’ и др.⁴, где *-t-*, очевидно, имеет статус суффикса причастия страдательного залога). Также и с **r̥yrv̥*, восходящим к **r̥̥i̥s-* с долгим слоговым сонантом (ср. скр. *r̥̥urva-*)⁵ и др.

Справедливости ради нужно сказать, что составители ESJS в некоторых случаях дают ларингал в скобках, указывая на проблематичность его реконструкции, как это наблюдается в случае с и.-е. *(H)̥uer-* ‘толкнуть, пихнуть; вставить, вложить; связать, соединить’. Они считают необоснованным и отнесение к *(H)̥uer-* гр. ἀείρω ‘связываю’ (с. 729), с чем, как нам представляется, следует согласиться. Дело в том, что качество начального гласного здесь действительно не связано с гипотетическим ларингальным звуком: аналитное *ā*- с успехом может рассматриваться как результат фонетического развития и.-е. **s̥m-* ‘с’ (в соответствие с законами исторической фонетики греческого языка: реализация слогового *m* как *a* и утрата аналитического *s*; ер. его продолжение в д.-инд. *sa-* в *sá-nātān-* ‘одионименный’) – ступень редукции к **sem-* (: д.-инд. *sám-* ‘с’)⁶. Здесь имеет место рефлекс и.-е. **s̥m-uei̥b-*. В словаре Х. Фрийска никакой ясности в объяснении *ā*-аналаута в *ἀείρω* нет: инициальный гласный здесь вообще не рассматривается, делается только краткая ссылка на точку зрения, согласно которой это вокалическая протеза⁷.

3. Болгарский редкоупотребительный глагол *era* в статье, где рассматриваются континуанты пsl. **-verti*, отнесен к рефлексам этого же архетипа (с. 729), тогда как правильнее было бы расценивать его как продолжение варианта со ступенью редукции, т. е. **v̥rati*.

4. Трудно согласиться с мыслью о не совсем ясной этимологии пsl. **ovoktъ / *ovoktъje* ‘плод, фрукт’ (статья *овощи*, с. 612). Вопрос об их происхождении достаточно убедительно решается в одной из работ Г. А. Ильинского. В частности, он на основе ряда аблautных вариантов одиой индоевро-

пейской основы *ā̄eg- / *āug- / *ā(u)g- / *ō̄(u)g- / *ūog- ‘растя’ (с четким фонетическим и семантическим соотношением их продолжений в индоевропейских языках) объяснил различие в славянских формах типа ц.-сл. *свошть* и схв. *уо́če*, восходящих к вариантным архетипам *oūog'ь(je) / *vog'ь(je). Эти последние продолжают соответствующие индоевропейские прототипы. Приведенный ряд индоевропейских архетипов, а также примеры типа лит. *dugti* ‘растя’, лат. *augere* ‘множить’⁸ свидетельствуют в пользу того, что для славянских лексем целесообразнее восстанавливать праформы с -g-, а не -k-.

5. Ст.-сл. *обръжьница* ‘сети’, не имеющее соответствий в других славянских языках, квалифицируется как этимологически неясное. При этом в ходе рассуждений авторы вскорь упоминают о возможной связи с пsl. *v̄l̄z- ‘вязать’. (с. 568). Как нам представляется, это наиболее перспективное направление поисков этимологии слова. Отправным моментом при этом следует считать упрощение группы из двух губных -kk- > -k- в первоначальной форме *обръжьница (в статье с долей неуверенности допускается развитие *объ-ар- > обр-). Таким образом, закономерна реконструкция пsl. *ob-*v̄l̄z-ьn-ica* ~ *v̄l̄zati (< *v̄l̄z-jati) – имперфектив от *v̄l̄zti ‘вязать’. Т. е. в начале словообразовательной цепочки стояла префиксальная форма глагола *v̄l̄zati, сохраненного в основах болг. днал. *за-вържса(ce)*, *у-вържса(ce)* ‘заязть, увязать, привязать’. Мотивация названия сети основывалась на представлении о процессе ее изготовления, т. е. операции плетения, связывания. Аналогичным образом мотивировались балтийские названия рыболовецкой снасти, ср. лит. *varža* ‘верша’, лтш. *varza* ‘счасть в виде вентеля’ < и.-е. *w̄r̄gh- ‘гнуть, вязать’ (славянские примеры отражают ступень редукции этого этимона – *w̄r̄gh-)⁹.

6. Для пsl. *plesno / *plesna (: ст.-сл. *плесно* ‘ступня’ и родственные славянские формы) предполагаются традиционные прототипы в виде и.-е. *plet-s-no / *plet-s-nā < *plet-sH₂- ‘расширяться, широкий’ (с. 655). Такая реконструкция вряд ли корректна. Во-первых, -t- перед -sn- реально не зафиксировано ни в одном из рефлексов индоевропейского этимона в языках, привлекаемых для анализа, о чем нам уже приходилось писать ранее. Во-вторых, вызывает сомнение членение *plet-s-n-. Славянские архетипы без натяжки можно квалифицировать как продолжения и.-е. *ple-sno / *ple-snā, образованные от основы того же структурного типа (*ple- ‘широкий, плоский’), который представлен в пsl. *pl̄isno / *pl̄isna > рус. *плюсна* ‘стопа, ступня’ (< и.-е. *plē-sno / *plē-snā; здесь еще с неслоговым элементом) и др.¹⁰ Словообразованием средством выступил древний суффикс -sn-, достаточно хорошо засвидетельствованный в древних, еще индоевропейской эпохи, дериватах, ср.: в славянском – *dēsno / *dēsna, *krosno; в языках других групп – гр. ἀράχνη ‘паук, паукообразные’ < *ārak-ṣnā ~ лат. *arāneus* ‘паук’, *arānea* ‘паутинка’ < *arak-sneios¹¹ и др.

Элемент -k- в балтийских соответствиях типа лит. *plāksnas*, *plēksnas* ‘подъем ноги’, лтш. *plekṣne* ‘ступни’ при лит. *plēsnas* ‘ступня’ (с. 655) представляет либо k-расширение и.-е. *ple-, либо (что более вероятно) имеет характер поздней, развившейся на балтийской почве, фонетической вставки

(эпентезы). Это достаточно регулярное явление в области литовской и латышской фонетики, ер. лтш. диал. *tuūksys* = *mūsas* ‘мухи’; лтш. *plaukšni*, *plaukšķi* ‘легкие’ ~ *plauši* и т. д.¹²

7. Менее правдоподобной, в отличие от констатации связи псл. **pλ̥tъ* ‘плоть’ с и.-е. **pelH-* (ср. лтш. *pēlač* ‘кожа’, лат. *pellis* ‘т. с.’), считается точка зрения, согласно которой **pλ̥tъ* (: ст.-сл. *пачть* ‘тело, мясо’) ~ и.-е. **pleu-* ‘плывать, течь’. Основанием для такого утверждения служит не совсем точно аргументированное в этимологических словарях А. Брюкнера и Х. Шустера-Шевца объяснение семантической стороны слова как ‘плавучего, чего-то легкого на воде’ (с. 664). Между тем, версия о развитии **pλ̥tъ* в гнезде и.-е. **pleu-* ‘плывать, течь’ в такой же мере обоснована, как и принимаемое авторами сопоставление с и.-е. **pelH-*. Здесь следовало бы обратить внимание на мысль О. Н. Трубачева, рассматривавшего **pλ̥tъ* как ‘наплыv, натек’ и далее – ‘кожа, пленка, корка’, т. е. ‘передняя кожа’ (ср. лат. *prae-putium* ‘крайняя плоть’). В итоге, речь может идти о нарастающем (поверхностном, «наплывающем») слое живого тела¹³. Кстати, понимание тела как покрова, верхней части, оболочки представлено в осетинском языке, ср. *bwar / bawæg* ‘тело’ < иран. **vara-vara* (< **var-* ‘крыть, покрывать’, буквально – ‘покров’, ‘оболочка’, ер. д.-инд. *varman-* ‘кора’)¹⁴.

Сделаем еще несколько дополнений.

1. Нет пужды производить псл. **pakostъ* (: ст.-сл. *пакость* ‘повреждение, убыток’) от префиксированной формы наречия **orakъ/u* (плос -*ostъ*) (с. 622), поскольку в этом случае неясным остается структурный аспект (отсутствие префиксального *o-* в производном имени). Корректнее говорить о производности от **pakъ/u* (~ **pacitъ* ‘портить, искашать’). В статье, посвященной этимологии *пакость*, можно было бы привести архаичную словенскую словообразовательную параллель старославянскому слову – *pakota* ‘злость, превратность’¹⁵. В итоге – параллелизм псл. **pak-o-ta* и **pak-o-stъ*.

2. Поскольку глагол **piti* ‘резать’ (~ лит. *piáju*, *piáuti* ‘резать’, лат. *payire* ‘бить, стучать’; *piti* < и.-е. **rei-* < **reue-i-* (с упрощением группы из двух лабиальных) как вариант к **reue-i-*) реально не зафиксирован, соотносимое с ним имя **pitva* (: чеш. *pitva*) (с. 644; со ссылкой на Ондруша) целесообразнее идентифицировать как реликтовое образование, унаследованное со временем индоевропейского диалектного состояния. Т. е. можно говорить об и.-е. диал. **p(u)e-i-tqā*, образованном на базе супинной основы.

3. Для ст.-сл. *поржитти ся* ‘ушпбиться, расшибиться’ < псл. **τqitii se* в качестве инославянских соответствий приведены лексемы с этимологическим *i* (: макед. *ruthi ce* ‘рушиться’, слвн. *ružiti* ‘ранить’ и др.). Различия в корневом вокализме объяснены как экспрессивная назализация (с. 684). Между тем, как дополнительный аргумент для убедительности тезиса о развитии здесь иносовного элемента полезно было бы привести структурную параллель – ц.-сл. *опоуснгѣти* и *опжнгѣти* (~ **pustitii*), из которых исходным является первый элемент пары (ср. замечание А. Брюкнера о вариантности церковнославянских основ с простым и назализованным корневым вокализмом)¹⁶.

4. Как параллель д.-инд. *putrā-*, авест. *riθra-* ‘ребенок, детеныш’ (статья *птица*, с. 737), учитывая соответствие представленному в индо-пранском

форманту *-tr-* расширителя *-r-* в других индоевропейских языках, можно было бы привести лат. *puer* *и.е.* **pu-ri* ‘сын, мальчик’¹⁷. Ср. еще соотношение посл. **mīrъ* ~ д.-инд. *mi-trā-* ‘друг’, **mēra* ~ д.-инд. *mātrā* ‘мера’¹⁸.

Все приведенные выше дополнения, возможные альтернативные версии интерпретации структуры и генезиса тех или иных слов не имеют принципиального значения для оценки рецензируемых выпусков ESJS. Создание фундаментальных трудов по этимологической лексикографии, к числу которых относится Etymologický slovník jazyka staroslověnského, всегда сопровождается некоторым количеством частностей, выпадающих из поля зрения авторов. Эти детали только подчеркивают сложность поставленной авторским коллективом задачи фронтальной этимологической обработки лексики старославянского языка, задачи, которая, судя по содержанию дефиниций, с успехом решается.

¹ Обсуждение в научной литературе предшествующих тетрадей см. в: Куркина Л. В. [Рец. на:] Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 1: Úvod, zkratky: A-blagъ. Praha, 1989; 2: blags-dělo. Praha, 1990 // Этимология. 1991–1993. М., 1994. С. 172–174; Е ё ж е [Рец. на:] Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Себ. 3: dmlo-gospodъ. Praha, 1992; себ. 4: gostъ-istonqtъ. Praha, 1994; Себ. 5: istopiti sk-kliktъ. Praha, 1995 // Этимология. 1994–1996. М., 1997. С. 187–189.

² Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1973. Knj. III. S. 34.

³ Об этих лексемах см.: Ф а с м е р М. Р. Греко-славянские этюды. II. Греческие заимствования в старославянском языке // Известия ОРЯС. 1907. Т. XII. Кн. 2. С. 260–271.

⁴ Семерены О. Введение в сравнительное языкознание / Пер. с нем. Б. А. Абрамова. Под ред. и с предисл. Н. С. Чемоданова. М., 1980. С. 49.

⁵ Там же. С. 61.

⁶ См. о них: Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1954. L. 1. S. 1.

⁷ Там же. С. 23–24 (без реконструкции и.-е. **sm-querjō*).

⁸ Ильинский Г. А. Славянские этимологии // Русский филолог. вестник. М., 1916. Т. LXXVI. Вып. 2. С. 248–249.

⁹ См. Іліаді О. І. Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові. Київ; Кіровоград, 2001. С. 50–51.

¹⁰ Іліаді О. І. Слов'янські етимології. I // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О. П. Карпенко. К., 2002. С. 223–225.

¹¹ Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1978. Вып. 5. С. 26–27; 1987. Вып. 13. С. 13–17; Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1954. L. 2. S. 130. См. еще список дериватов с указанным формантом в: Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование / Пер. с франц. Н. Д. Андреева. Ред., предисл. и прим. Б. В. Горунга. М., 1955. С. 130.

¹² Указанный процесс подробно рассмотрен в: Эндзелин И. О «вставочных» *k* и *g* в балтийских языках // Известия ОРЯС. 1913. Т. XVII. Кн. 4. С. 112–126.

¹³ См.: Этимологический словарь славянских языков. М., 1992. Вып. 19. С. 10; Трубачев О. Н. Опыт ЭССЯ: К 30-летию с начала публикации (1974–2003). Доклад пленарного заседания. М., 2003. С. 32–33.

- ¹⁴ Абасев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. М.; Л., 1958. Т. I. С. 275 (со ссылкой на Вс. Миллера).
- ¹⁵ Куркина Л. В. Заметки по словенской этимологии // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1980. М., 1982. С. 277–278.
- ¹⁶ См. Куркина Л. В. Славянские этимологии // Этимология. 1986–1987. М., 1989. С. 73.
- ¹⁷ Пример дан по: Герценберг Л. Г. Хотаносакский язык // Основы иранского языкоznания. Среднеиранские языки / Отв. ред. В. С. Растворгueva. М., 1981. С. 307.
- ¹⁸ Этимологический словарь славянских языков. М., 1992. Вып. 18. С. 181; 1993. Вып. 19. С. 57.

A. I. Illiadi

Janusz Rieger. Gewässernamen im Flussgebiet des San (Teil I: Die fließenden Gewässer, A-O) [Nazwy wodne dorzecza Sanu (Część I: Nazwy wód płynących, A-O)]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2003. 200 S. 1 Karte.

Започаткована в 1985 р. серія «Hydronymia Europaea» – це колекція каштальних описів басейнів рік Західної Європи, своєрідна квінтесенція багаторічних пошуків і досліджень учених різних ономастичних шкіл. 2003 р. вийшов черговий, 17-ий випуск. Він присвячений гідронімії басейну Сану і підготовлений до друку відомим польським ономастом Янушем Рігером. Опубліковано, правда, лише першу частину – назви протічних вод (від літери А до О).

Загальноприйняті вимоги заставили автора бути досить економічним у побудові словникової статті. В ній, як правило, подається: локалізація гідроніма; джерело, з якого він почерпнутий; історичні фіксації і форми (варіанти); коротка етимологічна довідка. Така лаконічність має переваги, бо полегшує читання й не обтяжує (особливо тлумачну частину) зайвою інформацією. (Хоча, зауважимо, Я. Рігеру не завжди вдалося досягти цього. Так, при поясненні назви *Płkow* (с. 96) вистачило б констатації походженості її від імені *P'ko*, тому форми *Płczak*, *Płcio* тут явно зайві. Так само самодостатніми виглядають етимології гідронімів *Czerpadło* (пол. *czerpadło* (с. 57) без залучення укр. *čerpalka* чи *Berezowa Hat'* (с. 23) (укр. *bereza i hat'* при зайвій апелляції до пол. *brzoza* та *gac*). З іншої сторони, при поясненні етимологічно непрозорих назв саме й бракує додаткової аргументації, особливо в тих випадках, де автор обходиться ремаркою «неясно».

Левину долю реєстру прокоментовано бездоганно. Нижче зупинимось на коментарі до тих річкових назв, походження яких, на наш погляд, визнанено не зовсім точно.

С. 13–14. Гідронім *Albiczków* пов’язується з нім. *Albiker*, хоч тут напрощується порівняння з антропонімом на зразок укр. (похідне) *Альбічук* (с. Липше Луцьк. р-ну Волинськ. обл.) чи ст.-рос. *Албич*, 1572 р. (Веселовский 12).

С. 47. Назва *Chodcza* мотивована в кінцевому результаті антропонімом *Chodieć*, а не *Chodek*, *Chodko*. *Chochlański Potok* не можна виводити безпосередньо від ОН *Chochla*, проміжною стадією тут був топонім на зразок *Chochlany*.

С. 52. Для гідроніма *Czaków* не наводиться мотивуюча антропоосова, хоч пор. сучасне українське (волинське) ірізвище *Чак*.

С. 55. Гідронім *Czepeliwka* бажано було б зіставити з *Czepel*, а не *Czepko*.

С. 62. При тлумаченні українського за генезою гідроніма *Dil'* в етимологічній частині чомусь подається відсилка до статті *Dział* – назви, польської за походженням.

С. 66. Гідронім *Dubieński* не можна безпосередньо виводити з укр. *dub*. Слід шукати в ономастичному оточенні проміжну топонімну стадію **Dubъn-*.

С. 72. Не зрозуміло, яким чином укр. *Fedir* відобразилося у гідронімі *Figutowy Potok*.

С. 81–82. Назву р. *Gnojnice* не можна виводити з пол. *gnój*. Швидше за все, вона виникла семантичним способом від апелятива *gnojnice* або мотивованою прикметником *gnojny* / *Gnojny*.

С. 93. Назву *Hoszków* пов’язують з українським антропонімом, правда, тут наводиться чомусь ст.-пол. *Gosz*. Слід було вказати укр. **Hoszko* (якщо в розпорядженні автора й не було відповідного факту), пор. сучасне укр. прізвище *Гошко* в Ровенській обл.

С. 98. *Jałowy* орієнтують на зв’язок з укр. *jałowyj*, далі – з *jałyńa, jałyća*. На наш погляд, це один із прикладів так званих ялових, тобто ‘маловодних’, ‘пересихаючих’ гідрооб’єктів.

С. 120. Для назви *Koranka* напрощується зіставлення з відповідним апелятивом (див.: ЕССЯ 11, 15–16), а не з пол. *korać*, укр. *koraty*.

С. 121. Про гідронім *Korobani*, що «оформився під впливом фонетики східнослов’янських мов», див. (Козлова 98: **Korbanъ*).

С. 141. Для *Lubochnia* правдоподібніше шукати зв’язок з *Lubočh*, а не *Lubosz*.

С. 167–168. Назву *Mszaniec* не можна безпосередньо пов’язувати з пол. *mech*, укр. *moch*.

С. 168. Гідронім *Mutwica* логічніше мотивувати одним із континуантів пол. **mtwńica* (ЕССЯ 20, 146–147), а не укр. *mutnyj*.

Окремо зупинимось на деяких із таких назв, які подані з ремаркою «неясно» або тлумачення яких викликає певні застереження. Їх можна було б уникнути з урахуванням монографічних праць зі слов’янської ономастички та етимології відомої білоруської дослідниці Р. М. Козлової.

С. 22. Щодо слов’янської генези пол. *binduga* > гідронім *Bendiuha* (яке традиційно орієнтують на нім. *binden*) див. (Казлова I, 28–29).

С. 69. Форма *Dyrbek* справляє враження польського рефлекса псл. **Dyrbъkъ*.

С. 70. Аналіз гідроніма *Holda* < **Gylde* і обширного топонімного гнізда можна знайти в (Казлова I, 112–120).

С. 107. Для назви *Jutniański Potok*, яку в кінцевому результаті пов'язують з *Jutna* (походження останнього «неясне»), мотивуючим, півднєше за все, був топонім '*L'uťn'ane* (про фонетичний перехід ініціального *L'*- до *Ji-* див.: Казлова II, 98).

С. 116. Про етимологію гідроніма *Klezyw* < **Kъlzovъ* – як форми з метатезою *el* > *le* – спеціально див. (Казлова III, 209).

С. 117. щодо походження назви *Klyuz*, віднесенено до неясних, див. (Казлова III, 260–262).

С. 119. Припущення про зв'язок гідроніма *Kolomieński* з укр. *kolomyja* напівсяється на структурно-фонетичні перепони. Як мотивуючу тут слід розглядати ономастичну базу на зразок *Kolomna* < **Kol'tyna*.

С. 121. Перший компонент назви *Kortypolanka* – рефлекс псл. **Kъrtъ*–*-a*, тобто первісний архетип міг виглядати як **Kъrtor'ala* чи **Kъrt'a Pol'ana*.

С. 142. Для гідроніма *Luktyk* етимологічно промовистий варіант *Lutryk*, який уводить його до числа континуантів архаїчного псл. **L'utr-* (див.: Казлова II, 93).

С. 159. У назві *Matorga* ймовірне виділення препозиційного *Ma-* (див. про цей префікс: ЕССЯ 18, 7; 19, 211; 20, 190; Шульгач 18–21; Шулгач 170–173).

Загалом перший том монографії Я. Ріттера справляє враження солідної наукової праці, виконаної на рівні кращих досліджень з гідронімії. Появу наступного (заключального) тому з нетерпінням чекатимуть як фахівці з ономастики, так і суміжних гуманітарних дисциплін. Висновки автора, зроблені на основі гідронімного матеріалу, матимуть важливе значення для історичних студій з українсько-польського етнічного порубіжжя в синхронії та діахронії.

Скорочення

- | | |
|-------------|--|
| Веселовский | – Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974. |
| Казлова I | – Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I. |
| Казлова II | – Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. II. |
| Казлова III | – Казлова Р. М. Славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III. |
| Козлова | – Козлова Р. М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997. |
| Шулгач | – Виктор П. Шулгач. За произхода на българската дума <i>мудърга</i> // Проглас: Филологическо списание за Великотърновският ун-т «Св. св. Кирил и Методий». Велико Търново, 1997. № 1–2. С. 170–173. |
| Шульгач | – Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. |
| ЕССЯ | – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31. |

В. П. Шулгач

Казлов Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель: ГГУ, 2002. Т. II. 264 с.

Другий том дослідження праслов'янської гідранімії, точніше, праслов'янської онімії, Р.М. Козлової включає: етимологічні нариси з основами **Błod-* / **Błed-*, **Vъlp-*, **Grom-*, **Dij-*, **Div-*, **Vъrt-*, **Vъrš-*, **L'ub-*, **L'ut-*, **Sъr-* / **Syr-*; етимологічні нариси з гідранімії бассейну Сожу (*Сож; Гейшинка* і гніздо **Gъlk-*; *Бовша* і споріднені назви; гідранімне гніздо *Dorg-*; *Картель* і гідранімне гніздо **Kъrt-* / **Skъrt-*; *Корна* / *Карна* і гніздо **Kъrn-* / **Skъrn-*; *Колпита* і псл. **Kъlpita* / **Kъlputa*); розділ, присвячений проблемі ономастичного словотворення (відображення *participium passivi praesens* у слов'янській ономастичці).

Розділ «Біл. *Волна* / *Boўna*, рос. *Волна* і слов'янське ономастичне гніздо **Vъlp-* < **Vlp-*» (с. 8-20) – один із найцікавіших у монографії. Як зазначає Р. М. Козлова, гніздо похідних пройшло тисячолітній шлях фонетичної еволюції, причому не однопланової, а різносторонньої, яка обумовлена:

- різноманітністю вокалізації сонанта */v/* (бінарна група *ъ/v/* реалізовувалася в *ол*, *ыл* > *il*, *эл* > *el*, *ул*, *ал*, у тому числі й на східнослов'янських теренах);
- різноманітністю еволюції плавного *l* у кожному з вокалізованих варіантів основи **Vъlp-* (перехід плавного *l* у білабіальний *e* / *ў*; перехід плавного *l* у *j* – солодкозвучність; лабіалізація плавного *l* у позиції перед лабіальним *n*: *л* > *m*);
- імовірністю абсорбції плавного в кожному з вокалізованих варіантів основи **Vъlp-*;
- імовірністю втрати англаутного *V*- через його неенергійну артикуляцію.

З уваги до цих фонетичних критеріїв і відновлюється ономастичне гніздо з основою **Vъlp-*, **Svъlp-*. Особливо акцентується увага на попуках слов'янських рефлексів цього гнізда поза межами сучасних слов'янських теренів, наприклад: *Velpe*, *Ulpe* – гідраніми в Литві; *Valpsunn* – назва міста в Данії; *Up-* у складі *Upsalla* – місто, *Upland* – приморська область (Швеція); *Вульф* – назва острова у Фінській затоці (гіпернормальне *f* < *n*); *Войтель* (варіант *Эйттель*) – ім'я пермського триголового божества, якому молилися місцеве населення до прийняття християнства; *Алл-Гиреи* – ім'я кримського царевича, відзначене у Львівському літонісі, та чимало інших. Зауважимо, що до гнізда з чільним **Vъlp-* потрапили й оніми на зразок *Опока*, *Воль*, які в науковій літературі пов'язуються з **obrek'i*, **v'rīt'*; ойконім *Албанаўшчына* (Мінська обл.) може бути секундарною формою до *Гапонаўшчына*, пов'язаною з антропонімом *Гапон* (розм. від *Агафон*), а не з базовим **Vъlpotъ*; гідранім *Упта* (бас. Оки), який має варіант *Хупта*, не обов'язково зводить до **Vъlpota*: тут допустимий і прототип *Хълпъта* (факти з втратою ініціального *X*-також відомі); до рефлексів псл. **Vъlpava* віднесено (какографічне) *Упава* – назва ріки у Васильківському р-ні Київської обл. Насправді ж це р. *Унава*.

У фрагменті книги, присвяченому гнізду з коренем **Grom-*, наголошується на ймовірності номінації складниками цієї лексичної мікросистеми культових місць, рік, озер, пов'язаних із *громом*. Тут особливо слід виділити нову етимологію укр. *Громокля* – назва ріки в бас. Пд. Бугу («*Громок-лея*, для якої свого часу пропопувалася тюркська версія походження» (О. М. Трубачев), а також оригінальна інтерпретація походження імені *Ромуальд* (розповсюджене в прибалтійському регіоні) «**Grom(ъ, о)уъldъ* (втратя початкового *G*) *H* – часте явище у слов'янських мовах). Зазначимо лише, що укр. *Громіш* (варіант *Громиш*), род. відм. *Громоша* – це рефлекс псл. **Gromobъ*, а не **Gromuъbъ*.

Тема сакрального дослідниця торкається й описуючи ономастичний матеріал з основами **Div-*, **Dij-*. Унікальність розглянутих тут онімів не лише в тому, що вони дозволяють відновити лексичні фрагменти з цими складниками, але й у тому, що дополучають слов'янство до світогляду інших індоєвропейських етносів (наприклад, *Дии*, *Дыи*, за свідченням пам'яток, тривалий час фігурував у переліку слов'янських богів поряд із *Хорсом*, *Перуном*, *Трояном*). З іншого боку, фіксація назви місцевості *Dia* поблизу Керченської протоки, яка згадується Плінієм на початку нової ери, а також *Дий* (*Dium*, *Διος*) – місто на узбережжі Солунської затоки (Фесалоніки) в Македонії явно належали слов'янському етносу, а тому повинні вивчатися з точки зору залишків давньослов'янських ономастичних реліктів Північного Надчорномор'я. До 31 праформи з основою **Div-*, відновлених дослідницею, можна додати, наприклад, *Divogostъ* (~Дивогоща – ойконім у Новгородській землі), *Divasъ* (~Дивасово – назва поселення в копицій Смоленській губ.), *Divikъ*, *Divistъvъ*, *Divonъ*, реалізовані в польських антропонімах *Dziwik*, *Dziwist*, *Dziwoń*, та ін. Зауважимо також, що українські гідроніми *Дівка*, *Дівіця*, *Дівошин*, *Дівуха*, включені до гнізда **Div-*, історично фіксуються з є на місці сучасного і.

Корпус слов'янської ономастичної лексики, на основі якої відновлено словотвірне гніздо з основою **Vъrt-* / **Svъrt-*, був оприлюднений раніше², тому немає потреби зупинятися на ньому детально. З принципово важливих лінгвоісторичних моментів цього фрагмента монографії слід назвати спробу етимологічного коментаря назви *Артания*, про яку згадує арабський географ середини Х ст. аль-Істахрі. Назва ця зводиться до первісного **Vъrtan-ъja* ‘територія, де живи **Vъrtan-i*'. На думку дослідниці, псл. **Vъrtanъ* належить до індоєвропейської антропонімної спадщини, оскільки має паралелі в інших мовах: вірмен. *Վարտան*, інд. *Vartan* тощо.

Зауважимо одинак, що блр. *Арцислаўка* – гідронім, віднесений до первісного **Vъrtislawъ*, -а (с. 36), відомий як *Хартислова*, варіант *Серцислова* (Топоров, Трубачев 207).

Ономастичне гніздо з коренем **Vъrх-* / **Vъrъš-* вміщує майже три десятки дериватів, з-поміж яких особливо важливі псл. **Vъršava* (~ пол. *Warszawa*, укр. *Іршава* та ін.), **Vъrša* (~блр. *Орша* – місто на Дніпрі, історично *Ръша*, 1067 р., *Іриша* – гідронім у бас. Тетерева, рос. *Урша* – назва яру в бас. Оки і под.), **Vъrхонъ* (~рос. *Архон* – ріка у Терській обл., *Орхон* – ріка на території Монголії, генезис якої не розкривається на основі монгольської і тюркських

мов) та чимало ін. Додамо, що в цьому гнізді потенційно можливі й форми з *S-mobile*, пор., наприклад, укр. *Шевори* – прізвище, із **Sv̥ršь*.

Розділ «Гідронімічні континуанти праслов. *L'ub-» (сс. 48–81) – один з найбагатших за кількістю реконструйованих праслов'янських архетипів і оригінальних авторських інтерпретацій фактичного матеріалу. Особливо важливі для історико-етимологічної процедури сностереження стосовно зміни аланутного *Лю-* / *Lu-* > *Йу-* (за письмі *Ю-*) / *Ju-*, яка, до речі, зафіксована й в інших слов'янських зонах: у слов'янській топонімії Албанії, пор.: *Юб* <*Люб, Юба*> *Люба, Юбан* <*Любан* тощо³, в чеській антропонімії, пор. сучасне прізвище *Jubánek* <*Lubánek*, а на анеліятивному рівні – укр. діал. *юба* ‘люба, кохана’, *юбіти* ‘кохати, любити’ (Піпаш, Галас 232). Пе менш важливе лінгвістичне осмислення структури онімів на зразок *Любры, Любер, Люберцы* та ін., на основі яких постулюється потенційність пsl. **L'ubro*, **L'ubra*, **L'ubro*. По суті справи, це іndoєвропейська спадщина в праслов'янській мові.

Для слов'янського етногенезу першочергове значення мають висновки дослідниці стосовно еволюції етноніма *Любь* (варіант *Либь*) – назва північнослов'янського етносу. Як стверджує Р. М. Козлова, «фалетичні дзелабілізовані варіянти гэтага этноніма буły запазычаны ў нямецкую мову ў форме *Liv* у выніку заваявання гэтага рэгіёна падчас крыжакскай агресіі і ўжо ў гэтай форме замацаваўся надалей як абазначэнне і народа, і тэрыторыі, якую займала *Либь* / *Любь* (параўн. ням. *Livland* > *Lifland*, пазней русіфікованыя *ливы* і *Ливония, Лифляндия*). Ст.-руск. *Либи* <*Любь* ў пасольстве вялікага князя Ігара і прадстаўляю гэтую русскую тэрыторыю. Этыас *Любь* зазнаў моцны ўплыв нямецкай і фінскай моў, у выніку чаго былі разрушаны сістэмы яго мовы до такої ступені, што сучасныя даследчыкі ўключаюць мову *Любі* ў фіна-угорскую группу. Этымалагічны анализ этноніма *Любь* / *Либь*, ст.-руск. *Корсь* паказвае, што славянскія па свайму генезісу этнасы складі сучасную латышскую народнасць і поўнасцю страцілі сваю самастойнасць».

До кількох десятків реконструйованих композитних структур, в основному антропонімів, можна було б додати **L'ubobudъ*, **L'ubojeđъ*, відновлення яких ґрунтуються на фіксації топонімів *Любобужа* та *Любоежка* – в історичній Новгородській землі. Пропущено також аналіз антропоніма *Либиарь* (ім'я одного з послів князя Ігоря), заявлене в передмові (с. 3). Стосовно ж праформи **L'ubogora* / **L'ubogorъ* для ойконіма *Любохора* (Львівська обл.), де другий компонент -хора <-гора нібіто в результаті зміни фрикативного *g* > *x* (для чого, додамо, необхідне забуття етимологічного зв'язку слова *гора* зі своїм денотатом), то тут припустима й реконструкція **L'uboxora* / **L'uboхогъ*, пор. пsl. **Xorel'utъ* (с. 97).

Фрагмент книги «Гідронімічні континуанти праслов. **L'ut-*» (сс. 71–99) містить чимало сміливих, але лінгвістично обґрунтovanих і захищених етимологій слов'янських онімів, зокрема таких, які фіксуються нині поза межами поширення слов'янського етносу. Ось деякі з них:

с. 84–85. Перший компонент *Licic-* етнічної назви *Licicaviki* (межиріччя Одру і Нижньої Вісли) тлумачиться як **L'utik-* виходячи з делабілізації *Lu-* > *Li-* та сильного ступеня пом'якшення етимологічного *t'* > *c'* у другому

складі⁴. Стосовно фонетики наводиться слов'ян. (поморське) *Littike* – антропонім.

с. 86. Ойконім *Lützen* у Саксонії пояснюється як слов'ян. *Litъci* > *Lutci*, германізоване після захоплення земель полабських слов'ян інородцями.

с. 93–94. Вперше в історії слав'янської етимології відновлено псл. **L'utrъ*, *-a, -o / *l'utrъ, -a, -o*, співвідносне дериваційно з **L'ubr-*, **Dobr-*, **Mēdr-*.

с. 94–95. Зважаючи на явище фонетичного переходу *Lu* > *Li*-, назва держави *Литва* виводиться з псл. **L'utva* зі значенням збірності, яке широко віділюстровано в давньоруських літописах. На думку дослідниці, «*Літва – гэта славяне заходніх ускраін Славіі (люцічы, люты, юты (гл. далей), одрычы і іншыя плямёны)*», якія з паловы VI ст. н.э., гэта значыць з перыяду германской хрысціянізацыі славянскіх плямён, не вытрымліваючы жорсткі ваенны напіск, сталі рухацца на ўсход з мэтай захавання свайго веравызначання і сваёй культуры. Адток славянскага насельніцтва з Залаб'я, Палаб'я і больш усходніх тэрыторый па ўсяму паўднёваму пабярэжжю Балтыйскага мора адзначаўся на ирацігу многіх стагоддзяў. Усходнія славяне давалі прытулак непакорным, вызначаючы месцы для іх пасялення. Такім чынам, *літоўская мова – першапачатковая сплаў мовы мясцовага ўсходнеславянскага насельніцтва і моў славян заходнеславянскіх ускраін*.

С. 98. Зважаючи на артикуляційну близькість ініціального *L'* до *Й*- (графічно *Ю*-), авторка тлумачить як слов'янський етнонім *юти* і назыву *Ютланд* – найбільший півострів Данії, тобто *юти* < **L'utī* мн., а *Ютланд* < слов'ян. **L'utъ*, германізоване долученням апелітива *Land* ‘земля; край, країна’. «Этот ідентифікаціі не пярэчыць і суседства *Ютланда* з тэрыторый славянскіх этнасу *Люci*, *Люцічы* (прастора паміж Лабай, Одрай і Балтыйским морам). Треба думаць, што гэта суцэльная тэрыторыя (зямля *люцічай* і зямля *ютаў*) належала славянам да VI ст. н.э., у VI ст. паўвостраў аказаўся пад уладай *данаў*. Прапанаваная намі этымалогія *ютаў* і *Ютланда* дапаможа раскрыць іншыя таямніцы, у прыватнасці,магчымасць інтэрпретацыі як славянскіх многіх назваў Даніі: дынастычнага імені *Горм* < **Gъrtъ*, *Skern* – рака, упадаючая ў Паўночнае мора, *Skern* – горад на рацэ *Skern* таксама на тэрыторыі Ютланда < **S्�kъrtъ*, *Varde* – рака, *Varde* – горад па гэтай раце на Ютландзе < **Vъrdъ*, *Vordyngborg* < **Vъrdin-*, германізаванае даслучнінем апелітива *Borg*, і інш. У сувязі са сказанным нельга не нагадаць аб тым, што ў сяродневічкоў ў ананімнай ўрэйскай хроніцы, якую прыпісвають Юэзфу бен Горыёну, славянскія народы выводзіліся ад *Daniski* ‘датчане’».

Стосовно ойконіма *Jüterbog*, який виводиться із псл. **L'utrъbogъ* / **L'utribogъ* (с. 98), то в науковій літературі відома й інша версія: його пов'язують з особовим іменем **Jutrobogъ* (Mühlner 67). Пор. ще поморське *Jütergoz*, 1248 р., пізніше – *Gütergoz*, якое К. Мюллер тлумачить у звязку з антропонімом *Jutrogost* (Müller 106). Як ономастичну паралель пор. ст.-рос. *Утрокоць*, *Вутрокоща* – ойконіми в історичній Новгородській землі, а також антропоніми на зразок слов'ян. *Утро*.

Розділ «Етимологічні нариси з созо́кої гідронімії» присвячено аналізу потамонімів бас. Сожу, які без належного лінгвістичного обґрунтuvання свого часу були кваліфіковані як балтізми. Тепер по-новому проетимологізовано

назви рр. *Сож, Гейшинка, Бовша, Даргомисль / Драгомисль, Дорогань, Дороговша, Картель, Корна / Карна, Колпита*. Як і раніше, названі гідроніми тлумачаться не ізольовано, а на широкому порівняльному фоні інших слов'янських зон у межах відповідних генетичних гнізд. Такий підхід дозволив Р. М. Козловій глибше показати фонетичну еволюцію тієї чи іншої назви, осмислити ті зміни, які сталися з ними впродовж тривалого функціонування. Дослідниця спростовує, таким чином, версію балтійського походження наведених вище найменувань річок, а також заперечує традиційний висновок про первісне (дослов'янське) розселення балтійського етносу у верхній Наддніпрянщині, висновок, який з легкістю перекочував із лінгвістичних праць (Йдеться, в першу чергу, про книгу В. М. Топорова та О. М. Трубачова «Лінгвістичний аналіз гідронімів Верхньої Наддніпрянщини». М., 1962) до історичних, археологічних тощо. Як стверджує авторка, «етимологічний аналіз великої кількості віднесеніх до балтійського гідронімікону назв, їх ареальна характеристика засвідчили, що перед нами – *псевдобалтизми*» (с. 107).

Запропонувавши своє бачення генези так званих балтійських гідронімів⁵ і проливши нове світло на їх походження, Р. М. Козлова переконливо полемізує з авторитетами (К. Буга, Т. Лер-Славинський, К. Мошинський, О. І. Соболевський, М. Фасмер та ін.), знаючи наперед, що й більшістю сучасних дослідників нові пояснення відразу не будуть прийняті.

Приваблива сторона методики роботи Р. М. Козловій в тому, що вона відштовхується від конкретного матеріалу, працює безпосередньо з фактом, пробує, перш за все, пояснити ту чи іншу назву виходячи зі слов'янських лексичних (апелітивних та онімних) ресурсів. Так, наприклад, назва р. *Сож* **Sog-j-* уводиться не лише в широкий порівняльний контекст, а й підкріплюється апелітивним підґрунтям (укр. поліськ. *согá, согá* ‘озero’, ‘калюжа’, ‘болотиста низовина’, рос. діал. *сагá* ‘озero’, ‘річкова затока’ та ін.). Разом із цим спростовується й пануюча тюркська всесвітня походження географічного терміна *сага* – навпаки, це пізнє перенесення апелітика в зв'язку з міграцією південноросійського та українського населення на територію Киргизії.

Завершальний розділ присвячено ономастичному словотворенню: реконструкції праслов'янських *part.* *pas.* *praes.* на **-im-*, **-om-* у сфері ономастики. Це один із найархаїчніших і найбагатших пропарків лексики, який практично відсутній в ЕССЯ та SP. Він дозволяє відновити структурно первісні діеслівні бази (наприклад, нетематизовані форми на зразок **godti*, **kъrdti*, **rьrtti*, **vedti* та ін., від яких творилися дієприкметники на *-om-*). Цей фрагмент монографії іллюструється великим фактичним матеріалом (який, звичайно, можна розширити й доповнити, див. наш додаток). Він свідчить про те, що настала пора капітальних монографічних досліджень подібного роду, що під силу міжнародним колективам виконавців.

Другий том дослідження Р. М. Козлової – це важлива віха в слов'янському мовознавстві кінця ХХ – поч. ХХІ ст. Зрозуміло, що проінтерпретований тут матеріал викличе неоднозначне ставлення в наукових колах, особливо академічних осередках. Проте, як висловився свого часу В. Махек, «нужно

только решиться на новые толкования, нужно не останавливаться на тех, которые узаконены в грамматиках, а отважиться рискнуть, не взирая на опасность того, что большинству новые объяснения сразу не понравятся»⁶.

Книга завершується вагомими лінгво-етногенетичними висновками, окремі з яких вважаємо за доцільне подати в оригіналі.

«2. Усе мікрасістеми змішують гідранімічні архаїзми, якія могуть бути кваліфіковані як прамы працяг п'єўных індаєуропейських праформ, і гідранімічні інавацыі, якія ўтворилися на базе індаєуропейських звідних елементаў пры дапамозе афікацыі познепраславянскага тыпу. У большасці выпадкаў кантынуантны прагідронімаў ўласцівы ўсім зонам Славіі – усходній, паўднёвай, заходній, што дазваляе гаварыць аб адзінным гідранімічнім кантынууме.

Да такіх спадчынных індаєуропейських элементаў у славянскім гідраніконе належалець перш за ўсе зыходныя адзінкі гнёздаў на сананты *l, r* не ускладненны ўласна славянскімі афікасамі: *Къть, *Кърна, *Къро < i.-e. *K̥nos, *K̥na, *K̥nom і фанетычна і дэрывацыйна суадносныя з імі назвы з S-mobile *Skърнъ, *Skърна, *Skърно < i.-e. *Sk̥nos, *Sk̥na, *Sk̥nom, *Vъльръ, *Vълра < i.-e. *Ul̥pos, *Ul̥ra і т.д. Гэта прямая нашчадкі індаєуропейскіх назваў, праішоўшыя многатысячагодовы шлях фанетычнай эвалюцыі, якая тычылася вакалізацыі санантаў *l, r* [...].

3. Вывучэнне гідранімічных архаїзмаў у плане іх арэала, фанетычнай і дэрывацыйнай структуры пераканаўча сведчыць аб tym, што *славянская зона – гэта зона захавання індаєуропейскіх гідранімічных архаїзмаў*. У зону захавання індаєуропейскіх гідранімічных архаїзмаў уваходзіць і ўсходнеславянская тэрыторыя, уключаючая прастору да Урала.

4. Этымалагізацыя славянскага гідранімічнага (анамастычнага) матэрыва, уключаемага ў гнёзды на сананты *l, r*, садзейнічае рагшэнню некаторых няяснасцей адносна вакалізацыі гэтых жа санантаў у балтыйскіх мовах. У лёссе індаєуропейскіх складовых санорных, падкрэслівае Б.В. Горунг, да гэтага часу застаецца многа няяснага – умовы адрознівання рэфлекса тыпу *ur* і рэфлекса тыпу *ir* як у балтыйскіх, так і ў славянскіх мовах. Як правіла, рэфлексы *il, ir* у балтыйскіх мовах (у выпадках тыпу *vilkas, vilks, pilnas*) апускаюць непасрэдна ў індаєуропейскі стан і ўзводзяць да i.-e. *vilkos*, ставячы знак роўнасці паміж сучасным літоўскім моўным фактам і фактам многатысячагодовай даўнасці – індаєуропейскім [В. М. Топоров]. Услед за гэтым пранануеца і рэканструкцыя праслав. *vъlkъ як другаснай у адносінах да прабалт. *vilkos* формы – вытворнай ад балтыйскай. На самай справе, калі выходзіць з паказаняў славянскіх моў і моў іншых індаєуропейскіх народаў, адзіна магчымай рэканструкцыяй для праславянскага павінна быць *vъlkъ < i.-e. *wl̥k̥os. У баку ад гэтых паказанняў стаіць як быццам быпольск. *wilk*, але дыялектныя і анамастычныя дадзеныя польскага рэгіёна паказваюць, што сучаснае польск. *wilk* – гэта результат эвалюцыі стадыяльнага *wylk* (форма з ыл-рэфлексацыяй *yl* < *l*, якая да гэтага часу трапляецца ў польскіх дыялектах і адлюстравана ў анамастыцы) < *wylkъ* < праслав. *vъlkъ < i.-e. *wl̥k̥os. Менавіта такім жа чынам трэба было б разглядаць фанетыку літ. *vilkas*, літш. *vilks*, калі б гэта слова не было *познім запазыччаннем* з польскай мовы: гісторычна і

тэрытарыяльныя ўмовы для запазычання з польскай мовы ў Літвы былі, а для абазначэння *ваўка* літоўцы мелі сваё слова – *velnias*. Не выключана аднак, што літ. *vilkas*, лтш. *vilks*, дыял. *uylks* запазычана з беларускіх гаворак. Аб шырокім распавесуджанні менавіта варыянта *вілк* у сумежных з Латвій беларускіх гаворках сведчаць піматлікія ўласныя назвы: *Вылкі* (некалкі разоў), *Вылкодуб*, *Вылкмеры*, *Вылкава н.* (некалкі разоў), *Вылчаны*, *Вылчаны і інш.*, у якіх *ыл*-рэфлексацыя зыходнага *ъл* < */* захоўвалася яшчэ на пачатку XX ст. Такім жа чынам тлумачыцца фанетыка называў з асновамі *Кірн*, *Скірн* (гл. адпаведны параграф), якія ёсьць працяг *Кырн*, *Скырн* (стадыя з ыр-рэфлексацыяй зыходнага *ъг* < */* з прычынамі артыкуляцыйнай і тэмбравай блізкасці гукаў *ъ* і *ы*) < *Кърн*, *Съкърн* < праслав. **Kълп-*, **Sълп-* < і.-е. **Kūpt-*, **Skyr-*, і падобных фактаў. У заключэнне падкрэслім, што карціна вакалічнага лёсу індаеўрапейскіх санантаў *г*, *л* у славянскім арэале больш складаная, чым аб гэтым сказана ў падручніках па гістарычных граматыках славянскіх моў [гл. іншыя нашы працы, прысвечаныя рэканструкцыі гнёздаў з санантаў *г*, *л*, у тым ліку і аномастычных].

Другое, на што нельга не звярнуць увагі, – гэта так званыя дыфтонгі ў асновах разглядаемага тыпу, *існасць* якіх варты праверыць славянскім матэрыялам:

1) літ. *-oi*, *-ai*, пры дапамозе якіх часта вызначаецца *балтыйскасць* славянскіх слоў (гл., напрыклад, тлумачэнне бел. *коўп*). Гэтыя псеўдадыфтонгі могуць утварацца ў выніку агульнавядомага пераходу плаўнага *л* у білабіяльны *в* / *ў* у структурах тыпу *-i[t]*. Параб. і.-е. **k[pro]s* > праслав. **kъlpъ* > ст.-руск. *кълпъ* > бел. *колп* > *коўп* > літ. *kaipas* – граматычна адаптацыя беларускага слова; праслав. **Gyl̥ša* > ст.-руск. *Гыльша* > ст.-бел. *Голіша* > літ. *Gol̥šis* (граматычна адаптацыя старабеларускай назвы). Літ. *Gavša* – запазычанне сучаснага бел. *Гоўша*.

2) літ. *-oi*, *-ai*, *-ei* – псеўдадыфтонгі, якія маглі ўтварыцца ў выніку пераходу плаўнага *л* (хутчэй за ўсё, праз стадню змякчэння *л'*) у *ј* у кожным з вакалічных варыянтаў даследуемых аспоў. Параб. праслав. *Gyl̥šъ* > ст.-руск. *Гыльшъ* > ст.-бел. *Гэлшъ* > *Гелшъ* > *Гейшъ*, літ. *Geišis* і пад. Такім чынам, харктар і храналогія адаптацыі называў, абы чым трэба нісаць асобна, – гэта сведчанне таго, *что не славянская мова – «дзеци» балтыйских*, як гэта сцвярджаецца многімі з сучасных даследчыкаў, а наадварот, *балтыйская мова – «дзеци» славянских*. Этымалагічна прааналізаваны намі славянскі гідранімічны (анамастычны) матэрыйял абыяргае тэзіс аб тэм, што балтыйскі матэрыйял «во многом равнозначен индоевропейскому», «равновременен ему в лингвистическом измерении» [В. М. Тоноров], і не можа выводзіцца непасрэдна з індаеўрапейскага.

5. Вывучэнне праславянскай гідранімі ў арэальным аспекте дазваляе прыйсці да высновы аб яе шырокіх прасторах, і часткай гэтай прасторы з'яўляецца тэрыторыя не толькі тых славянскіх плямён (*prusai*, *голядзі*, *ящвягай*), якія раіна адараўваліся ад «протославян позднега этапа» [Б. В. Горнунг], але і тэрыторыя сучасных Літвы і Латвіі, на якой фанетыка называў падпарадкоўвалася той эвалюцыі, якая была ўласціва славянскім назвам. *Фарміраванне балтыйскага гідранімічнага (анамастычнага) кантынтуума не аб-*

ышлося без уძелу славян. Параун. гідроніми тыпу *Люба*, ніжк не адаптованыя балтыйскімі этнасамі, ці *Блудул, Lubupis*, адаптаваныя пры дапамозе далучэння апелятываў, абазначаючых паўнай гідрааб'екты. Характар адаптацый славянскіх назваў сучасных Літвы і Латвіі сведчыць аб другасасці балтыйскага этнасу на гэтай тэрыторыі. Нельга не сказаць аб tym, што этымалогія некаторых гідронімаў гэтай тэрыторыі высыплілаца пры ўліку фанетычных працэсаў, якія ўласцівы славянскім мовам».

- ¹ Rozwadowski J. Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948. S 4; Куркина Л. В. Славянские этимологии (*-smegnoti / *-smegnoti, *marati, *o(b)poka) // Этимология. 1985. М., 1988. С. 13–16; ЭССЯ 28, 245–249.
- ² Казлова Р. М. Бел. *Иртынь*, руск. *Ирта*, укр. *Іртыща* і роднасныя назвы (этимологічны каментарый) // Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. К., 2002. С. 57–63.
- ³ Селищев А. М. Славянское население в Албании. София, 1981. С. 266. Інослов'янський матеріал див. іде: Шульгач В. П. Делібілізація 'у > i і її відображення в топонімії України // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: 36. наук. праць, присвяч. пам'яті С. П. Самійленка. Запоріжжя, 1996. Ч. 1. С. 43–45.
- ⁴ По-іншому – як ішпір. *Liccavici*, пор. ішпірскі особові імена *Liccavus, Liccavius*, див.: Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. 2, доп. М., 2002. С. 26.
- ⁵ Див. також: Шульгач В. П. Деякі «балтійські» гідроніми Верхньої Наддніпрянщини в слов'янській перспективі // Slavica та Baltica в ономастиці України. К., 1999 (I); Українська пропральна лексика. К., 2000 (II); Іншомовні елементи в ономастиці України. К., 2001 (III).
- ⁶ Див.: IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии. М., 1962. Т. 2. С. 438–439 (В. Махек).

Скорочення

- | | |
|-------------------|--|
| Піпаш, Галас | — Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. |
| Топоров, Трубачев | — Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962. |
| Mühlner | — Mühlner W. Beiträge zur altpolabischen Lexik. Zeugnisse der Toponymie // Onomastica Slavoermanica. 2002. XXII. S. 49–107. |
| Müller | — Müller K. Altpolabische Vollnamen in Ortsnamen Brandenburgs // Namenkundliche Informationen. 2000. № 77–78. S. 101–119. |

(Додатки) *

***Басінь:** ст.-рос. *Басим* – топонім в історичній Пермській землі (Чагин 82) ~ псл. **basiti* (ЭССЯ 1, 161).

* Значно більший за обсягом реестр похідних на *-im-, *-om-, за нашими матеріалами, фіксується у сфері антропонімії. Він буде опублікований окремо в іншій праці.

- *Butimъ:** болг. *Бутим* – ойконім, *Бутимски дол* – мікротопонім у межиріччі Долної Струми і Долної Мести (Іванов 84–85) ~ псл. **butiti* (*se*) (ЭССЯ 3, 102).
- *Върнима:** рос. *Бурнима* – гідронім у бас. Вішери, пр. Ками (Чагин 93).
- *Сѣлима** (**Selima* ?), ***Сѣльти:** рос. *Целима* – гідронім у бас. Бариша, колишня Симбірська губ. (Vasmer V, 75), болг. *Голем Цалим*, *Малки Цалим* – топоніми (Симеонов 136).
- *Далимъ:** *Dalim* – топонім на терені історичних ободритів та велетів-лотичів (Skalová 23) ~ псл. **daliti* (*se*) (ЭССЯ 4, 186).
- *Дудимъ:** пол. (похідне) *Dudzimska* – антропонім (SN IV, 147) ~ псл. **duditи* (ЭССЯ 5, 147).
- *Грудимъ:** пол. (похідне) *Grudimsky* – антропонім (SN III, 534) ~ псл. **gruditi* (ЭССЯ 7, 152).
- *Гайдимъ:** пол. (похідне) *Gajdzimska* – антропонім (SN III, 225).
- *Јљевадимъ:** пол. *Swadzim* – ойконім ~ псл. **jъvaditi* (*se*) (ЭССЯ 9, 88).
- *Катимъ:** рос. *Катим* – гідронім у бас. Сури, в колишній Пензенській губ. (Vasmer II, 289) ~ псл. **katiti* (*se*) (ЭССЯ 9, 163).
- *Крушишъ:** рос. *Крушимка* – гідронім (Кусов 292) ~ псл. **krušiti* (*se*) (ЭССЯ 13, 49).
- *Кучимъ:** болг. *Кучима* долина – топонім (Тетевенсько) (Симеонов 136) ~ псл. **kučiti* (*se*) I, II (ЭССЯ 13, 80–81).
- *Кулімъ:** рос. *Кулім* – оронім на Кольському п-ві, Мурманська обл. (СНОО 147) ~ псл. **kuliti* (*se*) (ЭССЯ 13, 97–98).
- *Кылымъ:** рос. *Күлэсім* – гідронім у бас. Вішери, пр. Ками (Чагин 93).
- *Кырлымъ:** рос. *Карлымка* пр. Язвін – гідронім у колишній Пермській губ. (Vasmer II, 276) ~ рос. діал. (похідне) *закурлить* ‘загуляти’ (СРНГ 10, 179) < **za-kъrliti*.
- *Лолимъ:** рос. *Лолым* – гідронім у бас. Ками.
- *Лозимъ:** рос. *Лозым / Лозымская* – ойконім у колишній Вологодській губ. (Vasmer RGN V, 198).
- *Луշимъ:** рос. *Лычим*, 1608 р. – ойконім у колишньому Яранському пов. (АПШ 335) ~ псл. **lyčiti* (*se*) (ЭССЯ 17, 18).
- *Мыдымъ:** рос. *Мандым* – гідронім у бас. Білої, пр. Обі < **Mandim*.
- *Мыртимъ:** рос. *Муртым* – гідронім у бас. Ками.
- *Надимъ:** рос. *Надым* – гідронім у Тюменській обл. (Кусов 303) ~ псл. **naditi* (ЭССЯ 22, 8–9).
- *Наримъ:** рос. *Нарым* – топонім (Кусов 303), пол. *Narzymski* – антропонім (SN IV, 550).
- *Неримъ:** пол. *Nierim* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 150).
- *Обкотимъ:** пол. *Okocim* – ойконім ~ псл. **obkotti* (*se*) (ЭССЯ 27, 155–156).
- *Обвидимъ:** болг. *Обидим* – топонім, *Обидимско дере* – мікротопонім (Занімов БГИ 90).
- *Пелимъ:** рос. *Пельм* – топонім (Кусов 310).
- *Робѣлимъ:** пол. (похідне) *Pobielimska* – антропонім (SN VII, 416).
- *Прusимъ:** пол. *Prusim* – ойконім.
- *Ръклимъ:** ст.-рос. *Пульчим*, 1608 р. – ойконім у колишньому Яранському пов. (АПШ 349).
- *Ръдлимъ ?:** болг. *Пордим* – ойконім у Плевенсько. І. Дуриданов вбачає тут первісне *Породим* (Симеонов 135).
- *Рѣдимъ:** рос. (похідне) *Редимская* – ойконім у колишній Ярославській губ. (Vasmer RGN VII, 555), пол. *Redzim* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 150).
- *Рѣзимъ:** слов'ян. *Резим*, 1713 р. – гідронім у Реснубліці Башкортостан (МИБ 3, 106).
- *Rosima:** болг. *Rosima* – гірський схил у Великотирновсько (Ковачев Великотирновско 245).

- *Рохінь:** рос. *Ручимская* – сучасне прізвище (ЛР 2000, 100).
- *Sestrims:** болг. *Сестримо* – топонім (Симеонов 136).
- *Sédima:** білр. *Сядзіма* – мікротопонім у Гродненській обл. (МБ 234).
- *Скърчінь:** болг. *Скърчим* – топонім у Софійсько (Симеонов 133).
- *Solimъ:** рос. *Солым* – гідронім у бас. Ками (Чагин 77).
- *Stolimъ:** пол. *Ruda Stolim* – ойконім.
- *Sъrdimъ:** рос. *Шурдымка* – ойконім на території Удмуртії (УА 211) < *Сурдымка.
- *Sъrtimъ:** рос. *Шартымка* – гідронім у бас. Тоболу, котиця Ореабурзька губ. (Vasmer V, 231), беручи до уваги заміну анлаутного *C*->*Ш*. З іншого боку, тут можлива й реконструкція *Ščъrtimъ (за умови *Ш*->*Ш*).
- *Ščitimъ:** білр. *Щитымля* – назва урочища в колишньому Пінському старостві (ПКПС II, 500).
- *Tučimъ:** пол. (похідне) *Tuszumska* – антропонім (SN IX, 614).
- *Turimъ:** пол. *Turzym ska* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 27).
- *Tъstimъ:** пол. *Teystim* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 150).
- *Virimъ:** пол. *Irzymski* – антропонім (SN IV, 222) < *Wizymski.
- *Въltimъ:** рос. *Ольтым* – гідронім у бас. Ками (Чагин 79) < *Вольтим, *Ихтим* – гідронім у колишній Костромській губ. (СЕГТ 69) < *Вихтим < *Вълтим (через стаділ < в < ф), *Вихтимярви* – пазва озера на території Карелії (КОРК 241) < *Вълтим + фін. ярви ‘озеро’.
- *Въrčimъ:** рос. *Юрчим* – гідронім у бас. Верхньої Ками л. Волги < *Урчим (йота-ція) < *Вурчим (втрати артикуляційно слабкого *B*) < *Върчим.
- *Badomъ:** пол. (похідне) *Badomska* – антропонім (SN I, 119).
- *Batomka:** рос. *Батомка* – гідронім у бас. Оки (Смолицька 101).
- *Bégomъ:** пол. (похідне) *Biegomska* – антропонім (SN I, 297).
- *Сеготъ, -а:** рос. *Чором ручей* – гідронім у бас. Свірі, Карелія (КОРК 283), варіант *Чарома* (Vasmer V, 95).
- *Četomъ:** пол. *Czatot* – ойконім.
- *Сыldомъ:** рос. *Чулдомыж* – гідронім у бас. Ками (Чагин 79) < *Чылдом-ыж (із фонетичним розвитком -ъл- > -'эл- >-үл-).
- *Сыldомъ:** рос. *Чердам* – назва порога на р. Кема (АСЭІ II, 670) < *Чердом, *Чардам* – лімнонім у бас. р. Кудьма в Богословському р-ні Нижегородської обл. (Морожин 196–197) < *Чардом.
- *Сыргомъ:** рос. *Чиргама* – назва ріки на території Карелії (КОРК 259) < *Чергома.
- *Čyтомъ:** пол. *Czartomski* – антропонім (SN II, 258).
- *Сыртому:** рос. *Чертома* – гідронім у бас. Оки (Смолицька 219).
- *Дърдомъ:** рос. *Дрдома* (!) л. Волти (ПО 3).
- *Gadomъ:** (похідні) укр. *Гадомський* – сучасне прізвище (м. Луп'я; АНК.), *Гадомка* – ойконім у колишньому Канівському пов. Київської губ., слов'ян. *Гадомский*, 1670 р. – антропонім (АВК XV, 257), хорв. (похідне) *Gadomski* (Leksik 179).
- *Galomъ:** пол. *Galotksi* – антропонім (SN II, 243).
- *Gazomъ:** пол. *Gazomia* – ойконім.
- *Glazomъ:** білр. *Hlazoma*, 1700 р. – назва урочища в колишньому Кобринському пов. (АВК VI, 499).
- *Glodomъ:** пол. (похідне) *Glodomski* – антропонім (SN III, 382).
- *Gluchomъ:** пол. (похідне) *Głuchomska* – прізвище (SN III, 387).
- *Godomъ:** пол. (похідне) *Godomski* – прізвище (SN III, 405).
- *Gordomъ:** рос. *Городомль* – острів, оз. Селігер (ІСОО 57), пол. *Grodomski* – прізвище (SN III, 517).
- *Gostomъ:** рос. *Густомое* – ойконім у колишній Курській губ. (АУНМ 18).
- *Gъdomъ:** пол. *Gdomski* – прізвище (SN III, 294).

- ***Gyldomъ:** пол. *Gajdomska* – прізвище (SN III, 225).
- ***Gyrdomъ:** пол. *Gardomska*, *Gordomska* – прізвища (SN III, 259, 446).
- ***Gъrgomъ:** пол. *Gorgomski* – прізвище (SN III, 446).
- ***Xutoma:** пол. *Futomka* – гідронім (*Szułowska*, *Wolnicz-Pawlowska* 27) < **Chutomka*.
- ***Xылхома:** рос. *Хохлома* (3) – топоніми в колишніх Костромській (2) та Нижегородській губ., *Хохлома* – гідронім у бас. Волги (Vasmer RGN X, 535) < **Хохлома* (метатеза -хл- < -хх-).
- ***Kадомъ:** рос. *Кадом* – ойконім у колишній Тамбовській губ.
- ***Katomъ:** пол. (похідне) *Katomska* – прізвище (SN IV, 536).
- ***Kазомъ:** пол. *Kazom* – ойконім.
- ***Kotomъ:** пол. (похідне) *Kotomski* – прізвище (SN V, 217).
- ***Krasomъ:** пол. (похідне) *Krasomski* – прізвище (SN V, 265).
- ***Kukomъ:** пол. (похідне) *Kukomski* – прізвище (SN V, 397).
- ***Kulomъ:** рос. *Куломка* – гідронім на півночі Росії, *Усть-Колом*, 1646 р. – поселення на рр. Вичегда і Куломка (Богословський 33).
- ***Kustomъ:** рос. *Kustoma* – гідронім у Вологодській обл.
- ***Kuzomъ:** рос. *Kuzoma* – гідронім у бас. Оки, Нижегородська обл. (Смолицька 339).
- ***Къхомъ:** рос. (похідне) *Kохомский* (ПКГ 2, 657) < **Кохомский*.
- ***Kыттомъ:** рос. *Kохтама* – гідронім у бас. Мезі, колишня Костромська губ. (Vasmer II, 487) < **Кофтама* (через стадії *Кофтама* < *Көттама*).
- ***Къргомъ:** блр. *Каргум* – назва озера у колишньому Брацлавському пов. (АВК XIV, 197) < **Көргом*.
- ***Kuzomъ:** рос. *Kизома* – гідронім у бас. Оки (Смолицька 278). На основі чергування коріння *Куз-* пов’язаний з *Киз-*, *Къз-*.
- ***Lastomъ:** рос. *Lastoma* – ойконім у колишній Тверській губ. (Vasmer RGN V, 67).
- ***Latoma:** рос. *Латома* л. Волги (Каптерев 126).
- ***L’udoma:** рос. *Юдома* – ріка в бас. Алдану (Якутія), на ній поселення *Усть-Юдома*. З першінного **Людома* (перехід *Лю-* > *Йу*-, на письмі *Ю-*) завдяки артикуляційній близькості звуків *Л* та *Й*. Сюди ж пол. *Ludomie* – ойконім.
- ***Lékoma (?):** рос. *Лекома* п. Ветлуги л. Волги – в колишній Костромській губ. (Самарянинов 66).
- ***Loskoma:** ст.-рос. *Лоскомское*, 1609 р. – ліміонім у колишньому Вологодському пов. (АСЗ III, 359).
- ***Lozoma:** ст.-рос. *Лозома*, 1608 р. – ойконім у колишньому Яранському пов. (АПШ 344).
- ***Ludomъ:** рос. *Лудомка* – гідронім у Ленінградській обл. (Кисловський 92).
- ***Lutomъ:** ст.-рос. *Лутомка* – мікротопонім в історичній Новгородській землі (НІК VI, 613).
- ***Mигомъ:** укр. *Муром* – гідронім у басейні Дону (СГУ 380), рос. *Муром* – ойконім у Курській обл., *Муромль* – назва ріки в басейні Свіри, колишня Олонецька губ. (ОС 2, 57), варіант *Муромля* (ПКОП 107), *Муромка* (5) – гідроб’єкти в басейні Оки. Про час заснування літописного *Мурома* на Оці достовірно не відомо, але він згадується вже під 862 р. як володіння Рюрика (Каптерев 27).
- ***Musomъ:** болг. *Мусомица* – топонім у Гоцеделчевсько (Занмов Заселване 218).
- ***Мыдома:** рос. *Мондома* – гідронім на півночі Росії (АСЭИ II, 654) < **Молдома* (денталізація плавного).
- ***Најдомъ:** рос. *Найдомозеро* – на території Карелії (КОРК 252).
- ***Neromъ:** рос. *Nerom* л. Тури – гідронім у колишній Пермській губ. (Макарий 215).
- ***Nesъjedomo:** ст.-рос. *Несъедомо*, 1585 р. – ойконім у колишньому Клинському пов. (АСЗ III, 264).
- ***Nevѣdомъ:** рос. *Невѣдомка* – гідронім у бас. Волги, колишня Тверська губ. (СССТв. II, 5).

- **Nidomъ*: пол. *Nidom* – ойконім.
- **Orstomъ*: пол. (похідне) *Rostomski* (SN VIII, 150).
- **Qsомъ*: блр. *Усомля* – лімнонім у Полоцькому р-ні (ОБ 157), ст.-рос. *Усомо* – назва озера в Обонезькій п'ятині (ПКОП 169).
- **Qtromo*: рос. *Нутромо* – назва поселення у Тверській обл. (Воробьев 38).
- **Rixomъ*: пол. *Ruchomska* – антропонім (SN VII, 607).
- **Рыжомъ*: рос. *Пурхомской* – гідронім у бас. Оки (Смолицкая 224).
- **Рытотъ*: рос. *Пуртомское* – назва озера в Архангельській обл. (Стрельбіцкий 126).
- **Рыгомъ*: рос. *Порзам* – лімнонім у колишній Владимирацькій губ. (Смолицкая 282) < **Порзом*.
- **Riskoma*: рос. *Riskoma* л. Волги (ПО 3).
- **Rodoma*: слов'ян. *Rodoma* – ойконім у Республіці Комі.
- **Rudoma*: пол. *Rudomski* – антропонім (SN VIII, 182).
- **Ruxoma*: пол. *Ruchomski* – антропонім (SN VIII, 178).
- **Rytoma*: рос. *Рытомуа* – назва пустиська у Псковській землі (ААЭ III, 183).
- **Séromъ*: укр. *Сіромський* – прізвище (Львівськ. обл.; Апк.).
- **Skokomъ*: пол. *Skokom* – ойконім.
- **Sotomъ*: пол. *Sotomski* – антропонім (SN VIII, 585).
- **Sdъrroma*: ст.-рос. *Судромская* дорога, 1684 р. (ГКЭ II, 773), сучасне *Судрома* – ойконім у Вельському р-ні Архангельської обл.
- **Stradowъ*: укр. *Страдомський* (ІІ Дн. 4/3, 278), пол. *Stradomski* (SN IX, 92) – прізвища.
- **Svѣtomъ*: слов'ян. *Σφεντόμι* – оронім на території Греції < *Свѣтомъ* < особового імені *Сватомъ* (Займов Нови 117).
- **Sъlboma*: рос. *Сомбома* – ріка на півночі Росії (КОРК 273) < **Салбома* (ассиміляція плавного).
- **Sъldomъ*, -а: рос. *Шайдома* – ойконім у колишній Олонецькій губ. (Списки Олонец. 232), *Синдам*-озеро – на території Карелії (КОРК 259) < **Сълдом*-озero.
- **Sulgomъ*, -а: рос. *Согом* – ріка в бас. Нижньої Обі, із **Сагом*, *Шугома* пр. Костроми, із **Сулгома*.
- **Sъltoma*: рос. *Шелтома* – ойконім у колишній Олонецькій губ. (Списки Олонец. 233).
- **Sъrdoma*: рос. *Шардома* – ріка в Карелії (КОРК 275).
- **Sъrtoma*: ст.-рос. Николаевский *Шартомский* монастирь, 1689 р. (Семевский 47).
- **Sъvѣdomъ*: рос. (похідне) *Свѣдомский*, XIX ст. – прізвище (Смышляєв 88).
- **Šaroma*: рос. *Шарома* – гідронім у бас. Мологи, колишня Ярославська губ. (Vasmer V, 231).
- **Šatomъ*: пол. (похідне) *Szatomska* (SN IX, 232).
- **Šydomъ*: рос. *Шедомец Большой*, *Шедомец Малый* – назви озер в історичній Новгородській землі (НПК I, 443), *Шедомля* – гідронім на Новгородщині (Vasmer V, 240).
- **Šystoma*: рос. *Шистома* п. Ветлуги л. Волги – в колишній Костромській губ. (Самарянов 66).
- **Ščitomъ*: ст.-рос. *Щитомский* стан, 1691 р. – у колишньому Боровському пов. (Оглоблин 122).
- **Taromъ*: рос. *Таромская* – ойконім у колишній Нижегородській губ. (ААЭ III, 227).
- **Tegoma*: рос. *Тигомка* – гідронім в історичній Новгородській землі (НПК VI, 67).
- **Tulomъ*: пол. (похідне) *Tulomski* (SN IX, 618).
- **Tiromъ*: рос. *Туromга* – лімнонім у бас. Нижньої Оки (Смолицкая 218) < **Туром-ка*.

***Ustoma:** рос. Устама – гідронім та ойконім у Дальнокостянтинівському р-ні Нижегородської обл. (Морохін 193) < *Устома.

***Vadomъ:** пол. (похідне) *Vadomski* – антропонім (SN X, 50).

***Vodomъ:** пол. (похідне) *Wodomska* – антропонім (SN X, 278).

***Vyldomъ:** рос. *Ильдомское* ~ рос. діал. *väldoma* ‘розчищене місце на березі, куди витягають з води човни; пристань для човнів’ (СГРС 2, 13).

***Vylgomytъ, -ы:** ст.-рос. *Ильгома* – гідронім у бас. Волги (СМСТв. 1, 30) < *Вильгома, *Валгомский* – антропонім (НПК V, 35), блр. *Ольгомле (Альгомель)* – топонім у Брестській обл. (Рап. Брэсц. 14).

***Vylxoma:** рос. (похідне) *Вохомский* – сучасне прізвище (Лет. ЖС 2002, № 14-26/2, 40) < *Волхом-скій.

***Vyltoma:** рос. *Вахтому* – назва ріки в бас. Оки (Смолицька 203) < *Vaftoma < *Vavtoma < *Vatloma. Сюди ж рос. пр. *Ухтома* (2) (Смолицька 214, 219) < *Vuftoma... < *Vyltoma, а також *Oхтома* л. Пінеги л. Пн. Двіни. Стосовно фонетичної еволюції плавного в групі *tvl* пор. псл. **kъltanъ* – рос. *колтан*, *кавтан*, *кафтан*, укр. *кахтан* (Казлова III, 122).

***Vylroma:** ст.-рос. *Урдомга*, 1651 р. – назва поселення в колишньому Устюзькому пов. (АПД 254) < *Върдом-ка.

***Vylrostъ:** рос. *Вурлом* – гідронім у бас. Ками (Чагин 77) < *Върлом.

***Vyltoma:** ст.-рос. *Ертому*, 1485 р. – гідронім у бас. Удори, Республіка Комі (ДІК 245) < *Вертома.

***Zitomъ:** слов'ян. *Житом* – назва поселення в Албанії (Селищев 341).

***Zuromsky:** слов'ян. *Zuromsky*, 1688 р. (АВК XX, 477), *Журомский* (Раміęć 2, 266) – антропонімами.

Скорочення

ААЭ	— Акти, собр. в бібліотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедицією імп. АН. СПб., 1836–1838. Т. I–IV.
АВК	— Акти, изд. Віленською Археографичною комісією. Вільна, 1865–1910. Т. I–XXXV.
Анк.	— Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
АПШ	— Акти времені правління царя Василя Шуйского (1609 г. 19 мая – 17 липня 1610 г.) / Собр. и отред. А. М. Гневушев. М., 1914.
АСЗ	— Акты служилых землевладельцев XV – начала XVII века / Сост. А. В. Антонов, К. В. Баранов. М., 1997–2002. Т. I–III.
АСЭИ	— Акты соціально-економіческої історії Східно-Восточної Русі конца XIV – начала XVI в. М., 1952–1964. Т. I–III.
АУНМ	— Алфавітний указатель населенных мест Курской губернии // Курский сборник. Курск, 1901. Вып. 1. С. 1–66 (Приложение).
Богословский	— Богословский М. М. Земское самоуправление на русском Севере в XVII веке (С приложением карты Поморского края в XVII веке) // Чтения в імп. Обществе истории и древностей российских. 1910. Кн. I, отд. II. С. 1–321 + 1–105.
Воробьев	— Воробьев В. М., Воробьева И. Г. История освоения Тверского края в географических названиях. Тверь, 1992.
ГКЭ	— Сборник грамот Коллегии Экономии. Л., 1929. Т. II.

- ДІК** — Документы по истории коми // Историко-филологический сборник. Сыктывкар, 1958. Вып. 4. С. 241–271.
- Заимов БГИ** — Заимов В. Й. Български географски имена с -j-. София, 1973.
- Заимов Заселване** — Заимов В. Й. Заселване на българските славяни на Балкански полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимија. София, 1967.
- Заимов Нови** — Заимов В. Й. Нови български географски имена от Гърция // Славистичен сборник. София, 1985. С. 113–120.
- Иванов** — Иванов В. Й. Н. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. София, 1982.
- ИСОО** — Историко-статистическое описание города Осташкова. Тверь, 1880.
- Казлова III** — Казлова Р. М. Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.
- Каптерев** — Каптерев Л. М. Нижегородское Поволжье X–XVI веков. Горький, 1939.
- Кисловской** — Кисловской С. В. Знаете ли Вы? Словарь географических названий Ленинградской области. Л., 1973.
- Ковачев** — Ковачев Н. Местните имена във Великотърновско. Велико Търново, 2001.
- КОРК** — Каталог озер и рек Карелии / Под ред. Н. Н. Филатова и А. В. Литвиненко. Петрозаводск, 2001.
- Кусов** — Кусов В. С. Чертежи земли русской XVI–XVII вв. М., 1993.
- ЛР** — Летопись рецеңзий. М.
- Макарий** — Макарий, архимандрит. Памятники древности в Пермской губернии // Записки имп. Археологического общества. 1856. Т. VIII. С. 197–234.
- МБ** — Мікратланімія Беларусі: Матэрыялы / Пад рэд. М. В. Бірылы. Мінск, 1974.
- МИБ** — Материалы по истории Башкирской АССР / Сост. Н. Ф. Демидова. Уфа, 1949. Т. 3.
- Морохин** — Морохин Н. В. Нижегородский топонимический словарь. Нижний Новгород, 1997.
- НПК** — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссию. СПб., 1859–1910. Т. 1–6 и указатель.
- ОБ** — Озера Белоруссии / Под ред. О. Ф. Якушко. Минск, 1988.
- Оглоблин** — Обозрение историко-географических материалов XVII и начала XVIII вв., заключающееся в книгах Разрядного приказа / Сост. Н. Н. Оглоблина. М., 1884.
- ОС** — Олонецкий сборник: Материалы для истории, географии, статистики Олонецкого края / Под ред. А. Иванова. Петрозаводск, 1886. Вып. 2.
- ПІ Дн.** — Повернені імена: Мартиролог. Дніпропетровськ, 2003. Т. 4. Кн. 3.
- ПКГ** — Памятные книжки губерний и областей Российской империи: Указатель содержания / Сост. Н. М. Балацкая, Н. И. Веденяпина, Е. Л. Вороненкова и др. СПб., 2003. Т. 2.
- ПКОП** — Писцовые книги Обонежской пятини 1496 и 1563 гг. Л., 1930.
- ПКПС** — Писцовая книга бывшего Пинского староства, сост. по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах [...] Лаврином Войною с переводом на русский язык. Вильна, 1874. Ч. I–II.

- ПО — Поверстное описание рек: Волги, Камы, Шексны, Суры, Оки, Белой и Вятки. Нижний Новгород, 1894.
- Рап. Брэсц. — Рапаю івіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брасцкай вобласці. Мінск, 1980.
- Самарянов — Самарянов В. А. Следы поселений мери, чуди, черемисы, смы и других инородцев в пределах Костромской губернии // Древности: Труды имп. Московского археологического об-ва. 1875. Т. 6. Вып. 1. С. 47-67.
- СГРС — Словарь говоров Русского Севера / Под ред. А.К. Матвеева. Екатеринбург, 2002. Т. 2.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.
- СЕКГ — Статистический ежегодник Костромской губернии за 1907 год. Кострома, 1909.
- Селищев — Селищев А. М. Славянское население в Албании. Фототип. изд. София, 1981.
- Семёвский — Исторические и юридические акты XVII и XVIII столетий, собр. М. Семёвским // Чтения в имп. Обществе истории и древностей российских. 1869. Кн. IV, отд. V. С. 1-88.
- Симеонов — Симеонов Б. Местные названия на -им // Български език. 1963. Кн. 2. С. 132-147.
- Смолицкая — Смолицкая Г. Н. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1976.
- СМСТв. — Сборник материалов для статистики Тверской губернии. Тверь, 1874. Вып. 1-2.
- Смышляев — Источники и пособия для изучения Пермского края / Собр. Д. Смышляев. Пермь, 1876.
- СНОО — Словарь орографических объектов СССР. М., 1976.
- Списки Олонец. — Списки населенных мест Российской империи, изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1879. Т. XXVII: Олонецкая губерния.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Л.; С.-Петербург, 1966-2004. Вып. 1-38.
- СССТв. — Сборник статистических сведений о Тверской губернии. Тверь, 1889. Т. II.
- Стрельбицкий — Стрельбіцкій І. Исчисление поверхности Российской империи в общем ее составе в царствование имп. Александра II. СПб., 1874.
- УА — Удмуртская АССР. Административно-территориальное деление на 1 сентября 1955 г. Ижевск, 1956.
- Чагин — Чагин Г. Н. Пермь Великая в топонимических доказательствах. Пермь, 2003.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974-2005. Вып. 1-31.
- Leksik — Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- Pamięć — Pamięć. Память / Сост.: Я. Пшибиловский, Х. Прокопчук, Р. Мурани. Пер. с пол. под ред. К. Козакевич. Варшава, 1987. Ч. 1-2.
- Skalová — Topografická mapa území Obodřiců a Veletů-Luticů ve světle místních jmen / Vypracovala Hana Skalová. Praha, 1965. (=Vznik a počátky Slovanů. V).

- | | |
|---------------------------------|---|
| SN | — <i>Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.</i> |
| Szulowska,
Wolnicz-Pawłowska | — <i>Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska M. Nazwy wód w Polsce. Cz. I: Układ alfabetyczny. Warszawa, 2001.</i> |
| Vasmer | — <i>Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.</i> |
| Vasmer RGN | — <i>Russisches geographisches Namensbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.</i> |

B. П. Шульгач

Libuše Olivová-Nezbedová, Jitka Malenínská. Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. Praha: Academia, 2000. 171 s.

«Slovnik pomístních jmen v Čechách», який укладають науковці сектора ономастики Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки, уже тривалий час викликає велике зацікавлення в українській ономастичні. Маємо дві рецензії Ю. О. Карпенка, в яких поінформовано про певні етапи укладання цього словника, високо оцінено результати багаторічної (попад 40 років) праці над збиранням та опрацюванням джерельного матеріалу, укладанням словникових статей¹.

Про назрілу потребу словників такого типу у слов'янській ономастиці свідчить і тільки що виданий «Словник мікрогідронімів України»². Ця лексикографічна праця містить назви таких об'єктів: артезіанський колодязь, бакай, болото, бірд, витік, водоспад, водотік, джерело, заливне місце, затока, зивина, ковбаня, ковтъба, колодязь, копанка, криниця, лиман, мілина, місце для купання, місце для прання, мочар, озеро, переправа, плесо, рибне місце, розгалуження, рукав, ручай, сага, став, торфовище, урочище, штучна, водойма, яр та ін.

У структурі словникових статей цих лексикографічних праць є дещо спільне, але існує й немало відмінностей, зумовлених метою словників, різним ступенем охоплення ономастичного матеріалу і території, способами подачі граматичних характеристик тощо. Цінна праця – «Словник мікрогідронімів України» – ще матиме своїх уважних рецензентів. Ми ж глянемо на досвід лексикографуванні малих географічних об'єктів наших колег із Чехії.

Рецензований «Úvodní svazek» («Вступний зошит») (у нашій лексикографічній практиці таке видання традиційно називають «Пробний зошит») складається з таких розділів: передмова (с. 7–8); обширний за обсягом список умовних скорочень і знаків (с. 9–13); список умовних скорочень назв центрів колишніх судових округів (станом на 1923 рік) (с. 14–18); карта Чехії з нанесеними орієнтовними пунктами, що позначають центри колишніх судових округів (с. 19); оглядова стаття Лібуше Олівової-Незбедової «Словник

чеських мікротопонімів і його опрацювання за допомогою комп’ютера» (с. 21–50); резюме німецькою мовою (с. 51–58); добірка опрацьованих словникових статей (с. 59–124); список джерел і літератури (с. 125–169).

У даній рецензії використовуємо термін мікротопонім як робочий і приблизний відповідник чеського терміна *pomístné jméno*, хоч український термін децпо ширший за значенням. Як уже зазначав раніше Ю. О. Карпенко, термін *pomístné jméno* не тотожний нашому термінові мікротопонім, оскільки включає назви тільки незаселених мікрооб’єктів (земельних ділянок, форм рельєфу, водних об’єктів тощо) і не обіймає назв частин поселення, вулиць і т. ін.³. Ось як визначають об’єкт свого дослідження самі укладачі: «*Pomístní jména*», тобто власні назви неживих природних об’єктів і явищ на Землі і тих створених людиною об’єктів на Землі, які не призначенні для мешкання, мають на місцевості постійну фіксацію (назви полів, лук, лісів, форм рельєфу, вод, доріг і т.д.), виникають у певний період, стало прив’язані до об’єктів, які називають, і є мовним оформленням пізнавальних можливостей тієї людини, котра дала об’єкту назву» (с. 26). У добірці опрацьованих словникових статей (с. 59–124) згадуються назви таких об’єктів: *bažina* ‘багно, болото’, *břeh* ‘берег’, *cesta* ‘дорога’, *dolík* ‘ковбанька’, *důl* ‘рудник’, *hon* ‘лан, гін’, *hora* ‘гора’, *chmelnice* ‘хмільник’, *kaplička* ‘капличка’, *korpec* ‘тірка, пагроб’, *kostel* ‘костьоль’, *kotlina* ‘западина’, *les* ‘ліс’, *lom* ‘розколина’, *louka* ‘луга’, *mlýn* ‘млин’, *mokřina* ‘мочар’, *pahorek* ‘пáгородок’, *palouk* ‘галявина, лісова поляна’, *paseka* ‘лісосіка’, *pastvina* ‘пасовище’, *pěšina* ‘стежка’, *pískovna* ‘піщаний кар’єр’, *pohorí* ‘гірське пасмо’, *pole* ‘поле’, *potok* ‘потік’, *pozemek* ‘земельна ділянка’, *pramer* ‘джерело’, *rašelinisté* ‘торфовище’, *rokle* ‘яр; провалля’, *rovina* ‘рівнина’, *rozzestí* ‘роздоріжжя’, *rybník* ‘ставок’, *rěka* ‘ріка’, *silnice* ‘шлях’, *skála* ‘скеля’, *skalka* ‘невелика скеля’, *socha* ‘статуя’, *stráň* ‘ускіс, схил’, *strž* ‘обрив; круча’, *studánka* ‘лісова криниця’, *sval* ‘косогір’, *údolí* ‘долина’, *vínice* ‘виноградник’, *vrch* ‘гора’, *vzék* ‘узгір’я’, *výšina* ‘висота, височина’, *zahrada* ‘сад’ та ін.

«Slovník pomístních jmen v Čechách» містить назви, що вживаються на території Чехії у другій половині ХХ століття, і локалізує їх та позвані ними об’єкти. Опрацьований на даному синхронному зрізі матеріал неоднорідний щодо давності. Сюди входять: місцеві назви, вживані від давніх часів (з 1125 р.); назви, які мають вік 400 і більше років (назва лісу *Divina* поточного з 1558 р.); ті, що виникли лише у ХХ столітті (*U drůbežárny*). Однак історичні підтвердження наводяться не біля всіх мікротопонімів. Тому самі автори розінкоють свій словник частково як синхронний топографічний, частково як історичний топографічний.

Мікротопоніми локалізуються двома способами: у тексті словника й на карті. Другий спосіб застосовується тоді, коли назва має на території країни попадати на якісь фіксації. У тексті словника мікротопоніми локалізуються так:

1. За конкретним мікротопонімом і в дальших окремих частинах словникової статті наводиться скорочення назви центру колишнього судового округу і після похилої риски – назва населеного пункту, в кадастрі якого цей мікротопонім значиться, або назва населеного пункту, поблизу якого він знаходиться. Наприклад, VM/Choteň.

2. За реєстрним словом у мікротопонімах, що засвідчені більше, ніж п'ятьма фіксаціями, і в подальших окремих частинах словникової статті мікротопоніми локалізуються скороченням центру колишнього судового округу. Наприклад, VM (= Vysoké Mýto). Це означає, що відповідний мікротопонім наявний на території цього колишнього судового округу.

3. У текстовій частині розділу З словникової статті словами вписано назву центру колишнього судового округу. Напр.: Vysokomýtsko. Це означає, що відповідний мікротопонім наявний на території цього колишнього судового округу.

Скорочення назв центрів колишніх судових округів взято із праці В. Шмілауера «Osidlení Čech ve světle místních jmen» (Praha, 1960). Центри колишніх судових округів позначені назвами, що були чинні після 1949 року (так само, як у праці В. Шмілауера). Назви, вживані перед 1949 р., які вживає А. Профоус у праці «Místní jména v Čechách», наводяться після слова dřívě «раніше».

На карті Чехії мікротопоніми також локалізуються відповідно до центрів колишніх судових округів. Останні на карті позначені знаками і скороченнями, розшифрування яких у Пробному зошиті вміщено на с. 14–18. Зразок карти з такими скороченнями наведено у книзі на с. 19. Якщо мікротопонім має понад 5 фіксацій, тоді до словникової статті додається вищевказаная карта. На ній біля назви певного судового округу арабською цифрою (жирним шрифтом) вказано кількість фіксацій даного мікротопоніма на території цього округу.

У Пробному зошиті міститься докладний опис структурних частин і змісту карточок із картотеки словника (с. 31–50). Це цінна інформація для лексикографів, оскільки дає змогу дізнатися про досвід роботи над словником такого типу. Важлива й детальна характеристика кожної із складових частин (пунктів і підпунктів) словникової статті.

Будова словникової статті.

Основним критерієм для опрацювання мікротопонімів до словникової статті стала кількість фіксацій мікротопоніма, що називає певний об'єкт. Відповідно до цього у словнику наявні статті двох типів.

А. Словникова стаття, у якій опрацювані мікротопоніми, що мають від 1 до 5 фіксацій. Реєстрне слово подане у називному відмінку, вказано кількість його вживань, уміщено граматичну характеристику.

1. Фіксації мікротопоніма. 1 a. Фіксації без прийменникових мікротопонімів. 1 b. Фіксації прийменникових мікротопонімів. Біля кожної фіксації наведена її локалізація за допомогою скорочення назви центру колишнього судового округу і назви того населеного пункту (чи його частини), у списку якого мікротопонім наведено. Локалізація мікротопоніма – це одночасно й локалізація відповідного названого об'єкта. Для прикладу подаємо нижче складові частини⁴ словникової статті BAŘECHOV:

BAŘECHOV, m • 1 b (1) *V B-vě Ber/Černín, Na Pařechově t. V B-vě¹ Ber/Trubín*

2 а. Об'єкти, названі безприйменниковими мікротопонімами. **2 б.** Об'єкти, названі прийменниковими мікротопонімами. За кожним видом об'єкта вказана його частотність. • **2 б** pole¹, pastvina [«поле¹, пасовище»].

3. Тлумачення: виклад етимології, фонетичних змін; опис словотвірної структури; виклад різних версій походження назви з додушенням авторських оцінок, доповнень, посиланням на відповідну наукову літературу. Інколи подано коротку історію самого об'єкта, особливо, коли назва збереглася, а об'єкт змінився.

• **3 Z MJ Bařechov (Pf).** Pozemky na místě vsi Bařechov, která zanikla mezi 1. 1437–1654 a která ležela zjjz. od Trubína na rozhraní katastru Trubína a Černína (OliNez 1970b). Mezi 1. 1713–1785 změna počátečního *b* v *p* pouze v Trubíně (1713 pozemky w Barzechowie – v Černíně i Trubíně, w borzechowie v Trubíně, 1785 Na Bařechowie v Černíně, Na Parzechowie v Trubíně), r. 1713 kolisání mezi počátečním *Ba-* a *Bo-* pouze v Černíně. Na pozemcích Na Bařechově byl mezi lety 1895–1923 vybudován důl na železnou rudu a místní část pojmenována Bořechov. Doklad na přechod MJ > PJ > MJ.

[• **3 З** ойконіма *Bařechov* (Pf). Земельні ділянки на місці села Bařechov, яке зникло між 1437–1654 роками і яке лежало західно – південно-західно від Трубіна на межі кадастрів Трубіна і Черніна [OliNez 1970 b.]. Між 1713–1785 роками зміна початкового *b* в *p* лише в Трубіні (1713 р. земельні ділянки w Barzechowie – в Черніні і Трубіні, w borzechowie в Трубіні, 1785 Na Bařechowie в Черніні, Na Parzechowie в Трубіні), 1713 р. – хитання між початковим *Ba-* і *Bo-* лише в Черніні. На земельних ділянках Na Bařechově між 1895–1923 рр. було споруджено рудник для видобування залізної руди і місцеву частину називали Bořechov. Приклад переходу ойконіма в мікротопонім і потім знову в ойконім.]

4. Ойконім, який фонетично збігається з мікротопонімом • **4 Bařechov (Pf)**

5. Біля основних реєстрових слів подано усі похідні реєстрові слова. Біля похідних реєстрових слів наявна відсилка до основного реєстрового слова.

У кінці словникової статті подано абревіатурне скорочення іменування автора цієї статті, напр.: – LON.

Б. Словникова стаття, в якій опрацьовано мікротопонім, що має більше фіксаций.

Реєстрове слово в називному відмінку. Подано його частотність, граматичну характеристику, локалізацію реєстрового слова словами й відсилкою до карті.

1. Фіксації мікротопонімів із наведенням частотності біляожної фіксації мікротопонімів, однакових за фонетичним звучанням.

1а. Фіксації безприйменників мікротопонімів.

1б. Фіксації прийменників мікротопонімів.

Частини **2**, **3**, **4**, **5** словникової статті й ініціальні скорочення іменування автора такі ж, як і в словникової статті, де опрацьовано мікротопонімами, що мають від 1 до 5 фіксаций.

Таким чином, будова лексикографічної статті максимально універсальна і водночас гнучка. Чітка багатоступенева структура допомагає творити і

повні варіанти словникової статті, і неповні (коли бракує у якійсь частині певного матеріалу). Але ця відсутність певних пунктів чи підпунктів також викопує інформативну функцію для читача і дослідника. Важливими елементами словника є карти.

Отже, чеські ономасти демонструють нам кращі надбання у своїй лексикографічній практиці. З нетерпінням чекаємо, щоб словник, який зайняв чеським ономастам уже понад чотири десятки років, був успішно завершений і виданий друком. Слов'янська ономастика потребує такої капітальної наукової праці.

- ¹ Карпенко Ю. О. Цінна збірка чеської мікротопонімії [Рец. на:] Olivová-Nezbedová L., Matúšová J. Index lexicálních jednotek pomístních jmen v Čechách. Retrográdní index lexicálních jednotek pomístních jmen v Čechách. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1991 // Мовознавство. 1993. № 1. С. 77; його ж: [Рец. на:] Olivová-Nezbedová L., Malenínská J. Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. Praha: Academia, 2000. 169 s. // Записки з ономастики: 36. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса, 2001. Вип. 5. С. 101–102.
- ² Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Кіївщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Уклад.: І. М. Железняк, О. П. Карпенко (ред.), В. Б. Лучик, Т. І. Поляруш, О. С. Стрижак, В. П. Шульгач. К.: Обереги, 2004. 448 с.
- ³ Карпенко Ю. О. Цінна збірка чеської мікротопонімії. С. 77.
- ⁴ Розшифрування чеських умовників скорочень, що містяться в наведеній для зразка словникової статті: LON – (абревіатура з перших літер іменування автора словникової статті) Libuše Olivová-Nezbedová; m – maskulinum [«чоловічий рід»]; MJ – místní jméno [«відокінім»]; OlliNez 1970b – (умовне скорочення назви джерела) – L. Olivová-Nezbedová. Lokalizace zaniklé osady Bařechov (okr. Beroun) // Zpravodaj Mistropisné komise ČSAV. 1970. 11. S. 631–637; PJ – pomístní jméno [«місцева назва, мікротопонім»]; Pf – Profous A. Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny; zjz – západojihozápad [«західно – південно-захід»].

P. I. Осмаш

Slowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślakowej przy wspól. J. Dumy. Warszawa; Kraków : T-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. T. I-II.

Фундаментальну колективну працю «Слов'янська ономастика. Енциклопедія», авторами якої стали науковці всіх слов'янських країн, присвячено характеристиці теоретичних питань слов'янської ономастики, поясненню її завдань, ознайомленню читачів з історією становлення ономастичної науки в різних слов'янських країнах (Т. I), опису основних класів ономастичної

лексики, кожному з яких відведено окремий розділ (Т. II). Це: ойконімія, мікротопонімія, оронімія, гідронімія, урбанонімія, зоонімія, хрематонімія. Спеціально розглядаються деякі питання ономастики у зв'язку з соціальною проблематикою (в тому числі й релігійною) (Т. I, II), функціонування власних назв у художньому тексті, зміни й тенденції в називанні ХХ ст. (Т. I). У першому томі окрему увагу приділено відбиттю в топонімічних класах лексики взаємодії слов'янських етносів у середині слов'янського ареалу та контактів слов'ян з іншими народами на території Балкан, Карпат, слов'яно-балтійському та слов'яно-германському порубіжжі (Т. I). Автори розділів рецензованого видання: А. Цеслікова, Є. Дума, М. Малець, К. Римут, Е. Жетельська-Фелешко, Ч. Косиль, Р. Мрозек (польська ономастика); П. Богач, М. Гарвалик, М. Кнапова, Я. Матушова, Л. Оливкова-Небедова, Я. Плескало-ва, Р. Шрамек, К. Комарек, Л. Куба (чеська ономастика); В. Бланар, М. Майтан (словацька ономастика); Е. Айхлер, Е. Жетельська-Фелешко, Ю. Удельф, В. Венцель, І. Біли, Д. Крюгер, В. Шпербер (серболужицька ономастика); Е. Фостер (полабська ономастика); Е. Айхлер (слов'янська ономастика Баварії); О. В. Суперанска (російська ономастика); П. П. Чучка, Ю. О. Карпенко, В. В. Лучик (українська ономастика); В. П. Лемщюгова (білоруська ономастика); Л. Димитрова-Тодорова, Л. Селимський (болгарська ономастика); М. Коробар-Белчева (македонська ономастика); М. Гркович, З. Павлович (сербська ономастика); П. Шимунович (хорватська ономастика); М. Фурлан, А. Гложанчев, Я. Кебер, М. Козар, П. Мерку, М. Сной, А. Шивиц-Дулар, С. Торкар, Д. Чол, В. Майдич (словенська ономастика).

Відповідно до змісту енциклопедії, її автори ставлять за мету дати читачеві уявлення про етимологію (аналіз конкретних назв), основні словотвірні моделі, семантику номінації ономастичної лексики, її хронологічні шари. За їх задумом, у певні параграфи включено стислу інформацію про адаптацію слов'янської ономастики неслов'янськими етносами і, навпаки, про асиміляцію неслов'янського ономастикону в умовах слов'янського мовлення на територіях, куди прийшли слов'яни. Необхідність довідника з ономастики такого типу для початківця, що вирішив займатися широким колом питань, репрезентованим *номіна проргіа*, очевидна: тут можна знайти низку основних понять методики дослідження пропріальної лексики і достатньо широкий бібліографічний анаратор.

На жаль, у рецензованому виданні доводиться констатувати ряд прогалин, дошкільних неточностей і очевидних помилок, яких бажано уникати в працях енциклопедичного профілю, де кожна теза має бути неодноразово перевірена. Крім того, в енциклопедії як довідковому посібнику неможливо подавати тільки одну з наявних у науці точок зору стосовно того чи іншого питання і, не згадуючи інших, оголошувати її як остаточну. Саме це частороблять автори деяких статей. Зупинимося на цьому детальніше.

1. В енциклопедії не описані словотвірні моделі польських ойконімів. Укладачі обмежуються тим, що наводять декілька формантів, які фіксуються у складі назв населених пунктів. Натомість необхідний мінімум інформації про ойконімний еловотвір розкиданій по параграфу, де подається семантична класифікація пазв населених пунктів. Те саме стосується й роз-

ділу, присвяченого ойконімії Чехії, де фактична база реально ще менша, ніж у польській частині. Практично відсутні структурна й семантична класифікації ойконімного матеріалу Словаччини: укладачі відповідного параграфу зупинились на переліку досліджень з ойконімії; для прикладу словотвірного аналізу вони використали аналіз чотирьох назв населених пунктів. Подібну ситуацію спостерігаємо в описі болгарської ономастики, характеризуючи яку автори обмежили ойконімний словотвір взагалі (див. відповідні розділи Т. II).

З нашої точки зору, доцільніше було б не розмежовувати семантичний і словотвірний аспекти в аналізі слов'янських ойконімів, а дати опис усіх словотвірних типів, що функціонують в ойконімі, і проілюструвати кожну конкретну модель декількома прикладами. Так само можна було зробити з гідронімним, оронімним матеріалом, оскільки тут реалізуються практично ідентичні структурні схеми, спільні для всіх слов'ян; різниця полягає тільки в ступені продуктивності окремих моделей. Таким чином, читач одержав би необхідний мінімум даних у вигляді структурної системи топонімічного словотвору. Користь такого підходу важко переоцінити, тим більше для енциклопедії.

Серед моделей, за якими твориться ономастична лексика, потрібно було б назвати:

- 1) гідронімізація апелятивів (найчастіше, народних термінів географічної номенклатури та прикметників на *-n*, *-ov*, *-at*, *-yj* та деяких інших);
- 2) відтопонімний словотвір (деривація за допомогою долучення демінтивних і релятивного формантів *-ycь*, *-ica*, *-yka*, *-ykъ*, *-yksъ(jy)* до топооснов різних розрядів; трансонімізація);
- 3) відантропонімний словотвір (приєднання до основ особових імен-композитів, їх гілокористичних форм, дериватів з формантами *-ycь*, *-ica* індивідуально-посесивного форманта *-yj*; долучення до антропооснов посеревінних суфіксів *-ov-* та *-in-*; топонімізація пілоральної форми антропоніма);
- 4) лексикалізація прийменниково-відмінкової форми;
- 5) лексикалізація прийменниково-відмінкової форми, в якій іменник – назва гідрооб'єкта чи населеного пункту, з паралельним приєднанням форманта *-yksъ(jy)*;
- 6) перехід у статус гідронімів словоформ із просторовим значенням;
- 7) топонімізація форми множини назв осіб за місцем проживання (каторонімів).

З нашого погляду, не зайвою була б інформація про випадки утворення ойконімів від особових імен без використання суфіксальних засобів (деривації па зразок рос. *Фома Криницын* – населений пункт у колишній В'ятській губ.; Vasmer RGN IX, 420), а також про використання у функції топонімів форми родового відмінка антропонімів (вказівка на належність), пор. слвц. *Domanija* – населений пункт (Petrov 53)¹ < **Domaniza grad* (< слвц. **Domaniz* < **Domo-něžъ* – м'який варіант відмінювання до **Domo-něgъ* ~ **Domo-slavъ* > ст.-пол. *Domasław*, 1403 г., **Něgo-slavъ* > ст.-пол. *Niegoslaus*, 1335 г. – SSNO I/3, 504; VII/2, 164) та деякі інші. Відсутність в енциклопедії інформації такого профілю негативно позначилася на тлумаченні деяких онімів, залучених для ілюстрації певних тез, уміщених в рецензований праці (див. далі).

2. Пе можна погодитись із твердженням авторів розділу, присвяченого білоруській ойконімії, згідно з яким ойконіми типу блр. *Альхавець*, *Беразавець*, *Камянець*, *Пясчанець*, *Студзянець*, *Беліца*, *Мокрыца* та ін. утворені від основ прикметників за допомогою формантів *-ица*, *-ець* (Т. II, с. 75). Такої ономастичної моделі не існує: за цим словотвірним типом творяться апелятиви, що стали основовою номінацією, і аж ніяк не топоніми. Наведені ж назви населених пунктів – або результат топонімізації відповідних апелятивів (пор. блр. діал. *студзянёць* ‘криниця в річці’ – СБГ 4, 611, рос. діал. *мокрица* ‘трухляве, сире, непрохідне місце’, укр. діал. *камінець* ‘вкритий галькою берег’ – ЭССЯ 9, 134; 19, 137 і под.), або наслідов відтопонімної деривації за допомогою долучення відповідних формантів до географічних назв, мотивованих ад’ективами.

Аналогічним чином (неодпозначно) винтулюється похідність подібних російських топонімів *Ворониця*, *Каменица*, *Быстрица*, *Рудица*, *Студенець*, *Каменець* та ін., в яких просто виділяють форманти *-ець*, *-ица* (Т. II, с. 46) без будь-якого словотвірного коментаря, котрий мав би підводити до етимології назви. Це стосується й деяких прикладів, які ілюструють розділ, присвячений македонській ойконімії. Зокрема, назви *Речица*, 1258 р., *Яворець*, *Врбен* і под. тут просто подані як утворення на *-иц-*, *-ець*, *-и-* (Т. II, с. 85). Звичайної констатації наявності того чи іншого структурного елемента не достатньо, тим більше для статті в енциклопедичному виданні з опомистики, завдання якого – пояснити читачам логіку формування власних назв.

3. Неможливо виводити ойконім *Lublin* від імені *Luba* (Т. II, с. 5): у такому разі назва мала би форму **Lubin* (яка тоді функція?!). Про лексему надійно інтерпретовано як дериват від особової назви *Lubla* в словнику С. Роспонда (Rospond 193).

4. Пол. *Bolesławiec*, *Rejowiec* – ойконіми виводяться безпосередньо з особових назв *Bolesław* (ім’я князя), *Rej* (Т. II, с. 8), що неможливо з огляду на закони слов’янського словотворення: очікувалися б посесивні утворення па *-ow* **Bolesław-ow*, **Rej-ow*, або похідні (принаймні, це можливо для першого) з індивідуально-посесивним *-j-* (типу ч. р. **Bolesław*, gen. *-ia*, с. р. **Bolesławie*). У згаданих же випадках йдеться про відтопонімні деривати з суфіксом *-iec*, сформовані па базі форм **Bolesław* / **Bolesławie*, **Rejow* (останні ж дійсно походять від згаданих антропонімів).

5. Наводячи старі точки зору щодо походження ойконіма *Кърчевъ* Х–XI ст. (Т. II, с. 57) (в одній з попередніх версій хібно співвіднесене з д.-рус. *кърчинъ*, *къръсь* ‘коваль’ як похідні від **kurgi* ‘розпаливати вогонь’: це неможливо фонетично, оскільки псл. **u* у слов’янських мовах реалізувалось як *u*), варто було б згадати відповідно нову версію, згідно з якою ця назва сягає псл. **Кърѣ* (~ i.-e. *(s)ker-* ‘гнути; крутити; різати’) з реалізацією етимологічного *ъ* як *ø* > *e* в групі *ть* (цим і пояснюється відсутність результатів першої палатализації в сучасному в сучасному *Керу*)².

Те саме слід було б зробити й стосовно назви *Полтава*, що традиційно тлумачиться як лексикалізована словоформа **no Lтава* (тобто ‘(місто) *по* (річці) *Лтава’*) (Т. II, с. 58). Справа в тому, що згадана назва, маючи численні відповідники в слов’янській ономастиці, задовільно етимологізується як рефлекс псл. **Polt-ava* ~ i.-e. **prt-* ‘широкий’, ‘плоский’ (пор. рос. *Полтава* –

гідронім (імовірно, відойконімний), укр. *Полтва* – гідронім <**P̥elytъ*, –ъve та ін.>>³. Форма *Л(ъ)тава*, зважаючи на сучасне *Полтава*, в якому анлаутіє *Л-* не могло саме по собі виникнути з фонетичних причин, очевидно, репрезентує помилковий запис.

6. Хорв. *Zagreb* – ойконім авторами розглядається як лексикалізація виразоміненої словоформи <*za br̥gom* (Т. II, с. 109), не згадуючи іншої, більш обґрунтованої, як нам відається, точки зору. Згідно з нею, *Za-greb* – давня слов'янська калька ішпірійського *Sis-ora* / *Sis-apā* (перший компонент – вказівний займенник, другий *ora* / *apā* ‘вода’). Мотивація – ‘за водою (рошашований)’, ‘по той бік ріки / води (рошашований)’ (*greb-* могло вказувати на присутність у місті дамби, греблі: низький берег Сави з боку Загреба постійно затоплювався під час повені)⁴.

7. Для гідроніма *Москва* подається тільки балтійська етимологія В. М. Топорова (~ балт. *mask-ava*, *marg-ava* ‘грузьке, болотисте місце’) (Т. II, с. 246), слов'янську ж етимологію О. М. Трубачова про «в'ятицьке» походження назви (тобто занесеність із ліських земель, пор. пол. *Moskiew* – топонім; ЕССЯ 20, 19–20) проігноровано.

8. Навряд чи можна сприйняти твердження про ймовірність балтійського джерела для назви російської ріки *Волга* (пор. лит., лтс. *valka* ‘струмок, що тече крізь болото; невелика, заросла травовою ріка’) (Т. II, с. 246). Сумнівність такої етимології зумовлена, по-перше, фонетичною структурою гідроніма (не пояснюється причина відмінності *-z-* і *-k-* у порівнюваних лексемах), по-друге, рос. *Волга* знаходить надійне пояснення па власне слов'янському ґрунті без будь-яких натяжок. Зокрема, йдеться про реалізацію в гідронімі псл. **Vylga* (чи **Vylga*, якщо *ь* → *е* і пізніше *o* ~ пол. *wilgoć* ‘вологість’) – ступінь редукції до **volga* (: рос. діал., укр. *волга*, ст.-сл. *влага* ‘вологість’). До того ж потамонім має паралелі в інших частинах слов'янського ареалу, пор. пол. *Wilga* – ріка у бас. Вісли, чеськ. *Vlna* – ріка у бас. Лаби (слідів давніх тісних мовних контактів слов'ян і балтів у цьому ареалі не відзначено). Це вже не раз констатувалося в етимологічній літературі, і слов'янська етимологія потамоніма добре висвітлена в словнику М. Фасмера, доступному масовому читачеві (Фасмер I, 336). З огляду на це пекоректним виглядає відверте ігнорування автором цього розділу рецензованої роботи згаданої вереї.

9. Так само з етимологією рос. *Окá* – назва притоки *Волги*, для котрого подані тільки фінська (~ фін. *joki* ‘ріка’) і балтійська (~ балт. *akis* / *okis* із гідронімною семантикою) версії генези (с. 246). У спеціальній літературі зазначено, що у випадку з фінським джерелом потамонім мав би форму *Югъ*; із балтійською етимологією теж не все просто, пор. хоча б відповідники з інших мов (гот. *ahva* ‘ріка’, д.-в.-н. *aha* ‘вода, ріка’, лат. *aqua* ‘вода’ – Фасмер III, 127), котрі можуть указувати на самобутність назви, що зберігає давню основу. Для такого твердження існують всі підстави. Зокрема, анелятивним рефлексом і.-е. **äkʰā* ‘вода’ в праслов'янських діалектах потенційно могло бути саме **oka* (> рос. діал. *окá* ‘вода’; наведено у: Фасмер III, 127), що закопомірно відбилось у гідронімах типу рос. *Окá*, слвц. *Oka* – назва декількох озер у Татрах⁵, пол. *Oka* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawlowska 193). Струк-

турна схожість цих лексем з ісл. **oko* – типовий приклад омонімії, тим більше, що останнє не пояснює наявності флексії *-a* в гідронімах і російсько-му апелятиві.

10. Сумнівним виглядає пояснення рос. *Кур* – ріка (бас. Дніпра) у зв’язку з назвою згаданого під XIV ст. тюркомовного субетносу *Кур* (окрім гілка «кочових узбеків», що пройшли по Східній Європі), представники якого називали свої пасовиська й водоймища своїм родовим іменем (Т. I, с. 136). По-перше, російська мова має свій опорний апелятив-мотиватор для потамоніма, пор. діал. *кур* ‘мул; каламуть’ (ЕССЯ 13, 130; стаття **kurg* II). По-друге, для того, щоб у мовленні місцевого населення, котре мало свою розгалужену гідронімію, закріпилась назва чужого кочового народу, потрібен був тривалий період проживання чужинців на цій території, іхній потужний влив на мову автохтонів. Насправді ж частіше кочовики переимали топонімію від автохтонних етносів.

Неймовірне є припущення про похідність рос. *Пекоуз* – ойконім (Ярославська обл.) від родової назви одного з племен «кочових узбеків», пор. сучасне узб. *Некуз* (Т. I, с. 136). Російський ойконім – лексико-семантичне похідне на базі апелятива **ne-kouz* – дериват від діалектного іменника на зразок яросл. *коуз* ‘прибудова з жердин і соломи позаду двору для господарського інвентаря’, ‘навіс із соломи на стовпах однієї будівлі’, ‘«сторожка» біля воріт окопищ’ (СРНГ 15, 119).

11. Слід визнати поверховим виведення блр. *Байна* (гідронім) з лит. *bojus* ‘грузьке болото’ (Т. II, с. 256). Це лише вторинна форма до первісного *Бойна* (*Bojnla*), що має відповідник у російській та українській гідронімі, пор. рос. *Бойна* – ріка в бас. Волги, укр. *Бойня* – озеро у колишній Чернігівській губ. (Vasmer I, 177). Йдеться про топонімізований ад’ектив у формі жіночого роду стосовно рос. діал. *байни* ‘про дорогу: погана, розбита, зінсована від постійного використання’ (ЕССЯ 2, 169) (фактично – пезручна, пеприdatna для водних перевезень через наявність мілин, порогів ріка чи іншій гідрооб’єкті).

Хибна методологічна настанова бачити в усьому балтійське, успадкована слов’янською лінгвістикою від старого мовознавства з його концепцією писемнобудності, вторинності слов’янських мов щодо балтійських, ще міцно тримається в сучасній практиці лінгвістичних досліджень. Її дотримуються навіть при поясненні етимологічно прозорих лексем, пор. твердження «важко визначити топонімічний етимон між слов’янським *бяроза* і лит. *béžas*, лтс. *bērsz* ‘т. с.’ і утвореними від них *Бярозаука*, *Беразіна*, *Беражна*, *Бярэза*» (Т. II, с. 256). Ніяких труднощів у визначенні анепелітивної опори тут якраз не-має: повноголосна формула основи чітко підкреслює виразно слов’янський вигляд лексем, балтійські ж назви мали б основу, побудовану за схемою *tert*, тобто *Берз-* / *Бярз-*. До того ж назва *Беражна* не належить до ряду мотивованих пазвою дерева, виступаючи генетичним відновідником рос. *на-бережная* (пор. старослов’янізм *при-брѣжныи*), тобто продовжує ісл. **beržþnъ* ~ **bergъ* ‘берег’, пор. ще блр. діал. *беражн-ык* ‘дорога на березі ріки’ (Яшкін 23).

12. Для характеристики генези хорв. *Dunaj* (гідронім) явно замало встановлення базової, індоєвропейської, форми **dhoun-* ‘потік’ (с. 280), як і для

тлумачення серб. *Дунав* недостатньо визначення індоєвропейського прототипу **dānu-* ‘ріка’ (Т. II, с. 273). Такий підхід просто обходить увагою давню мовну ситуацію, що мала місце в ареалах, суміжних із течією вказаних рік (може скластися враження, що *Дунай* і *Дунав* – слов'янські рефлекси відповідних індоєвропейських праформ). Слов'янське мовознавство оперує солідним списком праць, що етосуються цих потамонімів, тому якщо немає можливості приділити увагу їм усім, можна, принаймні, взяти досить лаконічне (проте від цього не менш доказове) тлумачення **Dunajъ / *Dunavъ*, подане в ЕССЯ. Тут ці лексеми інтерпретуються як кельт. **Dōnavi-* й субстратне іран. *Távač* (пор. авест. *dānu-* ‘ріка’, осет. *don* ‘ріка, вода’ (ЕССЯ 5, 182–183, 156–157)). В усякому разі, обмежити цю точку зору, що акумулювала досвід багатьох дослідників, просто не можна.

13. Тлумачення хорв. *Smerd*, 1266 р., *Smrdūša* – гідроніми (Спліт), *Smrdan* – притока Глини структурно правильно орієнтуються па прикметник *smrd-an*, проте реконструкція для останнього праформи **smordъ* (Т. II, с. 282) неточна: правильно **smyrd-ъть*.

14. Деякі хорватські та польський гідроніми авторами відповідних рубрик кваліфікуються як дослов'янські. Це стосується хорв. *Odra* (зводиться до і.-е. **ad(e)r-* ‘рухати’; Т. II, с. 280) і структурно тотожного пол. *Odra* (Т. II, с. 229; без деталізації мовної належності й подання індоєвропейської форми). У першому томі для нол. *Odra* наведено найдавніші фіксації, пор.: *Odera*, 948 р., *Odere*, *Oddera*, *Odore*, 992 р. і зазначено, що назва рано була зближена з пол. *odrzeć*, *odzierać* (Т. I, с. 157). Лексеми такого структурного типу з неменшою ймовірністю пояснюються за допомогою власне слов'янських мовних ресурсів, і зовсім не обов'язково бачити тут вторинне зближення чужої назви з формально близькими слов'янськими формами. Про це вже йшлося у спеціальній літературі, пор. етимологізацію хорватського ойконіма *Odra* як репрезентанта псл. **O(b)-dъra ~ *dъrati* ‘дерти, рвати’ при наявності відповідників в укр. *Одра*, (парадигматичний варіант) блр. *Одр* – гідроніми. Саме таке морфемне членування (а значить – подальші кроки генетичного тлумачення) перелічених назв підтверджується словотвірною паралеллю, представленою в укр. *Відра*, рос., блр. *Выдра* – гідроніми <**Vу-dъra ~* рос. діал. *выдра* ‘заглиблення в дереві, ямка, паз, жолоб’⁶. Отже, співвідношення початкових сегментів *O-* і *Vы- / Vi-* промовисто свідчить про варіювання префіксальної частини, тому не бачимо ніяких перешкод і для залучення в це коло назв польського гідроніма *Odra* (пізня форма щодо **O(b)-dъra ~ *derъ, *dъrati*; пор. вище історичні фіксації назв).

Хорв. *Una* розглядається як рефлекс і.-е. **oun-* ‘розщеп, розгалуження’ (Т. II, с. 280). Існує альтернативне рішення, що передбачає прив’язку гідроніма до словника конкретної індоєвропейської мови, а саме – до слов'янського, тобто перед нами продовження ад'ектива псл. **Juna / *juna* ‘молода, юна’ (пізня форма). Пор. його відповідник на польській території *Una* – гідронім (Szulowska, Wolnicz-Pawlowska 306). Що стосується відсутності початкового етимологічного *j-* в цих прикладах, то явище його втрати спорадично трапляється у слов'янських діалектах, пор. схв. діал. *uzina* ‘обід’, *ўжина* ‘полуденок’ при початковому *juzina* ‘закуска, кава після обіду’ <

*južina (так само у болгарській, македонській мовах) (ЭССЯ 8, 203). Пор. ще збереження похідного імені в укр. Унеча – гідронім (бас. Дніпра) < *juŋetja / *juŋotja ‘молодість, юність’ (точка зору О. М. Трубачова)⁷. Типологічно однорідні в плані номінації назви гідрооб'єктів типу *Молода*, *Молодая*. Пор. ще думку М. Павловича про балто-слов'янський характер гідроніма *Una*, хоча дослідник лишив свою тезу без пояснення⁸.

Я. Розсадовський вважав, що *Una* (притока Сави, що в нижній течії розмежовує Боснію та Хорватію) і ст.-пол. *Una* (*Unya*, *Une*, XIV ст.; *Vna*, 1136 р.) мають різне походження. Перше, можливо, виступає пізнім переоформленням давнього *Oineus* (у Птолемея – Οἰνέως; проте з цього приводу існувала ціла низка точок зору), друге ж порівнюється з лит. *Aun-upis* – гідронімом⁹. Проте відсутність чіткої локалізації Οἰνέως (чи дійсно ця назва відповідає сучасному *Una*?), а головне – фонетична невідповідність згаданих гідронімів (у мовленні римських колоністів *oī* мало б реалізуватись як *ū* і далі у давніх слов'янських діалектах – як **Vu-*) не дозволяють ототожнити *Una* і Οἰνέως. Зіставлення ж польського гідроніма з литовським має одинаковий ступінь імовірності разом зі слов'янською етимологією.

15. Хорв. *Mrsunja* – гідронім ототожнюється з і.-е. *murs- ‘калюжа’, ‘стояча вода’ (Т. II, с. 280). Зважаючи на типово слов'янську морфемну будову лексеми (пор. формант *-unja*), можна припустити її формування в мовленні місцевих слов'ян у давні часи, зокрема на основі дієслова псл. *m̥̄sriti (: болг. *мърся* ‘бруднити, забруднювати’ ~ схв. *мрсъль* ‘слина’; ЭССЯ 20, 253; 21, 6). Тобто базова форма **M̥̄srs-un'a* (‘брудна’, ‘замулена’). Щодо структури пор. псл. **k̥̄yrs-unt'* / **k̥̄yrs-unt'* ~ і.-е. *(s)ker- ‘гнути; крутити; різати’¹⁰. Таким чином не тільки встановлюється слов'янський характер назви, але й відновлюється законсервований в гідронімі давній діалектизм, пропущений в ЭССЯ.

16. Пол. *Modla* – гідронім орієнтують на і.-е. *mōd- ‘вода, мокре місце’ (Т. II, с. 230), що викликає сумніви, оскільки очікувалося би *Madla*. До того ж основу *mōd- із таким значенням найбільш повні етимологічні словники реліктової іndoєвропейської лексики А. Вальде і Е. С. Манна пе фіксують. З нашої точки зору, в цій назві можна бачити репрезентант псл. **M̥̄d-yla* ~ *m̥̄dēti ‘бродити, киснути’, ‘ставати вбідним’, ‘тити, гнити’. Кореневе *o* – наслідок подальшої діалектної зміни *e* як рефлекса псл. *ъ*, пор. *l̥̄kъna / *l̥̄kъn'a > ст.-пол., пол. *Lekno* поряд із *Łokn'a* – гідронім (пор. семантику рефлексів *m̥̄dēti в ЭССЯ 20, 205; архетипи див.: ЭССЯ 16, 242). Стосовно суфіксації пор. **pr̥̄d-yla* (: болг. *Пръдла* – назва джерела; Ковачев 148) ~ **pr̥̄dъ* ‘став’. Типологічною паралеллю в аспекті мотивованості виступає укр. *Квасний* [*Квасн'ый*] – назва потоків на Закарпатті (СГУ 244).

Топооснова **M̥̄d-yl-* у давнину мала дешо ширший ареал, пор. д.-кашуб. *Modla*, *Medla* – назва місцевості біля Цопота в Нейштадтському повіті (у хроніці монастиря Оліви) (Лоренц 142). Варіювання голосного в основі також свідчить про етимологічне *ъ* в корені.

17. Не варто відносити до пруських назв пол. *Žuławy* – гідронім (пор. прус. *sulōwō ‘острів’ ~ лит. *sáliti* ‘спливти’) (Т. I, с. 158). Це очевидна пізня то-понімізація форми пол. діал. *žuława* ‘оболонь із напесеним водою мулом’,

пор. ще *żuławy* ‘рівнини; гирла рік’ (Karłowicz 6, 449). Незалежно від походження анелятива назва слов’янська, оскільки утворена від нього в мовленні польського населення.

18. Для польського гідроніма *Gdynia*, що його пояснюють як деривація від основи балт. *gudde* ‘терен, укритий кущами, лісом’ (Т. I, с. 158), імовірна слов’янська генеза. Власне, це утворення на базі пsl. **gъdъ* (: хорв. *gad* ‘бруд, мул’). Цього ж етимона, в кінцевому рахунку, сягає й хорв. *Gdinj* – гідронім (Хвар) (див. Т. II, с. 280). Таким чином, обидві лексеми – рефлекси архаїчної водної назви **Gъdъnъ*, утвореної від анелятива **gъdъ*-уль (< **gъdъ*).

19. Відзначимо низку українських та польських гідронімічних етимологій, котрі, як нам видається, не варто було подавати як дослов’янські чи як фракійські.

Укр. *Альта* традиційно зараховують до розряду таких, що належали мові етносу, який передував у цьому ареалі слов’янам і співвідносять з i.-e. **el-* / **al-* ‘текти’ + *t*-детермінтив (Т. II, с. 249). Якби праслов’яні під час освоєння нових територій успадкували назву від місцевого автохтонного населення, в їхньому мовленні лексема набула би вигляду **Olia*, що після проведення метатези за всіма законами історичної фонетики слов’янських мов реалізувалося б як **Lata* чи **Lota*. Етимологія гідроніма, на наш погляд, встановлюється в іншій площині: тут йдеться про вторинну видозміну слов’янської лексеми, побудованої за формулою типу *тыт*, яка втратила етимологічний аллаутний звук. Це регулярний у слов’янських діалектах процес, і охоплює він ініціальні *K*-, *G*- або *B*-, на що вже неодноразово звертали увагу дослідники, пор.: рос. діал. *оліянка* ‘різновид гриба’ при початковій формі діал. *воліянка* ‘т. с.’; болг. діал. *odoac* = *водовач(ка)* ~ *вода*; д.-рус. *орностан* = *горностан*, *осподарь* = *господарь*; білр. діал. *арбати* = *гарбати*; укр. *Oltwa Olszana* = *Ольхова Голтва* – гідронім (бас. Псла); рос. *Арноухов* – ойконім на Дону – форма до *Карноухов* та ін.¹¹ Тобто варто говорити про руйнування початку слова у вихідних *Калта*, **Валта* чи **Галта* (з експресивним пом’якшенням плавного) < **Кълта*, **Вълта*, **Гълта*, що можуть сягати пsl. **Kъlta* (: рос. *Колта* – ріка в бас. Волги), **Vъlta* (варіантне (на -*v*) розширення i.-e. **vel-*етосовно **Vъlda* ; рос. *Валда* – гідронім), **Gъlta* (пор. його численні рефлекси у слов’янській топонімії)¹².

Кваліфікуючи як дослов’янську назву *Умань*, звичайно апелюють до німецького топоніма *Otmeten* (Т. II, с. 250). Проте не можна обминути структурно тогожний український діалектний географічний термін *умань* ‘велика ділянка поля’¹³, який (його місцевий семантичний варіант) міг бути анелятивною базою для творення топоніма. Таким чином давність хронології назви, як і її «дослов’янський» характер, зникаються.

Поть (*Пота*) – гідроніми в бас. Росі не обов’язково тлумачити як дослов’янські (Т. II, с. 250). По-перше, незрозумілій, оскільки змістово не визначений, сам термін «дослов’янський». По-друге, структура лексеми пояснюється в межах слов’янського словника – як **Pъtъ* ~ i.-e. **pey-* / **roq-* / **pī-* ‘здуватися’ плюс *t*-детермінтив¹⁴ – продуктивна риса помінанцій в гідронімі.

Іква – назва річок в бас. Прин’яті, Трубежа, Південного Бугу ~ *Ikwa* – ріка в Угорщині. Пояснені як продовження i.-e. **eikā* (Т. II, с. 250). Не врахована

більш прийнятна слов'янська етимологія (оперує живими словотвірними зв'язками слов'янської лексики і активною системою номінації), згідно з якою це континуант псл. *jь-kъva ~ *kъvati, *kvati 'хитатися, коливатися' (точка зору В. Е. Орла, підтримана В. П. Шульгачем)¹⁵.

П'ят – ріка в бас. Тетерева (Т. II, с. 250 як «дослов'янське»). Назва має типово слов'янську структуру, виступаючи рефлексом псл. *Pētъ – субстантивований дієприкметник на -tъ від *pēti 'п'яти, натягати, прив'язувати', оформленний як іменник i-основи. Пор. деривається від префіксальної форми діеслова, репрезентованої в укр. *Прип'ять* – потамонім **Pri-pētъ* < *pri-pēti (тобто 'прип'ята' в місці злиття з Ясельдою)¹⁶.

Сумнівною вдається кваліфікація як фракійського гідроніма *Касерка* (бас. Росі) < фрак. *Kaser- (Т. II, с. 253). Будова лексеми засвідчує її пізній, іманентно слов'янський характер. Це регулярний деривація на -ka від топоніма *Kaseri – топонімізована форма множини антропоніма *Kaser*, пор. укр. *Кас'єр* – особова назва (с. Луб'янка Новощепелицьк. р-ну Київськ. обл.; ОКУМ).

Пол. *Śrem*, *Ploty* віднесено до категорії дослов'янських гідронімів. Перший визначено як можливий деривація від i.-e. *ser- / *sor- / *sr- 'плівти' плюс суфікс -em-, для другого передбачається етимон i.-e. *pel- / *pol- / *pl- 'плівти', 'простір' (Т. I, с. 156). Слов'янська генеза перелічених назв імовірна: обидві пояснюються за допомогою власне слов'янських мовних ресурсів. Так, перша континуант псл. *Sermъ (із регулярним для польської історичної фонетики розвитком у *Śrem*), що має тотожний відновідник у лит. *Sérm̥as*, *Serma* та ін. – гідроніми ~ i.-e. *sermo 'ріка; течія' на правах його репрезентантів¹⁷. Друга без перешкод витлумачується як топонімізація плюральної форми місцевої діалектної лексеми ~ рос. *плоть-ина* 'насип; гребля, загата, земляний вал узгорек ріки' (Даль III, 129), тобто їдеться про пол. *plotъ* < псл. *plъtъ ~ *plyti 'плівти'. Пор. структурну аналогію в рос. *Плот* (двічі) – назви гідрооб'єктів у колишніх Курській та Смоленській губ., *Броварська Плота* – гідронім (Воронезьк. губ.) (Vasmer IV, 689).

20. Український потамонім *Рут* вводиться з i.-e. *rōu- / *reū- / *rū- 'рвати, копати' плюс t-детермінант (Т. II, с. 250). Не заперечуючи такого тлумачення загалом, уважаємо, можна дещо інакше пояснити його структуру, а саме – як старий слов'янський дієприкметник пасивного стану па -tъ від *ruti (як **pri-ku-tъjъ* 'прикутий' < **pri-kuitъ* 'прикути') – продовження *rōu- або як дієприкметник, успадкований праслов'янськими діалектами з доби іndoєвропейського мовного стану, тобто *rōu-to- (пор. ще скв. *rūte* 'пасма вовни, волосся', діал. мн. *rute* 'лахи, залишки вовни після чесання' як словотвірний варіант до *rūlo 'назва овечої вовни' ~ псл. *rъv- / *ru- 'рвати')¹⁸. Мотивація передбачала акцент на такій характерній рисі гідрооб'єктів (річок), як здатність бурхливої течії з часом поглиблювати і розширювати русло, проривати нові відгалуження.

21. Неможливо погодитись із визначенням як «доіndoєвропейського» українського ороніма *Tovtri* на підставі зіставлення з баск. *turtur* 'тірський гребінь', фр. *tertre* 'нагорб' (Т. I, с. 207).

По-перше, термін «доіndoєвропейське» занадто абстрактний і ні в який спосіб не проливає світла на історію назви, натомість тільки заводить етимологічну процедуру в глухий кут (хто такі «доіndoєвропейці», і які характеристики мала їх мова / мови?).

По-друге, сучасна лінгвістика й археологія, незважаючи на колосальні здобутки, не мають навіть відносно повного однозначного уявлення про комплекс культур і мов власне давніх іndoєвропейських етносів, що жили на території цього ареалу в сиву давнину, тому казати про більш давнє населення та ще й робити припущення про лексичний склад його мови – справа безнадійна (принаймні, без чітких доказів).

По-третє, таке зіставлення не наукове, оскільки оперує не системою фонетичних кореспонденцій, встановлених порівняльно-історичним мовознавством, а поверховим зіставленням зовнішньо подібних в т о р и н и х форм, що виникли в різних мовах унаслідок еволюції етимологічно різних лексем. Зокрема:

а) укр. *Tovtri* < *Tъlttri < *Tъlt-ъr- (щодо структурної схеми пор. пsl. *Къlt-ъr- / *Съlt-ъr- ~ i.-e. *(s)kel-) ¹⁹ – очевидно, рефлекс i.-e. *tel- ‘щось опукле, велике’ в ступені редукції + t-детермінатив (цьому не протирічить поданий на с. 207 запис *Tritri*, 999 р., що засвідчує дистантну асиміляцію *l-r* > *r-r* у неслов’янському мовленні);

б) фр. *tertre* ‘пагорб’ лише один зі звукових варіантів стосовно *tierne*, *tière*, *tiène*, і всі вони сягають народнолатинського *ter-mitte – форма до лат. *termine* ‘прикордонний, межовий знак’ (Gamillscheg 846) (порівнювати можна факти приблизно одного хронологічного рівня за умови, що вони відтворюють спільну базову основу, а в цьому випадку зіставлені за всіма ознаками давніх слов’янська і вторинна французька форми);

в) баск. *turtur* ‘гірський гребінь’ неправомірно заполучати для порівняння без попередньої етимологічної експертизи.

З усього сказаного можна зробити висновок: 1) пsl. *tъltرا – архаїчна лексема, що виявляє риси давньої іndoєвропейської словотвірної моделі – розширення основ на плавний сонант *tr*-детермінативним комплексом; 2) лексема функціонувала в словнику давнього стабільного в плані проживання в Карпатському ареалі населення, певна частина котрого була слов’янською (пор., наприклад, тржинецький археологічний комплекс в Карпатському археологічному ареалі, що належить до доби середнього бронзового віку (1500–1200 рр. до н. е.) і визначається як слов’янська археологічна культура) ²⁰.

В енциклопедичній праці некоректно обходити увагою відомі, підтримані багатьма дослідниками версії. Зокрема, український оронім *Карпати* тут, згідно з традиційною точкою зору, подано як фракійський, такий, що має найдійні апелятивні зв’язки, пор. алб. *karpë* ‘скеля’, реліктове фрак. *karpa* ‘т. с.’ в болгарських діалектах (Т. I, с. 139). Відома ж слов’янська етимологія назви у відповідному параграфі відсутня. Дослідження з порівняльно-історичного мовознавства спростовують фракійську аргументацію. По-перше, албанський апелятив – слов’янське запозичення, оскільки власне албанська лексема мала би вигляд *kripë* / *krypë* (саме такий рефлекс іndoєвропейської основи

ви, побудованої за структурною схемою *тѣт*, визначену для албанського ареалу)²¹. По-друге, *карпа* не може бути болгарським фракізмом, натомість виступаючи питомим елементом слов'янського словника і сягаючи псл. **kърpa*²²: фракізм реалізувався б як **корпа* чи **курпа* (рефлекс і.-с. *тѣт* тут – *turt / tort*)²³. Отже, апеллятивної фракійської підтримки оронім не має, тому про фракійську етимологію йтися не може. А от слов'янська гепеза назви, запропонована Р. М. Козлововою (як топонімізована форма миожини ад'ектива псл. **kърp-атъ(jь)* ‘з вигинами, виступами, горбистий, нерівний’ ~ схв. діал. *kárpa* ‘голе стрімке верхів’я’), цілком імовірна і підтримана апеллятивним і ономастичним фактажем, пор., наприклад, кашубський оронім *Karpata*, пол. *Karpaty* – топонім²⁴. Ці факти звичайно обходять мовчанням, оскільки вони ламають звичну зручну для когось схему «пояснення» укр. *Karpati* як фракізма.

22. Немає потреби поглиблювати хронологію виникнення українських карнатських оронімів *Iropa*, *Щовб*, *Гортан*, кваліфікуючи їх як дослов'янські. Всі вони – топонімізація українських діалектних термінів географічної номенклатури, пор.: гуц. *grop'a* ‘котловина, байрак, балка’ (Janów 64), відбиті у місцевій топонімії (: назви гір *Iropy* – с. Синивир Міжгірськ. р-ну Закарпатськ. обл.; ОАГУМ, *Ірона* – оронім; р-н Мараморошу; Пстров 10), *шчоб'ї* ‘гора; її частина’ (с. Голятин Міжгірськ. р-ну Закарпатськ. обл. – ОАГУМ), *горгайн* ‘гора’, ‘вершина гори’, (похідне) поліськ. *горганє* ‘кам'яниста гора’²⁵.

23. Некоректним вдається термін «київськоруське», застосований для характеристики деяких слов'янських топонімів Греції типу *Ζαγύρα*, *Οὔερος* (Т. I, с. 236). Слов'янська хвilia, що в добу раннього Середньовіччя затопила грецькі землі, поширювалась із Середнього Подунав'я, а не з території Київської Русі. Далі: початкове *o-* в географічних назвах, подібних до *Οὔερος*, не вказує на східнослов'янський тип розвитку псл. *e-* (Т. I, с. 236), а засвідчує вторинну зміну *e- > o-* у мовленні грецьких авторів документів унаслідок дії явища фразової фонетики на межі слів (артикль + іменник). Тобто *e*-анлаут у словоформі *Οὔερος* легко перетворювався на *o-*, що й відбилося на письмі у вторинному *Οὔερος*²⁶.

24. Неможливо обйтися явні пробіли в рубриках. Так, у рецензований роботі недостатньо описано польську, словацьку, чеську, російську та українську оронімію. Тут ідеться лише про онімізацію деяких географічних термінів, наводиться етимологія деяких лексем. Окремо згадується слов'янський і неслов'янський шарі в оронімії. Гідронімії Чехії присвячено один абзац без жодного прикладу (с. 232–233), що не дозволяє читачеві побачити хоча б загальну картину формування цього типу ономастичної лексики, її специфіку (автори відсилають нас до відповідної фахової літератури). Не ліпша ситуація й з розділом, завданням якого був опис слов'янських язичницьких міфологічних імен: словацькі, лужицькі, словенські, білоруські міфоніми тут не представлені взагалі; про чеські й болгарські сказано буквально декілька слів (два абзаци в болгарській частині (с. 497) й один у чеській (с. 485)).

У розділі, відведеному для характеристики ролі ономастики в соціальній політиці, відсутня інформація про соціальні тенденції в галузі антропонімії.

Наприклад, тут нічого не сказано про небезпечну антропонімічну «моду» зловживати відкіданням найменування по батькові, використовувати моделі «план + прізвище» чи «план + ім’я» у східних слов’ян. Ця вульгарна мода набуває міцніх позицій (багатьом приємно відчути себе «планами»), натомість знищуючи здавна властиву українській (і не тільки) антропонімічній системі (це відзначено у пам’ятках писемності) тричленну форму найменування. Фактично йдеться про пропагування відриву від давньої культурної традиції з метою «наблизитися до Європейського рівня». Певну інформацію щодо цієї проблематики автори розділу могли почерпнути з нового посібника С. М. Медвідь-Пахомової «Екстрапінгвальні фактори в контексті розвитку слов’янських антропосистем: Навчальний посібник до спецкурсу “Теорія антропосистем слов’янських мов”» (Ужгород, 2003), а також з її теоретичної роботи «Еволюція антропонімічних формул у слов’янських мовах» (Ужгород, 1999).

Декілька корективів: 1) для укр. *Вись* (потамонім) неможливо подавати як паралель пол. *Wisła* (Т. I, с. 172), оскільки сучасна польська пазва – лише вторинна форма стосовно питомого *Wistula* (саме в такому вигляді вона згадується в документах під 15 р. н. е. і далі як *Wiscla*, *Vistulus* та ін.) (див. Т. I, с. 157); 2) укр. *Словута* – гідронім репрезентує не ісл. **Slov-uta* < (~ i.-e. **ħleu-* ‘текти, пливти, полоскати, чистити’) (Т. I, с. 172), а ісл. **Slov-qta* (старий дієприкметник на *-qt-* від презентної основи щодо *'slutí* з тим самим значенням), про що свідчать наведені тут же літовські гідронімні відповідники *Šlauantá*, *Šlauantás*. Сюди ж бр. *Славута* – гідронім (колишня Могильовськ. губ.; Vasmer IV, 295).

Висловлені вище зауваження, звичайно, ні в який спосіб не знижують наукової цінності рецензованої праці, її практична користь очевидна. Читач енциклопедії зможе знайти тут відповідь на питання з галузі теоретичних проблем ономастики, історії пропріальної лексики та методики її дослідження. Енциклопедія «Слов’янська ономастика» оперує даними пам’яток писемності, що дозволяє простежити шлях структурної еволюції тієї чи іншої назви від першої фіксації до сучасності. Особливо показові в цьому відношенні розділи, присвячені історії пропріальної лексики Хорватії, Словенії, лужицького ареалу. Наведений у них матеріал у багатьох випадках вичерпний.

¹ Про цю архаїчну модель творення назв населених пунктів та деякі інші див. у: Мароевич Р. Методологические основы реконструкции древнеславянских топонимов (деривационно-семантический и деривационно-фонетический аспекты) // Ономастика та етимологія. Зб. наук. праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Железник. К., 1997. С. 155 (і наступні).

² Див.: Козлова Р. М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997. С. 209.

³ Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. 1. С. 171–172 (і нопередні).

⁴ Детальніше див. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. второе, доп. М., 2003. С. 385.

- ⁵ Bezljaj F. Sinonima za pojem «Locus fluminis profundior» // Slavistična revija. Ljubljana, 1954. L. V–VII. S. 141 (із припущенням про досить давню метафору ~ слов'ян. *oko* 'око').
- ⁶ Див. про це у: Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 84–85 (без кельського гідроніма).
- ⁷ Этимологический словарь славянских языков: Проспект. Пробные статьи / Сост. О. Н. Трубачев. М., 1963. С. 60.
- ⁸ Pavlović M. Onomastička studijska situacija, problemi i metodi // Onomastica Jugoslavica. Ljubljana, 1969. T. I. S. 31.
- ⁹ Rozwadowski J. Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948. S. 222–223.
- ¹⁰ Козлова Р. М. Структура праславянского слова. С. 191.
- ¹¹ [Козлова Р. М.] До стилінгістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра // Ономастичка України та етногенез східних слов'ян. К., 1998. С. 99.
- ¹² Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. 1. С. 154; Її ж: Славянская гідронімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III. С. 97; Шульгач В. П. Зазнач. праця. С. 11.
- ¹³ Див.: Шульгач В. П. [Рец. на:] Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1996. 235 с. // Мовознавство. 1997. № 4–5. С. 69.
- ¹⁴ Обґрунтuvання слов'янської етимології та матеріал див. у: Шульгач В. П. Правослов'янський гідронімний фонд. С. 231–232.
- ¹⁵ Детальніше див. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру. К., 1993. С. 78–79 (із посиланням на В. Е. Орла).
- ¹⁶ Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд. С. 224.
- ¹⁷ Там само. С. 12.
- ¹⁸ Варбот Ж. Ж. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имён. IV ('*čъltati* и '*kъlpati*, '*kъltati*; '(*x)rapati, (*x)rapneti* и '(*x)rap'; '*ruta* и '*rutina*; '*pis(v)ati(se)*, -*it(i)se*; '*rosъkabъ* (-'*lъ*); '*piskati* II; '*plojьta* (-'*ba*)) // Этимология. 1986–1987. М., 1989. С. 58–59.**
- ¹⁹ Шульгач В. П. Miscellanea toponimie Carpathica // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О. П. Карпенко. К., 2004. С. 206.
- ²⁰ Гимбулас М. Славяне. Сыны Перуна / Пер. с англ. Ф.С. Капицы. М., 2004. С. 40.
- ²¹ Див. Mapp E. S. An Albanian historical grammar. Hamburg, 1977. Р. 36 (на с. 25 тут наводиться ще рефлекси *or* / *ur* / *ru*).
- ²² Про множиність реалізації формул тът у слов'янських мовах (у тому числі як *tart*) і її причини див.: Козлова Р. М. Структура праславянского слова.
- ²³ Георгієв В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков). М., 1958. С. 121.
- ²⁴ Козлова Р. М. Про походження деяких оронімів Карпатського ареалу (*Карпати, Горгани*) // Мовознавство. 1987. № 2. С. 58.
- ²⁵ Там само. С. 60 (із тлумаченням як рефлекса псл. **gъrg-anъ*, сформованого в гнізді і.-е. **ger-* 'крутити; вертіти; гнути').
- ²⁶ Див. Білецький А. О. Слов'янська топонімія Греції // Повідомлення Української ономастичної комісії. К., 1966. Вип. 1. С. 20.

Скорочення

Даль	— Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. I–IV.
Ковачев	— Ковачев Н. П. Местните названия в Габровско. София, 1965.

- Лоренц — Лоренц Ф. О померальском (древнекашубском) языке до половины XV-ого столетия // Известия ОРЯС. 1905. Т. X. Кн. 3. С. 69–209.
- ОАГУМ
Онишкевич — Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
- СБГ — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984. Ч. 1–2.
- Петров — Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в. Praha, 1929.
- СГУ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходній Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. Мінск, 1980–1986. Т. 1–5.
- СРНГ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Ненокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. К., 1979.
- Фасмер — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Л.; С.-Петербург, 1966–2004. Вып. 1–38.
- ЭССЯ — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1986–1987. Т. I–IV.
- Яшкін — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
- Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Танаграфія. Гідрагогія. Мінск, 1971.
- Gamillscheg — Gamillscheg E. Etymologisches Wörterbuch der Französischen Sprache. Heidelberg, 1969.
- Janów
Karłowicz — Janów J. Słownik Huculski. Kraków, 2001.
- Petrov — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. Т. 1–6.
- Rospond — Petrov A. Národopisna mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773. Praha, 1924.
- SSNO — Rospond S. Słownik etymologiczny miast i gmin PRL. Wrocław etc., 1984.
- Szulowska,
Wolnicz-Pawłowska — Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy wód w Polsce. Część I: Układ alfabetyczny. Warszawa, 2001.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namensbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

O. I. Iliaadi

Състояние и проблеми на българската ономастика. Велико Търново: Университетско издателство «Св. Св. Кирил и Методий», 2000. Т. 5. 304 с.

У 2002 р. в університетському видавництві Великого Тирнова вийшов другом черговий, п'ятий, випуск наукового збірника «Стан і проблеми болгарської ономастики», присвячений здобуткам болгарських ономастів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Перший випуск (В. Търново, 1990 р.) містить пленарні доповіді та повідомлення Першого круглого столу з болгарської ономастики, проведеного 1989 р. у Великотирновському університеті «Св. св. Кирила і Мефодія».

Другий випуск (В. Търново, 1994 р.) поєднує доповіді та повідомлення Другого круглого столу, що відбувся 1990 р., та Першої наукової конференції з болгарської ономастики, проведеної 1991 р. у Великотирновському університеті.

Третій випуск (В. Търново, 1996 р.) присвячений відомим дослідникам ономастики у Болгарії. У ній представлені праці основоположників болгарської ономастики, таких, як акад. Стефан Младенов, акад. Владимир Георгіев, акад. Иван Дуйчев, чл.-кор. акад. Иван Дуриданов, їхніх послідовників та учнів у Софії, Великому Тирнові, Шумені, Благоєвграді та ін.

У четвертому випуску (В. Търново, 1999 р.) розглядаються проблеми спадкових, родових, сімейних імен, прізвиськ та прізвищ у болгар. Також у ньому вміщено бібліографію болгарської антропоніміки, укладену Ніколаем Ковачевим.

Рецензований п'ятий випуск, який відкриває коротка передмова проф. Николая Ковачева, можна поділити на дві частини. У першій частині вміщено індивідуальну працю Николая Ковачева з болгарської астронімії «Народні назви зірок та сузір'їв у Болгарії» (с. 8–152). Праця складається з короткого вступу, семи розділів, заключної частини, словника народних назв зірок та сузір'їв, списків скроочень назв населених пунктів та умовних скорочень, бібліографії (127 позицій) та шести покажчиків. В останніх представлено досліджувані астронімії та, що важе були предметом розгляду в науковій літературі; астроніми, зафіксовані в інших (слов'янських та неслов'янських) мовах; міфологічні астроніми; перелічено особові імена та географічні назви, згадані в рецензованій праці.

У роботі «Народні назви зірок та сузір'їв у Болгарії» розглядається коло питань стосовно болгарської народної астронімії. Зокрема, проблеми дослідження та розвитку астронімів, місце астронімів серед загальних та власних назв, первісні мотиви номінації болгарських космонімів. Також автор детально зупиняється на офіційних та народних астронімах, аналізує найменування основних зірок та сузір'їв у болгар, їхню структуру, частотність та поширення.

Здійснене дослідження дозволило Николаю Ковачеву дійти висновку про те, що цілісне зібрання болгарської космонімії та астронімії та їхній по-

рівняльно-зіставний аналіз з астронімією інших народів може допомогти вирішити окремі проблеми генезису болгарського народу, встановити напрямки внутрішніх міграційних процесів населення в межах болгарської мовної території у далекому минулому.

Друга частина збірника «Ономастичні публікації» містить 14 статей окремих авторів із різних проблем пропріальної лексики. Найбагатше у другій частині збірника представлена антропонімічна тематика, висвітлюються також питання етноніміки, топоніміки, ергоніміки.

Стаття Марії Ангелової-Атанасової (с. 155–204) присвячена календарним іменам, засвідченим у болгарському іменнику протягом 1981–1990 рр. Зокрема, авторка детально простежує долю та поширення календарних імен *Іван* і *Мария*. У додатку до статті вміщено велику таблицю похідних утворень від зазначених імен та їхній розподіл за десятиліттями.

Етнічний склад населення в околії Старо Вранчанско розглядається у статті Богдана Николова (с. 205–209).

Статтю Петора Волкова «З любов'ю та повагою до рідного краю (новий внесок у рідну топономастику)» (с. 210–212) присвячено огляду праці відомого дослідника історії, культури та мови Кюстендильського краю Івана Умленського «Назви сіл у Кюстендильську та місті Кюстендил».

Спостереженнями над особовими іменами у м. Михайлівграді поділився у своїй статті Никола Намеранський (с. 213–224). Зокрема, дослідник проаналізував походження та семантику найчастотніших, широковживаних, а також рідкісних, незвичних і застарілих хресних імен.

Ономастикон м. Благоєвграда, який віддзеркалює мовну ситуацію в цьому місті, розглянуто в статті Петора Волкова (с. 225–229).

У статті Минка Пенкова «Антропонімія Провадійського Сорта (болгарський іменник)» (с. 230–240) простимологізовано низку питомих болгарських антропонімів (родові та особові імена, патроніми та прізвиська), зібраних у кількох населених пунктах.

Бечо Крестев (с. 241–262) розглянув особові імена, засвідчені у документах сільського правління с. Осмар та двох сусідніх сіл протягом 1911–1980 рр. Дослідник робить висновок, що в антропонімій системі с. Осмар та його околиць переважають питомі болгарські особові імена слов'янського походження. Землеробсько-скотарський побут, розвиток виноградно-виноробного виробництва, збережені вікові традиції та економічна стабільність у цьому краї яскраво відбилися в антропонімії Осмарської общини.

Петр Волков у статті «Антропонімія Слащеня, Туковища, Годяшева» (с. 263–266) аналізує антропонімік трьох населених пунктів Західних Родопів. В інший статті цього автора (с. 267–269) йдеється про сліди дитячого мовлення та псевдодитячу мову в антропонімії (с. 267–269).

У статті Николая Ковачева (с. 270–274) вішановується відомий дослідник-краснавець і топоніміст – археолог Богдан Николов.

Оригінальна версія походження мікротопоніма *Ключ* (візантійське *Кладион*) запропонована Ivanom Duridanovim (с. 275–278).

Анна Чолева-Димитрова (с. 279–284) па базі даних актів громадянського стану одного столичного району простежує динаміку популярності власних особових іменувань м. Софії. Зокрема, дослідниця аналізує позамовні фактори, які впливають на вибір особових імен.

Основні способи творення однієї групи ергонімів (назви фірм) розглядаються у статті Діани Благоєвої (с. 285–291).

Крім болгарських ономастів, у збірнику представлена одна стаття словацького дослідника Петера Дюрча, присвячена комп’ютерній обробці власних імен у Словаччині (с. 292–304). Дослідник наголошує, що електронна обробка власних імен відкриває нові можливості для таких галузей мовоznавства, як ономастика, фонетика, комп’ютерна лінгвістика.

Без сумніву, рецензований збірник, що відбиває загальний стан опомастики в Болгарії, виклике інтерес у дослідників слов’янського ономастикону. Матеріали книги можуть бути використані для порівняльних студій науковими іншими слов’янськими країнами.

I. В. Єфименко

Svatopluk Pastyřík. Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině / Univerzita Hradec Králové. Pedagogická fakulta. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003. 141 s.

Питання про роль і функції гілокористиків¹ в історичній та сучасній антропонімії кожного слов’янського народу для ономастів і надалі залишається актуальним. Нещодавно в чеській антропоніміці з’явилася книга, яка суттєво заповнює цю прогалину. Вона ґрунтується на надійному джерельному матеріалі, який автор збирав та осмислював упродовж десяти років. Її характерною рисою і сильною стороною є намагання теоретично осмислити феномен гілокористиків. Мова йде про книгу Сватоплука Пастиржіка «*Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině*» («Студія про сучасні гілокористичні варіанти власних особових імен у чеській мові»).

Книга складається з передмови, списку скорочень, вступу і 15 розділів (як 15-й розділ автор умістив додатки: «Анкета», «Вибіркова бібліографія ономастичних праць автора»).

Збір джерельного матеріалу С. Пастиржік здійснював в основному на території східночеського регіону. Він проводився в три етапи: I – 1991–1993 рр.; II – 1994–1997 рр.; III – 1998–2000 рр. Протягом останнього етапу ареал польових досліджень було розширене на територію кількох районів центральної Чехії. Респондентами були хлопці і дівчата: учні школ, гімназій, студенти середніх професійних шкіл, середніх професійних училищ, торгових академій і вищих професійних шкіл. Вік опитуваних – від 9 до 19 років.

Під час першого етапу було опитано 1 500 респондентів, під час другого і третього – 12 059. Збір матеріалу весь час проводився у формі прямого і непрямого (анкетного) опитування. При анкетуванні вченого цікавило не те, які гіпокористики респондент знає чи вживаває, а те, за допомогою яких гіпокористиків до респондента звертаються, контактиуючи з ним у різних ситуаціях. Завдяки такому підходу автор хотів виділити саме «дійсні, реальні» гіпокористики і зменшити можливість небажаної суб'єктивності анкетних результатів. У додатках (с. 136) вміщено зразок такої анкети.

У першому розділі – «Антрапоніми і гіпокористики» – автор розглядає гіпокористики як специфічний вид антрапонімів. С. Пастиржік уважає, що вибір конкретного гіпокористика – наслідок процесу названня (онімічного акту), в якому важливу роль відіграє головним чином ставлення того, хто називає, до денотата. У конкретній національній мові ця модель відносин між комунікантами реалізується відповідними мовними засобами згідно з певними словотвірними моделями. Зрозуміло, що важливими тут є також фактори місця і часу розмови, контакту. Певна увага в розділі присвячена також розглядові історії вивчення гіпокористиків у рамках чеської антрапоніміки. Звернено увагу на термінологічні труднощі, що виникають під час аналізу гіпокористиків.

У другому розділі – «Гіпокористики в сучасності» – зроблено спробу з'ясувати поняття гіпокористичності. Автор виділяє такі ознаки гіпокористичності: пропріальність; неофіційність; нестандартизованість; комунікативна і ситуативна актуальність; онімічна змінність; емоційна і стилістична маркованість; суб'єктивність; оцініність. Припускається, що ці ознаки гіпокористичності при наступних дослідженнях можуть бути доповнені. Для аналізу конкретного джерельного матеріалу С. Пастиржік змушений ввести термін «гіпокористична форма». Антрапонім з «гіпокористичною формою» для нього – це не вид гіпокористиків, він перебуває десь посередині між особовими іменами і гіпокористиками. До гіпокористичних форм, наприклад, зараховано антрапоніми, представлені в історичній антрапонімії. Вони хоч і мають форму гіпокористиків, але не мають вищеперелічених ознак гіпокористичності. Навпаки, у випадку іменування шляхтича вони поводять себе як стандартизовані особові імена (с. 34). Гіпокористичний вигляд мають також імена (псевдоніми) деяких митців і знаменитостей. У зв'язку з відсутністю у них ознак гіпокористичності автор також зараховує їх до «гіпокористичних форм».

У третьому розділі – «Гіпокористики з телеологічного погляду» – автор розглядає гіпокористики в контексті взаємостосунків онімної та апелітивної лексики. У зв'язку з цим він представляє свою концепцію словника гіпокористиків. На його думку, цей словник повинен складатися із двох частин. У першій частині має бути алфавітний список офіційних варіантів імен, розділений на окремі списки чоловічих і жіночих імен, біль яких були б наведені всі гіпокористичні варіанти. Друга частина, словникова, більш детально опрацьовувала б конкретні гіпокористики. На сс. 44–58 наведено зразок такого словника. У підрозділі 3.4 третього розділу дослідник детально розглядає проблеми графічної передачі гіпокористиків у словнику. Наприклад, він

відмовляється від послідовної фонетичної транскрипції, оскільки вона могла б значно затемнювати словотвірні і генетичні зв'язки між різними гіпокористичними варіантами одного й того ж імені.

У четвертому розділі – «Гіпокористики і чеське мовознавство» – С. Пастиржік детально аналізує погляди різних лінгвістів на поняття гіпокористиків. Він не погоджується із традиційним визначенням середовища вживання гіпокористиків як «*domáci, domácké, rodinné*» («домашнє, сімейне»), і зауважує, що гіпокористики активно вживаються і в різноманітному товарищському середовищі. До того ж С. Пастиржік упевнений, що якби він обмежився лише вивченням «сімейних» гіпокористиків, то це середовище не дало б йому настільки багатого матеріалу. Він уважає, що середовище вживання гіпокористиків краще охарактеризувати як «*neoficiální*» («неофіційне»). Звідси: гіпокористиками можна вважати «експресивні варіанти сучасних нейтральних власних імен, ужиті в неофіційному середовищі» (с. 71).

У п'ятому розділі – «Гінокористики і чеська антропонімійна система» – автор детально описує етапи становлення чеської антропонімійної системи, приділяючи особливу увагу явищу змінності місця і взаємостосунків антропонімів (нейтральних імен, гіпокористиків, прізвиськ, прізвищ) у синхронній антропонімійній системі. На думку вченого, цей процес змінності і взаємовідношень можна передати за допомогою схеми (її графічний варіант уміщено на с. 123 як окремий, одинадцятий, розділ), згідно з якою всі антропоніми обмежені двома осіми: а) вісь стандартизованих антропонімів: ім'я – прізвище; б) вісь нестандартизованих антропонімів: гіпокористик – прізвисько. Унаслідок перетину цих двох осей виникають чотири квадранти, які демонструють потенційні можливості динаміки антропонімів.

У шостому розділі – «Збагачення лексичної множини гіпокористичних варіантів власних особових імен на сучасному етапі» – розглянуто шляхи, якими це збагачення здійснюється. До основних належить деривація, передусім суфіксальна, оскільки С. Пастиржік не зафіксував випадків префіксальної деривації гіпокористиків (теоретично він її не виключає). Не трапились авторові у процесі дослідження й багатокомпонентні структури, хоча, знову-таки, теоретично вони можливі у словотвірному процесі при творенні гіпокористиків. Важливу роль відіграє усічення (при потребі ці утворення ускладнюються суфіксами). Інколи трапляється подвоєння складів (*Dagmar – Dáda*).

Проаналізовано також інші шляхи: пристосування, зміна морфологічної характеристики (зокрема роду), запозичення іншомовних пропріальних форм (стандартизованих і нестандартизованих). Наявні й утворення квазііншомовних форм; виникають гібридні гіпокористичні варіанти власних особових імен шляхом поєднання складових частин, почертинутих із різних мов.

У сьомому розділі – «Експресивність гіпокористиків» – викладено погляди різних дослідників на поняття експресивності загалом і експресивності гіпокористиків зокрема. На думку вченого, експресивність гіпокористиків – дуже мінливі ознаки. Міру їх експресивності важко скопіти, описати і фактично неможливо виміряти, тому що йдеться про вираз миттевого емоційного переживання (симпатії, антипатії, радості, відрази, люб’язності, здивув-

вання і т. д.). Різні мовці один і той самий варіант імені стосовно однієї її тієї ж людини можуть уживати з різним емоційним навантаженням. Автор наводить приклад, коли мама, яка найчастіше звертається до дочки меліоративно *Blaničko*, у момент, коли на неї сердиться, вживає варіант *Blanko*, а батько, який зазвичай звертається до доньки *Blanice*, *Blaňáku*, вживає варіант *Blanko*, коли хоче її похвалити.

У восьмому розділі – «Моделювання і модельні формули при лексикографічному опрацюванні гіпокористичних варіантів власних особових імен» – автор пояснює й обґрунтует метод моделювання, який він застосовує у своєму словнику гіпокористиків. Однак цей матеріал, а також пояснення структури словникової статті, які автор подає у цьому розділі, варто було б розмістити на початку третього розділу, де подано сам словник, оскільки ця розірваність створює труднощі у сприйнятті матеріалу словника.

Дев'ятий розділ – «Гіпокористики: від статусу до статуту» – присвячений розглядові принципів комплексного аналізу гіпокористиків.

У десятому розділі – «Можливості доповнення системи понять для дальших досліджень гіпокористиків» – С. Пастиржік подає в алфавітному порядку своєї пропозиції щодо розширення системи понять із поясненням значення, яке він вкладає в те чи інше поняття, і наведенням конкретних прикладів. Як одинадцятий розділ подані схеми, що ілюструють зміст п'ятого розділу.

У дванадцятому розділі – «Резюме» – та в тринадцятому – «Висновки» – С. Пастиржік узагальнює опрацьований матеріал та підводить підсумки дослідження. Суть висновків зводиться до того, що:

а) гіпокористики – це нестандартизований жіві варіанти стандартизованих (офіційних) власних імен у певному соціальному середовищі при конкретній ситуативній комунікації;

б) у ситуаціях спілкування гіпокористики функціонують як дуже динамічна, різноманітна й мінливіча частина пропріального інвентарю, яка виразно перебуває під впливом позамовних обставин і міжлюдських стосунків;

в) у процесі комунікації гіпокористики поводять себе як стилістично забарвлені засоби пропріальної синонімії;

г) до прагматичних рис гіпокористиків належать не лише емотивність та оцінність, але й інші риси, що несуть у собі додаткову інформацію про соціальні, часові та географічні обставини і стосунки;

д) ознаками гіпокористичності можна вважати емоційну й стилістичну маркованість, комунікативну актуальність, динамічність і мінливість, неофіційність, пезвичність аж до винятковості;

е) як наслідок акту називання, при якому виділяється передусім ознака винятковості онімічного об'єкту, гіпокористики типові для неофіційної довірчої, інтимної комунікації в дусі невимушеної розмови.

Гіпокористики тісніше, ніж інші множини мовних засобів, пов'язані з дійсністю, з життям суспільства, із щоденною комунікативною реальністю. Їх існування, виникнення, функції, творення форми та реалізація перебувають у тісному зв'язку із психічними і соціальними факторами, тобто в груні гіпокористиків ширше і виразніше відображаються психологічні, соціальні, емоційні, демографічні й культурні аспекти життя суспільства та особи.

Не будучи нейтралізованими державною мовною політикою, метричною практикою, гіпокористики найбільше підлягають у мові динаміці її розвитку.

Як чотирнадцятий розділ у праці подано список літератури.

Характерні риси книги С. Пастиржіка – старанно зібрана і ґрунтово опрацьована джерельна база, точність у передачі суті теоретичних положень попередників чи опонентів, чіткість викладу своїх думок, органічне поєднання практичного і теоретичного аспектів дослідження, результативність наукового пошуку. Відчувається, що за цією книгою стоїть багаторічна копітка праця.

Оскільки в українській ономастичці немає окремого спеціального дослідження про сучасні гіпокористики, знайомство із книгою Сватоплuka Пастиржіка послужить для українських антропонімістів хорошим плацдармом для розгортання власних ономастичних досліджень про гіпокористики в українській мові.

¹ С. Пастиржік у рецензований книзі вживав термін *hypokoristikon* (однина, середній рід; у множині – *hypokoristika*) у значенні «гіпокористичне ім'я». У тексті рецензії цьому чеському терміну відповідає наш термін **гіпокористик** у значенні «гіпокористичне ім'я».

Л. Р. Осташ

Urszula Bijak. Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa Mazowieckiego. Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. 366 s.

Монографія польської дослідниці Уршули Біяк присвячена лінгвістичному аналізові ойконімікону південної частини давнього Мазовецького воєводства. Роботу виконано в контексті схожих досліджень з регіональної топонімії польської ономастичної школи, яку представляють М. Кондратюк, Я. Рігер та ін. Привертає увагу передусім розгалужена структура цієї наукової студії, яка складається зі **вступу** (подано характеристику предмета дослідження, ареалу; короткої історії регіону Мазовіща; проаналізовано сучасний стан досліджуваної проблеми, джерела та методику опису й студіювання відповідного матеріалу), **словника ойконімів** (основна частина роботи, де кожну назву проаналізовано в окремій словниковій статті з першофікаціями відповідного оніма, посиланнями на джерела, визначенням імовірного етимона), **словотвірно-семантичної класифікації ойконімів**, **опису мовних змін на різних структурних рівнях онімів** (фонетика, мор-

фологія, словотвір). Окремі розділи відведено аналізові балтійських елементів у топоніміконі Мазовеччини; найдавніших джерельних фіксацій того чи іншого оніма; подано географічну локалізацію зазначених словотвірних моделей топонімів. Підсумовують дослідження розлогі висновки.

У полі зору авторки як назви міст і сіл (також частини поселень), зафіксовані на сучасній географічній карті зазначеного терену, так і ойконіми, які існували раніше (съгодні незасвідчені), на що вказують відповідні історичні дослідження. По суті перед нами фрагмент аналізу історичного ойконімікону Польщі, оскільки, як зауважує У. Біяк, ідеться про назви, датовані на терені Мазовецького воєводства XVI ст. У другому параграфі Вступу «Коротка історія Мазовіїа [...]» подано детальну історичну характеристику регіону, перші нисемні згадки про назви *Mazowsze*, *Mazowszany*, етапи й шляхи заселення цього терену тощо.

Безумовно, що найбільшої уваги заслуговує словник ойконімів, скомпонований за алфавітом, з лаконічними, але інформативними, заголовковими статтями (давні фіксації назви, варіанти, імовірний етимон). Низка тлумачень тих чи інших назв, на нашу думку, дискусійна або, принаймні, може мати альтернативне пояснення:

1. *Chobot* – назва села < апелятива *chobot* ‘великий ніс’; пор. ще пsl. лексему-метафору **chobotъ* ‘хвіст’ (c. 34–35). Сучасні ономастичні дослідження вийшли на такий науковий рівень, коли ми не можемо обмежуватися звичайною констатацією наявності певного формального відновідника конкретній назві, не з’ясовуючи хоча б приблизної її доонімної семантичної мотивації. Назву *c. Chobot* не могла мотивувати сема ‘великий ніс’ чи ‘хвіст’. Тут, імовірно, треба припустити або посередництво ідентичного особового імені без ускладнення посесивним афікском (пор., наприклад, ст.-пол. антропонім *Chobot*; SSNO I, 320), або ж метафоричне переосмислення лексеми **chobotъ* ‘щось вигнуте’ ~ ‘місцевість з відповідною формою решіткою’. Аналогічно до *Chobot* кваліфіковані ойконіми *Łbiska* < пол. *łeb* ‘голова людини чи тварини’ (c. 117; пор., однак, географічний апелятив укр. *лоб* ‘земля, на якій нічого не росте’, ‘схил’, ‘круча’; ЕССЯ 16, 226–227), *Czernidla* < пол. *czernidło* ‘чорнило’ (пор. ще пол. *czernidło* ‘чорний колір’ (SJP I, 385) ~ ‘чорний колір ґрунту навколошньої місцевості’) та ін.

2. Ойконім *Chyżyna* У. Біяк виводить від антропоніма *Chyża* + суф. *-iny*, пор. пол. *chyżы* ‘прудкий, жвавий’ (c. 37). Назву *Chyżynu* можна пояснити і як результат онімізації апелятива пол. *chyżyna* ‘землянка’ (SJP I, 314) у формі міножини.

3. Назва села *Derlacz* (первісно *Derłacz*) дослідниця пов’язує з антропонімом *Derlacz*. Щодо мотивації семантики пор. пол. *dzierlatka* ‘птах’ (c. 46). Доцільніше, з погляду морфемної структури, етимологізувати *Derlacz* як *Derł-acz*, у якому *Derł-* < пsl. **dъrlъjъ* (< **dъrъjъ*)¹. Таким чином, онім *Derlacz* міг позначати “‘місцевість, де видерто (викорчувано) ліс’”.

4. Назва села *Desno* (*Desna*) незрозуміла з погляду етимології. Можливо, вона пов’язана з пол. *deszcz* чи *deska* + суф. *-na*, *-no* (c. 47). Вважаємо, що ойконім *Desno* (*Desna*) можна кваліфікувати як лексико-семантичний дериват від праслов’янського регіоналізму **desznyjъ* (у західних слов’ян відсутній;

ЭССЯ 4, 218–219). Назва могла бути перенесена із суміжної території України. Пор. щодо цього гідронім *Десна* в бас. Дніпра та Пд. Бугу (СГУ 168).

5. Ойконім *Dłużka* У. Біяк етимологізує як похідну від назви р. *Długa* із суф. *-ska* (с. 48). Назву *Dłużka* можна пояснювати як результат онімізації апелятива *dłużka*, пор. відновідно пол. *dłużki* ‘довгі крокви’ (SJP I, 464) «‘щось довге’. На підтримку такого пояснення може свідчити типологічно споріднений укр. відповідник *Довжка* – гідронім на Івано-Франківщині (там же село *Довжка*; СГУ 179).

6. Ойконім *Skowera* авторка виводить від антропоніма *Skowera* *«анелятива skowera, skowyra ‘скиара’»* (с. 185). Не можна однозначно стверджувати і про відантропонімне походження назви *Skowera*. Семантику основи ойконіма *Skowera* міг мотивувати певний географічний номен **skowera* *«псл. *skovera ‘щось вигнуте’ («і.-е. *yer- ‘гнути, згинати’)*².

7. З формального погляду ойконім *Zambrzyniec* не можна вважати похідним від антропоніма *Zabrzycz / Zębrzych* (с. 242), оскільки незрозуміло липшається словотвірна модель *Zambrzyniec* у зв’язку з ім’ям *Zabrzycz / Zębrzych*. Формально *Zambrzyniec* *«Zabrzyn + суф. -iec*, хоч, можливо, ойконім *Zambrzyniec* постав шляхом онімізації незасвідченого апелятива **zabrzyniec*. Пор. щодо цього пол. *zabrzyna* ‘перша мука грубого помолу’ (SJP VIII, 374, 628).

Слід відзначити як позитивне в словникові введення в його реєстр тих назв поселень, які на сьогодні офіційно не існують, але були зафіковані раніше, наприклад: *Pakosław* (с. 151), *Skowera* (с. 185), *Żdżarek* (с. 248) тощо. Наведені факти дозволяють описати процес становлення ойконімікону за значеного терену.

У третьому розділі У. Біяк пропонує семантично-словотвірну класифікацію ойконімів, яка ґрунтуються на вже відомих класифікаціях у польській ономастиці: В. Ташецького (семантично-етимологічна), С. Роспонда (структурно-граматична і стратиграфічна), Г. Борка (генетично-функціональна) (с. 251). Дослідниця виокремлює такі структурно-семантичні групи назв: топографічні, культурні, посесивні, родові, патронімічні, етнічні, службові, реляційні, багатозначні, незрозумілі тощо. Вважаємо, що така класифікація певною мірою умовна, оскільки та чи інша підгрупа не стійка з погляду мотивації семантики основи. Наприклад, формально відфлороніміка чи відфаунімна назва, з одного боку, вказує на відповідні особливості конкретної місцевості, а з іншого – може демонструвати похідність від певного антропоніма, як-от: ойконім *Wierzbin* (*«пол. wierzba; с. 259»*) і пор. ст.-пол. антропонім *Wierza* (SSNO VI, 69), *Kiełpino* (*«пол. kiełp ‘лебідь’; с. 259»*) і пор. пол. ім’я *Kiełp* (NGŚ 4, 176) та ін.

Важливим кроком уперед, на нашу думку, є розділ, присвячений характеристиці певних структурних змін у назвах зазначеного ареалу, що відбулися на різних мовних рівнях. Це, по-перше, дозволило залучити для аналізу значний діалектний матеріал, а, по-друге, точніше визначити етимон того чи іншого ойконіма.

Безперечно, кращому наочному усвідомленню й осмисленню фактичного матеріалу сприяє географічна локалізація наведених словотвірних моделей.

лей ойконімів, що ще раз підкреслює значимість лінгвогеографічного методу дослідження онімного матеріалу в такого типу роботах.

Вважаємо, що «Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa Mazowieckiego» У. Біяк стануть необхідним посібником для подальших назвознавчих досліджень польського онімікону.

¹ Варбот Ж. Ж. К этимологии славянских прилагательных со значением ‘быстрый’. III // Этимология. 1994–1996. М., 1997. С. 42.

² Іліаді О. І. Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові. Київ; Кіровоград, 2001. С. 14.

Скорочення

ЕССЯ	— Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2005. Вып. 1–31.
СГУ	— Словник гідронімів України / Ред. кол.: А. П. Непокушний, К. К. Іллуйко, О. С. Стрижак. К., 1979.
NGŚ	— Rospond S. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska. Warszawa ; Wrocław, 1988. T. IV.
SJP	— Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1904–1927. T. I–VIII.
SSNO	— Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.

C. O. Вербич

Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków: Universitas, 2001. 762 s.

У межах проекту «Гідронімія Європи» проводиться дослідження назв водних об'єктів різними європейськими країнами, в тому числі слов'янськими, серед яких одне з провідних місць займає Польща. Досить відзначити, що в цій державі зібрані, ідентифіковані та систематизовані всі власні географічні назви як із писемних джерел, так і в діалектному мовленні, що вигідно відрізняє польську ономастику, наприклад, від української чи загалом східнослов'янської. В цьому плані Польща практично готова до укладання загальнослов'янських і загальноєвропейських топонімічних атласів чи інших фундаментальних видань. Не винадково саме ця країна виступила ініціатором і видавцем двотомної енциклопедії «Слов'янська ономастика» (Варшава; Краків, 2001, 2003) і саме в ній побачили світ багатотомні істори-

ко-етимологічні словники антропонімів і топонімів, а також монографії загальноєвропейського значення. Безсумнівно, до праць останнього типу належить і монографія відомого польського ономаста й етимолога Збігнева Бабіка «Найдавніший прошарок найменувань на польських землях у межах ранньосередньовічної Слов'янізма», яка є своєрідним узагальненням ста-ну вивчення найдавнішої польської топонімії (в абсолютній більшості це гідроніми) в європейській ономастиці ХХ ст.

Вагомість рецензованої праці зумовлена вже самою постановкою проблеми, яка передбачає виявити й дослідити найдавніші (доісторичного походження) власні географічні назви, що утворюють так званий перший прошарок, а також кількістю відповідного матеріалу, який становить понад півтисячі одиниць. Шкода, що з технічних причин (видавничі обмеження) книга, яка в рукописному варіанті мала близько 1500 сторінок, була майже удвічі скорочена за рахунок вилучення з аналізу приблизно 40% інших назв (це ще майже 500 одиниць), які подаються у вступі, але, на жаль, не досліджуються. І це, мабуть, найбільший, хоч і не залежний від автора, недолік праці, який навіть за умови безперечно високого наукового рівня монографії об'єктивно позначився на повноті дослідження загальної картини найдавнішого прошарку польської топонімії. Але й попри це книгу З. Бабіка сміливо можна назвати енциклопедією давньої гідронімії Польщі, бо в ній наявні всі найважливіші складники такого типу праці: розгорнутий і глибоко обґрунтований вступ (с. 9–34), докладний аналіз стану джерельної бази й основних наукових досліджень (с. 35–45), інтерпретація теоретичних засад, які стосуються морфологічної будови, словотвору, міжмовної взаємодії й паралелей, етнomovoї ідентифікації та слов'янізації субстрату, визначення локалізації праслов'янської мови й динаміки засвоєння польських земель на межі старожитності й середньовіччя (с. 47–94), словник у вигляді етимологічних статей до кожного топоніма з переважно численними його фіксаціями (с. 94–630), перелік використаних джерел (с. 630–666), бібліографія (с. 667–715) та індекс, в якому подані із вказівкою сторінок проаналізовані оніми, топооснови й форманти (с. 717–762). В українській ономастиці подібний підхід реалізований у монографії В. П. Шульгача «Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції)» (К., 1998), яка разом з працями інших вітчизняних учених (Ю. О. Карпенка, А. П. Непокупного, Є. С. Отіна, Ю. Шевельова) представлена серед понад тисячі джерел літератури, виданої багатьма європейськими мовами.

У теоретичній частині монографії впадає в око принципова й досить категорична позиція автора стосовно деяких відомих положень у працях європейських ономастів (зокрема М. Рудницького, Є. Кухарського, Г. Крає, Я. Розвадовського, В. Шміда, Ю. Удольфа, З. Голомба та ін.). Така сміливість, а подекуди й не завжди виправданій стосовно реконструйованого стану мови максималізм, спочатку насторожує, викликаючи підозру в прагненні до оригінальності або «зробити ім'я» на критиці авторитетів і твердженів, що стали вже постулатами в сучасній ономастиці. Але з кожною прочитаною сторінкою стає зрозуміло: автор має солідну фахову підготовку (школа одного з провідних слов'янських етимологів В. Борися), надзвичайно вимог-

ливий до себе і до тих, хто береться чи вже давно займається такою складною справою, як етимологія давніх назв, а його критика цілком конструктивна. Особливе місце він приділяє необхідності послугування абсолютно достовірними джерелами матеріалу, бездоганному використанню наукових методів, що забезпечує аргументованість результатів, реалізації чітких критеріїв визначення найдавніших онімів, серед яких: архаїчність їх звучання, форми й словотвірного типу, наявність відповідної апелативної бази, системні зв'язки з іншими географічними назвами, час письмової фіксації, що, на думку автора, як мінімум на 7–8 століття відділяє топонім від часу його зародження, величина й супільна значимість об'єкта, яка впливає на стабільність його назви, ймовірність реконструкції втраченої апелативної основи, неможливість у давній топонімії утворень, тогожних антропонімам, і сингуляризації плюративних (родових) форм та ін. Бодай часткове нехтування такими вимогами позначається на якості й вартості етимологічних досліджень. У зв'язку з цим стають зрозумілими оцінка З. Бабіком ситуації в сучасній ономастичні як такої, що характеризується зниженням загального наукового рівня праць, його прискіпливо-обережні висновки щодо походження давніх гідронімів, серед яких ледь не дві третини назв залишаються етимологічно пе з'ясованими. Автор свідомий того, що чим давніший хронологічний зразок реконструйованої лексики, тим важчий процес дослідження і вища відповідальність за проголошені результати. Тому закономірно звучить критика на ім'я Ю. Удольфа, яка може стосуватися й багатьох інших етимологів: «Чому ж не можна з'ясувати походження, напр., германського (реконструкція прагерманської сягає досить високого ступеня невпості), а можна бути вневнішим в іndoєвропейському... ноходженні давньоєвропейської назви (яку ж прямову знаємо значно слабше і реконструюємо для значно віддаленіших часів)?» (с. 66).

Учений категорично заперечує обґрунтоване німецькими ономастами Г. Крає, В. Шмідом і розвинене Ю. Удольфом положення про цілісність так званої «давньоєвропейської гідронімії»: «На що спирається поширення думка про якийсь міфічний континум європейської гідронімії?» (с. 61); «Треба врешті зауважити, що найдавніший номінаційний прошарок не дає істотного підтвердження для т. зв. теорії давньоєвропейської гідронімії» (с. 94). Так це чи ні, можна дискутувати, але важко заперечити твердження З. Бабіка про те, що ноки що не існує системного дослідження гідронімії хоча б від Дніпра до Одри, не кажучи вже про всю Європу, яке б дало підстави говорити про реальність спільного давньоєвропейського прошарку, бо навіть на території однієї Польщі очевидні ознаки суцільного прошарку давньоєвропейської гідронімії виявляє лише польський ареал (зазначене, як і багато інших явищ, ілюструють відповідні карти). У зв'язку з цим, на думку автора, «особливо негативно треба оцінити твердження, згідно з якими європейська гідропімія доводила б, що її найдавніший прошарок утворився людьми, які розмовляли однією мовою, або що її належить ідентифікувати з найменуваннями ще перозрізленої іndoєвропейської прямови» (с. 62). З таким зауваженням важко не погодитися, бо більшість етимологів їх ономастів давно вже

визнала діалектний характер як мінімум пізньоіndoєвропейської прамови й пізньоіprasлов'янської мови-основи.

Виходячи із зазначеної засади, З. Бабік спростовує ще одну, особливо популярну після відомого вислову О. Брокнера, думку про розлогу територію прабатьківщини слов'ян, яку все частіше окреслюють від Дніпра до Одери. Скупульно вивчивши найдавнішу гідронімію й географічну термінологію на території Польщі у зв'язку з іншими регіонами, він доходить висновку, що слов'янська прабатьківщина може стосуватися хіба що басейну Середньої й Верхньої Вісли з посиленням відповідних елементів на схід (до басейну Дніпра), але в цілому «проведений аналіз показав неможливість однозначного підтвердження існування такого пропарку на польських землях» (с. 94). Категорично спростувавши ймовірність західно- й південнослов'янських витоків так званої прабатьківщини слов'ян, автор фактично визначає східнослов'янський (власне, середньонадніпрянський, або дніпро-вісленський) напрямок зародження праслов'ян, що визнається більшістю сучасних учених. На підтвердження зазначених лінгвістичних результатів обережно запущаються аналогічні висновки сучасної археології, хоч її можливості в розв'язанні окресленої проблеми автор оцінює досить скептично через надзвичайно низьку частку (блізько 1,5%) обстежених поселень праслов'янської доби (див. с. 81-90).

Цікаві спостереження автора щодо міжмовної взаємодії та іншомовних елементів у найдавнішій польській гідронімії. Серед неслов'янських назв першого пропарку З. Бабік виділяє тільки германізми з можливими іndoєвропейськими витоками (*Odra, Drama, Drwęca, Nida* та ін.), які поширені переважно на Шльонську й узбережжі Балтійського моря (див. карту 11), і кілька балтізмів (твірна основа гідроніма *Kumiełsko*, назви *Grzywda, Krzna* & *Krnsa, Omulew, Kubra*), характерних для північно-східних земель (див. карту 12). Для виділення доісторичних назв, що занесені на територію Польщі носіями інших давніх мов (угро-фінських, кельтських, іллірійської, фракійської тощо), на думку автора, відсутні серйозні підстави, бо, з одного боку, поодинокі зарубіжні паралелі не знаходять пояснення на ґрунті відповідних мов, а з іншого, до тих окремих гідронімів, які не мають надійного слов'янського підґрунтя, не вдалося виявити очевидні паралелі в мовах можливих мігрантів (див. с. 70).

З деякими категоричними твердженнями автора монографії погодиться важко, навіть якщо вони певним чином аргументовані. Так, враховуючи зникнення або заміну багатьох назв водних об'єктів, а також їх частий переход в інші види топонімів, зокрема ойконімів, З. Бабік заявляє: «Геза про особливу стійкість гідронімії як така виявляється, отже, шкідливим міфом, який з усією очевидністю не відповідає сучасному стану ономастичних знань» (с. 30). Основним аргументом проти висунутого положення є те, що гідроніми (на відміну від тих же ойконімів), як і ороніми, – максимально природні назви, які не можуть волонтаристським способом заборонятися, змінюватися і т. ін. Саме тому в монографії автора з близько тисячі до нині збережених найдавніших географічних назв понад 90% становлять «нестійкі» гідроніми, а решта здебільшого архаїчних утворень – то переважно оро-

німі. І при всьому бажанні вченому не вдалося би знайти бодай половину такої кількості доісторичних назв в інших класах топонімів, у тому числі в ойконімії, яка, крім природних змін, дуже часто потерпає від штучних перейменувань.

Як уже зазначалося, основну частину монографії становить історико-етимологічний за своєю суттю «Словник», фактичний матеріал у якому об'єднаний у три групи: 1) найдавніший прошарок найменувань польських земель, до якого входить близько 170 одиниць (с. 99–329); 2) прошарок І/ІІ, що включає всього чотири гідроніми (*Ina, Śludwia, Sona, Taniec*), які балансують між найдавнішими й середньовічними назвами (с. 331–338); 3) назви (близько 320 одиниць), належність яких до найдавнішого прошарку не підтверджується (с. 339–630). У кожному підрозділі гідроніми аналізуються за алфавітом, що зумовлено їх включенням до одного хронологічного періоду, дискусійним характером або неможливістю встановлення багатьох етимологій. Власне, саме перша група географічних назв дає відповідь на питання про склад, етномовну належність, морфолого-словотвірні, фонетичні та мотиваційно-семантичні особливості найдавніших найменувань у польській топонімії. Кілька назв другої групи об'єктивно не здатні відбити всіх закономірностей будь-якого періоду онімної номінації. Щодо третьої, найчисленнішої групи ймовірно найдавніших топонімів, то вона представлена тими назвами, які або не мають серйозних аргументів для етимологічного пояснення, або не знаходять надійного джерельного підтвердження, або аналізуються в науковій літературі, на думку автора, непереконливо чи неоднозначно, або ж пізніше перенесені з інших територій.

У кожному підрозділі перед етимологічним аналізом назв подаються їх фіксації (нодібно, як у «Словнику гідронімів України»), число яких становить від понад сотні одиниць (див. гідроніми *Wisła, Odra, Drwęca, Noteć, Nysa, Warta, San, Pilica* та ін.) до кількох форм (див. гідроніми *Drama, Isla, Koczawa, Lutryna, Pryskat, Sanderna* та ін.). Щодо рівня наукового пояснення назв, то, як уже зазначалося, він досить високий, хіба що кількість гідронімів з невизначеною етимологією могла би бути все-таки меншою. У межах рецензії зупинимося лише на загальній характеристиці кількох назв, які мають паралелі в українській топонімії або викликають невін застереження.

Серед великої групи дослов'янських назв номітне місце займає індоєвропейський субстрат, хоч такий хронологічний прошарок у польській топонімії З. Бабій виділяє дуже обережно, далеко не завжди приймаючи навіть, здавалось би, загальноприйняті етимології (наприклад, стосовно гідроніма *San*, від якого чомусь відірвані назви *Sona* й *Sonia*, що віднесені до пізніших або етимологічно не з'ясованих утворень). Ознаки індоєвропейських назв, які пройшли переважно через германське посередництво, властиві гідронімам *Drwęca* *‘i.-e. *druw-ont-* ‘така, що поспішає; стрімка’ (с. 114–117), *Noteć* *‘i.-e. *not-* ‘мокрий’ + ісл. *ъсь з i.-e. *-s- (с. 185–188), *Nysa* *‘герм. *nōs-* ‘скеля, камінь; виступ; ніс’, з яким пов'язують назву Нижнього Дніпра *Nisucus* у Йордана (с. 188–191), *Obra* *‘ісл. *Ob-’gra* *‘i.-e. *ab-* ‘ріка’ + **-urā* (с. 192–194), *Odra* *‘ісл. *Od’ra*, що має ‘водну’ семантику й широкі індоєвропейські зв'язки (с. 195–198), *Rawa* *‘i.-e. *rōw-* ‘снокійний’ (с. 238–240),

Sawa і.-е. **sew-* ‘вніділяти сік, рідину’ (с. 252–253) та ін., оронім *Tatry* і псл. **Tyrtyry/i*, що має іndoевропейські (а на думку Ю.О. Карпенка, ще доіndoевропейські) витоки; пор. франц. *tertre* ‘пагорб’ та ін. (с. 280–281), відокремлений від карпатського масиву оронім *Karpaty*, який хоч і віднесенний до третьої групи топонімів, тобто неясного походження, але безсумнівно має етимологічний зв’язок з відомою назвою гір, що, з посиленням на Ю. О. Карпенка, автор і відзначає (с. 412).

Зрозуміло, що походження більшості найдавніших онімів з об’єктивних причин виявляється гіпотетичним і залишається дискусійним. Однак деякі не з’ясовані чи сумнівні етимології могли б знайти задовільне пояснення за умови більш уважного звернення до важливих праць з української чи загалом східнослов’янської топонімії. Йдеться насамперед про відсутність у списку використаних джерел «Словника гідронімів України», а відтак і неврахування його матеріалів при поясненні назв *Oliwa*, *Wisła*, *Lada*, *Kalisz*, *Mieś*, *Minina*, *Slawa* та багато інших. Повніше використання хоча б названих у бібліографії праць Р.М. Козлової й В.П. Шульгача могло б дати позитивні результати при аналізі етимологічно не з’ясованих у монографії гідронімів *Golda*, *Sokołda*, *Czekołda*, основи яких неодноразово пояснювалися загадуваними вченими. Так само докладно в українській гідронімії розглядалися назви типу *Слива*, *Олива*, які знаходять надійне обґрунтuvання в праслов’янському гнізді *liti* ‘лити’, натомість З. Бабік пристає до недостатньо аргументованого (принаймні в рецензований праці) твердження Ю. Удольфа про зведення назви *Oliwa* до і.-е. **ol-* ‘плисти, пливти’ (с. 199). Цей список продовжують оніми *Sonia* й *Barbara*, перший з яких неодноразово пояснювався вітчизняними дослідниками у зв’язку з гідронімом *Сян* і спорідненими з ним назвами, а другий аргументований як давнє редушліковане утворення від відомого географічного терміна *бар*. Натомість автор монографії чомусь пристав на сумнівну позицію М. Карплюк про ймовірність походження цих назв від відповідних антропонімів (див. с. 564). Подібні твердження якраз поодинокі і пов’язані переважно з «довірою» до висновків інших дослідників.

Природно, що більшість розглядаючих у рецензований праці назв має немалу історію свого вивчення і ще не раз до них як свідків духовної й матеріальної культури слов’ян будуть звертатися польські та європейські ономасти. Так само природно й те, що частина цих тононімів так і залишиться нерозгаданою загадкою для сучасних і майбутніх поколінь дослідників. Але здійснений З. Бабіком вдумливий, творчий і конструктивно-узагальнюючий аналіз цієї групи пропріальній лексики польської мови безсумнівно стане помітною віхою в процесі пізнання ономастичної спадщини слов’ян, їхнього глого- та етногенезу. Залишається сподіватися, що видана в сусідній країні монографія «Найдавніший прошарок найменувань на польських землях у межах ранньосередньовічної Слов’янщини» стане доступною українським спеціалістам і прислужиться їм у подальших наукових пошуках.

Розділ IV. Додатки

Мікротопонімія с. Черемошне Ковельського р-ну Волинської обл. та його околиць

Бáбина Кошира – урочище	Дубróва – ліс
Бáгна – урочище	Дурнé болóто (осушене)
Берéзина – ліс	Дюхтérка – урочище
Бpríci – урочище	Дякóва – сінокіс
Бíлін – вулиця	Денýсова Горá – урочище
Брід – куток села	
Бродí – ліс	За Рíчкою – ліс
Буркí – урочище	Забíля (і Забíльє) – урочище
Видмíдне – урочище	Забíльське óзеро
Велíке óзеро	Заболóто – урочище
Велíкий Кутóк – вулиця	Зазír'е – поле
Вербíна – урочище	Залíссє – поле
Вéрис – вулиця	Замóшпє – поле
Видмéже – урочище	Засéничі – урочище
Вовкуй – урочище	Зачернéччя – урочище
Вульшýнка – ліс	
Глýнище – поле	Камíнна (Кремíнна) Горá – уро-
Гóля – урочище	чище
Горéн – хутíр	Каравáн – урочище
Горéнська горá	Козéл – поле
Грибóк – ліс	Колéн – урочище (раніше хутíр)
Грудkí – поле	Кóлишово – урочище
Груцí – поле	Королíвка – урочище
Грядá – урочище	Кóршмисок – куток села
Дáльня Попадá – урочище	Кошира – урочище
Дíдин – урочище	Красóвська – урочище
Для Тартакá – урочище	Кринíця – урочище з джерелами
Дубинá – урочище	Крýночка – урочище
Дубкí – поле	Кузмýнчене – поле
	Ланкí – урочище
	Лíппісъкé – урочище

Лискі – урочище	Пудні́ва – поле
Лінія – ліс (колись вузькоколійка)	Річкі – сінокіс
Лібарка – урочище (раніше село)	Розліті – урочище
Малé бзéро	Скозіходи – урочище
Малýй Кутóк – вулиця	Смолярі – урочище (раніше село)
Морозиха – урочище	Строїйна Горá – урочище
Мостý – урочище	
Острів – сінокіс	Теребіж – урочище
Островкí – сінокіс	Туромогіла – урочище
Панська Хвоїна – урочище	Цéрковка – урочище (раніше село)
Пархомова – сінокіс	
Пáсіка – урочище	Четвертина – поле
Пáстовінь – поле, сінокіс	Чичýнка – поле
Переднійвська – поле	Чúшкове – поле
Пирічбóк – урочище	
Пíч – урочище	Шмарúга – урочище
Повúрський Ліс – урочище	
Пожарí – ліс	Язвина – урочище
Полýска – поле	Ялýна – урочище
Попадá – поле	Ярмолова Кошира – урочище
Попівщина – поле	
Попóва – поле, сінокіс	
Порослá – ліс	
Потеребí – сінокіс	
Придáтки – сінокіс	

І. Д. Скорук, В. О. Скорук

**Власні імена мешканців с. Світязькі Смолярі Шацького р-ну
Волинської обл. та їх місцеві різновиди**

Агафія ж. – Гапіє, Гапка, Гапочка,
Гануся.
Агріппіна ж. – Рипена, Рипіна.
Адам ч. – Адам, Адамко, Адамчик,
Ядам, Ядамчик, Ядамцьо.

Алла ж. – Ала, Алка, Алочка.
Анастасія ж. – Настка, Насточка,
Настуня, Настя.
Анатолій ч. – Толік, Толічок,
Толька, Толя.

Андрій ч. – Андрей, Андрейко, Андрейцьо, Андрийко, Гандрей.

Антип ч. – Антеп, Янтец, Янгелчик.

Антон (Антін) ч. – Антин, Антон, Антошко.

Артем ч. – Артем, Артисьо, Яртем, Яртисьо.

Архип ч. – Ярхеп, Ярхенкo.

Борис ч. – Борес.

Вакула ч. – Вакула.

Валентина ж. – Валька, Вальця, Валля.

Варвара ж. – Варварка, Варка.

Василіна ж. – Василіса, Василіска, Василія, Васька.

Василь ч. – Васель, Василько, Василюньо, Васько, Вася.

Віктор ч. – Віктор, Вітька, Вітьчка, Вітя.

Віра ж. – Вера, Верка, Верочка, Веруна, Верця.

Віталій ч. – Віталік.

Володимир ч. – Володя, Володька, Ладимір.

Гаврило ч. – Гаврелко, Гаврилечко, Гаврило.

Галнича ж. – Галеня, Галька, Галия.

Ганна ж. – Ганна, Ганючка, Ганька, Ганьчка, Ганя, Гандзя.

Гарасим ч. – Гарасем, Гарасимко.

Геннадій ч. – Гена, Геночка.

Гнат ч. – Гнат, Гнатеско, Гнатішка, Гнатко, Гнатуньо.

Гордій ч. – Гордій.

Григорій ч. – Гречъ, Гринько, Грицько, Гриша.

Данило ч. – Данилко, Данило.

Дарія ж. – Дарка, Даруня.

Денис ч. – Динес, Диниско.

Дмитро ч. – Діма, Дметрик, Дмстъор, Дмитюр, Дмитро, Мітка, Мітя.

Домінікія ж. – Димка, Димочка, Димуня, Домка.

Дорофій ч. – Доробуньо, Дорож, Дорош.

Єва ж. – Єва, Євка, Євочка, Євця, Левка, Левочка.

Євгеній ч. – Женька, Женя.

Євгенія ж. – Женька, Женя.

Євдокія ж. – Дунька, Ївидишкa, Ївдоха, Ївдошка.

Єпистима ж. – Пистена.

Єфросинія ж. – Приська, Пріся, Фрося.

Зінаїда ж. – Зіна, Зінька, Зіньця, Зіня.

Зіновій ч. – Зеник, Зиньо.

Зот ч. – Зоть, Зотьо.

Іван ч. – Іван, Іванеця, Іванко, Іванцьо, Іван.

Іларіон ч. – Яривин, Яривончик, Яривоньо.

Ілля ч. – Лях.

Ірина (Ярина) ж. – Іра, Ірина, Іринка, Ірка, Яреня.

Калінікія ж. – Калена, Каленка.

Калістрат ч. – Калістрат.

Карпо ч. – Карп, Карпик, Каринчик, Карпо.

Катерина ж. – Катиренка, Катиреся, Катишура, Катрена, Катька, Катя.

Килича ж. – Кулена, Куленка.

Корнило ч. – Корнело, Корнилко.

Кузьма ч. – Кузьма.

Левко ч. – Левко, Левочко.

Леся (Лариса) ж. – Леська, Леся.

Лісавета ж. – Лісоветка, Лісоветка, Лісовітка.

Лідія ж. – Ліда, Лідка, Літа, Літка.

Логгин ч. – Логін.

Любов ж. – Любка, Любка, Любочка.

- Людмила ж. – Люська, Люся.
- Максим ч. – Максем, Максисьо, Максімка.
- Марнія ж. – Марена, Маренка.
- Марія ж. – Манька, Маньчка, Маня, Мариська, Маріечка, Марійка, Марія, Марусина, Маруся, Мар'я.
- Марко ч. – Марко, Марочко.
- Марфа ж. – Мардоха, Мардошка, Мартоха, Марфа, Марфуша.
- Меланія ж. – Милашка.
- Микита ч. – Микнта, Микитка.
- Микола ч. – Колюньо, Колошена, Коля, Микола, Миколай, Миколайко, Миколайцьо.
- Михайло ч. – Михайлочко, Михалко, Михалуньо.
- Мокрина ж. – Мокрена.
- Мотронна ж. – Мотронна, Мотрунка, Мотrusя.
- Надія ж. – Надійка, Надінька, Надька, Надьчка, Надя.
- Наталія ж. – Наталка, Наталочка, Наташа.
- Нестор ч. – Нестюр, Несцюр.
- Ничипір ч. – Ничепур.
- Ніна ж. – Ніна, Нінка.
- Оверкій ч. – Верик, Веричок, Оверко.
- Оксана ж. – Оксана, Оксанка, Оксенька, Оксения, Оксюта.
- Олександра ж. – Шура, Шурка, Шурия.
- Олексій ч. – Альоша, Олексій, Оліксейко, Олісій.
- Олеся ж. – Олена, Олешка, Ольона.
- Омелян ч. – Омелько, Омелян, Омілянко, Омілясьо.
- Орест ч. – Арєшт, Арєштик, Оресто.
- Павлина ж. – Павлена.
- Павло ч. – Павлік, Павло, Павлюсьо, Павол.
- Панас (Опанас) ч. – Панас, Панаско.
- Парафковія ж. – Параня, Параска, Парасоля.
- Шелагея ж. – Палашка.
- Петро ч. – Петличок, Пстрік, Питро.
- Пилип ч. – Пилеп, Пилепцьо.
- Платон ч. – Платин, Платошо.
- Порфирій ч. – Палифір, Палфір, Паніфір.
- Потап ч. – Потап.
- Прокіл ч. – Прокіл, Прокоико, Прокопчик.
- Родіон ч. – Радзівін, Радзівоп, Радзівсьо, Радьо.
- Роман ч. – Роман, Ромасьо.
- Сава ч. – Савка, Савочки, Савула.
- Самійло ч. – Самило, Самичко.
- Світлана ж. – Света, Светка, Світочка, Світуля.
- Севастян ч. – Свистянн.
- Секлета ж. – Сикліта, Сиклітка.
- Семен ч. – Семенко, Симесьо, Симін.
- Сергій ч. – Сергійко, Сиргій, Сірожа, Сіроман.
- Сидір ч. – Седур.
- Созонт ч. – Сизон.
- Соломія ж. – Соломка.
- Софрон ч. – Сапрон.
- Спиридон ч. – Спиридоп, Спирідосьо.
- Станіслав (і под.) ч. – Славік, Славічок.
- Степан ч. – Степан, Стипанейко, Стипасьо, Стьона, Стьоши.
- Степаннида ж. – Степка, Стипанійка, Стипанка.
- Тамара ж. – Тамара, Тамарка.
- Тарас ч. – Тарас.
- Текля ж. – Теключка, Текля, Тиклюня.
- Терентій ч. – Тпрешичко, Тирешко.

Тетяна ж. – Таніся, Танька, Таньочка, Таня, Титяна, Титянка.
Тимофій ч. – Тиміш, Тимошко.
Тихін ч. – Тешко, Тихін, Тихон, Тихосьо.
Трохим ч. – Трохесьо, Трохем.

Улян ч. – Вулий, Вулнян, Вулиясьо.
Уляна ж. – Авляна, Влянка, Вляночка, Вляся.

Устим (Устин) ч. – Юстем.

Файна ж. – Файнка, Фания.
Федір ч. – Федор, Федур, Хведюр.
Федора ж. – Фидирка, Фидора, Фидорка, Хведя, Хвидирка, Хвидора, Хвидося.

Федот ч. – Фидот.
Фотинія ж. – Хотемка, Хотемочка, Хотимуня.
Франко ч. – Франек.
Харитина ж. – Хартена.

Харитон ч. – Харитин, Харитончик, Харитосьо.
Хома (Фома) ч. – Хома.

Юрій ч. – Юра, Юрий, Юрко.
Юстиній ж. – Юстемка, Юстемочка, Юстимуня.
Юхим (Єфим) ч. – Юхим.

Яким ч. – Якем, Якемчик.
Яків ч. – Якув, Яша, Яшка.

C. K. Богдан

Прізвища жителів Зубильненської с/р Локачинського р-ну Волинської обл.

Адамчук	Бубняк
Алексеєнков	Вавілок
Антонюк	Василюк
Аристов	Винарський
Беренюк	Вінник
Білан	Вінярчук
Бірош	Власюк
Бобко	Вовк
Божик	Вознюк
Боїдарук	Возняк
Борисюк	Войтович
Бощук	Войтюк
Бояр	Волк
Боярин	Вох

Гаврилюк	Ковальчук
Гаєвський	Ковач
Гайдучик	Колядюк
Галайда	Коновалюк
Гапон	Корнелюк
Гапонюк	Корнійчук
Гарах	Королюк
Гаталай	Костюк
Гей	Котик
Гетьман	Котюк
Гнатюк	Кравець
Грушецький	Кравчук
Гутай	Кревський
	Кренціш
Данилюк	Кривицький
Дацюк	Куделя
Деменін	Кулай
Дем'яновський	Курик
Дерчук	Кухарський
Дімарчук	Кущ
Дідеїко	
Дмитрук	Лавренчук
Дружинін	Лавринчук
Дячук	Лебедев
	Левчук
Євтушик	Леум
Єдинак	Лисюк
	Лихач
Заєць	Лігерко
Заріцький	Лісецький
Захарчук	Лукашук
Зілінчук	Лук'янчук
	Лунь
Іванов	Любчук
Іванчук	Ляшук
Івашук	
Ільтьо	Маїло
Ільчишин	Макарук
	Малесик
Калінін	Маліцький
Капись	Мальований
Кац	Марищук
Квятковський	Марковський
Керинірук	Марчук
Киричук	Матчук
Кіднба	Медведюк

Медвідь	Рибацький
Мейм	Родзь
Мельничук	Романюк
Миколайчук	Руга
Миколюк	Рудік
Мисанюк	
Мисинюк	Савкевич
Мислінський	Савчук
Мізернюк	Сайкевич
Міхно	Самчук
Міщук	Свистун
Моспанюк	Семенюк
Мульчак	Седих
	Сидорчук
Наход	Симонович
Никитюк	Симчук
Нікітін	Сіміцький
Нікітюк	Скибінський
Новосад	Скобленко
	Смолько
Огороднік	Сокол
Олесік	Соколюк
Олещук	Соломко
Олійник	Стельмах
Олішук	Стельманчуک
Ольховський	Столярчук
Омельчук	Супрун
Омелянюк	
Онишко	Таровський
Осипенко	Тимофіюк
	Тимошук
Павловський	Томчук
Павлюк	Турук
Паламарчук	
Патрай	Філюк
Пелюх	
Пеикаля	Ходачук
Петрушевський	Хрущ
Пилипчук	
Пілах	Цьось
Плетінь	
Поліщук	Чайка
Пощаляй	Чепелевський
Приступа	Черната
Проць	Чернета
П'ятенко	Черняк

Чечелюк

Юрчук

Щепелюк

Ярмолюк

Шикула

Ярошук

Шинкарук

Яценюк

Шипилюк

Яцюк

Шлачук

Яшук

Штирковський

B. O. Яцій

Шумирук

Зміст

Розділ I. Ономастика

Васильєва Л. П. Власні назви в сучасних хорватських правописах та правописних довідниках	3
Вербич С. О. Карпатська оронімія в контексті слов'янської історії регіону	16
Єфименко І. В. Про історію варіювання закінчень давального відмінка <i>-у</i> (- <i>ю</i>) та <i>-ові</i> , <i>-еві</i> (- <i>єві</i>) в особових назвах (на матеріалі писемних пам'яток)	24
Железняк І. М. Матеріали до «Історико-етимологічного словника топонімів Києва». IV	35
Іліаді О. І. Слов'янські топоніми на території Греції (етимологічний коментар). V	45
Jana Matúšová. K výkladu jména BAČOV	52
Jitka Malenínská. K zaniklým orografickým termínům skrytým v zeměpisných jménech Čech a Moravy (Řepy, Kosoř, Čerinka, Řičany)	58
Карпенко Ю. О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії	63
Козлова Р. М. Русск. Волга и родственные названия	80
Осташ Л. Р. Стан вивчення слов'янських автохтонних власних особових імен у чеській антропоніміці	107
Осташ Р. І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. З	120
Пахомова С. М. Антропонімічні засоби вираження віку людини в допрізвищевий період	145
Редькова Я. П. Реконструкція ойконімійної системи Львівської землі Руського воєводства кінця XIV ст.	153

Розділ II. Етимологія

Іліади А. И. Русские этимологии.	170
Карпенко О. П. Етимологічні спостереження над східнослов'янським балаган / бологан	176
Марта Белетић. Прилог проучавању словенских лексичких паралела (с.-х. чавѣдати и укр. чаv'їдти)	190
Отин Е. С., Борисова Л. П. Из материалов к историко-этимологическому словарю жаргонных слов и выражений (амбал, асей, батый, бухарин, лабуда, лахудра, пацан, за бугром, с бодуна)	196
Шульгач В. П. Етимологічний коментар до деяких західноволинських діалектизмів (продовження)	214

Розділ III. Огляди та рецензії

Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини: Словник- довідник. Снятин: ПрутПринт, 2003. 284 с. (С. О. Вербич)	220
Etymologický slovník jazyka staroslověnského / Hlavní red. A. Erhart. Praha: Academia, 2000. Seš. 10: obrěsti – patěna; Praha: Academia, 2002. Seš. 11: patrachъ – poditi; Praha: Academia, 2004. Seš. 12: popъ_ – rasti (А. И. Ильди).	226
Janusz Rieger. Gewässernamen im Flussgebiet des San (Teil I: Die fließenden Gewässer, A-O) [Nazwy wodne dorzecza Sanu (Część I: Nazwy wód płynących, A-O)]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2003. 200 S. 1 Karte (В. П. Шульгач)	232
Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель: ГГУ, 2002. Т. II. 264 с. (В. П. Шульгач)	235
Libuše Olivová-Nezbedová, Jitka Maleninská. Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. Praha: Academia, 2000. 171 s. (Р. И. Осташ)	250
Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej- Feleszko i A. Cieślikowej przy współpr. J. Dumy. Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. T. I–II. (О. И. Ильди)	254

- Състояние и проблеми на българската ономастика.
Велико Търново: Университетско изд-во
«Св. Св. Кирил и Методий», 2000. Т. 5. 304 с.
(*I. B. Єфименко*) 269
- Svatopluk Paštýk. Studie o současných hypokoristických
podobách rodných jmen v češtině / Univerzita Hradec Králové.
Pedagogická faculta. Hradec Králové: Gaudemus, 2003. 141 s.
(*L. P. Осмак*) 271
- Urzyska Bija k. Nazwy miejscowe południowej części dawnego
województwa Mazowieckiego. Kraków:
Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. 366 s.
(*C. O. Вербич*) 275
- Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach
polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny.
Kraków: Universitas, 2001. 762 s.
(*B. В. Лучик*) 278

Розділ IV. Додатки

- Мікротопонімія с. Черемошне Ковельського р-ну Волинської обл.
та його околиць
(*I. Д. Скорук, В. О. Скорук*) 284
- Власні імена мешканців с. Світязькі Смолярі Шацького р-ну
Волинської обл. та їх місцеві різновиди
(*C. K. Богдан*) 285
- Прізвища жителів Зубильненської с/Р Локачинського р-ну
Волинської обл.
(*B. O. Яцій*) 288

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СТУДІЇ З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ. 2005

Відповідальний редактор *В. П. Шульгач*

Комп'ютерна верстка *I. В. Остапова*

Підп. до друку 21.12.2005. Формат 60×90/16. Гарнітура «Таймс».

Папір офсетний. Друк різограф. Ум. друк. арк. 13.

Тираж 200. Зам. № 1559.

Друкарня Видавничого дому «Академперіодика» НАН України
Свідоцтво про внесення до Держреєстру суб'єкта видавн. справи
серії ДК № 544 від 27.07.01

01004, Київ, 4, вул. Терещенківська, 4